

ZEMĚPIS

PRO

NÍŽŠÍ TŘÍDY STŘEDNÍCH ŠKOL.

— PRAHA —

PODLE UČEBNÍ KNIHY KLUNOVY

SPRACOVAL

T. CIMRHAZL,

učitel na vyšší obecní realce v Plzni.

— PRAHA —

V PRAZE 1870.

NÁKLADEM FRIDRICH A TEMPSKÉHO.

Předmluva.

Věda, kterak učební kniha Klunova všeobecného došla uznání v kruzích učitelských, odhodlal jsem se spracovati ji tou měrou, jak toho vyžadují potřeby středních škol českých.

Jako na všelikém počínání lidském lpí kletba nedokonalosti, tak i práce má, ve které byl mně nápomocen můj přítel a bývalý kolega, dr. A. Houška, není nikterak prosta nedostatků, jež hlavně tomu sluší přičísti, že tisk knihy začal již v únoru a dokončen byl teprvé v druhé polovici srpna, následkem čehož nejnovější statistická data nemohla býti všude umístěna.

V Plz ni, v srpnu 1870.

F. Cimrhanzl.

Ú v o d.

Věda, jež nás učí znáti povrch země, nazývá se zeměpis.

Zeměpis se rozděluje: 1. na mathematický, který nás učí o podobě a velikosti země a vylučuje poměr její k ostatním tělesům všehomíra; 2. na fysický, který popisuje části kůry zemské, z jakých se skládá, jak se utvořila, jakož i vše věci na povrchu jejím se nalézající; 3. na politický, který líčí zemi co bydliště člověčenstva, kteréž se o ni rozdělilo a přemnohé proměny na ní způsobilo.

I. Zeměpis mathematický.

§. 1. Podoba země.

Celá země má podobu kulovitou, jsouc na dvou protivných místech poněkud zploštěna (na př. jako jablko), a proto podobu její nazýváme kuloví k (sferoid).

Že země kulatá jest, máme důkazy nezvratné: 1. Byla země již několikráte objeta.

2. Cestujeme-li od S k J. ztrácejí se nám jednotlivé hvězdy a jiné se objevují. 3. Stojíme-li u jezera neb jenom u velikého rybníka, nemůžeme dohlédnouti protivného břehu.

4. Na moři se objevují nám v dále nejprve vrcholy lodí a pak teprv ostatní části.

5. Jdeme-li k městu v rovině ležícímu, vidíme z dálky jenom věž a pozděněji objevují se nám střechy domů a pak domy celé.

6. Stín zemský je při zatmění měsíce okrouhlý.

§. 2. Jak se země vyobrazuje?

Abychom si zemi v malém vyobraziti mohli, shotovujeme kouli, na kterou nakreslíme povrch jednotlivých zemí atd. Kouli takovou nazýváme zeměkouli čili globus.

Vypodobníme-li zemi co kouli na nějaké rovné ploše, sluje planiglobus (plochá zeměkoule).

Vypodobníme-li zemi na ploše ne však co kouli, aneb vypodobníme-li jednotlivé země (arcit v malinkém rozměru) na této ploše, pak sluje mapa.

Místopisní mapy (topografické) vyobrazují menší částky jednotlivých zemí v rozměru větším (k. p. 1 : 10.000). Plány jsou vyobrazení ještě menších částí jednotlivých zemí, ale v mnohem větších rozměrech k. p. plán města Prahy, Vídně, Plzně atd., topografická mapa okolí pražského, plzeňského atd., mapa Čech, Rakouska, Evropy. — Více map, které dle jistých pravidel sestavené podobu všech zemí i jejich částí vyobrazují, nazýváme atlas. Jako mapy tak i atlasy mohou býti buď horopisné (orografické), neb vodopisné (hydrografické), neb národopisné (ethnografické), neb dějepisné (historické), neb přímýsllové atd., dle toho jak buď horstvo, buď vodstvo, buď sídla jednotlivých národů atd. vyobrazují.

§. 3. Obzor. Nadhlavník. Podnožník.

Pozorujeme-li v širém poli okrášek země, ježž kolem sebe vidíme, nazýváme tu okrouhlou čáru, kde se zdá země s nebesy splývati, obzorem.

Obzor máme tím větší, čím výše stojíme.

Myslíme-li si od hlavy své přímou čáru až ku klenbě nebeské, jmenujeme ten bod, kdeby se tato čára oblohy dotýkala, nadhlavník (zenith); myslíme-li si čáru od nohou svých skrz střed zemský až zase k opačné straně oblohy taženou, nazýváme bod ten podnožníkem (nadír).

§. 4. Strany světové.

Z každého místa na zemi rozeznáváme čtyry strany světové, též 4 úhly světa zvané. Směr, ve kterém spatřujeme slunce v poledne, zove se poledne neb jih, jihu přímo naproti je p *ů* l n o c neb sever, postavíme-li se obličejem k jihu, máme po pravé ruce východ a po levé západ.

Strany světové určuje též jehla magnetická. Proč?

Mezi těmi 4 hlavními úhly světa jsou též strany p o b o č n é, které pojmenujeme, když názvy hlavních stran skládáme v slovo jedno (sever neb jih napřed kladouce), ku př. chceme-li vysloviti bod jakýsi mezi severem a západem ležící, tak řekneme: bod ten leží severozápadně (SZ.), taktéž SV., JZ. JV. atd.

Na mapách je v pravo východ, v levo západ, na hoře sever a dole jih.

§. 5. Osa a točny.

Myslíme-li středem koule prostrčený prut, kolem kterého se koule otáčetí může, představuje nám prut tento osu.

Myslíme-li si takovou čáru (prut) středem zeměkoule taženou od jednoho připlosklého místa na kouli k druhému místu připlosklému, tu je tato myšlená čára přímá *osa zemská*.

Oba konečné body osy zemské nazýváme *točny* neb *poly*; jedna točna nazývá se severní a druhá jižní.

Úloha 1. Vyhledej jablko, které by bylo zeměkouli podobné a prostrč prut tak, abys jej mohl nazvat osou toho jablka. Co je osou u kola?

Úloha 2. Ukaž točny na jablku a pojmenuj, která je severní a která jižní.

§. 6. Rovník.

Narýsujeme-li na kouli kruh tak, aby byl od obou polů stejně vzdálen, nazývá se tento kruh *rovník*, proto že kouli na 2 stejné rovné půlky dělí a sice na *severní a jižní polokouli*; na zeměkouli si takový kruh jen mysliti můžeme.

Úloha 1. Vezmi jablko a rozděl ho rovníkem! jsou ty půle jablka stejné?
2. Ukaž polokouli severní a polokouli jižní!

§. 7. Rovnoběžníky.

Jako každý kruh tak i rovník dělíme na 360 st. Jeden takový stupeň obnáší 15 mil.

Kruhy běžící rovnoběžně s rovníkem nazývají se *rovnoběžníky*; ty jsou vždy menší čím více se k polům přibližují.

Úloha 1. Vezmi jablko a krájej na něm rovník a rovnoběžníky. 2. Který rovnoběžník bude největší a který nejmenší? 3. Má 1° u rovnoběžníku také 15 mil jako u rovníku?

§. 8. Poledníky.

Táhneme-li na kouli kruh tak, aby šel skrze oba póly, obdržíme poledník, který si zase jen na zeměkouli mysliti musíme.

Takových kruhů můžeme na každé kouli táhnouti velké množství. Z těchto mnoha poledníků musíme jeden, abychom mohli počítati, vyvoliti za první (obyčejně ten, co jde ostrovem Ferro), a pak počítáme 180° k východu a 180° k západu.

Každý poledník dělí kouli na stejné polokoule a sice na východní a západní polokouli.

Ona část meridianu ($\frac{1}{4}$) od rovníku k polu dělí se na 90°.

Úloha I. Vezmi jablko a ukaž poledníky; vezmi nůž a rozřež jablko několika poledníky.

Úloha 2. Vezmi jakoukoliv kouli a táhni teď rovník, pak poledník, pak rovnoběžníky. Co jsi musel napřed určití? Proč pak takovou síť na zeměkouli si tvoříme? Vezmi mapu a urči zde poledníky a rovnoběžníky. Jest na každé mapě rovník?

§. 9. Co jest zeměpisná šířka a zeměpisná délka.

Vzdálenost místa od rovníku k točně nazývá se *zeměpisnou šířkou* (to je tedy severní a jižní) a vzdálenost od poledníku k východu neb k západu nazývá se *zeměpisnou délkou*, která je zase buď východní buď západní.

Úloha. Které kruhy nám tedy naznačují šířku a které délku zeměpisnou?

§. 10. Hvězdy.

V noci jasné spatřujeme na blankytu nebeském množství více méně lesklých bodů — *hvězd*. Také země naše je takové těleso, hvězda mezi hvězdami.

Hvězdy jsou:

1. *stálice*, které postavení své k ostatním hvězdám nemění; ony mají své vlastní světlo.

2. *oběžnice*, čili planety, které kolem některé stálice (slunce) obíhají a světlo od ní dostávají.

3. *vlasatice*, hvězdy, které časem na nebi se ukazují a za sebou jasný ohon velikosti rozličné mají.

4. *souputnice*, které obíhají kolem oběžnic.

Hvězdy, které na obloze vidáme, jsou skoro všechny stálice; tak zvaná *mléčná cesta* skládá se ze samých stálic, které od sebe miliony mil vzdáleny jsou.

Úloha. Jaká hvězda je slunce? jaká měsíc? Proč nevidíme za dne hvězd? Jak bychom je mohli uhlídati?

§. 11. Slunce.

Slunce jest stálice zemi naší nejbližší (21 milionů mil), proto také se nám tak veliké býti zdá.

Ono paprsky svými osvětluje i ohřívá zemi naši a sice tak, že čím příkřeji kam paprsky padají, tím více hřejou.

Světlo potřebuje než se slunce k nám dostane, $8\frac{1}{2}$ minuty. Dejme tomu, že by se vystřelilo z děla na slunci, a my na zemi že bychom to mohli uslyšeti, tu uplynulo by 15 let než by se zvuk ten do ucha našeho dostal. Parostrojem bychom loželi do slunce za 600 let, když ujede jak obyčejně 4 mile za hodinu.

Slunce je 2.000.000.000krát světlejší než ta nejjasnější hvězda na obloze, vesměrní sirius nazvaná; kdyby ale toto slunce stálo v té dáli jako sirius, svítilo by nám mnohem slaběji než tato, jak se nám zdá, nepatrná hvězdička.

Slunce má v průměru 192.936 mil, země pouze 1.718. Kdybychom chtěli zemi objeti parovozem, potřebovali bychom k tomu 54 dní; kdybychom ale chtěli slunce objeti, tu bychom potřebovali 16 let.

Slunce tvoří s nescíslným počtem oběžnic, souputnic a vlasatic soustavu sluneční.

Největší oběžnice jsou:

Merkur (Dobropán) ☿; Venuše (krásopaní) ♀; země ♂; Mars (Smrtonoš) ♂; Jupiter ♃; Saturn ♄; Uran ♅; Neptun ♆.

Mezi Marsem a Jovišem obíhá pásma menších planet čili asteroidů.

§. 12. Měsíc.

Měsíc je mnohem menší než slunce a než naše země. On jest ze všech hvězd zemi naší nejbližší (jen 51.000 mil vzdálen).

Měsíc je jediná hvězda, co zemi naši obíhá; za $29\frac{1}{2}$ dne vykonává svou cestu a při tom se otáčí jednou kolem své osy.

Světlo dostává měsíc od slunce; toto osvětluje vždy jen jednu polokouli; my pak vidíme někdy celou polovici a říkáme: je to úplněk, někdy vidíme jen půl polovice osvětlené a říkáme: je čtvrt, někdy vidíme jen neosvětlenou či tmavou polovici koule a říkáme: je novoluní.

Přibývání a ubývání měsíce, který nám denně o hodinu později vychází, děje se tak, že uplyne týden, než se čtvrt změní.

Přibývá-li měsíc, tvoří písmenu D (decrescere), ubývá-li ho — C (crescere).

Měsíc má vliv na zemi. Rovník dává pozor, aby sil obilí, když jde měsíc na novo; stříhání vlasů; počasí atd.

Stává se, že měsíc na své dráze se tak staví mezi zemi a slunce, že nám odjímá sluneční paprsky; tu říkáme: je *zatmění slunce*: aneb se stává, že měsíc se tak staví, že země stojí mezi ním a sluncem a odjímá měsíci paprsky sluneční, tu říkáme: je *zatmění měsíce*.

Zatmění může býti buď úplné neb částečné.

§. 13. Jak se točí země.

Země se točí 1. kolem sebe a 2. kolem slunce.

Země se točí od západu k východu a potřebuje než se kolem své osy otočí, jeden den, a než kolem slunce oběhne, něco přes 365 dní.

§. 14. Den. Noc.

Při otáčení kolem osy své je vždy jedna polovice zeměkoule k slunci obrácena a je proto od něho osvětlena, t. j. na té polovici je *den*; druhá je od slunce odvrácena a proto neosvětlena, t. j. na té polovici je *noc*.

Otáčení toto způsobuje i rozdíl času denního, a sice čím dále místo některé k západu leží, tím později bude míti den a naopak; po každých 15° pozdí se den o hodinu.

§. 15. Ekliptika.

Země otáčí se kolem stálice slunce za 365 dní 5 hodin 45 minut. Dráha, kterou země koná ve běhu svém, má podobu schodnice a nazývá se *ekliptika*.

Dráha země vede okolo 12 stejně od sebe vzdálených souhvězdí, které nazýváme *zvěrokruhem* (zodiakus). Souhvězdí tato se jmenují: Skopec Υ , býk $\mathcal{B}$, blíženci Π , rak $\mathcal{C}$, lev Ω , panna $\mathfrak{M}$, váhy $\mathfrak{L}$, štír $\mathfrak{M}$, střelec $\mathcal{Z}$, kozorožec $\mathcal{Z}$, vodnař $\mathfrak{M}$ a ryby $\mathcal{Z}$.

§. 16. Počasí roční.

Země nestojí osou svou kolmo na ekliptice, *nýbrž v úhlu $66\frac{1}{2}^\circ$ a podržuje tuto polohu pořád*; ona tedy se $23\frac{1}{2}^\circ$ od kolmé postavy uchyluje.

Toto zvláštní nachýlení země činí rozdílné počasí roční a rozdílnost délky dní a nocí.

Ta část země, která je k slunci blíže, dostává více světla a tepla než dále vzdálené části. Je-li ku př. severní pol více k slunci nachýlen, tu mají tyto krajiny teplé a dlouhé dni (*létu*), kdežto čím dále k jihu, tepla i dne ubývá (v jihu *zima*). Za půl roku je ale opak předešlého, totiž: jih je k slunci nachýlen a má proto teplé a dlouhé dni, kdežto sever studené a krátké. Když ale slunce kolmo na rovník posílá paprsky, mají sever a jih stejnou míru tepla i světla: *rovnodenní (jaro a podzim)*.

§. 17. Obratníky. Kruhy polární.

Pro polohu osy své k ekliptice, pohybuje se země tak, že slunce nikdy dále než $23\frac{1}{2}^\circ$ od rovníku kolmé nestojí; dostouplo-li do $23\frac{1}{2}^\circ$ na sever, vrací se zase se svými paprsky k rovníku a přes tento jižně až zase k $23\frac{1}{2}^\circ$ na jih.

Tyto rovnoběžné kruhy, které jsou $23\frac{1}{2}^\circ$ na sever a na jih od rovníka vzdáleny, zovou se *obratníky* a sice severní: *obratník raka*, jižní: *obratník kozorožce*. Hází-li slunce kolmé paprsky své na obratník severní, tu *nezachází slunce krajinám nic více než $23\frac{1}{2}$ od polu severního vzdáleným*, za to v tom samém čase na jižní polokouli krajinám $23\frac{1}{2}$ od jižního polu vzdáleným nikdy *nevychází*; a naopak stojí-li slunce v jižním obratníku kolmo, tu *nezapadá slunce jižním $23\frac{1}{2}^\circ$ od polu vzdáleným kra-*

jinám, za to však v tu dobu v severním $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od polu vzdáleným nevychází. Tyto dva kruhy $23\frac{1}{2}$ od polu vzdálené zovou se kruhy *polové* či *polární*.

§. 18. Pás světa.

Obratníky a kruhy polárními rozděluje se země do 5 *pásů* či *zon klimatických*.

Krajiny vnitř obou obratníků mají *pás horký*; od obratníku k polárním kruhům *pásy dva mírné* a od pol. kruhu okolo polů *dva pásy studené*.

Pás horký má jen jedno počasí: leto; pásy mírné mají čtyry počasí, a pásy studené jenom 2 počasí: zimu dlouhou a leto krátké.

II. Zeměpis fysický.

A. Přirozená povaha povrchu zemského.

§. 18. Suchá země a moře. Jejich poměry a styky.

Tři živlové stanoví zvláštní povahu zeměkoule a jsou životními podmínkami pro všechny ústrojně bytosti na ní: živel suchý, tuhý — pevná země; kapalný — voda a rozprostranitelnokutý — vzduch. Prvý jest vlastní těleso zemské, ostatní dva jsou pokrývky.

Veliké prohlubně kůry zemské jsou takou měrou naplněny vodou, že sotva třetina povrchu zemského co suchá země nad hladinou oceanu vyčnívá. Na suchou zemi připadají $2\frac{1}{2}$, na vodstvo více $6\frac{1}{2}$ milionů čtverečních mil. — Na východní polokouli jest stará pevnina („starý svět“). Zahrnuje v sobě Asii (východ), Evropu připojující se k oné na západní straně (západ), a na jihozápadě úzkým přešívkem připojenou Afriku po obou stranách rovníka. — Na západní polokouli jest nová pevnina („nový svět“ objevený Kolumbem roku 1492) skládající se ze dvou úzkým přešívkem panamským spojených částí n. Severní a Jižní Amerika. — Po obou polokoulech rozprostřeno jest souostroví australské (Oceanie, Polynesie, známé teprve od 17. století). — Kolem jižní točny rozkládá se podle domněnky učencův souvislá větší spousta země, zahrnovaná prozatím jmenem pevniny antarktické.

Na východní polokouli jest poměr země k vodě jako 1 : $1\frac{1}{2}$, na západní jako 1 : 5; na severní polokouli jako 1 : $1\frac{1}{2}$; na jižní jako 1 : 5. Největší spousta suché země jest tedy na severu a východu, nejvíce vodstva na jihu a západě. Utvoříme-li sobě v mysli pevnozemskou polokouli severovýchodní a oceanskou polokouli jihozápadní, převládá na oně vodstvo jen o 10%; na této jest poměr suché země k vodstvu jako 1 : 16.

Země a vodstvo tvoří protivu, jelikož četné vyvýšeniny oně nepohnuté do vzduchu čnějí, kdežto vodstvo má povrch tekutý, mnoho-

násobně se pohybující. Jsou však také ve spojení, majíce okrají nebo-li meze společné; neboť kde moře suchou zemi obmývá, jest pobřeží, jehož povaha a podoba jsou důležité. Vyniká-li země daleko do moře, tvoří mys, nebo ostrožnu, nebo poloostrov, který jest s pněm pevniny spojen úzkým pruhem země (převlaka, isthmus) anebo také široko k němu přiléhá. Části pevniny ležící kromě pně slovou členy. Okrajek čili lem pevniny k moři tvoří břeh, pobřeží, a poměr délky jeho k povrchnosti země nazývá se jejím vývinem pobřeží. Vniká-li moře hluboko do země, pak tvoří uzavřené n. vnitřní moře anebo záliv; menší zálivy jmenují se zátoky, choboty n. přístavy. Zúžují-li dvě naproti sobě ležící části suché země moře, vznikají úžiny a průlivy.

Trí veliké pevniny či kontinenty dělí se na pět dílů země: Evropu, Asii, Afriku, Ameriku a Australii. Menší části země kolkolem vodou obklopené slovou ostrovy. Leží-li četné ostrovy vedle sebe, nazýváme je souostroví; leží-li řadem za sebou, slovou ostrovořadí. Spojením více souostroví vzniká archipelag neb mnohoostroví. Veškeren povrch pevnin jest 15krát větší, než povrch všech ostrovů dohromady.

Velikou spoustu vodní, moře světové, dělíme pomocí rovnoběžnic a poledníkův na pět hlavních dílův neb oceánův. Od obou točen až k polárním kruhům dosahují dvě moře ledová (severní a jižní). Veliký neb tichý oceán obmývá východní pobřeží Asie a Nového Hollandu a západní pobřeží Ameriky, obmezen jsa poledníkem ostrova Tasmanie (země Van Diemenovy) v jihu Australie, a poledníkem mysu Hoornova a jižního konce Ameriky; na severu a na jihu oddělují jej kruhy polové od moří ledových. Atlantský oceán vlní se mezi Evropou, Afrikou a Amerikou; na severu a jihu dosahuje až k mořím ledovým; východním lemlem jeho jsou západní pobřeží Evropy, Afriky a poledník mysu dobré naděje neboli Jižní Afriky; západním lemlem jest východní břeh Ameriky a poledník mysu Hoornova. Indický oceán dosahuje od jižního pobřeží Asie až k jižnímu moři ledovému; na západě lemují jej východní břeh Afriky a poledník mysu dobré naděje, na východě poledník Tasmanie.

Atlantský oceán vniká ostrovnatou severní částí na západě i východě hluboko do pevnin; indický pouze na severu. Veliký oceán tvoří na západní straně vnitřní moře oddělená souostrovími a výsopaďmi. Severní moře ledové jest skoro docela uzavřené, jižní naproti tomu všude otevřené. — V severním dosahuje led stojící až k 78°, plavbu ohrožující stříš až k 68° s. š.; v jižním dosahuje led stojící až k 72°, stříš až k 62° j. š. Atlantský oceán podobá se obrovské dolině, veliký oceán obrovskému úvalu, oba jsou toliko v severní části bohaté na ostrovy; veliký oceán jest obklopen věncem skutečných sopek.

§. 20. Podoba pevniny.

Pod slovem: podoba půdy, jinak: vodorovné rozčlenění rozumíme prostírání se pevniny do šířky a délky, jeho podobu jakož i podobu členův na něm visících (poloostrovův) a ostrovův k pevnině náležejících. Evropa jest nejčlenitější díl země. Na severu jsou poloostrovy Ka-

nin (160 □ m.), Kola n. poloostrov Iaponský (1800), Skandinávie (16.000) a Jutsko (590); na západě jest nejznamenitější bretonský (Bretagne, čti Bretaň 350); z jižních poloostrovů není pyrenejský (10.600) skoro nikterak rozčleněn, apenninský (2930) jen po skrovnu, řecký neb balkanský (6600) ale jest velmi členitý; na jihovýchodě jest poloostrov taurický č. Krym (360).

Nejznamenitější mysy náleží k těmto poloostrovům. Na jižním konci pyrenejského půloostrova jest skalnatý mys gibraltarský, na jižním konci apenninského mys Spartivento, na jižním konci řeckého mys Matapan; na severu jest mys severní, na západě mys Finisterre a mys Sv. Vincentia.

K Evropě počítají se *ostrovny*: Nová země (2000), souostroví Spitzbergen, Island (1840) při samém kruhu polovém, jižněji ostrov Farské. Na západě členitý ostrov Velká Británie (4188) a Irsko (1526), ostrov Shetlandské, Orkneyské a Hebridské, ostrov Danské mezi Jutskem a Skandinávií. Na jihu: Baleary, Korsika (160) a Sardinie (433), trojhranný ostrov Sicilie (477), na jihu od tohoto Malta; podél pobřeží ostrov dalmatské, ionské a řecké (archipelag), vedle Kandie n. Kréty (145).

Velikost s ostrovny obnáší 182.000 □ m. (bez ostrovů 171.000); délka pobřeží 4300 m.; vývin břehový 1 : 39.

Asie jest nejslaběji rozčleněna na severu, nejsilněji na jihu, kde se nachází nejvíce ostrovů a kde se prostírají největší *poloostrovny* země, totiž: Arabie (48.000), Přední Indie a Guzerat (50.000), Zadní Indie s Malakkou (33.000). Značně menší jsou půloostrov východního pobřeží: Korea (7000), Kamčatka (4000) a poloostrov čukočský (3000); na západě vyniká Malá Asie (č. Anatolie 10.000).

Nejznamenitější mysy jsou: mys Komorin a Romania na jihu, m. Lopatka a m. východní na východě, a mys sjeverovostočnyj (severovýchodní) na severu.

Veliký jest počet *ostrovů* a souostroví. Na severu jsou ostrovny sibirské; na východě ostrovořadí Kurilův (320), pak Sachalin (č. Karafuta 2000); ostrovny japonské (Jezo, Nipon, Kiusiu aj. 10.000); čínské ostrovny Formosa (1060) a Hajnan (758); o. Filipovy (3680 — největší Luzon n. Manilla a Magindanao); Moluky (1070); větší a menší ostrovny sundajské (první: Cèlebes 3316, Borneo 13.508, Java 2325, Sumatra 7474); na jihu: ostrovny Andamanské a Nikobarské; Ceylon (1181); Lakedivy a Maledivy; na západě: Cypr (128), Rhodus a vícero menších.

Velikost obnáší as 794.000 čtv. m.; z těchto připadá as 600.000 na peň, 142.000 na poloostrovny a 52.000 na ostrovny. Délka pobřeží obnáší as 7700 m., tudíž připadá na 114 čtv. m. plochy 1 m. pobřeží.

Afrika jest jednotvárná, spouštnatá a není skoro nikterak rozčleněna.

Pamětihodné *mysy* jsou: na severu m. Spartel a Bon; na západě bílý a zelený mys; na jihu m. dobré naděje; na východě m. Quardafui.

Ostrovky k Africe náležející jsou: (v atlantském oceánu) Azory, Madeira, ostrovky Kanárské a Kapverdické; o. Vstoupení (Ascension) a Sv. Heleny; — (v indickém oceánu) Madagaskar (10.900), o. Maskarenské (Bourbon č. Union, o. sv. Maurícia) a Sokotora.

Velikost obnáší as 552.000 čtv. m.; z těchto připadá na peň 540.000, na ostrovky 11.000 čtv. m. Délka pobřeží obnáší pouze 3500 čtv. m.; tudíž připadá teprve na 155 čtv. m. povrchu 1 míle pobřeží.

Větší polovice Ameriky leží na severní polokouli a tento díl země prostírá se k oběma točnám dále, než kterýkoliv jiný díl země. *Severní Amerika* jest na východě a na západě bohatě rozčleněna, na severu však, podobajíc se v tom Asii, pouze po skrovnu. Na východním pobřeží jsou *poloostrovky*: Labrador (24.000), Nové Skotsko (650), Florida (1100) a Jukatan (2200). Na západním pobřeží jsou nejdůležitější poloostrovky: Aljaška (400) a Kalifornie (2600).

K největším *ostrovům* patří: (v atlantském oceánu) jen málo známý ostrov Grönland (as 20.000), Newfoundland (1000); na jihu ostrovky Západní Indie, a sice: ostrovky Bahamské, Velké Antilly (Kuba 1966, Haiti 1368, Jamaika 270, Portoriko 185), malé Antilly, mezi nimi Trinidad. Na západě jest ostrovořadí Aleutův, takřka pokračování Aljašky, a četné ostrovky Sv. Jirské. — Z *mysů* jsou nejpatrnější: m. Wales naproti východnímu mysu asiatskému a na východě m. Farewell.

Severní Amerika jest 342.000 □ m. veliká; délka pobřeží obnáší 6000 m.; tudíž připadá 1 m. pobřeží na 57 čtv. m. plochy.

Jižní Amerika podobá se v tom Africe, že není skoro nikterak rozčleněna. Na východě jest m. Sv. Rocha; na jihu o. země ohnivé, na jednom z nich m. Hoornův. Východně od nich leží ostrovky Falklandské; ve velkém oceánu blíže pobřeží o. Chiloe vedle četných malých; pod rovníkem o. Gallopagosské.

Jižní Amerika zaujímá prostranství 321.000 čtv. m., má pobřeží zděl 3400 m.; tudíž připadá teprve na 94 □ m. plochy 1 m. pobřeží.

Austrálie dělí se na pevninu australskou n. Nový Holland, nejmenší, nejméně známý díl země, a na mnohoostroví australské. Tato pevnina má jeden toliko znamenitý poloostrov: Karpentarii (as 4000); avšak na jihovýchodě na nejmenším prostranství největší bohatství na přístavy. Pamětihodné jsou *mysy*: m. York, m. Leeuwinův a m. Howe.

Nejznamenitější *ostrovky* a *souostroví* jsou: na severu Nová Guinea (12.600), na jihu Tasmanie č. země Van Diemensova (i s vedlejšími ostrovky 1254); na východě leží obloukem o. Salomonovy, Hebridy, Nová Kaledonie a dvojatý ostrov Nový Zéland. Na severu od rovníka: Mariany č. Ladróny (o. zlodějův), o. Karlovy, o. Marshallovy, uprostřed velkého oceánu o. Sandwichevy; jižně od těchto: souostroví Fidži, o. plavecké, ostrovky přátelství, o. nízké a souostroví Marquesas.

Velikost obnáší as 161.000 čtv. m., z nichž připadá na peň 104.000, na Karpentarii a na ostrovky 56.000. Délka pobřeží obnáší as 1030 m.; tudíž připadá na 82 čtv. plochy 1 m. pobřeží.

Pevnina antarktická jest ještě příliš málo známa, než aby se dalo obrazu o ní podati. K ní přičísti lze ostatně ostrovy jižně od Ameriky a Afriky po různu ležící (Jižní Shetland, z. Kerguelenovu a j.).

§. 21. Podoba a členitost moře světového.

Veliký n. tichý oceán podle rozsáhlosti (3,300.000 m. čtv.), jest tak veliký jako všechny ostatní oceány dohromady, a asi o čtvrtinu větší než veškerá pevnina, vlní se mezi Asií a Amerikou. Nejznamenitější části jsou: moře Behringovo č. moře Kamčatské, které jest úžinou Behringovou spojeno se severním mořem ledovým; moře Ochotské spojené úžinou la Peyrou s mořem japonským, kteréž opět souvisí úžinou Sangarskou s velkým oceánem a úžinou Korejskou se žlutým (n. východním čínským) mořem. Z tohoto vede úžina Formoská (n. Fu Kianská) do jižního moře čínské se zálivy: Tonkinským a Siamským. Části moře mezi jižními ostrovy asijskými nazývají se podle těchto: moře Sundajské č. Javské, Celebeské, Bandské. Mezi Sumatrou a Javou vede úžina Sundajská, mezi Borneem a Celebesem Makassarská, a mezi Celebesem a Molukkami úžina Molucká. Pro pás tišin po obou stranách rovníka nazývá se moře mezi oběma obratníky, v němž největší množství ostrovů australských leží, tichým mořem. Z toho vedou dvě úžiny: Torresova (na s. mezi Novým Hollandem a Novou Guineí) a Bassova (na j. mezi Novým Hollandem a Tasmanií) do indického oceánu. Na východní straně velkého oceánu jest moře nachové (jinak záliv Kalifornský) a záliv Panamský; na jihu (mezi zemí ohnivou a Amerikou) vede úžina Magelhaensova do oceánu atlantského.

Indický oceán (1,380.000 čtv. m.) zahrnuje v sobě toliko asi pětinu vodstva všech oceánů, jest však dvojnásobně tak veliký jako pevnina americká. Důležitější části jeho jsou: rudé moře (n. záliv arabský), do něhož se vchází úžinou Bal-el-Mandeb („brána smrti“); — moře perské spojené úžinou Ormuskou se zálivem perským (se zeleným mořem); — záliv Bengalský s úžinou Palkovou (u Ceylonu) a Malackou (mezi Malakkou a Sumatrou). U pobřeží Afriky jest průliv Mozambický mezi Madagaskarem a pevninou.

Oceán atlantský (1,626.000 čtv. m) co do prostrannosti asi tak veliký jako Evropa, Asie a Afrika dohromady, tvoří velikou dráhu pro obchod světový. Obmývá pobřeží zemí obývaných nejvzdělanějšími národy; v severní části jest rozmanitě rozčleněn a bohatý na ostrovy, opak toho nalzáme v jižní části. Na severu souvisí se severním mořem ledovým, a sice četnými úzkými průlivy a úžinami západně od Grönlandu mezi mnohoostrovím pólovým. Nejznamenitější části jeho jsou (a. na západě): záliv Baffinův a Hudsonův; chobot sv. Vavřince; malé moře vnitřní, záliv Mexický, z něhož vede úžina Jukatanská do moře Karaibského; obě tyto části odděleny jsou od sebe a od širého moře Antillami. (b. na východě): Moře Skandinávské mezi Islandem, Norvežskem a Velkou Britanií, moře Irské mezi ostrovy britskými. Průliv (č. la Manche t. j. rukáv)

s úžinou Kalaiskou (také Doverskou zvanou) vede do moře severního; z toho plaviti se lze Skagerrakem a Kattegatem obmývajícemi Jutsko, a úžinami: Sundem, větším a menším Beltem (mezi ostrovy danskými) do moře východního n. baltického s Bottnickým (na s.), Čuchonským (na v.) a Rižským zálivem. Na severu od poloostrova pyrenejského jest moře Biskajské; jižně od něho vede úžina Gibraltarská do Středního moře, nejdůležitějšího to od nejstarších dob vnitřního moře. Nejznamenitější části tohoto jsou: záliv Valencijský, z. Lví a z. Janovský, a na západním pobřeží poloostrova apenninského moře Tyrrhenské, z něhož vede úžina Messinská (ve starém věku Scylla a Charybdis) do moře Jonského — (mezi Itálií, Řeckem a Afrikou). Jeho jižní část tvoří nejhlubší vřezy do pevniny africké, totiž větší (Sidra) a menší Syrtu (Cibes); v severní části jsou zálivy: Tarentský a Lepantský. Úžina Otrantská spojuje moře Jonské s Adriatickým (z. Benátský, Terstský a Řecký). Na východě připojuje se k Jonskému moři Egejské s četnými ostrovy (Kyklady k Evropě, Sporady k Asii) a s mnohými malými choboty, vůbec s velmi bohatým rozčleněním. Z moře Egejského vede úžina Dardanellská (Hellepont) do moře Mramorného (Propontis), odtud úžina Cařihradská (Bosporos Thracký) do moře černého a z tohoto úžina Kerčská (n. Jenikalská) do Azovského moře. Mezi ostrovem Kandí, západním pobřežím Asie a severní Afrikou jest moře Syrské. — U západního pobřeží Afriky jest moře Senegambské, moře éthiopské se zálivem Guinejským (a s choboty: Beninským a Biaferským), pak moře Kongské a konečně moře Kapské s chobotem tabulovým.

Severní moře ledové (200.000 čtv. m.) as o desetinu větší než Evropa, jest kolo kolem pevninami a ostrovy obklopeno, a má pouze na jedné straně širší otvor; přece však jest poloha obou moří ledových kolem točen velkou překážkou dalšího proskoumání. Nejdůležitější části jsou moře bílé a Karské s úžinou Vajgačskou (mezi Vajgačem a pevninou) a chobotem Obským. Severně od Ameriky jest moře průplavu severozápadního.

Jižní moře ledové (350.000 čtv. m.) jest se všech stran otevřené a skoro docela neznámé. Pochybné jest posud, zdali objevená v něm nezalidněná pobřeží náležejí k jednotlivým ostrovům, či zdali jsou části jakési „pevniny antarktické“, jak se mnozí domnívají.

§. 22. Povaha a pohyby moře.

Dno mořské jest část povrchu pevniny, a má jako tato vyvýšeniny a prohlubiny. Jednotlivé ostrovy a útesy jsou takřka nejvyšší hřebety a vrcholy podmořských horstev, — výsopradí a hřebety takřka hřebeny jejich — větší ostrovy a mělčiny planiny; úžiny považovati lze za prosmyky, větší hlubiny za doliny, kotliny a nálevky.

Hloub oceánu jest toliko neúplně povědoma, měření pomocí olovnice nevede prý k žádoucím výsledkům, jelikož podmořské proudy odchýlení olovnice způsobují. Největší, skutečně směřené hloubi

obnášejí v oceánu atlantském as 27.000'. Vnitřní moře mívají mnohem skrovnější hloub.

Voda mořská má zvláštní slanou chuť. Kromě soli (as 1 lot na 1 libru vody mořské) zdržuje v sobě také épavé látky vznikající zetlením nesčíslného množství živočišných a rostlinných těles. Zůstává-li mořská voda po nějakou dobu nepohnuta, snadno zetlívá. Odporné výpary plodí ony chorobiny, kterými se mnohá pobřeží v horkém zeměpásu neobytnými stávají. Mezi moři evropskými drží v sobě nejvíce soli střední moře, nejméně baltické.

Moře jsouc klidné mívá barvu sinou n. modrozelenou, která se mění podle hlubokosti, podle povahy dna mořského, rostlinami a p. rozmanitě. Plavci pozorují barvu bedlivě, poněvadž náhlá proměna její mělčiny oznamuje. „Rudé“ moře má název svůj od nesčíslných červenavých jespů koralových poblíž pobřeží; „žluté“ od žlutého bahna svého; „černé“ není tmavší, „bílé“ není světlejší barvy ostatních.

Ve všech zeměpásech, zvláště ale mezi obratníky, pozorovati lze v noci světélkování moře, které jest trojí. Buďto světélkuje voda pouze kolem lodi a v brázdách za ní; — druhý způsob spatřuje se toliko v teplejších krajích při bezvětří, velkém vedru a skrovném vlnobití; v případě tomto skvějí se všechny vlny dorážející na pevná tělesa; — třetí způsob jest nejvelikolepější zjev, jelikož se netoliko celá hladina oceánu v záři plamenné objevuje, nýbrž ohnivý lesk také ještě daleko v hloubi ponořený se spatřuje. Příčinou tohoto světélkování jsou podle domnění malá huspeninovitá zvířata bytující v nesčíslném množství v oceánu.

Teplota moře závisí od zeměpisné šířky a od ročních počasív, jest ale celkem mnohem pravidelnější než teplota suché země; neboť obměna počasív denních a ročních vyvolává v širém moři jen s polovicí, někdy toliko s pětiny tak značnou obměnu teploty. Náhlé ubývání teploty oceánu jest pro plavce pozoruhodné, poněvadž mu oznamuje změnu proudu neboli mělčinu. Celkem jest voda tím chladnější, čím hloub se ponoříš.

Moře objevuje se jen zřídka, na krátkou dobu a na malém prostoru zúplna klidným; celkem se pohybuje ustavičně. Tyto pohyby vyvolávají větrové, přitažlivost měsíce a slunce, otáčení se země kolem osy a teplota různá. Jsou tři hlavní pohyby: a) vlnobití, b) dmutí a c) proudění. Prvé jest nepravidelný pohyb, ostatní dva jsou pravidelné. a) Tlakem větru na hladinu vody vyvolané vyvýšeniny a prohlubně slovou vlnami, jejich trvání vlnobitím. Při prudkých víchřích vystupují prý vlny až do výše 20, 30, ba i 60'. V hloubi 90' nepozorují potápěči nižádného neklidu moře více. Lámou-li a skácejí-li se vlny při dorážení na strmé pobřeží a hřbety, vzniká tím příboj. b) Dmutí nebo-li příliv a odliv jest pravidelné od 6 k 6 hodinám se opakující stoupání a klesání moře na pobřežích širého oceánu. Dmutí vysvětliti lze přitažlivostí, jakouž luna a slunce na pozemskou spoustu vodní působí. Mezi obratníky a na širém moři jest dmutí nejsilnější a nejpravidelnější; nejlépe je lze pozorovati na pobřežích; v mořích vnitřních jest velmi nepatrné, někdy také ho vůbec není. I na jednom a též místě střídají se příliv a odliv jak

co do mohutnosti tak i co do času. V čas úplňku a novoluní stoupá příliv nejvýše (valný příliv), v čas první a poslední čtvrti jest nejnižší (nízký příliv).

Úplná shoda doby přílivu a odlivu s postavením luny a slunce nasvědčuje tomu, že jest přitažlivost těchto dvou těles nebeských příčinou dmutí. Rozeznáváme při tom denní, měsíční a roční dobu. Každého následujícího dne opo-
zduje se dmutí as o 50 minut, tak že se as za 30 dní (správněji za 29 dní, 12 h., 44 m. 3 s.), tudíž za jeden synodičský měsíc (t. j. doba od jednoho novoluní k druhému) k původní době započítí svého vrací; neboť každodenní opozdění odpovídá docela každodennímu opozdění u vycházení a zacházení měsíce. Tento zjev slove denní dobou. Následkem otáčení se země rozšiřuje se dmutí po veškeré hladině mořské a dosahuje nejvyššího stupně v oněch krajích, nad nimiž se nachází luna v nadhlavníku. Působení slunce jest pro větší vzdálenost jeho slabší, proto jest dmutí jím vyvolané (po poledni a po půlnoci) slabší. Součinní-li ale slunce i měsíc, za úplňku a novoluní (t. j. v soustopí), jest příliv a odliv nejsilnější (valný příliv); v první pak a poslední čtvrti (t. j. ve čtvrtích) nejslabší (nízký n. mrtvý příliv). Tento zjev měsíční dobou. Roční doba dmutí zakládá se v tom, že jest v čas rovnodennosti valný příliv při soustopích mnohem silnější a nízký příliv při čtvrtích slabší než obyčejně; avšak že jest v čas slunovratí valný příliv při soustopích mnohem slabší a nízký příliv při čtvrtích mnohem silnější než obyčejně.

Doba, v které příliv do jakéhos přístavu vstupuje, slove čas přístavový.

c) Proudů mořské jsou ony pohyby moře, jimiž jednotlivé části jeho jako v řečišti mezi dvěma břehy ostatní spoustou vodní te-
kou. Jsou velmi široké proudy v oceánu, které na některých místech moře dílem ustavičně dílem občasně určitým směrem se pohybují. Počet proudů jest velmi značný, avšak posud neúplně známý. Proudů mořské jsou takřka přirozené dráhy pro lodí

Dle směru rozeznáváme proudy polové a rovníkové; ony tekou od točen k rovníku, tyto směrem rovnoběžně od východu k západu. Podle rychlosti: povlovné (nenáhlé a málo hluboké) vznikající působením větru na hladinu mořskou, a rychlé proudy neobyčejně šifky a hloubí, tekoucí s rychlostí převyšující často rychlostí veletoků pevnostských. Podle teploty: studené a teplé proudy. Proudů mořské rozeznávají se hlavně podle teploty. Podle času: stále a občasně.

Nejznamenitější stále proudy jsou: v oceánu indickém od západního pobřeží Nového Hollandu k východnímu pobřeží Afriky kolem mysu dobré naděje a jakožto jihoatlantský proud k severu podél západního pobřeží Afriky. Nedaleko rovníka obrací se k západu a teče jako proud rovníkový přes přič oceánu do moře Karaibského a do zálivu mexického, z něhož vychází co teplý proud golfový, teka podél pobřeží severoamerického až k pobřežím severní Evropy. Působením arktického ze severního moře ledového k jihu tekoucího proudu odchylnuje se k jihu, potkává se s proudem jihoatlantským, čímž vzniká jakási kroužení v atlantském oceánu. Z jižního moře ledového přichází antarktický proud k západnímu pobřeží jižní Ameriky, kteréž provází směrem severním pod jménem peruanského proudu, načež teče po obou stranách rovníka směrem západním velikým oceánem až k východnímu pobřeží Asie a Nového Hollandu, rozvětvuje se zde. — Občasně proudy vyskytují se nejvíce v severní části indického oceánu a při některých pobřežích.

§. 23. Vyvýšeniny a prohlubně pevnostské.

Země není hladkou koulí. Jakož považovati lze moře za prohlubně v kůře zemské, tvoří pevný živel tělesa zemského vyvýšeniny, do nichž sladká voda vřívá rovy (řeky) a úvaly (jezera). Abychom prohlubně a vyvýšeniny směřili, myslíme si společnou plochu základní

mezi oběma ležící, totiž hladinu mořskou, poněvadž jsou skoro všechny části její stejně vzdáleny od střediště země.

Prostírání se jednotlivých částí pevniny do výše nazýváme kolmým rozčleněním. Nauka o nerovnostech pevniny nazývá se horopisem, nauka o vodstvech pevnozemských v dopisem.

§. 24. Základní pojmy horopisu.

Pomyslíme-li si, že se rozestírá hladina mořská i pod pevninou (jelikož se s řídkými výjimkami pevnina povždy nad hladinu mořskou vznáší) a směříme-li kolmici na př. od nejvyššího temena vrchu k hladině mořské spuštěnou, obdržíme prostou (pravou) výši vrchu. Vyvýšenost místa jakéhos nad nejbližším okolím slove poměrná výše.

Hypsometrie (výškoměrství) zanášá se určováním výšky. (Měření trigonometrické a barometrické. Isohypsy t. j. čáry spojující místa stejné výšky prosté.)

Co do výšky rozeznáváme na pevnině sníženiny, nevznášejší se výše 500 stop nad hladinu mořskou, a vysočiny. Prostírají-li se v dosti stejné výši, nazývají se ony nížiny, tyto pak planiny. Z nížiny přechází se na planinu po stupních (plasích neb plasinách), které někdy na okraji horstvy (okrajnými) lemovány bývají.

Osamělé zvýšeniny až do 1000 stop výše slovou pahorky a tvoří dohromady pahorkatinu. Větší zvýšeniny jsou hory, jejichž nejspodnější část patou, nejvyšší vrchol slove; střední část mezi oběma jest svah (láz, stráň, stěna; příkrý (strmý), povlovný, v dutý, poddutý). Okrouhlý vrchol nazývá se téměř (též homole, kužel, hřib, chlum, kupa); hrotnatý vrchol slove štít (zub, roh, turně). Hřbet jest prodloužený vrchol, a slove hřebec nebo čereň, je-li užší, slímě, je-li úzký i rozvrtý.

V řadách spojené pahorky a hory slovou pásma pahorková a horská; po různu stojící, avšak mezi sebou spojené zvýšeniny nazývají se spoustami; — pásma a spousty horské k jednomu celku náležející tvoří pohoří; sbíháním pásem horských vznikají uzly horské, nakupením spoust horských vzniká souhoří (hnízdo horské). Pásma a spousty tvořící souvislý celek jsou hlavní peň; všechny části vedlejší tvoří větve, a sice nazýváme pásma a skupiny haluzemi horskými, nižší prodloužení hlavních horstev ale odnožemi. Pobočnými horstvy slovou ona, která jsou s hlavními spojena, avšak změněným směrem neboli jinými (vnitřními i vnějšími) znaky od nich se liší. Vícero horstev sloučených v jeden celek tvoří soustavu horskou.

Pásma a skupeniny bývají mezi sebou spojeny sedly a přesyky (t. j. patrná snížení mezi vrcholy); taková sedla, pakliže jsou k přechodu příhodná, slovou průsmyky. Součet výšek všech přesmykův dělený počtem těchto nazývá se střední výškou hřebenu.

Horstva okrajná, rozhranná; předhoří; pobřežní pohoří; střední pásmo; horstva kruhovitá, vějířovitá.

Údolí jsou sníženy mezi horami a pásmy horskými. Jsou-li rovnoběžná s hlavním směrem pohoří, nazývají se údolí podélná; tvoří-li s osou pohoří úhel více méně pravý, slovou příčná. Tato bývají kratší, užší a mívají nejvíce soutěsk. Do údolí hlavních otvírají se pobočná, do těchto postranná.

Nálevka; kotlina; úval; koryto; rokle; soutěska.

Ve vysokých horstvech jsou nejvyšší doliny naplněny ledem, jež vzniká na výšinách odtáváním sněhu a „firnu“ (zrnatého sněhu) a tíží svou do údolí se sune. Takové ledem naplněné doliny slovou ledovce. Spouštějíce se dolů nahromaďují po obou stranách hráze rumu a valounů, slovoucí morény.

V krajích severních (na př. na Islandu) dosahují ledovce až k moři. Ledovcům přibývá i ubývá; posouvání se děje po krutých zimách a studených letech, ubývání po mírných zimách a horkých letech. Pohybaváním se ledovců vznikají rozsedliny v ledě.

§. 25. Vnitřní povaha země.

Přibývající u vnitř země stále teplo, žhavé tekuté hmoty vyvrhované sopkami, a povaha skalnatých spoust tvořících jádro horstev — nasvědčují tomu, že byla zeměkoule druhdy žhavým tekutým tělesem, jehož povrch poznenáhlem ochlazením ztuhl a kůru zemskou utvořil, kdežto nitro země zůstalo ještě žhavým. O povaze vnitř země jen domněnky máme; jisté však jest, že chová země uvnitř svou vlastní, od slunce nezávislou teplotu.

Doly, vrtáním a p. poznali jsme jen tak nepatrnou část kůry zemské, že z toho tloušťku její posuzovati nelze. Tolik jest jisté, že oheň a voda o sobě i společně vyvolaly vnější a vnitřní proměny kůry zemské t. j. neroviny a vrstvy.

Kůra zemská skládá se ze dvou rozličných druhův kamení: z kamenův bezvrstevných n. hmotných (žula, rula a j.) a z kamení vrstevného (břidlice, drob, uhlí kamenné, vápenec, křída a j.); ony vznikly ohněm (útvary plutonický), toto vodou (útvary neptunický) v různých dobách.

Na kamenech patrně lze pozorovati pravidla svrstvení a uložení a ještě více poznati lze podle zkamenělých zbytků rostlinných a živočišných, kterak se poslovně kůra zemská utvořila. Kameny hmotné (žula, rula, svor a j.) nezavírají v sobě nižádných zkamenělin; tvoří pravidelně nejspodnější vrstvu, někdy však byvše vyzvednuty silami vnitřními též nejvyšší vrcholy horstev. V tomto případě prolomily vrstvy nad nimi uložené. Na tomto kamení první doby (prvotné n. prahorské) spočívají vrstvy kamenův přechodních (břidlice, drob, uhlí a j.) s bohatými ložisky rudy a zkamenělými zbytky dávno zaniklého rostlinstva a živočišstva nižšího druhu. Po těchto objevují se jakožto druhá řada vrstev hory slojové (ložiska soli, vápenec, křída a j.) s ostatky vyvinutějšího, též zaniklého rostlinstva a živočišstva vodního. Nad těmito jest uložena třetí řada vrstev (hnědé uhlí, hlína a j.) s ostatky zaniklých zvířat zemských (mamut). Konečně objevuje se usedlina novější doby, útvary potopní (naplavenina), se zkamenělými kostrami zvířat posud se vyskytujících. Usedlina z nejnovejší doby tvořící se naporád při ústí řek slove náplav.

Tytéž síly, kteréž tvoří kamení hmotné, působí slabší měrou ještě naporád. Proklestilyť sobě až k povrchu země průduchy podo-

bažící se komínům, jimiž vyvrhují tekuté hmoty (lávu, n. také bahno, vodu) za prudkého otřásání okolí (zemětřesení). Takové průduchy nazývají se sopkami a vyvržené kamení (zelenokámen, čedič, láva a t. d.) kamením sopečným (vulkanským).

Nižádný kraj země není docela prost zemětřesení.

Rozeznáváme: sopky sestředěné t. j. jednotlivé skupiny obkličující hlavní sopku (Etna, Vesuv, Hekla, na ostrovech velikého oceánu a j.) — a sopky seřaděné t. j. velké řady sopek prostírající se po značné délce, namnoze nedaleko moří (střední a jižní Amerika, Kurily, Aleuty, ostrovy japonské a j. v.).

Sopouch n. krater jest nálevkovitá dutina n. otvor z vnitra sopky až k jejímu vrcholu vystupujícího průduchu, jímž se vypouštějí plyny, bláto, popel, pemza, voda a láva (výbuch sopečný). Takové sopouchy nazývají se kraterem výbuchu. Kratery zdvižení nejsou, jakmile jeden výbuch se stal, více činnými. Z 225 známých činných sopek (as 170 již vyhaslo) leží as 70 na pevninách a 155 na ostrovech. Ze 70 pevninných náleží 53 Americe, 15 Asii, 1 Evropě (Vesuv), 2 známým posud krajinám africkým. Na jihoasijských ostrovech (na o. sundských a Molukckách), jakož i na Aleutech a Kurilech, leží na nejmenším prostranství největší množství sopek ostrovních. Páry vystupující ze štěrbin lávy slovou fumaroly. Ony sopouchy, z nichž se prýští páry sírné, slovou solfatary. Sopky metající na polo tekuté, jilovaté bláto nazývají se sopky bahnitě n. salsy.

§. 26. Základní pojmy vodopisu.

Vodstvo pevnozemské dělíme na stojaté a tekoucí. Úval od přírody vodou naplněný slove jezero, je-li naplněn vodou uměle, jmenuje se rybník; půda vodou prosáklá jest bažina (močál, bahno). Tekoucí voda vyniká z půdy jako zřídlo (pramen, vývařisko n. temeniště); prohlubeň, kterouž teče, jest řečiště, nehlubší pruh v řečišti žlab; pevná země po obou stranách jejích jest břeh a sice po řece dolů hledíc pravý a levý břeh; výtok do jiného vodstva jest ústí. Rozchází-li se řeka před ústím do více ramen (hrdel) zavírajících trojúhelnou nížinu, jmenuje se toto ústí deltovým; někdy tvoří jezero sladkovodní s úzkým průjezdem do moře, liman zvané; ostrožna mezi limanem a mořem slove kosa n. neřej. Přímá čára od zřídla k ústí tažená jest přímá vzdálenost; skutečná délka řeky se všemi oklikami a křivolačinami slove rozvitím řeky.

Jsou studená, teplá a horká zřídla; drží-li v sobě rozpuštěné látky mineralné (soli, síru a p.), jmenují se zřídla léčivá. Podle množství vody rozeznáváme potoky a řeky. Hlavní řeka (n. veletok) vylévá se do moře a přijímá řeky vedlejší n. pobočné, do nichž se vlévají přítoky. Řeka pobřežní vylévá se po krátkém toku přímo do moře, řeka stepní ztrácí se buď v písku, buď v močálech, buď tvoří pleso; řeka ztracená č. punkva (č. ponorná) padá do zemských jam č. ponorův. Ouhrn všeho vodstva, k jedné hlavní řece náležitého, slove síť č. soustava říčná; veškeré prostranství, z něhož se vodstvo k jedné řece sbíhá, jest jejím pořičím. Rozhraní dvou pořičí jest předěl vodní. Rychlost toku závisí od spádu vody t. j. od příkřejšího neboli povlovnějšího svahu řečiště. Je-li koryto mezi příkré břehy vtěsnáno, proudí se voda

rychleji i vznikají přečeje; srázný a náhlý sklon řečiště způsobuje vodopád.

Od délky řeky, od množství vody, od prosté vyvýšenosti zřídla jejího, od pravidelnosti žlabu a od spádu závisí splavnost řeky. Některé řeky nejsou nikterak splavné; na některých plaviti se lze po řece, na jiných opět po a proti řece. Tyto poslednější jsou mnohem důležitější.

Jezera leží buď v znamenité výši — jezera vysočinná (n. př. Titicaca 12.000'), nebo v rovině — jezera rovinná, vstepch — j. stepní; ba některá nacházejí se pod zemí, v jeskyních — j. jeskynná.

Na pobřeží mořském jsou jezera pobřežní; jsou-li otvory s mořem spojena, slovou laguny; jezera horstvy obklopená jsou j. horská, na pokraji ledovců ležící j. ledovcová, ledovitá. Jezera s přítokem a odtokem slovou říčná, jezera s odtokem ale bez přítoku zřídelná, jezera s přítokem, ale bez patrného odtoku slovou plesa. Pleso se všemi svými přítoky tvoří uzavřenou oblast jezerní. Z periodických jezer odtéká někdy voda otvory a ztrácí se v půdě vápenité (na př. jezera Krasová, jmenovitě cerknické v Krajině)

§. 27. Horo- a vodopisný přehled Evropy.

a) Horopis.

Kolmé rozčlenění Evropy značí se více rozmanitostí, než velikotvárností; nalezáme zde všechny čelnější tvary horopisné (velehory, středohoří, planiny, nížiny) v mnohonásobném styku. Jedna čára od ústí Rýnu k ústí Dněstru tažená dělí v pni Evropy velikou souvislou nížinu severovýchodní od hornatiny jihozápadní. Ona zaujímá as 115.000 čtv. m., tato pouze 53.000 čtv. m.; v Evropě má tudíž převahu nížina. Na poloostrovech a ostrovech převládá tvar vysočinný.

I. Nejznamenitější soustavou horskou v Evropě jsou Alpy, nejkrásnější a mnohotvárnou členitostí nejpřístupnější velehory země. Prostírají se mezi zátokou Lví a Janovskou nejprve jednoduchým pásmem od jihu k severu; přijavše na to směr východní postupují několika pásmy až k Dunaji a k jaderskému moři, kde jsou spojeny s Krasem. Směrem vodorovným dělíme je obyčejně na Alpy západní (francouzsko-italské), střední (švýcarské) a východní (rakouské); — směrem kolmým rozeznáváme tři stupně: a) přední Alpy (2000—5000') hlavně na straně severní, b) střední (5000—8000') a c) vysoké Alpy. Čím dále se k severu prostírají Alpy západní, tím více jim přibývá průměrné výše hřebenu a vrcholů, svah západní jest širší, svah východní namnoze strmý. Strmost a divokost tvárnosti, znamenitá výška vrcholů, úzeji uzavřené doliny stanovují povahu jejich. Nejvyšší vrchol Alp a zároveň nejvyšší bod Evropy, Mont Blanc (14.800') nachází se v úhlu, jež tvoří podélná osa Alp obracejíc se k východu. Odtud prostírají se delšími pásmy; čím více se rozšiřují, tím více jim výšky ubývá i skládají se z pasu středního (střední n. prahorské Alpy) a ze dvou jej doprovázejících pobočných pasův (severní a jižní Alpy vápenné).

Jednotlivé části jejich jsou:

1. Přímořské Alpy od prosmyku Bochetty až k pramenu Pádu (Monte Viso 11.800').
2. Alpy Kottické až k dolině Dory Ripery; dosahují nejdále na západ (Monte Cenis 8670').
3. Grajské n. šedé Alpy mezi dolinami Rhony, jezerem ženevským, sedlem velikého Bernharda a dolinou Dory Ripery (Mont Blanc 14.800').
(V pásmě středním:)

1. Penninské n. Valliské Alpy mezi sedly velikého Bernharda a Simplonu (Monte Rosa 14.284').
2. Lepontické n. Adularské A. od prosmyku Simplonského až ku proluce Splügenské (prosmyk Sv. Gottharda 6400', Splügenský 6500').
3. Rhaetické A. až ku prosmyku Brennerskému 4426'.
4. Poboční halyze jsou: pásmo Rhatikonu mezi Rýnem a Innem; skupení Ortleské mezi Addou a Adičí (Ortles 12.350').
5. Od štítu třípanského (11.349') až k rozsoše nad vrchoviskem Mury — pásmo hlavní slove Tůry vysoké (Veliký Glockner 12.000'); východněji sleduje pásmo nízkých Tůrův mezi Enží a Murou, pak štyrské a koruntanské Alpy. Poslední odnože Alp středních jsou: pohoří litavské a lesbákoňský.

(Severní pásmo alpské):

Toto prostírá se poloobloukem od Rhony až k Dunaji; části jeho jsou:

1. Alpy bernské mezi Rhonou a Aarou (Finsterarhorn 13.160', Panna 12.800').
2. Skupení Tůdi až k Rýnu (Tůdi 11.100').
3. Algavské n. bavorské Alpy až k Innu (stěna Martinská 8000').
4. Saleburské Alpy po obou stranách Salice (Watzmann 9058').
5. Rakouské Alpy (odnože: les vídeňský) až po Dunaj (Dachstein 9490', Schafberg 5630', Hoehschwab 7174', Sněžka 6566', Oetscher 5969', Lysá hora 1329').

(Jižní pásmo alpské):

Toto prostírá se od jezera věčšího na severu lombardsko-benátské nížiny, Krasu a Sávy až naproti vtoku Tisy. Části jeho jsou:

1. Lombardské n. veltlínské Alpy až po Adiči.
2. Benátské n. tridentské až po Tagliamento.
3. Karanské Alpy, jejichžto část východní slove Karavankami (prosmyk Ljubel 3900').
4. Jurské Alpy prostírající se k jihu (Trifláv 9037').
5. Nejzazší odnože na východě: pohoří makolské a varaždinské mezi Dravou a Savou; Fruška gora a Vrđnik v Srěmu.

II. K Alpám připojuje se na jihu pustá vápenitá planina Krasu, který se prostírá k moři jaderskému a podél něho, jakož i po ostrovech a po Turecku až k odnožím Balkanu. Četná koryta, nálevky a jámy, podzemské jeskyně, nedostatek otevřených údolí říčních, skrovná vyvýšenost s osamělými vrcholy — to vše stanoví povahu Krasu.

III. Na severozápadě Alp prostírá se pohoří jurské odloučené od oněch švýcarskou planinou.

IV. Pás alpský obkličují poloobloukem hornatiny francouzské a německé, jakož i vysočina českomoravská. Ve Francii jsou na jihu Sevenny a horstva auvergnská, na východě Vosgy, na severu Ardenny. V Německu jsou Schwarzwald a švabský Jura mezi Rýnem, Mohanem a Dunajem; Taunus, Spessart, pohoří rhonské, les durynský, Harz, les teutoburský na severu Mohanu. Hlavní části vysočiny českomoravské jsou: Šumava, Smrčiny, Krušné hory a Krkonoše.

Hornatina francouzská. Na západní straně doliny rhonské zdvihají se Sevenny, k těmto se připojuje na z. horstvo auvergnské, vysočina to

francouzská (Cantal 5700', Mont d'or 5800', Puy de Dôme 4500'), kteráž na s. a z. po plasech k nížině francouzské se snižuje. Severny přecházejí pohořím Côte d'or a planinou Langresskou v pahorkatinu Lothrinskou, ku kteréž se připojují les ardenský a hornatina na západním břehu Rýnu (Vosgy, Hundsrük a Eifel).

Hornatina německá. Rovnoběžně s Vosgy prostírá se na pravém břehu Rýna Schwarzwald, ku kterémuž se na s. připojují Neckarwald a Odenwald, jenž se prostírá až po Mohan. Za Mohanem prostírají se týmž směrem Spessart a pohoří rhönské. Pokračováním Hundsrüku jsou Taunus (mezi Mohanem, Rýnem a Lahnou) a Vogelsberg (na z. Fuldy). Naproti Eifeli zdvihá se Westerwald (mezi Lahnou, Siegon a Rýnem) spolu se Sedmihořím (nad Rýnem). Pokračováním švýcarského Jury jest na s. od Rýna a planiny bavorské švábský Jura n. Drsnatá Alpa a franský Jura. Rozhraním hornatiny německé a vysočiny českomoravské jsou Smrčiny, od nichž se prostírají k severozápadu durynský a teutoburský les. Na severu durynského lesa zdvihá se Harz.

Vysočina českomoravská. Okrajná horstva její jsou: na sz. hory Krušné, na sv. Sudety s Krkonošemi a pohořím Kladským, jehož odnoží jest nad prameny Odry Jeseník; na jz. Šumava s českým lesem.

V. Karpaty oddělené od Alp a Balkanu Dunajem obkličují obloukem uherskou nížinu.

Počínají se východně od ústí Moravina co Malé Karpaty, jejichž pokračování slove Bezkydy (prosmyk jablunkovský 2000'). Nejvyšší pohoří karpatské jsou Vysoké Tatry (štít gersdorfský 8354', štít lomnický 8304'); jednotlivá pásma vnitřní hornatiny na jihu od Tater oddělena jsou přítoky dunajskými. Vnější pásmo, Vrchovína karpatská, prostírá se směrem jihovýchodním až k pramenům Prutu a Tisy. Konečně tvoří okraj vysočiny sedmihradské; východní okraj slove sedmihradskými Karpaty, okraj jižní horstvem fogarašským; západní sedmihradským Rudohořím.

Na znamenitějších poloostrovech a ostrovech evropských má převahu tvar vysočinný.

1. Turecko-řecký poloostrov. Hlavním uzlem soustavy horské jest Šar-Dagh (42° s. š. 40° v. d.), jenž souvisí na sz. s Krasem a vysílá na v. Balkan (Hämus) až po černé moře.

K jihu prostírá se Pindus, z něhož vybíhá k moři egejskému vícero pásem. Jižní hornatina, Peloponnes č. Morea, jest odloučenou vysočinou.

2. Apenninský poloostrov jest skoro všecek naplněn horstvy. Apenniny počínají východně od prosmyku Bocchetty (u Janova), prostírají se nejprve na samém pobřeží ligurském, odtud směřují k jaderskému, dosahují as u prostřed poloostrova největší výše (Gran Sasso d'Italia 10.000') a šířky, nikde však nezdvihají se až k čáře věčného sněhu. Vysoký Apennin doprovázejí nižší rovnoběžná pásma.

Nad kampanskou rovinou zdvihá se sopka Vesuv (3700') oddělená od Apenninu. Pokračováním Apennin jsou pelorská a nebrodská horstva na Sicilii; sopka Etna (10.200') vystupuje z roviny katanejské až nad čáru věčného ledu. Na ostrovech Sardinii a Korsice mají převahu horstva.

3. Poloostrov pyrenejský (n. hesperský), nazvaný tak po Pyrenejích, jimiž jest prostoupen, tvoří uzavřený celek horský, v němž čtyři skoro rovnoběžné od východu k západu se prostírající pásma horská vystupují. Nejsevernější a nejj jižnější mají ráz velehor, obě střední obkličují dvě planiny.

Severní horstvo okrajní jsou Pyreneje, jejichž pokračování k západu slovou Kantabrickým, asturským a galickým horstvem. Druhé pásmo jest rozhranné horstvo kastilské oddělující planinu starokastilskou (na sz. od novoka-

stliské (na jv.); tato obstoupena jest na jihu andaluským horstvem rozhranným, na jehožto úpatí jihozápadním se rozestírá nížina andaluská. Nedaleko pobřeží moře středozemního vystupuje hornatina granadská, z níž strní Sierra Nevada.

4. Západ a sever ostrova velkobritanského jest vysočina, východ nížina; v oné rozestati lze vícero skupin. Co do povahy zemiště podobají se Hebridy, Orkady a ostrovy shetlandské severnímu Skotsku. — Vnitro Irska jest nížina; na pobřežích vystupují hřbety skalné a osamělé výšiny.

Horstvo kornwalliské na jz. (až k mysu Landsend); — vysočina waleská severně od průlivu bristolského; — horstva severní Anglie dělí se na menší západní polovici, hornatina cumberlandská, a na větší východní, hory Peakské; — horstvo Cheviotské na hranici skotsko-anglické; — vysočina skotská rozdělena jest hlubokou dolinou podélnou na část jižní, Grampian zvanou (vrchol: Ben Newis 4100') a na část severní, horstvo severo-kaledonské.

5. Na poloostrově skandinávském převládá vysočina, jmenovitě na západě a na severu. Na západě se sklání strmé k protrhanému pobřeží fjordskému, na východě a na severu jest svah povlovný, vysočina se sklání částečně po plasách.

V jižním Norsku největší jest vyvýšenost půdy ve Fjeldech (Longfjeld a Dovrefjeld, vrcholy: Skagastøl 7700', Snöhättan 7100'), ku kterýmž se na severu připojují Kjölly v průměrné výši 2500' (Sulitelma 5800'), a k těmto horstvo laponské. — Ostrovy dánské a baltické považovati slušno za částí sousedních nížin; nikde se nepotkáváme s tvarem hornatým, leda na ostrovech bradelnatých (Skjárah). — Farské ostrovy jsou holé, skalnaté, bez stromův a dosahují výše více 2000'. — Na Islandu vystupují lysé hory až do výše 6000', pokryty jsouce od 2500' zv. věčným sněhem; ledovce dosahující až k moři, bystřice horské, plochy pokryté sítou a teplece (dvě občasně tekoucí zřídla metající vodu do výše 80—100' Gejsery).

6. Na východě evropském vystupuje z nížiny slovanské výšina valdajská, pokračování to vypnuliny uralsko-baltické; pak uralsko-karpatská vypnulina mezi Karpaty a Volhou. Rozhraní mezi Evropou a Asií tvoří poledníkové horstvo Ural průměrné výšky 3500' a s vrcholy 5000' vysokými.

Nížina evropská. Severní část Evropy jest nížina, kteráž tokem Odry rozdělena jest na (východní) slovanskou a na (západní) germanskou nížinu. — Mezi průlivem La Manche, hornatinou bretonskou, zálivem biskajským a francouzskými středohořími leží francouzská nížina a od jižního okrají Seven až k moři středozemnímu prostírá se nížina provençalská. — V jihu poloostrova pyrenejského prostírá se andaluská, podél jižního úpatí Alp na poloostrově apenninském lombardsko-benatská nížina (600 □m.). Na jižním úpatí Karpat jest velká uherská (1700 □m.), na severozápadě od bákoňského lesa malá nížina uherská. Skandinávská rovina leží ve východní a jižní části poloostrova. Severní poloostrovy Kola, Kanin, Jutsko a Hollandsko jsou taktéž nížiny.

Menší nížiny jsou: horno- a dolnorýnská, rakouská u Vídně, valašská a j.

b) Vodopis.

Řeky. Řeky evropské náležejí k třem oblastem mořským: 1. k oblasti severního moře ledového, 2. k oblasti atlantského oceánu a jeho částí, 3. k oblasti jezera chvalínského.

Do severního moře ledového se vylévají:

1. splavná sice, ale skoro napořád zamrzlá Pečora přicházející od Uralu.

2. Mezeň přich. z bařinaté stepi, Tundra zvané;

3. Dvina vzniká ze Suchony a Jugu; ústí u Archangelska.

4. Oněga.

Do moře východního:

1. Něva (Petrohrad) přichází z j. Ladogy.

2. Dvina západní (Riga) z lesa volchonského.

3. Němen (dolejší tok Memel) do limanu Kurského.

4. Největší řeka tohoto úmoří jest Visla, jejížto prameny leží ve slezských Bezkydech (Krakov, Varšava, Gdąnsko); ústí deltové, liman; přítoky v pravo: Dunajec, San, Buh.

5. Odra přich. od moravského Jeseníka (Vratislav, Frankfurt, Štitno); liman; přítoky: Opava, Nisa Kladská, Varta.

6. Řeky (elfy) poloostrova skandinávského, nejvíce s četnými prahy; z nich nejznamenitější: Tornea, Angerman, Dal.

Do moře severního:

1. Göta z jezera venernského.

2. Glomen.

3. Eider (Rendsburk).

4. Labe od jižního úpatí Krkonošův; od Ústí splavné pro parníky; ústí pod Hamburkem (Dražďany, Děvín, Hamburk); přítoky (v levo): Vltava (Praha), Ohře, saská Sála (Jena, Halle); — (v pravo): Havela spojená se Sprevou (Berlín).

5. Vesera vzniká spojením Verry a Fuldy; přítok: Allera.

6. Emže od teutoburského lesa, do Dollartu.

7. Rýn vyvěrá na sv. Gotthardu ve Švýcařích, teče jezerem potamským, tvoří u Šafhaus slap 70' vysoký, dělí se na hranici německo-nizozemské na hrdla: Vál, co hlavní tok, a Rýn, kterýž opět do Yssely, Leku a Křivého Rýna se rozděluje. Ústí starého Rýna u Katwiku. Přítoky (v pravo): Neckar (Tübingy, Stuttgart, Heidelberk), Mohan (Frankfurt), Lána, Rúra a Lippa; — (v levo): Ara (Bern) s divokou bystřicí alpskou Reusí (Lucern), Mosella (Trier).

8. Mésa přich. od planiny langreské, spojuje se s Válem a tvoří část deltového ústí rýnského. (Verdun, Lüttich).

9. Šelda nejzápadnější řeka nížiny germanské (Gent, Antorf).

10. Temže (Oxford, Londýn).

11. Humber (r. Embr) a Tweed (r. Tuid).

Do oceánu atlantského:

1. Clyde (r. Klajd) v Skotsku, Severn v Anglii a Shannon (r. Šenen) v Irsku.

2. Seine (r. Séna) ve Francii (Paříž, Havre de Grace) s přítoky Marnou, Oisou (r. Oasou) a Yonnou (r. Jonou).

3. Loira (v. Loara), největší řeka francouzská, přichází ze Seven (Orleans, Nantes).

4. Garonna, slove v ústí Gironde (Žirond) (Bordeaux).
5. Pobřežní řeka Adour (r. Adúr).
6. Na poloostrově pyrenejském: Miño, Duero (Oporto), Tajo (v. Tacho), v Portugalsku Tejo (r. Tedžo) zvaný (Toledo, Lissabon);
7. Guadiana a Guadalquivir.

Do moře středozemního:

1. Róna (Rhóne) prýští se ve Švýcařích, teče jezerem ženevským, přijímá ve Francii Sónu (Saone) a Doubs (Dú).
2. Arno na poloostrově apenninském (Florencie).
3. Tibera (Řím); Po (Turin), přítoky jeho: Ticino (Tičino), Adda, Oglio (Oljo) a Mincio (Minčo).
4. Adiže z Tyrol (Verona).
5. pobřežní řeky Talment č. Tagliamento a Soče (Isonzo).
6. Na poloostrově balkanském: Drin, Vardar, Struma (Strymon) a Marice (Drinopol).

Do moře černého:

1. Dunaj prýští se ve Schwarzwaldu a má ústí deltové. (Řezno, Vídeň, Pešť a Budín, Bělehrad). Důležitější přítoky (v pravo): Lech (Augsburg), Isara (Mnichov), Inn (Innsbruck), Enže, Rába s Litavou, Dráva (Marburg) s Murou (Hradec), Sáva (Záhřeb, Zemuň), Morava (v Srbsku); — (vlevo): Mhla, Nába, Řezná, Morava (Olomouc), Váh, Hron, Tisa, Oltá, Prut.
2. Dněstr přicházející z Karpat; ústí u Akjermanu.
3. Dněpr vlévá se do moře pod Chersonem (Kyjev).
4. Don s Doncem.

Do jezera chvalinského:

1. Volha největší řeka evropská, vyvěrá v lese volchonském, přijímá pod Kazaní Kamu a u Novohradu nižního Oku; ústí deltové pod Astrachanem.
2. Ural pohraničná řeka mezi Evropou a Asií.

Přehled nejznamenitějších řek evropských.

	Délka toku.		Délka toku.
Volha	480 m.	Loira	130 m.
Dunaj	380 "	Odra	120 "
Labě	155 "	Róna	109 "
Rýn	150 "	Séna	92 "
Vísla	130 "	Vesera	70 "

Jezera. Evropa má mnohá, avšak poměrně malá jezera. Kolem baltického moře prostírá se sousední nížinou kruh jezer říčních a zřídelných; na nížině skandinavské vetternské, verneruské, bjelmarské a melarské j.; finská jezera: Sajma, Ladoga, Oněga, Ilmenské, čudské (jinak Peipus); podél jižního pobřeží mnoho malých jezer v severoněmecké nížině. Na poloostrově jutském a ve Velké Británii jest taktéž více malých jezer. Jezera ležící ve vysokých dolinách alpských jsou vesměs malá; značnější jsou ona,

jež se prostírají kolem severního a jižního úpatí Alp. Sem náleží: j. ženevské, neufchatelské (v. néšťatelské), thunské, vierwaldstättské, curyžské, potamské ve Švýcařích; četná jezera severních Alp vápenných: chiemské (v Bavořích), travenské, atterské, monské a m. j.; na jižním úpatí Alp: Lago maggiore (v. madžore), Lago di Como, Lago di Garda. J. neziderské a blatenské v uherské nížině. Na poloostrově apenninském a balkanském jest málo jezer.

Velikost některých jezer evropských.

Ladoga	325	□m.	j. ženevské	9	□m.
Oněga	195	"	j. potamské	8	"
j. melarské	15	"	j. neziderské	7	"
j. blatenské	12	"	j. gardské	6	"
j. hjelmarské	10	"	j. dlouhé	4	"

§. 28. Horo- a vodopisný přehled Asie.

a) Horopis.

Asie, první bydliště pokolení lidského a kolébka nejstarší osvěty, má nejrozsáhlejší vyvýšeniny spoustnaté, nejvyšší vrcholy, největší planiny a nejmohutnější horstva okrajná. Tento díl země má povahu vysočiny. Na hornatinu připadá as 517.000, na nížinu 292.000 □m.

Spoustnatá vyvýšenina leží skoro u prostřed Asie, kde dělí Hindu Kho (90° v. d.) hornatinu na vysočinu západní (předoasiatskou) a na vysočinu východní (zadoasiatskou).

Vysočina zadní Asie má průměrnou vyvýšenost prostou 8—10.000' a rozsáhlost rovnající se třetině veškerého povrchu Asie; obklopena jest čtyřmi horstvy okrajnými; mohutná pásma rovnoběžná. Na jihu jest Himalaya, na východě čínská a mandžurská horstva, na severu hory mongolské a Altaj, na západě Muz Dagh a Belur Dagh. Z planiny samé vystupují Thian Šan a Kyen Lyn.

Jižní okrají tvoří nejvyšší velehory země Himalaya s rovnoběžnými pásmy amfiteatrally vystupujícími, z nichž nejsevernější a nejvyšší jsou průměrně 15.000' vysoká, má nejvyšší posud známé vrcholy země (Gaurisankar neboli Mount Everest [v. Maunt Ivríst] 27.200', Čamalari, Kynčindžinga 26.400', Dhavalagiri 26.300' a mnohé nad 20.000' z výši); četné doliny příčné. Mnohonásobně rozčleněná okrají východní rozdělena jest dolina Jancekyjangu na jižní část — hory čínské — a na severní — hory mandžurské. Severní okrají tvoří až k jezeru bajkalskému rozhranné horstvo mongolské; odtud prostírají se k západu až po jezero Dzajsang Altaj. Západní okrají tvoří na severu Muz Dagh, na jihu až k pohoří Hindu Kho Belur Dagh. Obě rovnoběžná pásma vystupující z planiny, Thian Šan na s. a Kyen Lyn na j. jsou pokračování západního okrají.

Mezi himalajským horstvem a Kyem Lynem leží planina tybetská; mezi Kyen Lynem a Thian Šanem vysoké Tatarsko; mezi Thian Šanem a severním okrajím leží na z. Dzungarsko, na v. Mongolsko. Mongolsko, východní část Dzungarska a vysokého Tatarska jest dílem pustá step, dílem písčité a kamenité poušť, Gobi neb Šamo zvaná; prostírají se do délky as 400 m, do šířky 100 m.

Vysočina přední Asie (průměrné vyvýšenosti pouze 4000') zaujímající as 11. díl veškerého povrchu Asie, dělí se na tři planiny: na planinu iranskou, na vysočinu armenskou a na planinu maloasijskou.

1. Planina iranská, step s četnými jezery solnými; okrajná horstva jsou na severu Paropamisus a Elbrus (sopka Demavend 16.000'), na východě Soliman. 2. Vysočina armenská (Ararat 16.000') svažuje se na jihu do nížiny Eufratu a na západě do 3. planiny anatólské (č. maloasijské), jejímžto jest okrajím na jihu Taurus. K tomuto se připojuje pohoří syrské (Libanon 9000'), kteréž dvěma rovnoběžnými pásmi, mezi nimiž hluboká dolina Jordanu se nachází až k rudému moři se prostírá (Sinaj 8500').

Od hlavního pně četnými rovinami odloučeno jsouc vystupuje poledníkové horstvo Uralské. — Planina dekánská n. předindická jest okrajními horstvy oblíčena.

Na s. Vindhija, na z. Gaty západní, na v. Gaty východní, na j. Aligiri.

Z vysočiny zadoasijské vybíhají k severu: Jablonný hřbet, Stanový hřbet a horstva Kamčatská; tato poslední s dvojnásobným pořadím 21 činných sopek (Ključevská sopka 14.790'). Na j. malajská pásma rovnoběžná v Zadní Indii.

K severu vybíhající člen vysočiny předoasijské — Kavkaz — souvisí hornatinami s armenskou vysočinou. (Elbrus 17.375', Kasbek 15.500'). Arabie jest vysočina svažující se na všechny strany po plasech. Ostrovy asijské jsou skoro naskrze povahy hornaté.

Nížina asijská. Přechod s mohutné vysočiny k nížině zaujímající více než třetinu veškerého povrchu Asie tvoří rozčleněné stupňoviny s rozvětvenými sítěmi říčními, které se rozlévají paprskovitě ku všem stranám pevniny. Na severu leží ohromná nížina sibirská (186.000 □ m.); k ní se připojuje na jz. Turan (53.700 □ m.), přechod to nížiny asijské k nížině slovanské v Evropě. Na pobřeží velikého oceánu prostírá se hojně svažovaná a výborně vzdělávaná nížina čínská (10.000 □ m.), a na březích veletokův zadoindických nížiny podle nich jmenované.

Mezi Himalají a Vindhijí leží nížina hindostanská (24.000 □ m.) svažovaná Indem a Gangem; mezi hornatinou armenskou a zálivem perským nížina mesopotamská a babylonská. Západně od těchto prostírá se poušť syrsko-arabská, přechod to k písčitém pouštím africkým.

b) Vodopis.

Do severního moře ledového tekou:

1. Ob. přicházející od malého Altaje, má největší poríčí mezi řekami asijskými a přijímá Irtyš (Tobolsk), jenž teče jezerem Dzaj-sangem;

2. Jenisej přichází z Altaje (v čínské říši) a přijímá vyšší Tungusku (jinak: Angara) tekoucí bajkalským jezerem, pak podkamennou a nižší Tungusku;

3. Lena s ústím deltovým a s limanem; přítoky: Vitim a Aldan.

4. Indigirka a Kolyma.

Oblast velikého oceánu:

1. Amur vzniká spojením Šilky s Argunem (jinak Kerlon), jest bohatý na přítoky a ostrovy; důležité spojení mezi asijskou Rusí a oceánem, avšak ústí bývá pouze po tři měsíce prosto ledu;

2. Hoangho (žlutá řeka) a Jan-ce-Kyjang (modrá řeka; Nanking); zejména na poslednějším velmi čilá plavba se provozuje; velikolepé průplavy;

3. Menam-Kong (n. Kambodža) a Menam.

Oblast oceánu indického:

1. Iravadi (Ava, Rangun).

2. Brahmaputra má společné s Gangem ústí deltové a svažuje Bengalsko, sprovází hořejším tokem Himalaji a prorývá jižní jeho konec;

3. Ganges (Benares, Kalkuta), posvátná řeka Indův. Sesílena jsouc četnými přítoky, vystupuje každoročně z nízkých břehův svých a zúrodňuje povodněmi zemi.

4. Indus a více jiných řek indických vzniká za pásmy himalajskými a prorývá je. Na východním břehu středního toku jeho leží úrodná pahorkatina Pendžab (t. j. pětiříčí) a na v. břehu dolejšího toku poušť Thur, pod Hydrabadem tvoří velké delta.

5. Dvojčata Eufkrat a Tigris přicházející od vysočiny armenské spojují se v Šat-el-Arab (Basra), který se vylévá ústím deltovým do zálivu perského.

Do středozemního moře tekou: Assy (Orontes) a několik řek pobřežních; Sejhun (Kydnos), Minder (Maiander) a j.

Do moře černého Kyzil Irmak (Halys) a Kuban.

Stepní řeky: do j. chvalinského Kur s přítokem Arasem (Araxes); pak Terek.

Do j. aralského Gihon (Oxus, Sir-Darja) a Sihon (Jaxartes, Amu-Darja); Jordan přichází s Antilibanonu, teče jezerem genezaretským a vlévá se do mrtvého moře.

Přehled čelnějších řek asijských.

	Délka toku.		Délka toku.
Jang-ce-Kyjang	650 m.	Jenisej	410 m.
Hoangho	570 "	Indus	340 "
Ob	475 "	Ganges	300 "
Lena	440 "	Eufkrat	300 "
Amur	430 "		

Jezera. Nejvíce jezer se nachází v severní a východní části Asie. Jezera vnitřní Asie leží nejvíce velmi vysoko nad hladinou mořskou; hloub leží sibirská, nejhlob zapadní jezera (aralské toliko 34' nad — moře mrtvé 1340' pod hladinou moře středozemského).

Velikost některých jezer asijských.

J. chvalinské	7500 □m.	j. balkašské as	300 □m.
j. aralské	1380 "	j. Dzajsang	50 "
j. bajkalské	558 "	moře mrtvé	20 "

§. 29. Horo- a vodopisný přehled Afriky.

a) *Horopis.*

Co do vyvýšenosti půdy poskytuje Afrika obraz spoustačnosti; nicméně jest však jednotvárnost skrovnější, kolmá členitost a přístupnost větší, než se druhdy za to mělo. Podle posavadních bádání náleží pouze as šestina veškerého povrchu nížině, pět šestin náleží vysočině.

Severní Afrika. Na severozápadě Afriky vystupuje vysočina berberská, kterouž se prostírá Atlas.

Na západě vysoký Atlas s vrcholy 13.000' (nad čaru sněhovou); na severu podél moře středoziemského malý Atlas a na jihu velký Atlas.

Východně od této vysočiny jest planina Barka; ještě dále na východě uzavírají dvě rovnoběžná pásma horská: horstvo libycké a arabské dolinu Nilu, z nichž poslednější přechází do vysočiny habešské.

Vysočina sudanská vystupuje na severu zálivu guinejského (nejvyšší část horstvo Kong), přecházejíc na sz. do nížiny senegambické, na sv. do roviny sudanské. Vysočina na severním pobřeží Afriky oddělena jest od vysočiny sudanské, největší písčitou pouští země, Saharou.

Tato dělí se řadou výšin, oas a útesův mezi městem Tripolí a jezerem cadským rozložených na dvě části, z nichž západní slove Sahel a jest na skrze písčítá; východní část nazývá se vlastní Saharou n. pouští libyckou, jest kamenitá a má hojnost oas a pramenův.

Jižní Afrika, jinak též Vysoká Afrika, jest doposavad málo proskoumána; bez pochyby tvoří planinu ohrazenou kolkolem horstvy okrajnými. Na jihu prostírá se hornatina kapská, tvořící stupňovinu (pobřeží, planina Karoo a planina oranžská) a vedoucí k poušti Kalahari. Na východním okraji prostírají se znamenité spousty horské, z nichž vystupují vrcholy Kilimandžáro a Kenia až do výše 18.000'—20.000', jejichž temena kryje věčný sníh.

Severního okrají jsou jen východní a západní výšiny částečně proskoumány a sice na východní straně plasy habešské, na západní pohoří Kong. Poněkud důkladněji jsou známy stupňoviny na zátokách beninské a biaferské.

Okrají západní vystupuje ze zátoky biaferské k vysočině ambroské. Mezi 6—16° j. š. opakuje se plasový útvar země kapské; avšak celkem jest i západní okrají málo povědomo.

Ostrovem Madagaskarem prostírá se vysoké pásmo horské s vrcholy více než 10.000' zv. Z kanarských ostrovů má Teneriffa sopku Pic de Teyde (11.500').

b) *Vodopis.*

Vodopisné poměry Afriky jsou stejnou měrou ještě po skrovnou proskoumány. Ve Vysokém Sudanu a ve Vysoké Africe nacházejí se prameny nejznamenitějších řek; avšak pro četné prahy a vodopády nelze snadno vniknouti do vnitřní pevniny.

Oblast moře středozeemského :

Nil vyniká z řek: Bahr el Azrak (modrá řeka), která se prýští v Habeši a teče jezerem tsanským, — a Bahr el Abiad (bílá řeka), která přichází z jezera Njansa (n. Ukereve č. Viktoria), jak dokázali angličtí cestující Speke (čti Spík) a Grant r. 1863. Po spojení obou (u Chartuma) přijímá Nil jediný přítok Atbara (jenž v hořejším toku slove Takace). Nil počíná býti splavným teprve v dolejšímu toku svém pod posledními vodopády u Assuanu. Následkem tropických dešťův ve vrchovišti svém stoupá od konce července až do konce září, zaplavuje veškerou dolinu, přináší s sebou úrodnou prst a zvyšuje pónáhlu řečiště. Umělá jezera a průplavy dovážejí vodu jeho také do krajů vzdálenějších. Z jara jest krajina vyprahlou pouští; v letě jezero, z něhož vyčnívají domy a vesnice na způsob ostrovů; v podzimku nejbohatší vzdělávaný kraj, oplývající od věku starého obilím. Pod Kairem šíří se dolina, břehy jsou pusté, počíná delta, jehož nejznamenitější hrdla se vlévají u Rosetty a Damietty do moře.

Oblast oceánu atlantského :

1. Oranje (vysl. Oranž) n. Garip, severní hranice Kapska, má ústí své u mysu Voltas (29° j. š., 34 v. d.);

2. Kongo n. Zaire s vodopády a každoročním rozvodňováním se, jako Nil (7° j. 30° v.);

3. Niger (hořejší tok [až po Timbuktu] slove Džoliba, střední Kvara); ústí jest bahnité, hustými lesy pokryté delta, silným dovážením bahna šíří se pobřeží neustále; mohutný přítok jeho Cada přichází z jezera Tubori, jihovýchodně od j. cadského, i zdá se býti jedinou přirozenou drahou vedoucí do vnitra pevniny, jelikož překáží prahy, vodopády a úskalí plavbě po Nigeru;

4. Gambia a Senegal tvoří veliká ústí deltová; zaplavují od července do října krajinu (Senegambii), čímž se stává tak neobyčejně úrodnou, že ani není potřebí, vzdělávati ji. Stoupání přílivu pozorovati lze v řekách ještě ve vzdálenosti 40 mil od břehu mořského; následkem toho lze se plavit na řekách těchto po lodích námořních.

Oblast oceánu indického :

Zambeze, jedna z největších řek jižní Afriky, prorývá pohoří Lupatské, zaplavuje každoročně krajinu a má ústí deltové. Krajina poblíž ústí (18° j. 54° v.) jest bohatá na rostlinstvo, avšak pro bařinatost svou nad míru nezdravá.

Jezera. Z vnitrozemských jezer afrických jsou poměrně nejlepe známa:

jezero Ngami na severu pouště Kalihari (40° v. 20° j.);

„ Njasi s četnými přítoky (50° v. 10° j.);

„ Njanza (jinak Ukereve n. Viktoria), z něhož vyvěrá bílý Nil (50° v. a pod rovníkem);

„ cadské s četnými obydlými ostrovy a přítoky (32° v. 13° s.);

„ Cana č. Dembea s četnými ostrovy, největší z abysinských jezer alpských (as 150 čt. m.).

Od Marokka až k území tuniskému, v Atlasu a jižně od něho prostírá se pásmo solných jezer.

§. 30. Horo- a vodopisný přehled Ameriky.

a) *Horopis.*

V Americe převládá tvar nížiny. Rovina zaujímá as $\frac{2}{3}$, hornatina $\frac{1}{3}$ veškerého povrchu. Povyšeniny půdy objevují se co největší soustava horstev pásemnatých s podřízeným útvarem planinatým. Kordillery n. Andy jsou přední horstvo nového světa; přilehají těsně k pobřeží západnímu; z rovin prostírajících se na východě vystupují osamělá horstva. Planiny středoamerické oddělují Kordillery jiho- a severoamerické.

V jižní Americe jsou: Kordillery patagonské, čilské, bolivské, kvitské a novogranadské; — v Americe střední planiny: kostarické, hondurské a guatemalské; — v Americe severní planiny: anahuacská a mexická, na západě Kordillery sonorské a přímořské Alpy kalifornské, východně od těchto Sierra Madre a Rocky Mountains (= Roky Mauntins).

Jižní Amerika. Podle skladby horstva dělí se na jednopásemné jižní Andy, dvoupásemné střední Andy a rozsochaté severní Andy. — Dle krajův na: Kordillery patagonské; čilské s nejvyšším vrcholem americkým (Akonkagua 21.800') a s hornatinami bohatými na kovy (krušné hory uspallatské); — bolivské s planinou potoskou, s planinou jezera Titikaka, s peruanskou a bolivskou planinou, s pásmem dílem vyhaslých, dílem ještě činných sopek; kvitské, skládající se z rovnoběžných pásem, jenž obklíčují rozkošnou a zdravou dolinu kvitskou, s několika sopkami a značnými vrcholy (Čimboraso 20.150', Kotopachy 17.700'); Andy novogranadské dělí se na tři rozcházející se pásma.

Střední Amerika. Střední Amerika tvoří soustavu prostranných planin, jimiž se prostírají jednotlivá pásma horská a jež jsou na okraji obklíčeny vysokými vrcholy sopečnými. Od zaklesliny panamské až po zakleslinu tehuatepeckou, skládají se z tří skupin; z planiny kostarické, svázející se na severu k rovině nikaraguitské; — planina hondurská, na jejížto východní straně se prostírá nížina pobřeží moskytského, kdežto se sváží na západě příkrými plasami; — planina guatemalská svázející se na severu k pahorkatině jukatanské a sklánějící se k zakleslině tehuatepecké

Severní Amerika. Severozápadně od zaklesliny tehuatepecké vystupuje planina anahuacská (sopka Popocatepetl 16.600'), která souvisí s planinou mexickou. Severně od 24° s. š. počínají rovnoběžná pásma, mezi nimiž se rozkládají planiny; poblíž západního pobřeží Kordillery sonorské, přímořské Alpy kalifornské a oregonské s řadou vyhaslých i činných sopek, z nichž jest hora sv. Eliáše (16.700') nejvyšším vrchem severní Ameriky. Východní Kordillery, nazvané na jihu Sierra Madre, v pokračování svém k severnímu moři ledovému Rocky Mountains č. Skalnaté pohoří, sousedí na západě s velikým a vysokým úvalem pustinným s uzavřenou soustavou jezer a řek.

Osamělá horstva jsou: hornatina brasílská skládající se z planin, z nichžto vystupují značná, s pobřežím rovnoběžná pásma; vysočina guyanská s pásmem Sierra Parime; — pobřežní horstvo venezuelské; — spouštěné horstvo Sierra Nevada de Santa Marta s osněženými vrcholy o 13.000'; — horstvo Alleghany (vysl. Allegény) skládající se z vícera pásem rovnoběžných; pokračováním jeho je skalnatá planina Iabradorská.

Všecky velké a skoro všechny malé Antilly jsou hornaté, nejvyšší Jamaika (modré hory 7000'), Kuba, Haiti. Východní malé Antilly, ostrovy bahamské a j. jsou ploché a úzké.

Nížina. Jihoamerické roviny pokrývají dvě třetiny, severoamerické třetinu své pevniny. V jižní Americe: patagonská

step, nepohostná rovina vápenitá s chudobným rostlinstvem, po které se prostírají solná jezera a bařiny; — stepi Pampas nad řekou Rio de la Plata (mezi Kordillerami čilskými i peruanskými a hornatinou brasílskou), nepřehledná travnatá rovina bez stromů, se skrovným počtem řek, avšak s mnohými kalužinami, v horkém počasí docela vypražená; rovina Selvas nad veletokem Amazonek (146.000 m. čtv.), neprostupné bařinaté pralesy; — Llanos (čti Ljanos) v pohoří řeky Orinoko, v počasí suchém vyprahlá step bez stromů, po deštnatém počasí zvaná „moře bylin“ s travinami z výši muže; — rovina nad řekou sv. Magdaleny, horká, krabatá rovina vzdělaná.

V severní Americe: Savanny (Séveny) a Prairie (čti Prérie) nad řekami Mississippi a Missouri, jejichžto východní polovice jest dílem ještě pokryta lesy, dílem úrodnou, již vzdělanou pahorkatinou, západní polovice tvoří dílem nepřehledné nivy travnaté, dílem lesiny; — krabatá rovina atlantských řek pobřežných jest úrodná, jižní kraje pobřežní (zvláště ve Floridě) jsou bařinaté; rovina svahu arktického neboli skalnatá a jezernatá planina arktická jest až do nejzazšího severu bez pohoří, kamenitá a proto (jakož i pro nepříznivé podnebí) sotva schopna býti vzdělaná.

b) *Vodopis.*

Amerika má největší veletoky a jezera země a má mezi všemi pevninami největší hojnost vody.

Oblast severního moře ledového:

1. Mackenzie (čti Mekensí) prýští se co Athapaska v Skalnatém pohoří, teče jezerem Athapaskou, vytéká z něho co řeka otročí a vtéká do jezera otročího, ježto opouští co Mackenzie. Z velkého jezera mědvedího přijímá velkou řeku medvědí;

2. řeka mědných dolů, odtok vícerá malých jezer.

Oblast oceánu atlantského:

1. Saskačavan vtéká do jezera Winipeg, jehož odtoky do zátoky Hudsonovy slovou Nelson, Hill a Severn;

2. řeka sv. Vavřince jest odtok pěti velkých jezer kanadských (hořejšího, michiganského (čti mičigen), huronského (čti júren), j. Erie (čti íri) a Ontario (čti Ontério);

3. pobřežní řeky atlantské: Hudson (= Hedsn; New-York čti Nu Jork), Delaware (= Delavér; Philadelphia), Susquehanna (= Seskyhene) do zátoky Chesapeak (= Čísepík);

4. Mississippi, podle velikosti druhý veletok země, přichází z jezera Itasky, ústí jeho jest bařinaté, mnoho-ramenné delta, které bývá každoročně zaplavováno. Důležitější přítoky jeho jsou (v pravo): mohutný Missouri, Arkansas a Red River (= červená řeka); (v levo): Illinois (= Ilinajs), Ohio (= Oeio; Cincinnati) s přítokem Tennessee (= Tenesí).

(V jižní Americe): 1. Řeka sv. Magdaleny s Kaukou do moře Antillů;

2. Orinoko s vysočiny guyanské;

3. řeka Amazonek n. Maraňon, největší veletok země, přijímá množství velikých řek ze západních velehor, jest as 3 míle široká, 600' hluboká, příliv lze pozorovati v ní ve vzdálenosti as 100 m. od moře, vodu její lze v moři rozeznati ve vzdálenosti 60 m. od pobřeží; vylévá se do moře dvěma velkými rameny, jež slovou Maraňon (12 m. široký) a Pará (6 m. zs.);

4. San Francisco s vysočiny brasilské;

5. Rio de la Plata, vlastně chobot utvořený stokem řek Paraguay a Parana (s přítokem Uruguay.)

Přehled některých čelnějších řek amerických.

Jmeno	Přímá vzdálenost břehu od ústí	Vývin	Pořící
Maraňon	430 m.	730 m.	88.400 □m.
Mississippi	420 "	730 "	53.600 "
La Plata (pramen Paraná)	260 "	470 "	} 72.000 "
La Plata (" Paraguay)	330 "	460 "	
Řeka sv. Vavřince	250 "	460 "	62.300 "
Mackenzie	225 "	450 " (?)	27.000 "
Orinoko	100 "	320 "	20.000 "
Řeka sv. Magdaleny	137 "	200 " (?)	8.000 "
San Francisco	190 "	260 " (?)	8.000 "

Jezera. — Severní Amerika jest bohatší na jezera než jižní, v tom předčí také všechny ostatní země díly a sladkovodá jezera severoamerická drží v sobě více než polovici veškeré sladké vody celé země. Všecka tato jezera jsou jezera říčná n. zřídelná, a nikde po celé severní Americe není značného jezera stepního. Jižní Amerika není tak bohatá na jezera, známeť jen dvě větší jezera vnitrozemská vedle několika menších jezer stepních.

Velikost některých jezer v Americe.

Veliké jezero meilvědí	390 □m.	Hořejší jezero	1518 □m.
" otročí	490 "	Jezero michiganské	1124 "
" Athapasca	150 "	" huronské	1114 "
" Winipeg	551 "	" Erie	446 "
" Marakaibo	281 "	" Ontario	360 "
" Nikaragua	242 "	Velké " solné	120 "
Solné " Titikaka	240 "		

§. 31. Horo- a vodopisný přehled Austrálie.

a) Horopis.

Tři čtvrti pevniny australské nejsou doposud ještě nikterak proskoumány, ba i kraje navštěvované od Evropanů jsou jen z menší

části důkladněji proskoumány. Jak se podobá, má na pevnině převahu rovina; z krajin pobřežních vystupují osamělá pásma co horstva okrajná a pobřežní, která se však nevyznamenávají ani rozmanitostí ani velikolepostí.

Na jihovýchodním pobřeží jest hornatina novojihowaleská, řada úzkých planin s pásmy horskými, která se prostírají k severu (australské Alpy; modré hory; pásmo liverpoolské a j.).

Že se nachází na severu hornatina, o tom svědčí dosti znamenité řeky vlévající se do zátoky karpentarské. Poblíž západního pobřeží prostírají se pásma Darlingovo, okrají to planiny. Některé známky poukazují k tomu, že se nedaleko jižního pobřeží prostírají vysočina.

Z ostrovů australských náleží většina k vysokým ostrovům hornatým, dílem s vyhaslými, dílem s doposud činnými sopkami. Výbuchy sopečné bývají na některých ostrovech (Mauna Roa [12.600'] na Ovajhi) velmi prudké. Nízké ostrovy jsou ostrovy koralové, v jejichž středu obyčejně se nachází laguna, která jest ve spojení s oceánem (atoly č. ostrovy lagunové) nebo jsou útesy a výspy koralové.

b) Vodopis.

Vodopisné poměry Nového Hollandu jsou taktéž jen velmi málo známy. Australie zdá se ze všech země dílů míti nejméně vody; máť jen málo vodstev stále tekoucích. Největší část rozvodňuje se pouze za prudkých dešťů; jindy vysychají tak, že tvoří řadu souvislých kalužin anebo zanikají, jakmile opouštějí hornatinu. Také zpustošují více krajinu, nežli jí zúrodňují. Většina doposud známých řek poskytuje stejné úkazy: ploché, obyčejně na způsob jezera rozšířené řečiště a četné překážky pro plavbu, čímž se stává skoro nemožným vniknouti do vnitra.

1. Nejvíce známa jest řeka Murray (čti Merré), přicházející z Alp australských, která zaplavuje kraj od června do ledna; na ní plaví se po parnicích; nejznamenitější přítok jest Darling;

2. řeka labutí na západě pevniny, vlévá se u Perthu do oceánu indického.

Z jezer jsou známa: jezero Torrens v jižní Australii a slané jezero Gairdner západně od předešlého. Ono leží as o 900' hlouběji než moře, dno jeho jest pokryto hlatěmi soli.

Srovnávací přehled některých výšin.

Asie.	Vrcholy.	Amerika.
Gaurisankár	27.200'	Akonkagua . . . . . 21.800'
Kynčindžinga	26.400'	Čimboraso . . . . . 20.150'
Dhavalagiri	26.300'	Popokatepetl . . . . . 16.000'
Hindu Kho	19.000'	hora sv. Eliáše . . . . . 16.700'
Afrika.	Vrcholy.	Evropa.
Kilimandžaro	18.000'	Mont Blanc . . . . . 14.800'
Pic de Teyde	11.500'	Monte Rosa . . . . . 14.300'
Vysoký Atlas	10.700'	Ortles . . . . . 12.300'
		Veliký Glockner . . . . . 12.000'

Planiny.

Planina tybetská	12.000'	Planina španělská	2.000'
„ habešská	7.000.	„ bavorská	1.500'
„ mexická	7.000'	„ sedmihradská	1.200'

Města.

Potosi v Bolívii	12 500'	Vídeň	470'
Kyito	9.000'	Moskva	360'
Jerusalem	2.100'	Paříž	200'
Madrid	2.000'	Berlín	110'
Mnichov	1 630'		

Budovy.

Pyramida Cheopova	456'	Chrám strassburský	438'
		Štěpánská věž ve Vídni	445'.

B. Podnebí a plodiny země.

§. 32. Poměry teploty.

Obor vzduchový (oceán vzduchový) zahluje zemi až do výše 8–9 mil, takorška vrstvami, z nichž nejdolejší jsou následkem tlaku hořejších vrstev nejhustší. Vzduch proniká všude ústrojím zemským; jest základní podmínkou žití rostlinného, zvířecího a lidského. Nejspodnější část oceánu vzduchového, as do 1 míle z výší, slove parokruh neb atmosféra. Vzduch má, jako všecka tělesa zemská, jistou, velmi často se měnící míru tepla. Tato míra tepla jednotlivých těles nazývá se jejich teplotou. Teplota povrchu zemského závisí od onoho množství tepla, kterého mu dodávají paprsky sluneční. Protož rozeznáváme denní a roční dobu obměny teploty.

Na zásadě, že teplo tělesa roztahuje a zima je stahuje, spočívá teploměr (Réaumur [ž. Reomír], Fahrenheit, Celsius). Chceme-li určití teplotu jistého místa, pozorujeme teploměr obyčejně třikrát za den (o 6. hodině ranní, o 2. hod. odpolední a o 10. hod. večerní); veličiny, které získáme pozorováním, sčítáme a dělíme je třemi (počtem pozorování); tím obdržíme prostřední teplotu denní. Dle obdoby prostřední teplotu měsíční a prostřední teplotu roční. Číselný průměr z prostředních teplot vícera roků jest prostřední teplota místa.

Nejméně jest denně tepla as $\frac{1}{2}$ hodiny před východem slunce; nejvíce v zimě as o 1 hodině, v letě mezi 2. a 3. hod. odpolední. Nejméně jest tepla do roka u nás v polovici ledna, nejvíce v druhé polovici července.

Teplota jistého místa závisí: a) od zeměpisné šířky jeho; — b) od jeho vyvýšenosti nad hladinou mořskou a c) od jiných místných poměrův.

a). Místa nacházející se na téže rovnoběžnici nemívají povždy stejnou teplotu roční. Spojíme-li místa, mající stejnou prostřední teplotu roční, mezi sebou, obdržíme křivé čáry slovoucí isothermy (rovnoteplíce). Ony čáry, které spojují místa mající stejnou teplotu letní, slovoucí isothery; spojením míst majících stejnou teplotu zimní obdržíme isochimeny. Čára spojující místa největší teploty nazývá se rovníkem teploty.

Nejstudenější body na povrchu zemském jsou póly zimy, které nejsou zároveň matematickými točnami země.

Isothermy nejsou rovnoběžné s rovnoběžnicemi; jenom pod obratníky se s nimi co do směru poněkud srovnávají. Největší vliv na okliky jejich mají: poměr suché země a vodstva, veliká pásma horská, proudy vzduchové a mořské. Severní polokoule jest poměrně teplejší než jižní, Evropa teplejší než severní Amerika (pod týžníž stupni šířky) atd. Rovník tepla přestřihuje rovník matematický dvakrát (v poledníku sandwickského ostrova Havaji a v Zadní Indii u Singaporu), splývá s ním u Nové Guiney, ostatně běží s různými oklikami severně od rovníku matematického. — Příklady o roční teplotě: Singapore ($1^{\circ} 17' \text{ s.}$) = 26.6° C. ; — Cañihrad (11° s.) = 13.7° ; — Vídeň ($48^{\circ} 13' \text{ s.}$) = $10^{\circ} 9'$; Berlín ($52^{\circ} 31' \text{ s.}$) = $8^{\circ} 6'$; — Petrohrad ($59^{\circ} 56' \text{ s.}$) = 3.5° — atd. Americký pól zimy ($77\frac{1}{2}^{\circ} \text{ s.}$ 78° z.); asijský ($78\frac{1}{2}^{\circ} \text{ s.}$, $140\frac{1}{2}^{\circ} \text{ v.}$); jižní pól neliší se, jak se podobá, od točny matematické. — Také isothery a isochimeny nejsou rovnoběžné ani s rovnoběžnicemi ani s isothermami.

b) Čím více jest vyvýšeno jakési místo nad hladinu mořskou, tím nižší jest celkem jeho teplota; neboť vzduch bývá bezprostředně sluncem jen málo ohříván, nejspodnější vrstvy vzduchu dostávají své teplo skoro výhradně od země i sdělují je hořejším vrstvám. Spodní vrstvy jsou také hustší, tudíž teplejší; hořejší jsou řidší a studenější.

Následkem tohoto ubývání teploty lze se v každém zeměpásu dostat do výše takové, kde po celý rok sníh netaje. Tato čára pohraničná nazývá se čárou sněhovou (kraj věčného sněhu). Čára sněhová leží nejvýše pod rovníkem, odtud na sever a na jih sestupuje stále, tak že klesá v krajinách polárních až k samému pobřeží mořskému.

V našich krajinách (43 — 50° s.) nachází se čára sněhová ve výši as $9000'$ až $8000'$; — uvnitř Norvežska (61 — 67° s.), as $3600'$, na pobřeží (71° s.) $2200'$; — v Kordillerách kvitských (1 — $1\frac{1}{2}^{\circ} \text{ j.}$) $15.000'$. Průměrem ubývá teploty o 1° , přibývá-li výši o 500 — $600'$. Rostlinstvo pozbývá rozmanitosti, čím více se blížíme čáře sněhové; místo stromův zaujímají nejprve rostliny křovité, pak trávy, mechatiny, lišejníky. Vrcholy vysokých hor konečně jsou stále pokryty sněhem.

c) Na teplotu jistého místa mají konečně zvláště znamenitý vliv: poměry suché země a vodstva, směr pohoří a panující větry; jsou to podmínky podnebí tohoto místa. — Voda ohřívá se nenáhleji a schlazuje se také nenáhleji; proto mají pobřežní krajiny méně studenou zimu a méně horké leto, tudíž poměrně skrovnější obměnu teploty, než krajiny, které leží uvnitř pevniny. Ony mají oceánské (ostrovní, pobřežní, námořní), tyto pevninné (kontinentální) podnebí.

§. 33. Větry.

Porušením rovnováhy v parokruhu (následkem rozdílů v teplotě různých krajů) vznikají pohyby vzduchu slovoucí větry. Směr větrů bývá označen krajem světovým, odkud přicházejí (severní, východní jižní, severovýchodní atd., vítr; větrojev). Dle rychlosti, kterou se vzduch pohybuje, rozeznáváme: povánky, větry, vichry, vichřice, burany (orkány); poslední skoro výhradně jen v krajinách tropických. Podle doby, ve které se objevují: pravidelné a nepravidelné; první jsou větry pevnostské a námořní, pasaty, monsuny.

Země otepluje se ve dne rychleji a silněji než voda, pročež vaně chladnější vzduch nad mořem k pevnině (námořní vítr); voda však se schlazuje nenáhleji než země, tudíž vaně chladnější vítr pevninozemský v noci k moři. Pasaty vanou severně a jižně od rovníku (až 25—30°) po celý rok a sice na polokouli severní vítr severovýchodní, na jižní polokouli vítr jihovýchodní. V prostranství mezi oběma větry panuje včesším dílem bezvětří, přerušované často burany. Tato mezera silně otepluje, následkem toho do výše vstoupá, čímž nastává v hořejších vrstvách proudění vzduchu od rovníku k točnám a v dolejších proudění od točen k rovníku. (Proudy polové). Následkem toho by měl vyniknouti na severní polokouli vítr severní, na jižní polokouli vítr jižní. Avšak země otáčí se za 24 hod. jednou kolem osy, své; každý bod rovníku vykonává v téže době cestu 4500 zem. mil, a vzduch sdílí tento pohyb. Krajiny tropické mají největší rychlost, vzduch chladnějšího zeměpisu naproti tomu skrovnější; vzduch zůstává na západě v pozadí, i zdá se tudíž, jakoby přicházel od východu (proudy rovníkové). Z polového a rovníkového proudění vzniká na severní polokouli pasát severovýchodní, na jižní polokouli pasát jihovýchodní. — Monsuny vanou v mořích indických půl roku jedním směrem a po ostatní půlletí skoro opačným směrem. Jsou-li totiž pobřežní kraje Asie a Afriky za doby letní nejvíce otepleny, vystupuje nad nimi spočívající vzduch stálým proudem, tak že nabývá pasát severovýchodní místy jiného směru. Obrací se tudíž i stává se jihozápadním monsunem oceánu indického, jež vanou od dubna do října. Ochladuje-li se ale za doby zimní země severně od rovníku a houstne-li spočívající nad ní vzduch, pak se proudí chladnější vzduch od pevniny k moři, jelikož jižně od rovníku vzduch stoupá, a tím vzniká monsun severovýchodní vanoucí od listopadu do března.

Větry nepravidelné vanou zvláště na severní polokouli a mají příčinu svou hlavně v místných obměnách v teplotě parokruhu. — Mnohé větry jsou škodné pro zdraví lidské, pro žití zvířecí a vzrůst rostlinstva, jako horké větry vanoucí z Afriky: Sirocco (v Itálii), Solano (ve Španělsku); velmi horký a suchý Harmattan na západním pobřeží Afriky; Chamsin a Samum v Egyptě. Samum panuje obzvláště v Sahaře a jest ze všech nejnebezpečnější. (Viry; smrští vodní a pískové.)

§. 34. Úkazy povětrní.

Vzduch jest jevištem úkazů povětrních n. meteorů, které dělíme na vodnaté (rosa, jíní, dešť, sníh a j.), na elektrické (bouře, bleskavice a j.) a optické (duha, dvory, slunce a luny vedlejší, vzdušná obludy (fata morgana), jitřenka a j.).

a) Vodnaté meteory nazýváme také prškami. Rozeznáváme patero krajů pršek: 1. Kraj tekutých pršek (pás dešťnatý), ve kterém (vyjma znamenité výšiny horské) nikdy nepadá sníh; leží po obou stranách rovníku; 2. dva kraje měnivých pršek, kde padá v létě dešť, v zimě sníh; v mírných zeměpasech severní i jižní polokoule; 3. dva kraje pevných pršek, t. j. kde padá pouze sníh; kolem točen až ke kruhům polovým a na horách převyšujících čaru sněhovou uvnitř ostatních krajův.

Dešť ubývá jako tepla od rovníku k točnám, také od pobřeží mořského do vnitra pevnin. V krajích horkého zeměpisu dělí se rok na dobu dešťnatou a na dobu úplného sucha. Poblíž obratníků jsou dvě doby dešťnaté. Čím více se vzdalujeme zeměpisu tropického, tím pravidelněji jest rozděleno roční množství deště na celý rok; na toto rozdělení mají, jakožto i na množství deště samé, největší vliv místní poměry. (Dešťoměr; pás bezdeští; počet dnů deštivých).

b) Bouře. V pasu pasatů (zvláště na moři) bývá obloha pravidelně jasná a bezmraká. Jenom v onom úzkém pasu, jenž odděluje od sebe pasaty, bývají skoro každodenně nejstrašlivější bouře, i nazývá se proto také pasem věčných bouří. Kromě tohoto pasu nastávají v krajích tropických bouře ponejvíce za počasí deštivého. V mírném zeměpasu bývají ponejvíce za teplejšího počasí, počtu a síle jejich ubývá tím více, čím větší jest vzdálenost od rovníku a od pobřeží mořského; na úbočích horských jich bývá více než na rovině; v studeném zeměpasu objevují se jen po zřídku.

Blýskavice jest dílem odsvit blesků vzdálené bouře, dílem nenáhlý výboj električiny (zář půlnoční; oheň sv. Heleny).

c) Optické úkazy povětrní vznikají změnami, kterým jest podrobena světlo slunce a luny v parokruhu.

§. 35. Plodiny země.

Půda a podnebí plodí přírodní plodiny, které člověk potom rozmanitým způsobem pěstuje a ušlechťuje. Vše, cokoli plodí země, slove plodinami přírodními. Rozeznáváme plody říše nerostů, říše rostlinstva a živočišstva.

a) Nerosty jsou částky, z nichž se skládá pevné jádro země. Rozšířenost jejich nezávisí od nížádného zákona zeměpisného; žádný zeměpás nemá zvláštní druhy nerostů, kterýmiž by se značil; také nelze udati nic spolehlivého o množství nerostů.

Nerosty dělíme na zeminy a kameny, rudy a kovy (drahé a obecné), hořavé nerosty a soli n. vůbec rozpustitelné nerosty. Země horkého zeměpasu jsou bohaté na drahé kameny a kovy; nejvíce užitečných kovů a hořavých nerostů nalzáme v mírném podnebí.

b) Dle rostlinstva lze nejbezpečněji poznati skutečné podnebí; vzrůst a zdar rostlin závisí zejména od vláh, světla a tepla.

Rostlinstvo prostírá se po celém povrchu země, avšak jest nesmírně různé co do počtu druhů a co do rozmanitosti rostlin. Od točen k rovníku přibývá počtu druhů rostlinných, rozmanitosti a krásy tvarů a barvitosti, svěžesti, síly a velikosti rostlinstva. V horkém zeměpasu panuje nejbujnější rostlinstvo; zde nalzáme nejvíce stromů a největší stromy; traviny a kapradí rostou na způsob stromů; rostliny jsou šťavnaté, mají květ živých barev a silné vůně (koření); některé nesou výtečné ovoce; většina rostlin zůstává stále zelenou (přezimující). V mírných zeměpasech mizí nádhera a hojnost; stromová listnatá ztrácí v zimě listí své a dostává je opět z jara; květy jsou menší, ovoce však jest chutné a živné. V studených zeměpasech potkáváme se toliko s řídkým, nízkým křovím, jahodami a mechatinami.

Každá rostlina má svou původní vlast (otčinu) a zeměpisný okres rozšíření svého; každému kraji zemskému udělil laskavý stvořitel daleko rozšířenou potravní rostlinu. Ony rostliny, které člověk za jistým účelem odchovává, pěstuje, nazývají se pěstované (kulturní) rostliny. Mnohé rostliny zdomácněly v krajinách, kde nebyly původně domácími.

Povrch zemský dělí se směrem vodorovným na pasy rostlinné a směrem kolmým na kraje rostlinné. Soubor rostlin jistého zeměpisu slove jeho květenou. Rostlinné rozbrání nejdůležitějších druhů bylin. — Pěstované rostliny dělí se na vícero skupin: 1. rostliny dodávající lidem obyčejnou potravu: obilí, rejše, kukuřice, brambory a j., 2. poskytující potravu nadbytečnou, jako cukrovník, kávovník, čajovník, skořicovník a j., 3. poskytující opojné nápoje: vinný keř, vícero druhů palem a j., 4. sloužící výhradně přehojí: tabák, mák a j., 5. poskytující látky na oděv: len, konopě, bavlník, novozélandský len a j. — 6. poskytující barviva, jako: modřil (indigo), boryt, mořena, šafran, barevné dříví a j.

c) Pokud se týče rozšířnosti živočichů, platí, jako u rostlin zákon, že se nacházejí mezi obratlníky na nejvyšším stupni dokonalosti, k pólům však jim ubývá jak velikosti, síly a krásy, tak i počtu.

Jenom živočichové mořští řídí se opačným zákonem; přibývá jim k pólům i objemu i hmotnosti.

Obyčejně odpovídá veliké rozmanitosti a hojnému vývoji rostlinstva také stejná rozmanitost a hojnost živočišstva.

Ze živočichů horkého zeměpisu zasluhují zvláštní zmínky: obrovští živočichové jako slon, nosorožec, hroch, — lítí dravci, lev, tygr, pardál a j.; četné druhy opic, obojživelníci ohromné velikosti a síly, jako krokodili, hadi; nesčíslné množství nebezpečného hmyzu; z druhů ptactva náleží as $\frac{1}{10}$ krajům tropickým, mezi nimi největší (pštros, kondor) a s nejpestřejším perím (páv, rajka, kolibřík); naproti tomu vyznamenávají se příjemným zpěvem ptactva mírných pasův. Mírný zeměpis má z dravců jen vlka, medvěd a rysa; z ostatní honební zvěře jelena, srnu, zajíce a j.; obojživelníků a hmyzu ubývá i co do množství i co do škodnosti; naproti tomu chovají se mnohá užitečná zvířata domácí, jako kůň, hovězí, ovce, osel a j.; ptáci jsou ponejvíce menší, s méně krásným perím, avšak celkem zpěvnější. Někteří se stěhují za doby zimní do krajů teplejších (tažné ptactvo). Studený zeměpis chová hlavně srstnaté živočichy, jako sobola, hranostaje; jest domovinou soba a medvěda ledního; vodstva jeho jsou bohatá na sledě, tuleně a vydry, mrže a velryby. Plazů jest tam pozřídka, naproti tomu hemží se za krátkého leta ohromným množstvím komárů a p., jelikož hmyz není tak silně poután k zeměpisné šířce.

Soubor živočišstva jistého prostranství slove jeho zvěřenou. Živočichové mají taktéž svou původní otdčinu a zeměpisný okres svého rozšíření. Pud zachování sebe sama směřující a velké události živlové rozšířily často tento okres; častěji ještě přestěhoval je člověk pro užitek jejich do vzdálených krajů (domácí zvířata). Za různých poměrů podlehají také živočichové různým proměnám. Ovce na př. má v mírném zeměpisu nejjemnější vlnu, v horkých krajích jest vlna hrubá; liška a podobně také medvěd mají v teplých zemích řídkou a hrubou, v studených nejjemnější atd. Konečně má také každá z obou velikých pevnin zvláštní svou zvěřenou; tvary však jsou na pevnině staré mohutnější a veletvornější nežli na nové pevnině.

III. Politický zeměpis.

A. Národové.

§. 36. Povšechný přehled obyvatelstva pozemského.

Ze všech tvorův lze jedinému člověku bytovati po veškeré zemi. Vynikaje nad nimi jak zevnějškem, tak i duševními silami, kterými sobě podrobuje přírodu, není poután ani k určité zeměpisné šířce, aniž závisí, obydlí jeho na jisté vyvýšenosti půdy, aniž konečně odkázán jest stále k téže potravě. Toliko některá prostranství pozemská (ostrovy polární a nejvyšší kraje horské) nejsou obydlena od člověčenstva.

Země však jest netoliko obydlím člověčenstva, nýbrž i jevištěm duševního a mravního vývoje jeho. Patříme-li na zemi s tohoto hlediště, zoveme zeměpis politickým.

Doposud není možná ustanoviti určité počet lidí. Na jisto jest postaveno, že různé díly a kraje země nesterjně jsou zalidněny. Celkem bývají země tím hustěji zalidněny, čím snáze mohou obyvatelstvo své užíviti. Členité díly země a krajiny ležící po moři mívají více obyvatelstva nežli kraje, jejichž pobřeží tvoří skoro přímé čáry.

Obyvatelstva země počítá se nyní dílem podle součtů, dílem podle odhadů as 1.300 mil., z nichž se počítá as 280 mil. na Evropu, 760 na Asii, 200 na Afriku, 70 na Ameriku a 4 mil. na Australii.

§. 37. Obyvatelstvo země podle rozdílů tělesných.

Hledíce k povaze tělesné, rozeznáváme v člověčenstvu patero hlavních plemen: Kavkazské, mongolské, ethiopské, americké a malajské.

1. Kavkazské neboli bílé. K tomu přísluší Evropané (kromě Loparův a Čudů), obyvatelé západní Asie až po Ob a chvalínské jezero, dílem až po Ganges; obyvatelé severní Afriky, konečně Evropané bydlící v Americe a v osadách evropských; dohromady as 370 mil.

2. Mongolské: žluté pleti. Sem náleží Číňané, Mongolové, vůbec Asiaté (kromě vytčených v 1. odstavci a Malajův); — dohromady více než 520 mil.

3. Ethiopské plémě: černochové. Sem náleží většina obyvatelstva afrického, dohromady 196 mil.

4. Americké: pleti červenavo-hnědé. Sem přísluší praobyvatelstvo Ameriky; celkem as 1 mil.

5. Malajské: hnědé pleti. Sem patří ostrované jižní části velkého oceánu, obyvatelé ostrovů Filipových, Moluk, o. sundských, Australané; celkem as 200 mil.

Z veškerého obyvatelstva země náleží as 40% k plemeni mongolskému, as 29% ku kavkazskému, více než 15% k malajskému, 15% k ethiopskému a necela 1/10% k americkému.

§. 38. Obyvatelstvo země podle rozdílů duševních.

Lidé liší se od sebe jazykem, náboženstvím a vzdělaností.

1. *Jazyk.* Rozeznáváme trojí velkou říši jazykovou:

a) Jazyky ohybací, v nichž nabývají slova vnitřními proměnami různého významu.

b) Jazyky jednoslabičné, v nichž se slova nemění a veškeré tvary gramatické označují předponami, jejich postavením ve větě a souvislostí smyslu.

c) Jazyky slepovací (agglutinovací) nemající sice ohýbání, označující však proměnu významu zevnějším přívěskem na konci aneb u prostřed slova.

Jazyky ohybací (n. jazyky indoevropské) užívané od plemene kavkazského a málem od polovice veškerého člověčenstva jsou nejvíce vzdělány (indský, perský, řecký, latinský, vlašský, slovanský, anglický, německý, syrský, chaldejský, hebrejský, arabský atd.) Neohybacími jednoslabičnými mluví as 500 mil. lidí, v Číně, Japonsku a větších částech Zadní Indie. — Slepovací jazyky tvoří přechod od jednoslabičných k ohybacím a mluví se jimi v Asii a po různu i v Evropě (maďarský, čudský, laponský, estonský, turecký, mongolský, jazyk Basků atd.)

2. *Náboženství.* Nikdy nebylo národa bez náboženství.

V politickém zeměpisu rozeznáváme národy věřící v jediného Boha neboli monotheisty od takových, kteří věří ve více božstev, od polytheistův. K oněm náleží křesťané, židé a moslimové; tyto zoveme pohany.

Počítá se:

Křesťanů:

1. křesťanů	335 mil.	římsko-katolických	170 mil.
2. židů	5 „	pravoslavných	76 „
3. moslimů	160 „	protestantů	89 „
4. pohanů	800 „		

Křesťanů počítá se v Evropě více 262, v Americe as 68, v Asii mezi 10 — 11, v Africe as 4 a v Australii as 2½ mil.

Židé jsou rozptýleni po veškeré zemi. V Evropě počítá se jich k 3½ mil., v asijském Turecku alespoň 350.000. Žijí také v ostatních částech Asie, v Severní Africe, na ostrovech jižního moře a v Americe (100.000).

Moslimů bydlí v Evropě as 6 mil., v Asii 50, v Africe málem 100 mil. (podle svědectví Barthoya). V Americe a v Australii jest jich skrovný toliko počet.

Mezi *pohany* jsou nejvíce rozšířena náboženství Buddhovo a brahmanské (as 600 mil.); ono v Zadní Indii, na ostrovech malajských, v Číně a Japonsku; toto v střední Indii. — Národové mongolští přidržují se šamanství, věříce v kouzla a vyzývajíce zlé duchy. S nejnižším stupněm pohanství, s uctíváním fetišů (předmětů oživené i mrtvé přírody) potkáváme se pouze ještě u Černochoův.

3. *Vzdělanost.* Rozeznáváme a) národy bez majetku a b) národy s majetkem. K oněm náleží národové, kteří se živí sbírajíce pouze

rostliny a živočichy hodící se za potravu anebo lovíce zvěř lesní a ryby. K těmto náleží národové kočovní (pastýři, nomadé) a usedlí, jejichž zaměstnáním jsou: orba, živnost, obchod, věda a umění.

Národové usedlí tvoří bez mála $\frac{5}{6}$ veškerého člověčenstva. Pouhým sbíráním bylin a živočichů potravných živí se někteří národové na Novém Hollandu, na některých ostrovech australských a snad také u vnitru Afriky.

Lovců jest nejvíce v zemích kolem zálivu Hudsonova a u vnitru pevniny americké; rybařením živí se některé kmeny poblíž severního moře ledového a na ostrovech australských.

B. Státy.

Usedlí lidé utvořili společnosti spravující se určitými zákony, aby mohli žít v poklidu a bezpečí a hájiti důrazně fysické a duševní zájmy své. Takové společnosti slovou státy.

O zákonodárství, o ochranu osob a majetku, o obecný blahobyť státu pečuje vláda v širším slova smyslu. Rozeznáváme státní zřízení a státní správu.

Národové lovečtí a kočovní netvoří státy. Jednotlivé rodiny žijí pod otcovskou (patriarchální) správou rodinných starších neboli náčelníkův.

Spůsob vlády nazývá se zřízením. Pakliže jest vláda svěřena jedinému náčelníkovi, jest monarchickou; je-li svrchovaná moc státní pozůstavena lidu samému anebo úředníkům od něho zvoleným, jest republikánskou. Rozeznáváme tudíž monarchie a republiky. Monarchie slove dědičnou, je-li svrchovaná moc dědičná v rodě panovnickém (v dynastii); volí-li se po smrti panovníkově nový mocnár (jako n. př. v státě církevním) slove volební říší. Spravuje-li mocnár stát sám podle zákonů, kterýmž sám jest podroben, a zřízení, kteří toliko jemu samému jsou odpovědni, nazývá se vláda neobmezenou (absolutní) monarchií; pakliže však základními zákony (ústavou) zákonodárství a povšechný dohled nad státní správou jsou rozděleny mezi mocnářem a zástupci jednotlivých stavů neboli veškerého lidu, nazývá se monarchie obmezenou (konstituční).

Může-li mocnár libovolně nakládati majetkem, svobodou a životem poddaných svých, není-li při tom poután nížádným zákonem, leč na nejvyšší jistými zvyklostmi, pak jest vláda despotickou, stát despocií.

Republiky zovou demokratickými, kde veškeron lid volenými zástupci vykonává svrchovanou moc státní; aristokratickými, kdo toliko jistý počet rodin spravuje záležitosti státu. Ochlokracie; oligarchie.

Státní správa záleží ve vykonávání svrchované moci v státě. Náčelník státu užívá k tomu cíli úřadů, kterým jest vykázán určitý obor působnosti.

Věda vyliučující vnitřní i vnější život říší a států v oboru doby přítomné, nazývá se státovědou n. statistikou.

§. 39. Povšechný přehled států evropských.

1. Říše rakousko-uherská.

Říše rakousko-uherská leží v severním mírném zeměpasu skoro u prostřed Evropy. Velikost: 10 234 □ m. z. As tři čtvrti povrchu naplněny jsou horami. Nejdůležitější horstva jsou: Alpy; Kras; Šumava s Českým lesem, Smrčiny, Hory Krušné a Krkonoše; Karpaty.

Nejdůležitější řeky jsou: Dunaj a Dněstr (oblast moře černého), Adiže (o. jaderského m.), Rýn a Labe (o. m. severního), Odra a Visla (o. m. baltického).

Obyvatelstva počítá se více než 33 mil. (15 mil. Slovanů, as 8 mil. Němců, více než 3 mil. Romanů, 5 mil. Maďarů). Valná většina obyvatelstva náleží k církvi římsko-katolické.

Říše rakousko-uherská skládá se z 18 království a zemí a z hranice vojenské.

1. Království české: *Praha* (nad Vltavou); *Plzeň*; *Litoberec*; *Litoměřice*; *Budějovice*; *Vary Karlovy*.

2. Markrabství moravské: *Brno*; *Olomúc*; *Znojmo* i *Jihlav*.

3. Vévodství slezské: *Opava*; *Těšín*; *Bělice*.

4. Království uherské: *Budín* a *Pešt* (nad Dunajem); *Břetislav*; *Komárno*; *Ostřehom*; *Jager*; *Košice*; *Štávnice*; *Debrecín*; *Tokaj*; *Velký Varadín*; *Arad*; *Šoproň*; *Nový Sad*; *Temešvar*.

5. Království chorvátsko-slavonské: *Záhřeb* (nad Sávou); *Osěk*; *Rjeka*; *Karlovec*; *Varaždín*.

6. Království dalmatské: *Zadar*; *Split*; *Dubrovník*; *Kotor*.

7. Velkovévodství sedmihradské: *Sibitň*; *Brašov*; *Kološ*.

8. Vojenská hranice: *Petrovaradín* a *Zemuň*; *Karlovice*.

9. Království haličsko-vladiměrské: *Lvov*; *Krakov*, *Bochnia* a *Wieliczka*; *Brody*; *Tarnow*.

10. Vévodství bukovinské: *Černovice*, *Sočava*.

11. Arcivévodství rakouské: a) pod Enží: *Videň* (nad Dunajem); *Nové město za Vídní*; *Baden*.

12. b) nad Enží: *Linec* (nad Dunajem); *Steyer*; *Gmunden*; *Ischl*.

13. Vévodství salcburské: *Solnohrad* (nad Salicí).

14. Vévodství štyrské: *Št. Hradec* (nad Murou); *Bruck*; *Lubno*; *Maribor*; *Celje*.

15. Vévodství korutanské: *Celovec*; *Bělák*.

16. Vévodství krajinské: *Lublaň*; *Idria*; *Postojna*.

17. **Přímoří:** *Terst*; *Gorice*; *Kopra* a *Pulje*.
 18. **Knížecí hrabství tyrolské s Vorarlberkem:** *Innsbruck* (nad *Innem*); *Brixen*; *Botzen*; *Trent*; *Bregenz*.

2. Německo.

Německo jest spolkem samostatných státův, z nichž 22 náleží ku „spolku severoněmeckému“. Jižní částí jeho prostírají se Alpy; severně od těchto jest jižní německá planina, z které vystupují pásma horská; planina sestupuje k severoněmecké nížině. Množství řek svažuje zemi; z nich nejdůležitější jsou: *Dunaj*, *Rýn*, *Labe*, *Vesera*, *Emže* a *Odra*.

Obyvatelé (málem 39 mil., z nichž 29,900,000 náleží ku „spolku severnímu“) jsou valnou většinou (as $\frac{4}{5}$) Němci; co do vyznání náboženského jsou as $\frac{2}{3}$ římsko-katolického a $\frac{1}{3}$ protestanského náboženství.

I. Spolek severoněmecký.

(7587 □ m., 29,906,000, obyv.).

1. **Království pruské s Lauenburskem** (6396 □ m, 24,039,000 obyv.)

a) **Branibory:** *Berlín* (nad *Sprevou* 702.437 obyv.), *Postupín* *Frankfurt nad Odrou*.

b) **Pomořany:** *Stětín*, *Stralsund*.

c) **Slezsko:** *Vratislav*, *Zhořelec*.

d) **Sasko:** *Děvín*, *Halle*, *Erfurt*.

e) **Westfalsko:** *Münster*, *Minden*.

f) **Porýnsko:** *Düsseldorf*, *Cáchy*, *Kolín*, *Koblenz*.

g) **Prusko:** *Královec*, *Gdansk*.

h) **Poznaň:** *Poznaň*, *Bydhošť*.

i) **Kn. Hohenzollerské:** *Sigmarinky*, *Hechinky*.

k) **Království hannoverské:** *Hannover*, *Göttinky*.

l) **Kurfürstství hesenské:** *Kassel*, *Marburk*.) Provincie hesensko-ná-
 m) **vévodství násovské:** *Wiesbaden*.) sovská od 7. pros. 1868.

n) **Frankfurt nad Mohanem**.

o) **Šlesvík a Holštýn:** *Glückstadt*, *Altona*, *Kiel*.

p) **Lauenburk**.

2. **Království saské:** *Drážďany* (nad *Labem* 156,000 obyv.) *Lipsko*.

3. **Velkovévodství meklenbursko-svěřínské:** *Svěřín*.

4. „ meklenbursko-střelické: *Střelice*

5. **Velkovévodství oldenburské:** *Oldenburk*, *Entin*.

6. **Velkovévodství sasko-weimarsko-eisenašské:** *Weimar*, *Jena*, *Eisenach*.

7. **Velkovévodství brunšvicke:** *Brunšvik*.

8. **Vévodství Anhalt-Dessau-Köthen:** *Dessau*.

9. **Vévodství sasko meininsko-hildburghauské:** *Meininky*.

10. Vévodství sasko-kobursko-gothajské: *Koburk*.
11. Vévodství sasko-altenburské: *Altenburk*.
12. Knížectví Lippe-Detmold: *Detmold*.
13. Knížectví Waldeck: *Arolsen*.
14. „ Švarcburk-Rudolstadt: *Rudolstadt*.
15. „ Švarcburk-Sondershausen: *Sondershausy*.
16. „ Reuss starší linie: *Grciz*.
17. „ Lippe Šaumburk: *Bückeburk*.
18. „ Reuss, mladší linie: *Schleiz*.
19. Svobodná města: *Lubek, Bremy a Hamburk*.

II. Jižní Německo.

1. Království bavorské: *Mnichov* (nad Isarou 170.600 obyv.)
Řezno, Norimberk, Augšpurk, Würzburk, Špeier.
2. Království württemberské: *Stuttgart* (nad Neckarem 75.700 obyv.), *Tübinky*.
3. Velkovévodství badenské: *Karlsruhe* (32.000 obyv.), *Mannheim, Heidelberg, Freiburg, Kostnice*.
4. Knížectví lichtensteinské: *Vaduz*.
5. Velkovévodství hesenské:*) *Darmstadt* (31.400 obyv.),
Mohuč.

3. Švýcarsko.

(752 □ m., 2.510.000 obyv.)

Spřísežnictvo švýcarské jest spolek 25 kantónů (republik). Nejvyšší hornatina evropská. Mezi Alpami a pohořím jurským prostírá se planina od jezera lemanského až po potamské. Množství jezer (j. lemanské, potamské, vierwaldstättské, neufchatelské a j.) a řek (Rýn, Róna, Aara, Limmat, Reuss).

Podle národnosti jsou obyvatelé dílem Němci, dílem Italiáni a Francouzi, dílem Romani. Co do vyznání jsou většinou protestanti. Znameníjší města: *Bern* (spolkové město 30.000 obyv.) *Curych, Ženeva, Basilej*.

4. Italic.

(5161 □ m., 25.500.000 obyv.)

Větší část poloostrova (as $\frac{1}{5}$) jest hornatinou: *Alpy na s. a z., Apenniny*. Roviny: pádská, toskánská, kampanská, apulská. Řeky: *Pád, Arno, Tiber*.

a) *Horní Italic*: 1. Království lombardsko-benátské: *Benátky* (118.000 obyv.), *Padua, Verona a Mantua, Videm*.

2. *Sardinie*: *Turin* (205.000 obyv.), *Janov, Milán, Pavia*; ostrov *Sardinie*.

*) Část velkovévodství hesenská, totiž provincie horní Hesensko, náleží k se-
vernímu spolků.

3. Monaco (0.27 □m.): Monaco.
 4. Parma: Parma, Piacenza.
 5. Modena: Modena.
 b) *Střední Itálie*: 6. Toscana: *Florence* (115.000 obyv.), Livorno.
 Ostrov Elba.
 *7. Stát církevní (214 □m. 723.000 obyv.): Řím (220.000 obyv.).
 8. Emilia a Krajiště: Ancona, Bologna, Ferrara, Ravenna.
 *9. Republika San Marino (1 □m. 7303 obyv.): San Marino.
 c) *Dolní Itálie*: 10. Neapolsko: Neapole (447.000 obyv.);
 Reggio. Ostrov Sicílie: Palermo, Messina.

5. Poloostrov pyrenejský.

- Uzavřená vysočina; na s. Pyreneje; uvnitř rovnoběžná pásma.
 Řeky: Ebro, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir.
 a) Království *španělské* (8980 □m. 15,700.000 obyv.): Madrid (282 000 obyv.), Sevilla, Cadix, Malaga, Barcelona, Gibraltar (angl.).
 Balearské ostrovy: Malorca a Menorca.
 b) Království *portugalské* (1622 □m. 3,900.000 obyv.): Lissabon (276.000 obyv.), Oporto.

6. Císařství francouzské.

(9862 □m., 38,067.000 obyv.).

- Horstva: Alpy, Jura, Severy, Pyreneje. Řeky: Loira, Seina, Garonna, Róna, Rýn. Co do vyznání jsou obyvatelé katolíci.
 Důležitější města: Paříž (1,825.000 obyv.), Lyon, Orleans, Nantes, Bordeaux, Strassburk, Marseille, Toulon. Na ostrově Korsice: Ajaccio.

7. Království Belgie.

(534 □m., 4,897.000 obyv.).

- Z větší části rovina, toliko na jihu hornatý kraj (Ardenny). Řeky: Maas a Šelda. Obyvatelé skoro všemř katolíci. Města: Brusel (175.000 obyv.) Antorf, Gent, Lüttich.

8. Království nizozemské.

(596 □m., 3,630.000 obyv.).

- Nížina nad ústím Rýnu, Maasy a Šeldy. Obyvatelé skoro všemř protestanti.
 Města: Amsterdam (271.000 obyv.), Haag, Rotterdam.

9. Království velkobritanské.

(5732 □m., 29,300.000 obyv.).

- Dva velké ostrovy a množství malých. Části: Anglie, Skotsko a Irsko. V Anglii: vysočina waleská a pohoří Peak; ve Skotsku: Grampian; Irsko skoro naskrze nížina. — Řeky: Temže, Humber.

Města: Londýn (2,800.000 obyv.), Oxford, Liverpool, Manchester, Birmingham. — (Ve Skotsku:) Edinburg, Glasgow; — (v Irsku:) Dublin, Belfast, Cork.

Skupiny Hebrid, Orkad a o. shetlandských; — o. Malta; Gibraltar.

10. Království dánské.

(694 □ m., 1,753.000 obyv.).

Poloostrov jutský a dánské ostrovy v moři východním (největší Seeland). O. farské (24 □ m. 8922 obyv.) a Island (1870 □ m. 66987 obyv.) Kodaň (155.000 obyv. na Seelandě).

11. Království švédské i norské.

(Švédsko 8020 □ m., 4,173.080 obyv. — Norsko 5751 □ m., 1,701.756 obyv.).

Skandinávský poloostrov, většinou Německo. Na jv. rovina, ostatní část hornatina Kjöly, fjordy a skály. Mnoho jezer (wenerské, wetterské, mälerské). Řeky: Dal-, Angermann-, Göta-Elf. (Švédsko:) Stockholm (131.000 obyv.), Upsala, Danemora; — (Norsko:) Christiania (65.500 obyv.); Bergen, Dronthjem.

12. Císařství ruské.

(V Evropě 98.019 □ m., 68,390.000 obyv.; veškeré državy 380.000 □ m., 78,400.000 obyv.).

Horstvo Ural. Velká slovanská nížina, kterou se protírají vypnuly: uralsko-baltická a uralsko-karpatská. Řeky: Volha, Dněstr, Don, Dvina, Pečora, Visla. Jezera: Oněga a Ladoga. Města: Petrohrad (nad Něvou 650.000 obyv.); Moskva; Nižnyj Novgorod; Oděsa, Archangel, Kazaň, Astrachan; Derpt; Varšava.

13. Království řecké.

(910 □ m., 1,348.522 obyv.).

Dva půloostrovy: Livadie a Morea, spojené přešívkem Korintským, vícero ostrovů v moři egejském (Negroponte a Cyklady). Hornatina slabě svlažená; členité pobřeží.

Athény (41.000 obyv.), Nauplia.

Jonské ostrovy byvše od r. 1715 republikou pod ochranou Anglie, spojeny s Řeckem r. 1863. Sedm větších a vícero menších ostrovů v moři ionském. Korfu (25.000 obyv.), Kefalonia, Zante.

14. Císařství osmanské.

(Bezprostředné državy evropské 6487 □ m., 15,487.000 obyv.;

knížectví rumunské 2204 □ m., 4,605.000 obyv.;

„ srbské 791 □ m., 1,222.000 obyv.;

„ černohorské 80 □ m., 100.000 obyv.;

Veškeré državy osmanské v Evropě, Asii a Africe:

85.745 □ m., 42,065.000 obyv.).

Poloostrov balkanský jest skoro všecek pokryt horstvy: Balkan, na sz. Krasová horstva. Řeky: Dunaj se Sávou, Morávou a Prutem; Vardar.

Cařihrad (1,075.000 obyv.), Drinopol, Larisa, Soluň, Bukurešť, Jasy, Galacz, Bělehrad. Ostrov Kandia a Spodrady.

§. 40. Státy a země asijské.

1. Asijské Turecko.

Na západě vysočina anatólská (Malá Asie), jejímžto lemem jest na jihu Taurus. Důležitá města: Smyrna, Skutari, Trebissonde. — Podél pobřeží moře středozemního Syrie a Palestina. Města: Jerusalems, Betlem, Damašk a Haleb.

V tureckém podílu Arabie posvátná města Mekka a Medina. — Na východě vysočina armenská (Erzerum), mezi ní a chobotem perským Mesopotamie s Bagdadem, Basrou a Mosulem.

2. Arabie.

Jižní část slove Jemen (m. Mokka). U samé zátoky perské říše imana maskatského.

3. Iran.

Západní část slove Persie, na severovýchodě jest Afganistan (n. Kabulistan), na jihovýchodě Beludžistan. Důležitější města (v Persii:) Teheran, Ispahan, Täbris; (v Afganistanu:) Kabul, Kandahar a Herat; — (v Beludžistanu:) Kelat.

4. Přední Indie.

Nejbohatší kraj země a od nejstarších dob cílem výbojných a kupčích národů. Na s. Himalaja s prameny Indu a Gangy; pod ním úrodná nížina, ku které se na j. připojuje planina dekánská. Města: Kalkuta (nad Gangou, málem 1 mil. obyv.); Madras, Bombay, Hyderabad, Kažmír a Lahore; — o. Ceylon. Portugalské osady Goa a Diu, francouzská osada Pondichery.

5. Zadní Indie.

Haluze vysočiny zadoasijské prostírají se od s. k j., mezi nimiž svlažují mohutné veletoky (Irawaddy, Kambodža) veliká podélná údolí. Města: Rangun (brit.) Malakka, Singapore. — Říše Birma, Siam a Anam.

6. Souostroví indické.

Velké ostrovy sundské: Sumatra, Java (nizoz.), hl. m. Batavia, Borneo, Celebes. Malé o. sundské, Molukky a o. Filipovy (špan; — Manilla.)

7. Čína.

(220.846 □ m., 477,500.000 obyv.).

Největší a nejlidnatější stát země; na s. a z. vysoká horstva; — poušť Gobi; nad ústím Hoangha a Jancekyjangu úrodná nížina.

Města: Peking (2 mil. obyv.), Nanking (1 mil. obyv.), Kanton (1 mil. obyv.) a Šanghaj. — Ostrovy: Hainan a Formosa. Poplatné země: Mandžursko, Mongolsko (m. Majmačin), vysoké Tatarsko, Tybet, půlost. Korea a o. likejské.

8. Japonsko.

Čtyři větší a mnohé malé ostrovy. Hornaté a sopečné. Světský a duchovní panovník. Města: Jeddo (as 2 mil. ob.) a Miako; Nangasaki.

9. Turkestan.

Na v. a j. velehory, ostatně stepi a pouště. Řeky: Amu a Sir. Osady: Bokhara, Samarkand, Chiva.

10. Asijské Rusko.

(281.938 □ m., 10.000.000 obyv.).

Sibiř. Na j. a v. hornatina, na z. a s. nížina; národové kočovní a lovečtí. Města: Tobolsko, Irkutsko, Kjachta. Amursko. Sopečné skupiny ostrovů: Aleuty a Kurily. Step Kirgizův. Kavkazsko. Část Turkestanu.

§. 41. Státy a země africké.

1. Egypt a Nubie.

Obě země leží nad Nile m. Pravidelné povodně. Města (v Egyptě): Kairo, Alexandrie; (v Nubii): Chartum nad stokem bílého a modrého Nilu.

2. Habeš.

Vysočina jižně od Nubie. Hořejší tok modrého Nilu. J. Cana. Hl. m. Gondor.

3. Berbersko.

Vysočina berberská podél severního pobřeží Afriky skládá se ze států: Tripolis, Tunis, Alžír a Marokka s hl. městy týchž jmen. Mezi vysočinou a Saharou jest kraj Beledulgerid. Tripolis a Tunis pod nadvládou Tureckou; Alžírsko (města: Alžír, Oran a Konstantine) podrobena Francii od r. 1830. Marokko. Města: Marokko, Fez a Mogador.

4. Sahara.

Málo oas, mezi nimi největší Fezzan (m. Murzuk). Obyvatelé: naz. Beduini, u vnitru Tuarikové, na s. a v. Tibbuové.

5. Sudan.

Černochové tamější tvoří veliké množství států a kmenů, jsou dílem ctitelé fetišů, dílem moslimové, v osadách Evropanů také kře-

stané. Nad Senegalem jsou osady francouzské, nad Gambií anglické. Hořejší Guinea s pobřežím otroků, zlata, slonové kosti a pepře. — Ve východní části jest nejmocnější říše Bornu.

6. Vysoká Afrika.

1. Západní okraj. Nejznamenitější říše: a) Loango od mysu Lopezova až po řeku Zaire; b) Kongo; c) portugalské državy Angola a Benguela.

2. Jižní okraj. Plasy, nejdolejší plasa Kapsko (angl.) M. Kapsko nedaleko „mysu dobré naděje“.

3. Východní okraj. a) Natal (angl. osada); b) Sófala; c) Mozambik (portug.); d) Zanguebar pod nadvládou imama masatského; e) Somal od m. Guardafui až po úžinu Bab-el-Mandeb.

4. Vnitro jest dosud jen skrovnou měrou proskoumáno. Obyvatelstvo náleží ku kmeni Bunda zvanému.

§. 42. Státy a země americké.

A. Severní Amerika.

1. Gronsko.

Po novém Hollandu největší ostrov veškeré země. Obyvatelé Eskimáci a dánští osadníci. Toliko jižní a západní pobřeží jsou místy obydlena.

2. Britská Amerika.

Obyvatelé Indiáni, na s. Eskimáci, nad řekou sv. Vavřince Francouzi a Angličané. Části: a) Kanada, hl. m. Quebec; b) Nový Brunšvik s půlostrovem novoskotským, hl. m. Halifax; — c) O. Newfoundland; d) Labrador.

3. Spojené Obce.

(169.883 □ m., 38,422.995 obyv.).

Unie skládá se ze spolkového okresu Columbie s hl. m. Washingtonem (sídlo kongresu a předsedy spolkového), z 37 států a 9 „území“. (Vedle toho „Indian Territory“ a území Aljaška.) — Města: New-York (1,003.000); Filadelfie; New-Orleans; St Louis; Boston, Baltimore; San Francisko.

B. Střední Amerika.

1. Mexiko. (Republika.)

(35.468 □ m., 8,287.413 obyv.).

Planina, která po plasech sestupuje. Města: Mexiko (200.000 ob.); Vera Cruz; Guatalaxara; Puebla, Guanajuato; Colima; Zacatecas.

2. Republiky stredoamerické.

Mezi vkleslinou tehuatepeckou a přešivkem panamským. Množství sopek. 1. Guatemala shl. m. t. j. 2. San Salvador. 3. Honduras. 4. Nicaragua. 5. Costarica. 6. Panama.

3. Západní Indie.

Části: velké a malé Antilly a ostrovy bahamské. Antilly jsou hornaté, o. bahamské rovinaté.

a) Velké Antilly. Z nich největší a nejurodnější, *Kuba* s půl-ostrovem *Havanou* a *Portorico* náleží Španělům. *Jamaika* (m. *Kingston*) jest anglickou osadou; *Haiti* s dvěma republikami.

b) Malé Antilly: *Guadeloupe* a *Martinique* (franc.); — *Barbados*, *Antigua* a *Trinidad* (angl.)

c) O. bahamské: *Guanahani* (Kolumbus 12. října 1492.)

C. Jižní Amerika.

1. Državy Evropanů.

Guyana: 1. francouzská: *Cayenne*;
2. nizozemská (neboli *Surinam*); hl. m. *Panamaribo*;
3. anglická nad *Esequibem*, hl. m. *Georgetown*.

2. Republiky.

1. *Venezuela*. Města: *Caracàs* a *Maracaibo*.
2. *Nová Granada*. Hl. m. *Santa Fè de Bogota*.
3. *Equador*; hl. m. *Quito*.
4. *Peru*. Hl. m. *Lima*.
5. *Bolivia*. Města: *Chuguisaca*, *La Paz*, *Potosi*.
6. *Chile*. Města: *St. Jago*; *Valparaiso*.
7. *Paraguay*. Hl. m. *Assuncion*.
8. *Rio de la Plata* (jinak *Argentina*): *Buenos Ayres*.
9. *Uruguay*: *Montevideo*.

3. Císařství brásilské.

(151.973 □ m., 11,780 000 obyv.).

Třetinou hornatina, dvěma třetinami rovina. Kromě *Marañonu* více než sto splavných řek. Hl. m. *Rio Janeiro* (600.000 ob.); — *Bahia*; — *Pernambuco*.

4. Patagonie a ostrovy.

Lovečtí kmenové Indianů. Evropané tam doposud nezaložili osad. Na úžině *Magelhaensově* a na jižnějších ostrovech bydlí *Pešeréhově* „*Eskimáci jihu*“.

§. 43. Státy a země v Australii.

1. Pevnina.

Toliko pobřeží Nového Hollandu, jmenovitě východní a jižní, jsou blíže povědoma. Horstva nedosahují přílišné výše; na j. jest toliko jedna velká řeka: Murray. Obyvatelé jsou dílem australští černochové, dílem Evropané, zvláště Angličané. — Angličané založili pět osad; nejdůležitější jsou: Nový jižní Wales (hl. m. Sidney); — Viktoria (hl. m. Melbourne); Jižní Australie (hl. m. Adelaide).

2. Ostrovy.

Rozeznáváme:

1. vnitřní pásmo ostrovů, ku kterému náleží Tasmanie, Nový Zéland, N. Kaledonie, N. Hebridy, N. Guinea a několik jiných;

2. vnější pásmo ostrovů: Mariany, Karoliny, o. přátelství, tovaryšství, Markézy, o. Sandwichevy.

Toliko o. Sandwichevy tvoří uspořádaný křesťanský stát se zřízením monarchickým.

Státy evropské.

Mocnářství rakousko-uherské.

§. 44. Část první. Přehled všeobecný.

Poloha. Hranice. Obvod. Mocnářství rakousko-uherské prostírá se mezi $42^{\circ} 10'$ a $51^{\circ} 3'$ s. š., a mezi $27^{\circ} 11'$ a $44^{\circ} 1'$ v. d. Nejjižnější bod mocnářství nachází se blízce Budvy v kotorském kraji v Dalmacii, nejsevernější blíž Hainspachu v Čechách; nejdále na západ dosahuje mocnářství ve Vorarlbersku nad vtokem Illy do Rýna, nejdále na východ v sedmihradské stolici Háromszéku. Politické hranice: Na s. hraničí mocnářství se Saskem, Pruskem a Rusí; na v. s Rusí a Multanskem; na j. s Valašskem, Srbskem, Bosnou, Hercegovinou, Černou horou, Albaníí a Itálií; na z. se Švýcarskem, Lichtensteinskem a Bavorsy. Přírozené hranice: Na s. Krušné Hory, Sudety, Orlice, Opava, Odra, Olše, Visla, San; na v. Zbruč (Podhoř), Dněstr, Karpaty; na j. Karpaty, Dunaj, Sáva, Una, pohoří dinarské, moře jadranské, části jižních Alp; na z. části středních Alp, Rýn, jezero potamské, severní Alpy vápenné, Inn, Salice, Dunaj, Šumava a Smrčiny.

Mocnářství rakousko-uherské zaujímá prostranství 11.304 zeměpis. čtverc. m. veliké. Území jeho jest souvislé a okrouhlené, jediné Dalmacie vybíhá na způsob ostrožny k jihu.

Části mocnářství. Následkem obnovení uherské ústavy sklá-

dá se mocnářství ze dvou statoprávních celkův: ze zemí koruny uherské a z rakouských království a zemí před Litavou. Části mocnářství (seřadíme-li je podle velikosti sestupujícím pořádkem) jsou následující:

1. království uherské,
- *2. království haličské a vladiměrské s vévodstvím osvětimským a zátorským a s velkovévodstvím krakovským,
3. velkoknížectví sedmihradské,
- *4. království české,
5. c. k. vojenská hranice,
- *6. knížecí hrabství tyrolské s Vorarlberskem,
- *7. vévodství štyrské,
- *8. markrabství moravské,
- *9. arcivévodství rakouské pod Enží,
10. království chorvatsko-slavonské,
- *11. království dalmatské,
- *12. arcivévodství rakouské nad Enží,
- *13. vévodství bukovinské,
- *14. vévodství korutanské,
- *15. vévodství krajinské.
- *16. přímoří rakouské (skládající se z knížecího hrabství Gorice a Gradiště, z markrabství Istrie a města Terstu).
- *17. vévodství solnohradské.
- *18. vévodství slezské.

Poz n. Země označené hvězdičkou počítají se k zemím předlitavským.

Horstvo. Více než $\frac{3}{4}$ povrchu mocnářství rakousko-uherského pokrývají horstva, z nichž nejvyšší jsou na západě. Vysočiny tyto náležejí k čtyřem soustavám horským: a) k soustavě alpské, b) k soustavě hornatin středoevropských (vysočina českomoravská), c) k soustavě Krasové a d) k soustavě karpatské.

Horstva soustavy alpské rozkládají se po celých Tyrolích, Solnohradech, Korutanech, po celém Štyrsku, po větší části Rakous nad i pod Enží, konečně v části Krajiny a Přímoří, zabíhajíce pahorkatými výběžky svými též do Uher, Chorvatska a Slavonska. Hory českomoravské vysočiny zaujímají celé Čechy, valnou část Moravy a Slezska, část horních i dolních Rakous.

Kras prostírá se po větší části Krajiny a přímoří rakouského, po přímoří chorvatském a vojenské hranici chorvatské, jakož i po celé Dalmacii.

K soustavě karpatské náležejí hory haličské, bukovinské a sedmihradské, větší část hor uherských, konečně horstva ve východní části Moravy, Slezska a vojenské hranice.

Alpy dělí se na tři pásma, z nichž prostřední jest nejvyšší a útvaru prahorského; severní a jižní jsou celkem mnohem nižší a skládají se z vápence. Střední Alpy prostírají se od prosmyku Reschenského nedaleko hranic tyrolsko-graubündenských až k hoře Wechslu na pomezí štyrsko-rakouském, zasahující výběžky svými, totiž litavským pohořím a bakoňským lesem do Uher. Směr jejich naznačují: skupenina Ortleská (Ortles 12.390'), skupení Ötztalské (Wildspitz 11.910'), vysoké Tury (Veliký Glockner 12.000'), nízké Tury (Hochgolling 9.050'), Wechsel (6.486') a planina pochorská (4.000'). Nejdůležitější prosmyky v Alpách střed-

ních jsou: Stilsfer Joch (8.850'), Reschen-Scheideck (4.840'), Brenner (4.450'), Túr-
radstattský (5.500') a rotteumanský (4.700').

Severní Alpy vápenné prostírají se od jezera potanského až k Lysé
hoře blíž Vídně. Pro vápenitý útvar svůj značí se nepravidelnými tvary, světlo-
šedou barvou a četnými prosmyky. Směr jejich naznačují vrcholy: Wetterschrofen
(9.064'), Dachstein (9.490') a Schneeberg (6.567'). Prosmyky: Scharnitz, Sem-
mering.

Jižní Alpy vápenné dosahují od jezera gardského až k ústí řeky Tisy.
Vrcholy: Vedretta či Marmolata (10.520'), Trifláv (9.037') a Grintovec (8.086').
Prosmyky: Předěl, Ljubel.

Vysocina česko-moravská. Okrajná horstva ji zavírající jsou: Šumava
(Plöckelstein 4.351'), Smrčiny, Krušné hory (Keilberg 3.937'), pohoří jizerské (Tafel-
fichte 4.716'), Krkonoše (Sněžka 5.070'), pohoří orlické n. kladské (Sněžka králická
4.483'), Jeseník (Praděd 4.704'). Čtyry neposléze jmenovaná pohoří bývají zahrno-
vána společným názvem Sudet.

Kras jest planina křídlová, mnohonásobně protrhaná, z nížto vyčnívají vápen-
cová pásma rovnoběžná s pobřežím mořským; mezi těmito pásmy jsou četné úvaly,
nálevkovité prohlubně a vody, v jeskyních a jamách se ztrácející a jinde zase ven
vynikající. Části: na z. nízký Kras a Čičarie; v Krajině vysoký Kras; v chorvatské
hranici vojenské Velebič (Sveto brdo 5 570') mala a velika Kapela (Bělolázeica 6 000'),
v Dalmácii horstvo dinarské (Dinara 5.700').

Karpaty: a) Slovenská vysocina t. j. severo-uherská hornatina až
k průlomu popradského. Části: vysoké Tatry (štit gerlsdorfský 8.350', štit lom-
nický 8.300'), nízké Tatry (Dumbér 6.600'), Patry, Matry. b) Vrchovina rusin-
ská: — od průlomu popradského až k pramenům Vyše (Viso) a Zlaté Bystřice
(Černá hora 6.600'), c) Vysocina sedmihradská. Vrcholy: Negoj (8.040'),
Bučec (7.951').

Roviny zaujímají skoro $\frac{1}{4}$ povrchu mocnářství; nejznamenitější
jsou v Uhrách a Haliči. Veliká nížina uherská (1.800 čtv. m.)
prostírá se mezi Karpaty a dolejším tokem Dunaje, dosahující od lesa
bakoňského až k sedmihradské vysocině.

K ní se připojuje nížina chorvatsko-slavonská (140 m. čtv.)
prostírající se podél Drávy a Sávy. Mezi bakoňským lesem, malými
Karpaty a pohořím litavským rozkládá se malá uherská nížina
(160 čtv. m.) zasahující do dolních Rakous a do Štýrska. Na sever-
ním úbočí Karpat šíří se rovina haličská (900 čtv. m.); kteráž
jest větším dílem krabatá planina.

Vodstvo. Moře adriatické obtéká valně rozčleněné pobřeží
mocnářství rakousko-uherského zdělí asi 200 mil. od ústí Soče až
k jižnímu konci Dalmacie. Pobřeží jest celkem skalnaté, strmé, roz-
manitě protrhané, bohaté na choboty a přístavy, místy však též skoro
docela nepřístupné. Nejznamenitější zátoky jsou: terštanská, rjecká
(Kvarnero) a kotorská.

Nejhlubší jest moře adriatické u ostrova Mlita (2.800'), nejmělší jest blíž
pobřeží Přímoří rakouského. Příliv a odliv objevují se toliko u skrovné míře; pat-
nější jest stálý proud blíž pobřeží od jv. k sz. směřující. Hlavní větry jsou jižní
(Sirocco) a severo-východní (Bora); na podzim a v zimě panují často prudké vi-
chřice. Výtečné přístavy válečné se nalézají v Puji a Kotoru.

Řeky. Mocnářství rakousko-uherské náleží k čtyřem oblastem
mořským; severní a menší polovice jeho náleží k oblastem moře se-
verního a východního, jižní a větší k oblastem moře černého a adri-
atického.

Do moře severního tekou:

1. Rýn dotýkající se toliko pravým břehem svým území rakou-
ského v délce 4 mil.

2. Labe prýstící se v Krkonoších a splavné od Mělníka. Příto-
ky: Vltava s Lužnicí, Sázavou, Otavou a Mží, Ohře a Jizera. (Délka
toku 50 m.)

Do moře východního tekou:

1. Odra prýstící se v Jeseníku, s přítokem Opavou. (Délka toku
14 m.)

2. Visla, která má prameny své ve slezských Karpatech. Příto-
ky: Dunajec s Popradem, Visloka a San. (Délka toku 52 m)

Do moře černého tekou:

1. Dněstr prýstící se na severním úbočí Karpat. Přítočky: Stryj,
Lomnica a Bystrica. (Délka toku 73 m.)

2. Dunaj, jenž vstupuje na půdu mocnářství pod Pasovem a
opouští ji u nové Ršavy. Délka toku jeho obnáší 176 mil. V obvodu
mocnářství rakousko-uherského jest naskrze pro parníky splavný. Pří-
toky jeho jsou po levé straně: Morava s Dyjí, Váh, Nitra, Hron, Ipo-
la, Tisa, Temeš, Olta, Seret a Prut; po pravé straně: Inn; Travná,
Enže, Litava, Rába, Dráva s Murou a Sáva.

Do moře adriatického teče: Adiče prýstící se v středních Alpách
nedaleko prosmyku reschenského. Přítok: Eisak.

Největší poríčí ze všech řek rakousko-uherských má na půdě
mocnářství Dunaj t. o 8000 čtv. m., nejmenší Rýn: o 40 čtv. m.

Ježera. Kromě hor českomoravských nacházejí se jezera ve
všech ostatních soustavách horských; nejvíce jich jest v Alpách. Nej-
větší jezera jsou na nížině uherské. Nejdůležitější jsou: na jižním úbočí
Alp jezero gardské, na severním úbočí jezero potamské, j. sv. wolfgang-
ské, atterské, travenské, hallstadtské; blíž východního úpatí jezero ne-
ziderské (6½ čtv. m.); u prostřed vysočiny Alpské v Korutanech jsou je-
zera: millstadtské, osojanské a vrbské. Kromě jezera gardského a potam-
ského náležejí všechna tu vyčtená k poríčí dunajskému. Na vysočině
Krasové jest v Krajínsku velezajímavé jezero cirknické. V Karpatech
jsou četná jezírka horská, zvaná: „Mořská oka.“

Podnebí. Ačkoliv se mocnářství rakousko-uherské co do polohy
zeměpisné naskrze v mírném zeměpásu prostírá, přece pro rozsá-
hlý objem území, pro nestejnou vzdálenost částí jeho od moře a pro
velikou rozmanitost v povaze povrchu znamenitá se jeví různost v pod-
nebí jednotlivých krajín.

Podle poměrův podnebních rozeznati lze v mocnářství trojí pás klima-
tický: a) země jižně od Alp ležící (průměrná teplota roční 9°—12° R.), b) střední
pás od Alp až po Sudety a Karpaty (prům. tpl. r. 7°—9° R.), c) pás v severu Sudet
a Karpat (pr. tpl. 6½° R.). — Kromě krajín pomořských jest podnebí všude konti-
nentalním. Čára sněžová leží na jižním úbočí Alp ve výši as 9.200', na severním
as 8.400', na vysočině slovenské as 8.000' a v Sudetách as 7.700'. Nejsilnější průky
jsou v zemích alpských, nejsilnější v Dalmacii, Istrii a nížině uherské. Z větrův
převládá vlnký západní vítr; jižní země navštěvuje teplý vítr polední, pověstný to
sirocco (jug, föhn), země krasové zvláště za doby zimní suchý vítr severo-vý-
chodní bora zvaný. Nejméně bouřek objevuje se v Dolních Rakousích, nejvíce na
nížině uherské.

Obyvatelstvo. R. 1869. počítalo se v mocnářství rakousko-uhers-
ském 35,553.000 obyvatelův; tudíž obnáší poměrná lidnatost průmě-
rem 3145 obyv. na jednu míli čtvercovou. Nejhuštěji jsou zalidněny

severní Čechy (Litoměřicko) a Slezsko; nejřidší jest lidnatost alpských krajin severských, kraje innsbruckého v Tyrolích, severního Štyrska a severovýchodních Uher (Marmaroš).

Co do národnosti náleží obyvatelstvo mocnářství ku čtyřem kmenům: a) ku kmeni slovanskému, b) německému, c) romanskému a d) maďarskému.

Slované bydlí na vysočině česko-moravské, v zemích karpatských, na vysočině krasové a v porůčí Drávy a Sávy. Celkem se jich počítá 15,300.000 z nichž 11,300.000 bydlí v severních krajinách mocnářství (Severní Slované), 4,000.000 na j. a jv. (Jihoslované). Onino se dělí na čtyři národy: Čechy, Slováky, Poláky a Rusíny, tito na tři: Slovinci, Chorvaty a Srby.

Němci bydlí v zemích alpských na okraji vysočiny českomoravské a po různu v osadách po celém mocnářství kromě Dalmacie. Úhrnem počítá se jich 8,200.000.

Obyvatelstvo kmene romanského dělí se na dvě větve: západní a východní. Ona zahrnuje v sobě Italiany s Ladiny a Furlany, tato Rumuny n. Valachy. Italiani mají sídla svá v jižních Tyrolích a po různu na pobřeží moře adriatického, Rumuni v Bukovině, na vysočině sedmihradské, ve východní části Uher a vojenské hranice. Oněch se počítá 380.000, těchto 2,800.000.

Maďari bytují na nízině na středním toku Dunaje a Tisy a ve východní části sedmihradské vysočiny (Sekelové). Úhrnem se jich počítá 5,050.000.

Kromě vytknutých zde mají ještě menší zlomky jiných kmenů obydlí svá na půdě mocnářství rakousko-uherského na př. Armenové (16.000), Židé (více 1,060.000), Cíkáni 84.000 a j.

Co do náboženství počítá se 22 milionů vyznavačů církve římsko-katolické obřadu latinského (a hlaholského). Tito stojí pod 11 skutečnými arcibiskupy a 45 biskupy. Katolíkův řeckého a armenského obřadu spolu s pravoslavnými (vyznavací církve řecko-nesjednocené) počítá se 6 $\frac{1}{2}$ mill.

Katolíci řeckého obřadu mají dva arcibiskupy (ve Lvově a Blasendorfu) a 7 biskupů; katolíci armenského obřadu mají arcibiskupa ve Lvově. Pravoslavní jsou podřízeni patriarchovi v Karlovcích a desíti biskupům.

Počet evangelíkův (protestantův) angpurského i helvetského vyznání obnáší více 3 mil., v zemích předlitavských jsou podřízeni dvěma konsistořím sídlícím ve Vídni.

Evangelíci v zemích koruny uherské mají své vlastní zřízení se synodami, konsistořemi a superintendenty.

Kromě vytknutých již vyznání žijí v mocnářství unitáři (se superintendentem a vrchní konsistoří v Kološi), vyznavači jiných menších sekt a více než jeden mil. židův.

Polní hospodářství. Půda plodivá zaujímá více než $\frac{5}{6}$ povrchu mocnářství rakousko-uherského; tudíž jest valná většina obyvatelstva (skoro 24 mil.) již přírodou samou poukázána k hospodářství polnímu jakožto k hlavnímu pramenu výživy. Veškeren výnos půdy plodivé ceniti lze na 1.700 milionův zlatých.

Poměrně nejvíce plodivé půdy má Dalmacie, nejméně Tyrolsko. Poměrně má nejvíce rolí Morava, nejvíce lesův Sedmihradsko, nejvíce pastvin Dalmacie, nejvíce luk horní Rakousko, nejvíce vinic Chorvatsko a Slavonsko; naproti tomu má Tyrolsko nejméně rolí, Dalmacie nejméně luk; v horních Rakousích, Solnohradech, Slezsku, Haliči a Bukovině není vinařství. Největší výtěžek z rolí jest v Štyrsku, nejmenší v Dalmacii. Nad spotřebu vlastní plodí obilí Uhry (zvláště banát), Čechy, Chorvatsko a Slavonsko, Morava a horní Rakousy; nejméně, tak že nestačí ani pro obyvatelstvo vlastní, plodí obilí Tyrolsko. — Hodnota pěstí plodivé cení se na více než 9.000 mil. zlatých.

Chov dobytka. Chov dobytka neoctnul se posud ještě na oné výši, aby potřebě obyvatelstva zúplna vyhovoval. Nejvíce koní se nachází na velké nížině uherské; avšak čisté plémě posud zřídka kde najdeš. Dobytek hovězí nejlepšího plemene jest v Tyrolích, Solnohradech a Štyrsku; nejvíce ovec šlechtěných jest v Čechách, na Moravě, v dolních Rakousích a v Uhrách:

Celkem však přece v tomto oboru, jakož i v hedbávnictví a včelařství potěšitelný se jeví za novější doby pokrok.

Rybníkářství v nejrozsáhlejší míře se provozuje v Čechách pak na Moravě a v Rakousích; nicméně však chování ryb posavad teprve v počátcích se nalézá.

Plodiny mineralné jsou velmi rozmanité. Zlata (as 7600 hřiven) nejvíce se dobývá v Sedmihradsku a v Uhrách, stříbra (více 125.000 hřiven) v Uhrách, Čechách a Sedmihradsku, železa (6 $\frac{1}{2}$ mil. centův) nejlepšího v Štyrsku, Korutanech, Uhrách, Čechách a na Moravě. Mědi (52.000 ct.) hlavně se dobývá v Uhrách a Tyrolích. Nejznamenitější ložiska olova (více 140.000 ct.) jsou v Korutanech, v Čechách a Sedmihradsku. Rtuti (4000 ct.) dobývá se nejvíce v Krajině, cínu jen v Čechách, tuhy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku atd.

Soli kuchyňské (krušné, varné i mořské) se dobývá více 7 mill. cent. v Haliči, Bukovině, Marmaroši, Sedmihradsku, v Horních Rakousích, Solnohradech, Štyrsku, Tyrolích a na pobřeží moře adriatického (zejména u Pirana v Istrii).

Hnědého a kamenného uhlí se dobývá nyní ročně více než 100 mil. centů; nejznamenitější ložiska jsou na vysočině česko-moravské; kromě této též v Haliči, v Uhrách, v dolních a horních Rakousích a v Krajině jsou doly uhelné.

Rašeliny užívá se jmenovitě v Korutanech, v Krajině a v Čechách. Asfaltu se dobývá v Dalmacii a v Tyrolích. Z drahokamů zasluhují zmínky opály (v šaryšské stolici v Uhrách) a granáty (v Čechách).

Průmysl. Nejvíce továren a rukodílen jest v Čechách a na Moravě, v Dolních Rakousích, ve Slezsku a Vorarlbersku; — v ostatních zemích jsou větší podniknutí průmyslová méně četná, avšak obyčejné živnosti a řemesla v dostatečných rozměrech se provozují. V Chorvatsku a Slavonii, ve Vojenské hranici a v Dalmacii nejméně jest živnostníkův a řemeslníkův, tak sice, že práce jejich ani spotřebě domácího obyvatelstva nevyhovuje. Celkem jeví se na průmyslovém poli za nynější doby znamenitý ruch svědčící o pokroku. Z výrobků průmyslných přední místo náleží zboží lněnému, bavlněnému, hedvábnému, pak zboží zhotovenému ze zlata, stříbra, železa, ocele, skla a hlíny. Nejvíce piva se vaří v Čechách, v dolních Rakousích, na Moravě a

ve Slezsku: nejvíce cukrovarů jest v Čechách. Veškeren průmysl podává do roka zboží v peněžné hodnotě 1.200 — 1.600 milionův zlatých; z toho připadá na Čechy více než šestina, na dolní Rakousy (pro Vídeň) více než sedmina, na Moravu a Slezsko asi desitina; nejméně k tomuto výtěžku přispívají Vojenská hranice a Dalmacie.

O b c h o d. Hodnota zboží vyvezeného převyšuje hodnotu zboží dovezeného. Nejvíce se vyváží zboží do sousedních zemí na j. a na v. mocnářství. Nejdůležitější zboží obchodu dovozeného jsou: výrobky koloniální, bavlna, barvy a barviva, dobytek, krmný; v obchodu vývozném přední zauímají místo: palivo a stavivo, sklo, ocel a hedvábí, výrobky živočišné atd.

Hlavní střediska obchodu jsou: Vídeň, Terst, Rjeka, Praha, Pešť, Brody, Debrecin a j.

D o p r a v a. a) **Silnice.** Nejdůležitější silnice se vydržují ze státní pokladnice a slovou proto erárními; jiné staví a vydržují se nákladem jednotlivých zemí, okresů a obcí (zemské, okresní, a obecní silnice). Veškerá, znamenitější místa jsou mezi sebou silnicemi spojena; nejvíce silnic jest na severozápadě, nejméně v Sedmíhradsku.

b) **Železnice.** Hlavní střediska soustavy železničné jest Vídeň; odtud vyběhají čtyři hlavní ramena: 1. severní dráha, s kterouž spojeny jsou severní dráhy střední Evropy; 2. západní dráha, spojující hlavní město s Německem jižním a s Francií; 3. jižní dráha vedoucí do Terstu, a na poloostrov apenninský, konečně 4. východní rámě dosahující do Uher a jižních zemí podunajských.

Pozn. O železnicích zevrubněji se pojedná při popisu jednotlivých zemí.

c) **Plavba.** Za dráhy vodní užívá se řek, jezer a moře (přirozené dráhy vodní) a průplavů (umělé dráhy vodní). Pro plavbu říčnou jest nejdůležitější drahou Dunaj. Parolodní společnost dunajská plaví parolodmi po Dunaji z Lince až po Galac, po Tise až po Tokaj, po Sávě až po Sisek, po Drávě až po Osěk. Po Labi, po Vltavě a po Visle též se plaví parolodmi. Kromě těchto jsou důležitější dráhy vodní: Vltava, Inn, Adiže, Dněstr a j. Jezera, potamské, travenské, blatenské a vrbské nesou též parníky. Obchodní flagu rakouskou zastupují po moři adriatickém a po celé Levantě hlavně parníky „Lloyd rakouského.“

Tato paroplavební společnost byla založena r. 1833 a má světoznámý arsenál v Terstu.

Průplavy: v dolních Rakousích průplav novoměstský, v Uhrách průplav Františkův spojující Dunaj s Tisou, průplav palatinský (Blatná) mezi Bělehradem královským a Szegszardem, krasický v Barani, průplav mezi Temešvarem a Velikým Bečkerekem činící řeku Begu splavnou.

d) **P o š t y a t e l e g r a f y.** Doprava zpráv poštou a telegrafy vyhrazena jest státu. Délka linií telegrafních obnáší více než 1700 mil. R. 1860 dopraveno bylo po poštách více než 79 mil. soukromých a 26 mil. úředních listův.

Š k o l s t v í. V mocnářství rakousko-uherském jest více než 32000 škol národních, navštěvovaných více než 2½ mil. dětí. Ze 100 dětí povinných k navštěvování škol chodí průměrně 64 do školy.

Nejpříznivější v tomto ohledu jest poměr v Tyrolích (100 : 103), na Moravě (100 : 99), v obojím Rakousku (100 : 98) a v Čechách (100 : 97); nejslabší návštěva je v Haliči (100 : 16) a v Bukovině (100 : 10).

Střední školy jsou gymnasia, realky a realní gymnasia. Gymnasií jest asi 220 s více než 55.000 žákův. Počtu realek (as 150 s 25.000 žáky) rychle přibývá.

Ke školám vysokým počítají se university a technické ústavy. Uplné university jsou ve Vídni, v Praze, v Krakově, Pešti a Št. Hradci; neúplné ve Lvově a Insbruku. Polytechniky jsou ve Vídni, v Praze a v Brně, Joanneum v Hradci Štýrském, technická učiliště v Brně, Krakově a Lvově, polytechnikum Josefovské v Budíně.

Nynější ústava.

Ústava mocnářství rakousko-uherského zakládá se: a) na pragmatické sankci císaře Karla VI. ze dne 19. dubna 1713 (přijaté stavy českými r. 1720), b) na císařském patentu císaře Františka I. ze dne 1. srpna r. 1804, c) na diplomu říjnovém ze dne 20. října 1860, d) na patentech únorových ze dne 26. února 1861, e) na zákonu ze dne 21. prosince 1867, týkajícím se záležitostí společných zemím uherským s královstvími a zeměmi před Litavou.

Státní správa. V čele státní správy země koruny uherské se nachází královské ministerstvo s ministrem horvatsko-slavonským v Pešti, odpovědné říšskému sněmu uherskému; království a země předlitavské mají ministerstvo ve Vídni odpovědné říšské radě.

Společné záležitosti spravuje říšské ministerstvo odpovědné delegacím pod předsednictvím říšského kancléře.

Čechy (Böhmen) — království.

měří 944 □ mil; obyvatelů 5,200,000, poměrná lidnatost 5508, jsou tedy nejlidnatější zemí v říši rakouské. Dle národnosti jsou $\frac{3}{5}$ Čechů a $\frac{2}{5}$ Němců; dle náboženství nejvíce katolíků, jenom asi 100.000 protestantů a 100.000 židů.

Obyvatelstvo Čech rozděleno jest v 358 městech (se 170 předměstími) v 221 městysech a 12274 vesnicích, tak že asi na 3 □ míle připadá jedno město, na 4 □ míle 1 městečko a asi na 1 □ míli 13 vesnic (neb na 10 mil připadá 3-5 měst, 2-4 městeček, 130 vesnic).

Jméno země. Čechy mají jméno od Čecha, který asi r. 450 po K. z krajin východních do této země přišel, usadil se na hoře Říp. Německý název Böhmen má země tato od prvních obyvatelů keltských Bojů, kteří brzy před nebo po Kristu od Markomannů zahánáni byli. Markomanné vpadše vedením Marobudovým do země, panství sobě v ní osobili a až do 5. století podrželi. Nástupce Čechův byl Krok, který měl 3 dcery, Tetu, Kasi a Libuši. Nejmladší kněžna Libuše povolavši prý Přemysla oráče ze vsi Stadic na trůn český stala se s ním pramatelí nejstaršího rodu knížat českých t. j. Přemyslovců, kterýž vyhynul po meči r. 1306. Ke jménu kněžny

Libuše pojí se domnělý základ města Prahy (práh) asi 750 a báječná pověst o Vlastě čili o *divčím válce*. Ač již za časů Přemyslovce Hostivíta 845 se dalo pokřestiti 14 pánů českých v Řezně, přece pravý počátek pokřestanění národu stal se teprv 863. příchodem bratří Cyrilla a Methodia. — R. 1086 nabyl Přemyslovec Vratislav II. za služby velmi platné proti papežům prokázané od císaře Jindřicha IV. titulu královského. Největší slávy dosáhly Čechy za nejvýtečnějšího krále Přemysla Otokara II. Za jeho 25. letého panování byly Čechy, ku kterým patřily též Morava, Slezsko, Lužice, Rakousy, Štýrsko, Korutansko a Krajina první mocností na pevnině evropské. Za jeho vládaření ale přišlo veliké množství Němců do Čech, kteří majíce zvláštní svá práva německá brzy zaplavili i celé krajiny, jako Loketskó, Kladsko a Trutnovsko. Otokaru byla dvakráte nabízena koruna císařská, kteréž však tento nepřijal. Otokar padl od pánův svých zrazen v bitvě u Suchých Krupt v Rakousích svedené dne 26. srpna 1278, když byl válku proti Rudolfovi císaři vedl. Vnukem jeho Václavem III., který byl 1306 v Olomúci zavražděn, vymřel rod Přemyslovců po meči.

Po krátkém panování Jindřicha Korutanského byl volen na trůn český Jan Lucemburský 1310.

Jan nepřestal býti v nové vlasti své cizincem, a nepřihnul nikdy duší svou k národu českému, nepřicházel do Čech, leč když mu bylo potřebí peněz a pokladův. Syn a nástupce jeho Karel IV. (I) napravil chybu otcovu blahým a laskavým panováním svým, začež jej vděčná Čechie až posud otcem vlasti nazývá. Jemu Čechy především děkovati měly za zřízení university pražské 1348, prvního to ústavu ve střední a východní Evropě. On založil Nové město pražské, kamenný most, Karlovy Vary, začal pěstovati révu; krásné umění, obchod a průmysl kvetly.

Na konci panování syna jeho Václava IV. zuřily války husitské. Jan Hus, Jan Žižka z Trocnova, kněz Prokop Holý, M. Jan Rokycana — roku 1458 za krále volen byl slavný český pán Jiří z Poděbrad, který již od r. 1444 zemi českou spravoval. Jsa vyznání „pod obojí“ musel velmi mnoho nepřátel pokoriti, než se mu dostalo všeobecného uznání, neboť nejenom, že šlechta „papeženci“ všude jemu odpor v cestu kladli a Jiřího nutili, hned po nastoupení brannou rukou je k poslušnosti přiměti, ale také papež sám byl jeho odpůrcem nejzuřivějším. Papež popudil k válce proti Jiřímu králi jeho vlastního zetě Matiaše Korvína, hrdého to krále uherského, tím, že jemu českou korunu slíbil. Ze všech trapných těchto nesnází vyšel král Jiří co vítěz; nastávalo již konečné urovnání všech bouří a protivenství, když 1471 Jiří umřel na vodnatelnost.

Jiřího doba je nejslavnější doba v dějinách zemi české. Jiří tento vítězoslavný bojovník za svobodu a právo trpěl se co hvězda první velikosti mezi králi českými. Po Jiříkově smrti připadla volba na polský rod Jagjelonův, který nám dal dva krále, slabého Vladislava II. a syna jeho Ludvíka I., který v nešťastné bitvě proti Turkům

u Muhače žalostně zahynul 1526. Rokem tímto připadl trůn český a spolu i uherský volbou dosud panujícím rodu Habsburskému.

Povrch země:

Čechy jsou kolkolem horami vysokými ověčeny a tvoří takový celek, že mu v celé Evropě není rovno. Majíce podobu čtverúhelníku obracují své čtyry úhly ke čtyřem světům. Největší prostrou zaujímají prahory: 1. *Českomoravská vysočina se Šumavou, Smrčínami a Krušnými horami.* 2. *Lužické, Jizerské a Krkonošské hory.* 3. *Orlické hory.*

Druhou soustavu hor skládají vrstevnaté břidlice a vápence tak zvané *pohoří Brdské*, které se táhnou směrem od Brodu Českého až k Domažlicům.

Třetí soustavu hor skládají vrstevnaté pískovce a opuky *Stěny* nazvané blíže *Děčín* a *Broumov*.

Čtvrtou soustavu hor skládají homolité hory čedičové a melafyrové, které podél Krušných a Krkonošských hor v skupeninách vystupují.

Středohoří (das Mittelgebirge):

1. *Litoměřické hory.*

2. *Doupovské hory.*

Jednotlivé části hor českých jsou:

1. *Českomoravská vysočina* (das böhmisch-mährische Plateau) ob sahaje celé jihovýchodní Čechy od údolí Labského začínajíc, připojuje se k Šumavě. Na západ rozprostírá se městy: Českým Brodem, Jílovým, Knínem, Příbramí, Nepomukem, Klatovy, na jhozápad Horažďovicemi, Strakonice, Vodňany, Budějovicemi a Vyšším Brodem. Do Moravy zabíhá až k Boskovicům, Brnu a Znojmu. Celá vysočina nemá více 2000' poměrné výšky. Na jihu této vysočiny rozprostírají se dvě roviny, jedna u Třeboně druhá u Budějovic, obě vyschlá dna bývalých jezer a močálů, kde posud mnoho rybníků velkých spatřujeme. Celá vysočina náleží k málo úrodným krajinám českým.

2. *Šumava* (der Böhmerwald). Prostředníkem mezi vysočinou českomoravskou a Šumavou jsou hory sv. Tomáše vypínající hlavy své mezi Vyšším Brodem a Glöckelberkem. U Glöckelberku, tam kde památná stoka Schwarzenberkská snáší dříví do Dunaje, vzdvihuje se vlastní Šumava, kteráž jde pák podél hranic česko-bavorských, k Bavorsku přikřeji než k Čechám se stavíc, až k údolí řeky Ohře (30 mil.). Pohoří toto je přírodou ve dva oddíly rozděleno, z nichž jižní vyšší oddíl jmeno „*vlastní Šumava*“, severní nižší oddíl však jmeno „*Český les*“ nese. Mezi oběma těmito oddíly prostírá se 3 míle široký průsmyk Domažlický, kterýž v pozadí takřka zavírá podélný chlum Osek (Hoher Bogen). Jako dva mohutné pilíře vystupují po obou stranách tohoto průsmyku dvě malebné hory, totiž Jezerní hora (Prsa matky Boží, Osser 4050') a Čerchov (u Domažlic) 3282'.

Šumavy jádro jest lesnatá vysočina *Pláně* (Kvildy) nazvaná, 3200' vysoká. Nejznamenitější hory ve vysočině této jsou ještě: Luzen 4332', Rokle (Rachel) 4580', Javor (Arber) 4604' (tyto

dva již v Bavořích), Třístoliční hora (Dreisesselberg) 4116', Plöckenstein 4352' a Hochfichtel 4226'.

Kvildy spojují podél levého břehu Vltavy s nimi rovnoběžně se vypínající nižší vysočinu, v níž Boubín (Kubani) u Vimberka 4300' největší hora jest.

Blíže města Krumlova zvedá pyšně hlavu svou Blánský les, na jehož nejvyšší hoře Schöninger věž stojí, odkudž překrásný rozhled na Šumavu ano i na Alpy se otvírá.

Český les končí horou Dylení (Dillenberg) u Chebu 2900'.

— Sedmihoří (das Siebengebirge), Teplské hory (d. Tepler Gebirge).

Smrčiny (das Fichtelgebirge) náležejí jenom z části k Čechám.

Krušné hory (das Erzgebirge) jsou od Smrčin prohybem u Kraslic odděleny a táhnou se podél hranic českosaských až k Nollendorfu (Nollendorf); k české straně mají svah příkrý, pročež se se strany této jeví co pohoří značné velikosti, ač nikde povahy pravých hor se v nich nenalezá.

Největší hory jsou: Keilberg 3.937' (u Jáchymova), Špičák (Spitzberg) 3400' (u Božího Daru), Fichtelberg 3700'. Ke Krušným horám připočítati sluší též hory *Karlovarské* (d. Karlsbader Geb.), od nich údolím řeky Ohře oddělené, rozprostírají se mezi Bochovem, Karlovými Vary a Chýší. Nejvyšší skupení hor těchto jest *Císařský les* (der Kaiserwald).

Rudohoří má jméno své pro bohatost na rudy stříbrné, kobaltové, niklové, cínové a železné.

Lužické hory (d. Lausitzer Geb.) vyplňují krajinu od pravého břehu Labe v Lužici saské, pak v Čechách okolí Rumburka a Sluknova. Od hor Krušných dělí je malebné pohoří Děčínské „*děčínské Stěny*“ zvané.

Jizerské hory dělí od předešlých údolím řeky Nisy a sedlo u světoznámé sklárny „Nového světa“ (Neuwelt) u Tannwaldu od hor Krkonošských. Mezi dvěma hřebety „Jizerními“ proudí se Jizera. Nejvyšší hory Tafelfichte 4.716', Ještěd u Liberce 3200'.

Krkonoše (das Riesengebirge) táhnou se co ohromný 4000' vysoký hřbet zrovna na hranicích českých až k prohíbě mezi Trutnovem a Náchodem. Jenom boky tohoto pohoří jsou hustým lesem pokryty, temeno však vypíná se již nad hranici stromového vzrůstu, a nese rozsáhlé bařinaté „louky“ poseté četnými dřevěnými boudami, v nichž „horalé“ v letě přebývají. Velikost obrysů horských, rozsáhlé trávnaté bařiny s pasoucími se stády a dřevěné chýše „horalů“ dávají horám těchto jakýsi ráz alpský a vyznamenávají se v tom ohledu před ostatními horami českými. U Nového světa vystupuje močálovitý hřbet Labská louka, kde řeka Labe počátek svůj má. Velký Šišák 4468', malý Šišák 4332' (die grosse und die kleine Sturmhaube), Sněžka (Schneekoppe) 5070'; tato hora jest v Čechách nejvyšší. Pro panorama, kterého se každému na ni vystoupivšímu dostane, bývá hora tato stále navštěvována. Krkonoše rozesyílají mohutná ramena do vnitř země k p. hřbet Heidelberg 3012' podél pravého břehu Labe. Černá Hora (Schwarzberg) 3948' podél levého břehu řeky Úpy. Krkonoše jsou na rudy velmi chudé.

Orlické hory (d. Erlitzer Adler-Geb.). Uzlem celého tohoto horstva jest Sněžník (Schneeberg) 4483' na pomezí česko-moravsko-slezském. Od něho běží na východ jeden vysoký hřbet, který přechází v Jesenické hory (das Gesenke), druhý běží co vlastní Orlické hory na severozápad až k Náchodu, třetí severně Čech co Soví hory, čtvrtý běží k jihu až k prohybu u Landškrouna pod rozličnými názvy. Též toto pohoří není na rudy bohaté. Nejdůležitější jest pokrivačská břidlice, černá železná (manganová) a hnědá ruda, která se na Moravě a ve Slezsku ve velkých pecích rozpouští.

Brdy zaujímají 20 m. délky mezi Českým Brodem a Domažlicemi a 5—10 m. šířky mezi Rakovníkem a Příbramí. Brdy se dělí na 2 díly, vápenný a břidličný. Vápenný oddíl od Michle u Prahy až ke Zdicům (Žižkov, Karlův Týn (Karlstein), Tetín). Zde nalezáme pěkný mramor (mramor Tetínský, Slivenecký) a výborné vápno (Branické). Vysočina tato jest proražena mnohými údolními, z nichž největší jest Vltavské a Berounské.

Břidličný oddíl skládá se z vícero hřbetů; hlavní řada se táhne od Zbraslavi k Příbramí. (Plešivec u Hostomic 1900'), k Rožmitálu (Třešňná), odtud směrem ku Zbirovu (Točnick) a směrem k Rokycanům.

Druhá řada: Krávkovské hory, směrem k Radnici a Plzni atd. V pohoří tomto jsou uložena nejbohatší ložiska železné rudy a uhlí.

Středohoří (das Mittelgebirge).

1. Litoměřické hory táhnou v oblouku kolem města Litoměřic, řeka Labe je proráží. Nejvyšší homole jsou: Milešovka (Donnersberg) 2640'; pak osamotnělé: Bezděz u Bělé s krásnou zříceninou hradu. Říp posvátný u Roudnice, Kunětická hora u Pardubic.

2. Doupovské hory rozkládají se od Doupova, kde jsou nejvyšší, ke všem úhlům světa. (Mezi oběma těmito leží úrodná Zatecká rovina).

Průsmyky nejdůležitější jsou:

Výsnobrodský z Čech do Rakous.

Zlatá stezka z Prachatic do Pasova.

Novotrzský (Neumarkt).

Domažlický.

Přimdský ze Stříbra do Norimberka.

Cinvaldský z Teplic do Sas.

Nokleřovský.

Náchodský.

Roviny. Treboňská, Budějovická, Vodňanská, Pardubická, Zatecká, všechny velice úrodné.

Vodstvo. Čechy mají veliké množství řek, které takřka jedině porčí řeku Labe tvoří. Důležitosti nabývají řeky tyto splavností svou.

Labe, hlavní řeka Čech vzniká na Labských lukách, sesílíc několik potoky, z nichž nejvýdatnější jsou pramen Labský a Bělá (Weisswasser). Splavnost její počíná u Jaroměři, u Mělníka snese již i parní lodě. Nejdůležitější přítoky na pravém břehu jsou: Cidliná, Jizera, Ploučnice (Polzen).

Určí zřídla a ústí těchto přítoků.

Na levém břehu: Malé Labe, Úpa, Metuje (Mettau), Orlice

divoká a tichá (stille und wilde Adler), po Vltavě nejsilnější přítok Loučná, Chrudimka, Doubrava, Vltava, Ohře a Bělina.

Určí zřídla a ústí těchto řek!!

Vltava, druhá hlavní řeka vlasti naší jest nejmocnější ze všech přítoků Labských.

Zřídla Vltavy jsou v Šumavě teplá a studená Vltava. U Vyšího Brodu počíná splavnost pltní, u Budějovic lodní a u Štěchovic parolodní.

Přítoky pravého břehu: Malše, Lužnice s Nežarkou, Sazava; — levého břehu: Otava s Volinkou a Blanicí, Berounka, též Mže (Mies) s Radbuzou (do Radbuzy vtékají Úhlava (Angel) s Úslavou).

Udej zřídla, běh a ústí těchto řek.

Jezero a rybníky. Vyjma jezera v Šumavě (Eisensteinské čili Čertovo, Plöckelsteinské) Čechy jezer nemají, za to však mají rybníky znamenité a sice: Rožmberský, Svět, oba u Třeboně; rybníky u Hluboké a Pardubic atd.

Mineralní vody. Světoznámé jsou české lázně, kamž každoročně statisíce hostí přicházejí, aby tam buď své uzdravení, buď svou zábavu našli; mimo to se rozesílá voda jejich v milionech láhvích do všech končin světa.

Nejznamenitější lázně jsou:

Karlovy Vary (Karlsbad), Mariánské lázně, Františkovy lázně, Teplice, Sv. Janské lázně, Prachatické lázně atd. Vody: zaječické, bylánské, kysibelské, bilinské, kynžvartské, libverdské a j. Ve všech lázenských místech je přes leto znamenitý a čilý obchod ve věcech ozdobnických, modních, v porculánu atd.

Podnebí české jest dle polohy země rozdílné, ono závisí od polohy hor. Nejteplejší krajiny jsou kolem Prahy, Plzně, Pardubic, Litoměřic, Žatce; nejstudenejší hory Krušné a Krkonošské.

Východ slunce je v Králikách (nejvýchodnějším místě Čech) o 9 minut dříve než v Praze a o 20 minut než v Mähringu (nejzápadnějším místě Čech).

Znak český představuje stříbrného zlatou korunou ozdobného lva s napřáženými proti levé straně tlapy a dvojitým ocasem v červeném poli.

Znak zemí koruny české „velký erb“: Ve středu znak český, v levo na hoře červenostříbrně kostkovaná orlice v modrém poli — za Moravu; v pravo na hoře černý orel se zlatými drápy, zlatou korunou a stříbrným křížem na prsou, stojí na bílém půlměsíci — za Slezsko; v levo doleji zlatá zeď s cimbuřím a černými střílnami v modrém poli — za Horní Lužici; v pravo červený býk s bílým břichem ve stříbrném poli — za Lužici Dolní; dole pak zlatý korunovaný orel v modrém poli — za knížectví Těšínské.

Nejdůležitější místa Čech jsou Praha (Prag) 157.000 obyv. nepočítaje Karlín, Smíchov a Vyšehrad, hlavní město Čech, rozložena je po obou stranách Vltavy a sestává z 5 měst: Starého, Židovského a Nového města na pravém, Malé Strany a Hradčan (na levém břehu); předměstí: města Smíchov, Karlín, Vyšehrad.

Praha je pro svou krásnou polohu a pro své starožitnosti prvním městem v Rakouku a mezi prvními městy v Evropě. (Cařihrad, Neapol, Lisabon, Praha (Humboldt)). Památnosti jsou zde: Na Hradčanech: Královský hrad sídlo to českých králův vévodí celé Praze. Má skoro 450 pokojů. Chrám sv. Víta krásná to gotická stavba, která se teď opravuje a za krátko dostavovati bude. Zde jsou pochována těla českých králů; znamenitá kaple sv. Václava, drahokamy vykládaná; královská komora nově upravená pro uschování klenotů korunovačnických; stříbrný oltář sv. Jana Nepomuckého; kaple s ostatky sv. Vojtěcha; starožitný svícen Milánský od Čechů 1162 co valečná kořist do vlasti přinešený; před kostelem socha sv. Jiří znamenitá litina atd. atd. Kostel sv. Jiří, jediná v Praze románská basilika (915 založen), při něm bývalý nejstarší klášter (973), zde jest hrob sv. Lidmily; tereziánský ústav pro šlechtičny; Černá věž (strašná to lidomorna), Duliborka a Bílá věž čí ní do „Jeleního příkopu“; královská zahrada; královský letohrádek nejnámennější stavba renaissance skoro v celé Evropě, zde je 14 výjevu z dějin domácích skvostným způsobem „al fresco“ na stěnách velké síně vyvedeno. — Arcibiskupský palác s obrazárnou. — Loreta vystavená z domů měšťanských opuštěných po Bělohorské bitvě. Zde se nachází mezi velikým množstvím zlata a stříbra (nejbohatší v Čechách) veliká monstrance 6580 diamanty posázená (r. 1699). Věž se zvonečkovou hrou. — Víceero paláců: Schwarzenberský (sloh renaissanční), Toskánský, Martinický, Černínský (teď kasárna). — Klášter Strahov. — Malá strana. Mezi množstvím krásných paláců: Waldsteinský palác (vyst. 1621—1630) nejslavnější to panské sídlo. Lobkovický palác s krásnou obrazárnou. Chrám goth. sv. Mikuláše a Tomáše atd. Kamenný most od Karla založený se staršími goth. mosteckými věžemi, mnoho soch nádhavných velikosti (socha sv. Jana, kde svržen byl do Vltavy), Rolandova socha vedle mostu od švédských kulí (1648) do polovice uražená. Řetězový most, řetězová stezka, Františka Josefa most.

Na starém městě. Staroměstské náměstí s radnicí, nejvýznamnější to místo v historii české; zde vykrvácelo r. 1621. 27 nejčelnějších osob povstání českého. Týnský chrám, stará goth. stavba; kaple betlemská atd. atd., mnoho paláců; universita, divadlo německé, klementinum s cis. knihovnou. V židovském městě synagoga a židovský hřbitov starý.

Nové město se širokými rovnými ulicemi a velkými náměstími, Václavské a Karlovo nám. největší ze všech v městech Evropských; české divadlo, chrám goth. Františkánů, klášter v Emausích, kde před časy bohoslužba jazykem slov. se konala, novoměstská radnice, na Karlově památný goth. chrám.

Škola střední, gymnasia, realky, staroměstské něm., novoměstské něm., malostranské něm. a čes. obecní reálné gymnasium, realka česká a německá., vyšší dívčí škola, obchodní a průmyslová škola. Množství privatních ústavů. Museum, víceero vědeckých spolků. Ústav hluchoněmých bláznec, siročinec, ústav slepých, káznice atd.

Konzervatoř hudby. Mnoho soch: Karlova, Františkova a Radeckého socha atd. Sídlo nejvyšších úřadů. Bursa. Průmysl je znamenitý ve všech oborech: k. p.

Zbraň (Lebedova továrna), stroje, všeho druhu hudební nástroje, zlatnictví, rukavičky a šunky jsou světoznámé. Praha je též prvním obchodním městem v Čechách.

Bílá hora. Zde 8. listop. 1620 byli Čechové poraženi.

Bubeneč s krásnými sady a král. letohrádkem.

Zbraslav (Königssaal), cukrovar, továrna na lučebniny, zboží kameněné. Stěchovice, stříelný prach, na blízku jsou nebezpečné „sv. Janské proudy“

řeky Vltavy. Až sem se jezdí 5 parolodni.

Jilové (Eule) někdy bohaté doly na zlato, teď se zde jen málo doluje.

Dobříš, továrna na parkety, železné doly a hutě, na blízku továrna na stroje.

Příbram, horní město, (40—60000 hřiven stříbra ročně) vyšší hornická škola. Poutnické místo: Sv. Hora. Kolem Příbrami železné hutě, slevárny, valcovny.

Hostomice, krajina ovočkářů.

Hořovice a ves Komárov, hlučný průmysl železářský, továrny na plechové nádoby, nádoby smaltové, dobývání rtuti; u Hořovic krásný háj Dražovka.

Zebrák, Zbirov a Točnick staré královské hrady.

Praskolesy, ves u Točníka, románská pěkně zachovalá kaple, v ní se nalezá sv. Prokop, řezba od prvního arcibiskupa Pražského Arnošta z Pardubic; bronzový zvon, jenž prý pochází z dob Oldřicha knížete. Pověst vypravuje, že Oldřich

jsa na honbě u jednoho stromu koně přivázav usnul. Hluk jej brzy nato zbudil. Oldřich spatřil, jak jeho kůň hrabe a něco duní. Byl to zvon bronzový, který dosud v Praskoleších se nalezá; vesnice tato zůstala po bělohorské bitvě prázna obyvatelů, jen dva lidé zůstali, druží se odstěhovali „pro víru“ do Saska.

Zdice, vápenné doly, cukrovarna.

Holoubkov, Mýto, železárny.

Beroun, továrna na bavlněné látky; přádelna. Hudlice ves, rodiště Jungmannovo.

Tetín, zříceniny starého hradu.

Karlův Týn (Karlstein) krásný hrad Karla IV.

Křivoklát (Pürglitz) staroslavný hrad.

Nový Jáchymov a Nové hutě, znamenité železárny.

Rakovník, goth. chrám, ob. vyšší realka č., olejna, koželužství.

Kladno (11.066 ob.), Buštěhrad, železárny a výborné uhelné doly.

Slaně (Schlan) (7422 ob.), nižší gymn., piar., cukrovarna, přádelna na bavlnu, olejna, uhelné doly; na blízku Sternberské lázně a Smečno s krásným zámkem hrab. Clam-Martiniče v okolí cukrovarny.

Kralupy, zde se dělí dráha severní, kladenská a turnovská; mechanická dílna, továrna na lučebniny, cukrovar.

Mělník, víno, cukrovary, krásný hrad a goth. chrám.

Stará Boleslav (Alt-Bunzlau), zde byl 936 sv. Václav zavražděn.

Český Brod, v okolí mnoho cukrovarů, výborné obilí; nedaleko Lipany vesnice, kde r. 1434 strašná bitva Čechů s Čechy konec válek husitským učinila.

Litoměřice (10.023 obyv.), sídlo biskupa, fakulta, bohoslovecká, gymn. a realka, ústav pro hluchoněmé, stará radnice, pěkný most přes Labe, několik klášterů. Okolí jest velmi teplé a úrodné, rodí se zde mnoho ovoce a vína (Žernosecké), a proto také nazývá se krajina tato „český ráj“.

Terežín (Theresienstadt) pevnost.

Roudnice, krásný zámek knížat Lobkoviců s bohatými sbírkami starožitností; v okolí víno. Hora Říp (Georgsberg) s kostelem 1126 vystavěným. Zde „Čech“ se usadil; Hračholuský rolnická škola.

Lovosice, továrna na cikorii a žampaňské víno, silný obchod v obilí; v okolí u vesnic Podsedice a Třeblice nalezají se krásné české granáty, kde se hned v továrnách brousí a vrtají. Milešovka hora, odsud čarokrásná vyhlídka, páte panorama na světě, pravi Humboldt.

Teplice (10.174 obyv.) známé lázeňské místo, nižší realka, továrna na zápalky látky vlněné, bavlněné a hedvábné atd., v okolí mnoho hnědého uhlí.

Cinwald a Krupky (Graupen), doly na cín a stříbro.

Ústí nad Labem (Anssig 10.933 obyv.), důležité místo obchodní, továrny na zápalky, lučebniny, látky vlněné, polohedvábné, bavlněné, stužky, veldílina na vyrábění kolomázi, továrna na stroje; v kostele překrásný obraz panny Marie od Rafaela; v okolí víno, chmel, uhelné doly, továrna na svíčky fotogenové a parafinové.

Stádice rodiště praotce Přemysla, na Přemyslovu poli stojí teď pomník, který postavili dal hrabě Ervin Nostic r. 1841. Z lisek, které jsou na tomto poli, dávaly se králi českému vždy ořechy.

Děčín (Tetschen), přádelny a továrny, nedaleko vyšší hospodářská škola v Libyevě.

Podmokly (Bodenbach), pohraniční stanice, továrny na čokoládu, cikorii, látky bavlněné a vlněné.

Šluknov (Schluckenau), Mikulášovice (Nixdorf), Rumburk (9347 ob.), Krásná Lípa (Schönlinde), Varnsdorf (14.400) jsou čilá obchodní místa, mají mnoho továren na látky bavlněné a lněné, přádelny; plátno „Rumburské“ je světově známé.

Kamenice česká (Böhm Kamnitz).

Senov Kamenický (Steinschönau), Chřibská (Kreibitz), Cvikov (Zwickau), továrny na látky lněné a bavlněné, přádelny, sklárny, brousírny skla, silný obchod ve skle.

Haidá město a Slop ves mají velikolepé továrny na sklo a zrcadla, jsou sídlem českého sklárství; obchod ve skle nejvíce do ciziny.

Česká Lípa (Böhm. Leipa), 8224 obyv., gymn., realka, obchodní místo; tiskárny, a továrny na látky lněné a bavlněné, sukna, stroje atd. atd., brousírny skla.

Doksany ves se znamenitým chrámem v slohu románském.

Mladá Boleslav (Jungbunzlau) 8695 obyv., gymnasium, nižší reálka, továrna na látky vlněné a bavlněné; velmi známé jsou **Kosmonosy**, „Kosmanské šátky a kartouny“.

Nové Benátky, továrna na zápalky, krásný zámek hrab. Thuna.

Mnichovo Hradiště (Münchengrätz), hrabě Albrecht Waldstein je v zdejším kostele sv. Anny pochován, krásný zámek, výborné pivo.

Bělá (Weisswasser), lesnická škola, bitva r. 1866.

Turnov (Turnau), krásný goth. chrám, továrny na látky vlněné a bavlněné, broušení skla a nepravých drahokamů (ze skla se zde vyrábějí), v čemž znamenitý obchod se zde vede.

Železný Brod (Eisenbrod), Český Dub (Böhm. Aicha), soukenictví.

Vartenberk, studené lázně, v okolí mnoho starých hradů.

Liberec (Reichenberg), 22.897 obyv., třetí město po Praze, vyšší reálka, obchodní a průmyslová škola, eskomptní banka; mnoho továren na sukna, látky vlněné a bavlněné, barvírny, továrny na stroje, mechanické dílny atd., Lid celého okolí zaměstnává se soukenictvím.

Fridland. Albrecht Waldstein, vévoda Fridlanský; je místo obchodní, továrny na látky vlněné a bavlněné, sklárny, krásný starý hrad.

Jablonec (Gablonz) a **Tannwald**, továrny na látky vlněné a bavlněné, vyrábění nepravých perel, granátů, koralů ze skla, hlučné trhy na přízi a len.

Jičín, gym., Albrecht z Waldsteinu dal chrám zdejší dle způsobu španělského chrámu „Santiago de Compostella“ vystavěti.

Nová Paka, v okolí se nalezájí pěkné granáty.

Kartouzy, trestnice, bitva r. 1866.

Hořice, **Lomnice**, **Semily**, **Jilemnice**, **Vrchlabí** (Hohenelbe), **Hostinné** (Arnaú), továrny na látky vlněné a bavlněné, bělidla, znamenité tkalcovství, látky kmentové.

U Rokytnice a **Jilemnice** dolování na měď, sekání perel skleněných.

Trutnov (Trautenau) jest střediskem tkalcovství. V okolí se láme mramor.

Janské lázně oblíbené pro krásnou krajinu.

Nový Svět (Neuwelt) vysoko v horách Krkonošských jest proslulá továrna na sklo a zrcadla. Výrobky její jdou skoro vesměs do ciziny.

Hradec Králové (Königgrätz 5410 ob.), pevnost, biskupství, bohoslovecký seminář, gymnasium, reálka nižší, továrna na zboží z papírovky a na dechové nástroje; bitva r. 1866.

Nechanice hrnčířství v okolí cukrovary.

Josefov pevnost. Jaroměř hlučné trhy na obilí. **Králové Dvůr** (Königinhof). Zde našel Václav Hanka r. 1817 překrásné staročeské básně, které známe pod jménem „Kralodvorský rukopis“. Hankově památce vystaveno bylo zde divadlo.

Č. S. Kalice, přádelny, bělidla, plátenictví, obchod v plátně a přízi, bitva r. 1866.

Náchod. Nižší reálka, starožitný velkolepý zámek s bohatou sbírkou starožitností, silné plátenictví. V okolí uhelné doly. Bitva r. 1866.

Kostelec, **Nové město**, **Police**, **Broumov**, plátenictví.

Adersbach **Teplice** atd. velikolepé útvary pískovcové. V krajinách těchto lid se živí děláním dřevěného nádobí, hraček atd.

Rychnov (Reichenau) gymnasium, zde jakož i v **Opočně** krásný zámek, plátenictví.

Solnice, hlavní útočiště Českých bratří.

Králíky (Grulich) zde láme se mramor černý.

Lanškroun, plátenictví.

Česká Třebová (Böhm. Triübau), plátenictví, dráha se zde dělí k **Olomouci** a **Brnu**.

Litomyšle (Leitomischl), gym., reálka, hlučné trhy na plátno, vlnu, přízi a obilí.

Brančův nad Orlicí, Amos Komenský se zde zdržoval některý čas, postaven mu zde pomník r. 1865.

Chocetň. **Pardubice** (8197 obyv.), v krásné rovině. V celém okolí jsou stromy ovocné i v polích vysázeny, tak že celá krajina jednou zahradou býti se zdá.

Kunětická hora se zříceninami hradu.

Blíže Přelouče **Kladruhy** velký cis. hřebčinec.

Chrudim (8.500 ob.) reálné gymn., hospodářská škola, tiskárna na kartouny.

Znameníte trhy na koně. Zde a kolem Heřmanova Městce láme se mramor a dobyva se železo.

Vysoké Mýto (Hohenmauth) soukenictví, koželužství.

Polička a Hlinsko, plátenictví.

Čáslav, goth. chrám s největší věží v Čechách, v chrámě tomto pochován byl Jan Žižka; továrna na zboží cínové a měděné. V okolí množství cukrovarů.

Kutná Hora (Kuttenberg) (12.764 obyv.), staroslavné město hornické, kde první české groše raženy byly; reálka, přádelna na bavlnu, tiskárna na karton, škrobařství. Kostel sv. Barbory je znamenitá goth. stavba. Na horách Kaňk házivali horníci něm. za živa do dolů schytané bojovníky husitské, nejraději v sobotu. Stojí tam na památku pomník.

Sedlec někdejší klášter, teď továrna na tabák (nejlepší kuřlavý tabák), velkolepý goth. chrám. Na blízku vesnice Malín s vyhlášeným křemem malínským.

Kolín (9.460 obyv.), velké továrny na lín, potaž, dýmky. Zde utrpěli r. 1767 Prusáci strašnou porážku. Na místě tom stojí pomník. Založení řádu Marie Teresie. Poděbrady rodiště slavného krále Jiřího Poděbrada.

Kouřim, Zásnuky, v kostele náhrobní kámen Jaroslava ze Šternberka, vítěze nad Tatary.

Janovice uhliřské (Kohl-Janowitz) továrna na aksamitové stužky.

Sazava, továrna na sklo. Sv. Prokop byl opatem v klášteře na Sazavě.

Ledeč, Světlá, v okolí více skláren, broušení skla a granátů.

Německý Brod gymnasium, hrncářství, škrobařství R. 1422 vítězství Žižky nad Zikmundem císařem.

Na poli u Přibyslavi „Žižkovo pole“ zemřel hrdinný vůdce slepý Jan Žižka nemocí morovou při obléhání hradu r. 1424. Pomník. V okrsku znamenité hutě železné. U Polné sklárny.

Tábor (6717 obyv.), m. z. od Taboritů; cis. reálné gymn. vyšší, rolnická škola; soukenictví. Klokočy poutnické místo.

Ratibořice (Bergstadt), stříbrné doly.

Benešov nižší gymn.

Jankov. Götz rakouský vůdce proti Švédům r. 1645. „Ty tolik pořídíš jako Götz u Jankova.“

Votice. Východně vrch Blaník, o kterém jde pověst, že v něm spí čeští rytíři, jimž jest osvoboditi vlast od nepřátel, až bude nebezpečení největší.

Hořepník, továrna na vyrábění skla.

Vlašim, krásný hrad se sady v Čechách skoro největšími.

Vožice. Mladá. Pelhřimov (Pilgram). Pacov (Patzau). Počátky, soukenictví, které však nemá bývalé rozsáhlosti a důležitosti.

Kamenice nad Lipou, zámek s krásnou zahradou, v níž lípa ohromná. Soběslav, továrna na zápalky; aksamit; soukenictví.

Bechyně, prastaré místo, bývalá župa česká; poutnické místo; lázně železné.

Budějovice (Budweis 17.465 obyv.), „město hromosvodů“, sídlo biskupské, bohoslovecký seminář, gymnasium piaristické něm. a gymnasium české na starém městě založené biskupem Jirsíkem, česká vyšší dívčí škola, reálka něm. Město jest z části hradbami obeháno. Kolem krásné stromořadí. Náměstí budějovické jest nejkrásnější v celých Čechách; jest to krásný čtverhran, kolem něhož vedou loubí. Též město jest velmi pravidelně stavěno, skoro i ve všech ulicích jsou loubí. Na všech domech jsou hromosvody.

Goth. chrám p. Marie s kolegií piaristickou; krásná radnice na náměstí. Městem jde koňská dráha. Továrny na tužky, sirky a kameninu. Znameníť obchod v soli, dříví a obilí. V okolí množství cis. pracháren. V Rudolfově (Bergstadt) jsou veliké cis. zásobárny nad i pod zemí.

Dobrá voda (Gutwasser) a Libnice jsou lázeňská místa.

Lomnice rodiště básníka „Šimona Lomnického z Budče“.

Třeboň (Wittingau) má krásný zámek se vzácným bývalým Rožmberským archivem, pivovar s parostrojí. V okolí rybníky znamenité, mnoho rašeliny.

Nedaleko Chlumce jsou Josefthal a Franzensthal s velkolepými hutěmi železnými.

Hradec Jindřichův (Neuhaus 8620 obyv.), továrny na látky vlněné; gymnasium. Starožitný zámek s krásnou obrazárnou. Pověst o „bílé paní“. (Bývalí majitelé Menhart z Hradce, pak Slavata).

Blíže Borovan (Forbes) leží dvůr Trocnov, kde pod dubem Jan Žižka se narodil. Po dnes na tom místě stojí kaplička.

Římov vyhlášené poutnické místo.

Zlatá Koruna (Goldkrone). Od Otakara II. založen klášter na památku jeho vítězství nad Ulry; nyní z něho továrna na sukna. Na blízku Adolfsthal železná hutě s vysokými pecemi.

U Kaplice hamry na kosy a sklárny.

Křimlov velikolepý starý zámek (5 nádvoří), přádelny, hamry, továrny.

Vyšší Brod (Hohenfurt), krásný klášter cisterciácký s velikou knihovnou a sbírkami; nedaleko odtud „Čertova zeď“ úzký to žlab, jimž se přes veliké skály Vltava do propasti vrhá.

Planá (Oberplan) plátenictví, v okolí dobývá se výborná tuha; veliké sklárny v Josefsthale u Glöckelsberku.

Hluboká (Frauenberk), velikolepý zámek knížete Schwarzenberka dle anglického jednoho zámku. Pod někdejší hradem byl na pokutní louce Záviš z Falkenštejna prknem stat r. 1290.

Týn nad Vltavou (Moldautein).

Píseč (9.822 obyv.), gymn., reálka, továrna na fezy, goth. chrám, zbytky starobylého hradu, krásné sady. Kamenný most, pražskému podoben.

Netolice lhučné trhy na koně.

Vodňany, čilý obchod, silné trhy na koně, nižší reálka, starožitný chrám. Na blízku Libějice, zámek.

Blízko Bavorova krásně zachovalá zřícenina hradu Helfenburku.

Strunkovice na Blanici, pletení kazajek a punčoch.

Husinec rodiště mistra Jana Husi, r. 1369 (zem. upálen r. 1415 6. července). Rodný domek, vlastně již jen jediná světnička, v které se Hus narodil a později kázal, se podnes ukazuje a též za Husincem na pěšince do Prácheatic se ukazuje hlava ve skále vytlačená, kde prý Hus odpočíval. Na blízku u Záblatí hrad „Husa“.

Vlachobřezí (Wällischbirken), soukenictví.

Prácheatic, staré druhy slavné město, reálné ob. gymn. nižší, plno starožitných staveb a maleb, dodávajících městu zvláštního starožitného rázu. Domy jsou nejvíce ze 16. století majíce české a latinské nápisy. Nejznamenitější budovy jsou kostel, radnice, celá ulice „kostelní a svinská“. Jindy obchod v soli z Bavorů přivážené. Po dnes se zvoní na zvonek soumarů v 9 1/2 hod. večer.

Vimperk, Lázně, v okolí mnoho hutí skelných, Eleonorenhain a Elisenthal nejznamenitější v Šumavě.

Volyně, silné trhy na obilí a hřibata.

Strakonice, čilý obchod a továrny na fezy. Starožitný hrad; železný most. Rodiště básníka Čelakovského.

Horažďovice v Otavě loví se zde perle; zříceniny hradu Prachyň a Rábí na blízku.

Kašpěrské hory (Bergreichenstein) bývalé doly na zlato.

Sušice (Schüttenhofen), v okolí západním mnoho hutí skelných, zrcadla.

Na Vltavě hrady Zvíkov (Klingenberg) a Orlík.

Rožmitál, uhelné doly, železná hutě, továrny na stroje.

Plzeň (Pilsen 23.681), starožitné „černé“ město, asi na prostřed velikého čtverhranného náměstí stojí velikolepý goth. chrám, starožitná radnice se sbírkou starých zbraní. Františkánský starobylý chrám, gymn., reálka ob. Budova reální, pravý palác, je nejkrásnější ze škol v Rakousku; vyšší dívčí škola a průmyslová škola. Pivo plzeňské je nejlepší pivo na světě; rozváží se do všech konců světa. Znamenitý průmysl a obchod pantuje zde (plzeňské trhy); 23 továren, 3 na stroje, 2 na kůže, na hřeby drátěné, na papír, na sirky, na porcelán, na cukroviny, na hliněné nádobí, továrna kožešnická, 4 parní mlýny, 2 velkolepé pivovary, cukrovar, velká strojnictká dílna v nádraží. Dráhy se zde křížují na čtyry strany. Krásné sady v městě samém. Sady Lochotínské, veliké lučiny na řece Mži. V okolí mohutné doly uhelné (Brásky, Bílá hora, Darová, Lítice, Merklín, Nýřany) a železární: (Brásky, Darová, Horomyšlice, Rokycany, Komárov, Osek, Holoubkov.). Sedlec (hlavně železná nádobí kuchyňské), Vilkyše.

Plzeňec, hora Radina se starou zříceninou, Štáhlav, Blovice, Spálené Poříčí na Uslavě; v okolí železná hamry a hutě.

Nepomuky, reálka nižší, chrám sv. Jana Nepomuckého na onom místě, kde prý stával rodný domek tohoto svatého; čilé vyrábění hraček. Odtud nedaleko Zelená hora (Grünberg) s velikým starobylym zámekem, kde nalezen byl rukopis Zelenohorský r. 1817 čili Libušin soud. Jméno má míti hora tato od času, když sv. Vojtěch pro kacířství Čechy opustil a do Říma se odebral, po celý ten čas v Čechách nepršelo; až když se na prosby Čechů navrátil, žehnal zemi české s hory této, tu počalo opět pršet a hora tato se ihned zazelenala.

Hory Nalžovské či Stříbrné (Silberberg) bývalo zde dobýváno stříbro, cín a olovo.

Klatovy (Klattau), vyšší gymn., reálka nižší, vyšší dívčí škola, děkanský chrám v slohu goth. Na „Černé věži“ při radnici je staročeský orloj; soukenictví, továrna na bílé prádlo.

Nýrsko, Hamry sklárny.

Horšův Týn (Bischofteinitz), hlučné obilní trhy.

Švihov. Žižkovy „švihovky“ se zde zhotovovaly.

Domažlice (Taus), středisko tkalounkářství, mnoho skláren podél hranic českých.

Stříbro (Mies), dříve doly na stříbro, nyní se doluje jen olovo, tvoří s okolím český ostrov.

Manetín, pěkný park se zámekem, přádelna na bavlnu, hutě železné, železná skalice.

Plasy, krásný zámek, továrna na stroje železné.

Královice, památná hrobka pánů z Grispeku.

Žlutice (Luditz).

Cheb (Eger, 13.441 obyv.), gymn., goth. chrám, starožitný hrad, kde Albrecht Waldstein byl zavražděn. Továrny na vlněné a bavlněné látky, totéž i v Kynšperku a Falknovu (Falkenau).

Františkovy lázně.

Kraslice, Neudek, Boží Dary, (Gottesgab), Jachymov (Joachimsthal), železářny, krajkářství. V Jachimově též stříbro, sklárny.

Bleistadt, doly na olovo.

Loket (Ellbogen), vyšší reálka, známý perník „Pumpernikel“, hnědé uhlí, nádobí porcelánové.

Karlovy Vary (Karlsbad), nejslavnější místo lázeňské v celé Evropě.

Kýsibel a Kynžvart, mineralní vody.

Žandov (Sandau), známé tabatěrky Žandavky.

Teplá (Tepl), klášter praemon. s krásným goth. chrámem.

Mariánské lázně (Marienbad).

Zatec (Saatz 8870 obyv.), gymn. V okolí roste nejlepší chmel.

Kadaň, uhlí a zelená lilinka.

Klášteřec (Klösterle), továrna na porcelán a zboží ocelové. Pürstein, železářny. Kupferberg, doly na měď a železo, krajkářství.

Vejpřty (Weipert), doly na stříbro a olovo, továrny rozličné.

Přísečnice (Pressnitz), doly na stříbro a železo.

Duchcov (Dux), hnědé uhlí.

Chomútov (Komotau), gymnasium, soukenictví, hamry, silný obchod v obilí; v okolí se dobývá kamenec.

Hrob (Klostergrab) a hory sv. Kateřiny, doly na stříbro.

Bílín, Býlany, Sedlice a Zaječice, hořké vody.

Litvínov horní (Oberleutensdorf), továrny na sukna, železná zboží, hračkářství.

Louny, velkolepý goth. chrám.

Týnec Panenský (Jungferteinitz).

P ř e h l e d.

Čechy náležejí k nejbohatším zemím na *ornou* půdu zaujímající v Rakousku místo druhé; 49% půdy je úrodná, dobře vzdělávaná polní půda.

Výroba polních plodin vychází nad potřebu a proto se ročně přes 1 milion měr vyváží do cizozemsku. Nejúrodnější půda nalezá se na rovinách; v Šumavě hořejší, v Krušných horách a Krkonoších je půda neúrodná. Hlavní obilí pěstované je žito následkem převahy písku v orní půdě. Hospodářství polní, ač v některých krajinách dokonale jest (hlavně na severu a severovýchodu), potřebovalo by značného zlepšení hlavně ve východu, jihu a západu. Lučinám český rolník málo dosud věnuje pozornosti. Nejvíce lučin je v horách pohraničních. Severně od Prahy luk není.

Zahradnictví a sadařství je sice na vysokém stupni, avšak zase jen v krajinách některých. Nejbohatší krajiny na ovoce jsou okolí Litoměřické, Žatecké, Králohradecké, Jičínské a Kolínské; nejchudší jihozápadní krajiny (v severu 45.000 stromů na 10 čtv. mil., v jihozápadu 7000). Réva je jenom v některých krajinách kolem Mělníka, Žernoseku atd., za to je pěstování chmele znamenité u Žatce, Litoměřic, Roudnice a Falkenova (40—50.000 centů). Pěstování řepky a buráku vyvinuje se v míře veliké. Len se pěstuje nejvíce v pozemcích horních hlavně v Krkonoších.

Ze všeho je patrné, že krajiny severní a severovýchodní daleko předčí krajiny jižní a západní, ač pro silnou lidnatost výroba nedostačuje.

Chov dobytka zůstává ještě pozadu za vyššími požadavky. Skoro jenom velkostatkáři honosí se chovem výtečného dobytka, zvelebující jej uváděním plemen cizích (alpských, hollandských, anglických) a pěstováním pícečných rostlin; též v krajinách hornatých, kde je mnoho pastvin (v Šumavě) a rolník jedině jmění v dobytku má, je chov na vyšším stupni. Dobytek jatečný se dosud musí z Polska dovážeti; chov bravu kráčí značně ku předu, ač zase ponejvíce jenom u velkostatkářů výtečný je.

Nejznamenitější chov koní je v jižních (Netolice) a východních (Chrudim) Čechách, plemeno je těžké a silné. Z drůbeže chová se nejvíce hus, tak že užitek na peří je znamenitý (12.000 centů ročně) jako i vývoz jich do severních krajin. Včelařství a hedvábnictví počíná teprve zkvétati; český med je nejlepší.

Rybničnímu hospodářství není v celé Evropě rovno. V řekách jižních Čech jsou perle (Horažďovice).

Lesnictví je znamenité; v Šumavě jsou ještě pralesy. Pro bohatství na zvěř Čechy ode dávna prosluly. — Výroba hornictví je v Čechách znamenitá. Stříbro v Příbrami a Jachymově. Železo hlavně v kraji Pražském a Plzeňském, 3 mil. cent. rudy; cín (u Cinwaldu 11.000 ctů.), měď (Kupferberg), olovo. Nejdůležitější plod je kamenné uhlí (přes 40 milionů centů ročně). Největší ložiska jsou Kladno, Buštěhrad, okolí Plzeňské.

Tu ha znamenitá u Plané.

Drahokamy: Rubín a safír v horách Jizerských, granáty u Třeblic a Podsedic atd., v Turnově se brousí, amethyst u Cinwaldu atd.

Průmysl a obchod. Bohatství na přírodniny, množství paliva a vody, úrodná půda, silná lidnatost a pilná ruka obyvatelů činí zemi bohatou a v oboru průmyslovém znamenitou. Čechy jsou v ohledu

tímto první zemí Rakouska, ač upříti se nedá, že ještě mnoho se musí zlepšiti. Sídlem průmyslu jsou krajiny na severu a severo východu Čech. Nejznamenitějšího rozkvětu dosáhlo železářství; pracuje se asi v 150 železárnách. Největší hutě železné jsou v Brdách na nářadí železné; u Karlových Varů na jehly a špendlíky; lžice a plechová zrcadla v Krušných horách; hudební nástroje, zbraň a stroje rozmanité v Praze; továrny na porcelán a kameninu zvláště v Chebsku; hrnčířství je v Plzeňsku slovatné. — Výrobky skelné zaujmají první místo na světě. Jindy nemělo se české sklo co báti konkurence na trhu světovém, nyní však pro velké daně, pro drahotu paliva a drasla vytiskly je belgické „hrubší druhy“ na mnohých místech. Skelných hutí je 115, jsou roztroušeny v Šumavě a pohoří Jizerském. Nejlepší továrny jsou: Eleonorenhain, Elisenthal, Nový Svět, Haida, Senava Kamenná, Jablonec.

Výrobky lněné jsou jedno z nejstarších odvětví. V Čechách je asi 150 továren. Rumburské plátno požívá dosud staré své slávy, ač nyní silně bavlnou míchané jest; výrobkem tímto se živí více než 53.000 lidí. Sídla hlavní: Krásná Lípa, Rumburk. Výroba zboží bavlněného se stále u nás šíří (300 továren) hlavně podél Rudohoří, Krkonošů a v Praze. Kosmonosy, Liberec s okolím a část východních Čech kolem Tábora vyznamenávají se v soukenictví. Soukenictví bylo někdy znamenité a na slovo vzaté, rukodělství však muselo ustoupiti práci strojnické a tudíž vždy více klesalo; továren je teď 180. — Nenepatrný je též průmysl v prýmkářství, jichž hojnost se do cizozemsku vyváží (sídlo hlavní Rudohoří).

Koželužství je v Čechách nejdokonalejší, ač za cizozemskem pokulhává.

V Krkonoších zhotovuje nemalý počet rodin hračky dřevěné. Cukrovary se zmáhají v posledních letech neočekávaně po celých Čechách. Pivo české jest od pradávna vyhlášené (15—16 mil. věder ročně). Nejlepší piva jsou Plzeňské, Pražská piva, Třeboňské, Mnichovo-Hradištské. Znamenitá jest též výroba lihovin.

Obchod. Kde čilý průmysl, tam i čilý obchod. Nejznamenitější místa obchodní jsou: Praha, Liberec a Plzeň. Nejvíce se vyváží výrobky průmyslu ze skla, vlny, bavlny a lnu; pak obilí, ovoce a dříví. Přiváží se: koloniální zboží, sůl, jatečný dobytek. Pro záležitosti obchodní zřízeny jsou obchodní komory v Praze, Liberci, Plzni, Budějovicích a Chebu. Průmysl a obchod podporují dobré silnice, kterých je v Čechách hojnost, železnice a telegrafy. Železná síť se teprve rokem 1866 rozvinula. Železnice nejstarší v Evropě (koňská) jest z Budějovic do Lince.

Dráha severní z Prahy přes Třebovou do Olomouce, do Brna a Vídně, a z Prahy do Podmoklí, s poboční drahou z Ústí n. L. do Teplice. Jiho-severoněmecká z Pardubic do Liberce a Žitavy, poboční z Jozefova do pruského Libova (Liebau). Kralupská z Kralup do Turnova. Kladenská z Kralup do Kladna a Tachlovic. Buštěhradská z Prahy do Rynholce.

Česká západní z Prahy přes Plzeň do Bavor; poboční uhelné dráhy: z Chrástu na Břasy, z Rokycan do Mirešova, z Nýřan na

„Bory“ u Litic. Františka Josefa dráha z Chebu do Plzně, Budějovic, Gmundu a Vídně, z Budějovic přes Tábor do Prahy;* z Bavor do Chebu, přes Aš do Dvoru (Hof) bavorského. Z Kolína přes Čáslav do Jihlavy.

Projektované a již vyměřené dráhy: z Písku přes Prachatice do Pasova; ze Strakonice přes Vimperk do Bavor, z Písku a ze Strakonice přes Mirovice do Zdic a Rakovníka. Z Teplíc a z Prahy do Karlových Varů.

Ve vzdělanosti jsou Čechy na prvním stupni v Rakousku. Hojnost dobrých škol šíří osvětu. Návštěva škol je dosti pilná, chodí ze 100 dítek k návštěvě školní povinných 97%. Krajiny severní a severovýchodní jsou pokročilejší než krajiny jižní a západní. Čechy se mohou honositi muži znamenitými ve všech oborech a ve všech dobách.

Gymnasia: v Praze 3 (na Starém městě české, na Novém městě německé, na Malé Straně německé); v Budějovicích 2 (české a německé); v Písku (č.); Klatovech (č.); Plzni (n.); Chebu (n.); Žatci (n.); Chomutově (n.); Mostu (n.); Litoměřicích (n.); České Lípě (n.); Mladé Boleslavi (č.); Jičíně (č.); Králově Hradci (č.); Rychnově (č.); Litomyšli (č.); Německém Brodě (č.); Jindřichově Hradci (č.). — Nižší v Slaném a Benešově.

Reálky vyšší: v Praze 2 (česká a německá); Budějovicích (n.); Písku (č.); Plzni (č.); Rakovníku (č.); Litoměřicích (n.); České Lípě (n.); Liberci (n.); Litomyšli (č.); Pardubicích (č.); Kutné Hoře (č.); Nižší reálky jsou v každém trochu větším městě.

Reálná Gymnasia: v Praze (č.); Táboře (č.); Lokti (n.); Nižší: v Prachaticích, Třeboni a Chrudimi.

Úloha 1. Které ústavy jsou státní a které obecní.

" 2. Udej školy hospodářské.

" 3. " vyšší školy dívčí.

" 4. " lesnické a hornické.

M o r a v a.

404□ mil; obyvatelů 2,008,572, lidnatost poměrná 4971 (sever je lidnatější jihu. Jak je to v Čechách?). Dle národnosti je $\frac{8}{10}$ Slované, $\frac{3}{10}$ Němci a Židé; dle náboženství nejvíce katolíků, jen asi 60,000 protestantů a 40,000 Židů. — Hranice?

Kde bydlí Slované, kde Němci? Porovnej to s Čechami.

Slované na Moravě dělí se v Hanáky, Slováky, Valachy a potom Charvaty.

Hanáci slují obyvatelů pozeňuané Hané. Hanáci nosí napřed vlasy kračší, vzađu až na krk sahající; gatě kožené na červeně barvené; zelenou kazaňku a pod ní bohatě vyšívavý pás; na hlavě nízký kulatý klobouk se širokou střechou.

* Z Plzně do Budějovic r. 1868 dohotovena. Z Budějovic do Prahy a Vídně, z Plzně do Chebu se právě staví.

H o r á c i bydlí v pohoří českomoravském, nosí dlouhý kabát, modrou vestu s blýskavými knoflíky, kožené gatě a vysoké boty. Ženské mají krátké sukně a úzkou šněrovačku.

S l o v á c i bydlí ve východní části Moravy. Slovák nosí krátkou konopěnou košili, široké, třepením opatřené gatě, modrou zástěru a malý plstěný klobouk, stužkami neb pestrou vlněnou šňurou ozdobený, pak bílý plášť (halena) z tlustého sukna, v zimě kožich. Obuv ženských i mužských jsou krátké těžké boty.

V a l a š i na horní Bečvě. V řeči Valachů nalezáme mnoho starých slov a forem jazykových. Jsou to lid velmi utužený, prsa a krk mají i v zimě nezahalené, nosí buď kazajku, vestu i gatě z tmavomodrého sukna, neb červenou vestu a župicu t. j. kabát polskému kroji podobný.

Ch a r v a t i. V polovici 16. století osadil Kristof z Teuferbachu Charvaty ve třech vesnicích (Nový Přerov, Gutfeld, Fretštof) v jižní Moravě a ti se zachovali až dosud. Jest jich 900; i kroj svůj podrželi.

Obyvatelstvo je rozděleno v 89 městech (se 122 předměstími), 191 městysech a 3072 vesnicích, tak že na 4.5 □ míle připadá jedno město, na 2 □ míle jedno městečko a skoro 8 vesnic na 1 □ míli.

Porovnej to s Čechami.

J m é n o země. Morava (Mähren) má jméno své od hlavní své řeky „Moravy“.

Z n a k: Orlice stříbrno- a červenokostkovaná, v pravo hledící, korunovaná, v poli modrém.

D ě j i n y země. O prvobydlitelích Moravy před Čechoslovany nedostává se nám určitého podání. Měli to býti Bojové, po nich Markomané a Kvádové. Tito byli prý na začátku 5. století od Hunů podmaněni. Po pádu říše Hunův (455) zabrali tyto kraje tak jako Čechy kmenové slovanští. V 9. století spatřujeme Mojmíra knížete Velehradského co panovníka této země. Mojmír stále musí bojovati s vládyčtivými Franky, a taktéž jeho nástupce od Franků ustanovený *Rastislav*. Tento kníže povolal věrověstce slovanské, svaté bratry *Cyrilla* a *Methoděje* (863) do země, jichžto přičiněním víra Kristova po říši Mojmírovců se rozhostila.

Rastislav podlehl ve válce s Němci, neboť zradil jej vlastní synovec *Svatopluk*, který jej zatknul a Němcům vydal. Němci *Rastislava* oslepivše uvěznili jej v jakémś klášteře, kdež nepovědomo kdy a jak bídne zahynul. Za panování *Svatopluka*, který byv od Němců dosazen, brzy proti nim se obrátil, dosáhla Morava největší rozsáhlosti a slávy; slula „říší Velkomoravskou“. Po smrti *Svatoplukově* rozpadla se říše tato; neboť různice mezi syny *Svatoplukovými* *Mojmírem II.* a mladším *Svatoplukem* seslabovaly i v nitru stát moravský, čímž se stalo, že říše Velkomoravská návalům Maďarů odolati nemohouc asi r. 906 bitvou u Prešpurku rozkotána jest. Morava připadla k Čechám a její dějiny splývají s dějinami českými, tak že jedny od druhých oddělití nelze.

P o v r c h země.

Č e s k o m o r a v s k á v y s o č i n a na západu, má výběžky až k Brnu a Znojmu (Viz horopis Čech).

S u d e t y (Sudeten) od Sněžníku počínajíc táhnou se na hranice Moravsko-slezské (Viz horopis Čech). Nejvyšší hora *Praděd* (Altvater) 4.620', odkudž počínaje až k svému zakončení horou: sv. Kopeček

1085' u Olomouce jméno Jeseníky (d. Gesenke) nesou. Tam kde řeka Odry zřídlo své má, je Oderské pohoří, pokračování to Jeseníků; táhne se podél řeky Odry.

Moravské Karpaty činí hranice Moravy a Uher. Řeka Bečva je dělí ve dva díly: a) Karpaty malé a b) Bezkydy (mezi Bečvou a Odrou). Nejvyšší vrcholy v těchto horách jsou: Javořina 3060' (jv. Uh. Hradiště), Holý vrch 2618 (u Bojkovic), Mákyta 2905, Javorník 3365' (vých. Vsetína). Svítec 1716' (u N. Jičína), Kotouč u Stramberka.

V oné části, která se k řece Moravě blíží, vypíná se Hostýn 2317'. Ta část hor, kde báječný Radhost 3556' se vypíná, spojuje moravské Karpaty se slezskými.

Hřibocí hory (Marsgebirge) od Napajedlí až k Hustopeči.

Polanské vrchy severně Mikulova. Roviny Haná nejúrodnější ze všech; malé kotliny na řekách Odře, Švarcově, Dyji a Moravě.

Vodstvo. Řeky moravské nesou vody své k třem mořím: k Černému, k Baltickému a k Německému. Morava nejhlavnější řeka má prameny své na temeni Sněžníka. Přítoky její na levém břehu: Bystřice, Bečva, Olšava; na pravém: Sazava, Hana, Dyje s Jihlavou a Švarcovou, která u Brna se Svitavou se byla spojila.

Jezer Morava nemá; zato má dost rybníků.

Minerální vody: Luhačovická, Čeičká, Napajedlská atd.

Udeř běh jednotlivých řek, kde počínají? kde ústí.

Podnebí. V jihu a jihozápadu je podnebí velmi mírné, tak že žně o 4—6 neděl dříve zde jsou než v studeném a hornatém severu a severovýchodu.

Nejdůležitější místa na Moravě jsou:

Brno (Brün) 73.464 obyv. mezi dvěma řekama, Švarcovou a Svitavou; sídlo nejvyšších úřadů, biskupství, Františkovo Museum, technika, vyšší gymnasium české a německé, reálka; má vícero krásných kostelů, mezi nimiž got. kostel sv. Jakuba yoníká. Místodržitelství, v krásném stavovském sále chová se pluh, kterým císař Josef II. u vsi Slavikovic r. 1769 oral. Radnice s krásným portálem gotickým, kdež ve dvoře viděti známého Brněnského krokodila a tak zvané Brněnské kolo. Na starobrněnském hřbitově pěkný pomník železný na hrobě Josefa Dobrovského, znamenitého jazykozpytce slovanského († 1829). Krásné sady na Františkově (Franzensberg); Brno jest hlavním sídlem průmyslu a obchodu, prvním továrním městem v říši. Brněnská sukna rovnají se nejvýtečnějším sukňám na světě. Výroba suken se páchí ročně na 13 mil. zl. a potřebuje se do 75.000 ctů vlny. Též jsou zde továrny na kůži, stroje, lučebniny, škrob atd. Na západní straně města strní na stráni Špilberk bývalé sídlo úředních knihat Brněnských, od roku 1740 do 1858 státní vězení císařství Rakouského. Dosud je viděti kde stály kasamáty, hrozné to podzemní díry, do nichž vězňové uvrhováni bývali.

Rosice (Rossitz) a Oslavany (Oslaven) velká uhelní ložiska.

Ivančice (Eibenschitz) město staré, výborné ovoce, výborný chřest.

Lišeň (Lösch) vých. s krásným zámekem a silným obchodem v ovoci.

Slavkov (Austerlitz), krásný hrad s obrazárnou; zde byla známá bitva tří císařů, Rakouského, Ruského a Francouzského, 2. prosince 1805.

Adamov (Adamsthal), sev. B. v krásné romantické krajině, železné hutě

V okolí velikolepé skalní brány a jeskyně, mezi nimi slavná Býčí skála.

Blánsko, velké železárně, továrna na stroje.

U Jedovnice počínají Sloupské jeskyně, mezi nimiž nejdůležitější je povětrná propast Macocha 450' hluboká. Na dno Macochy není nižádného přístupu.

Tišnov a okolí, soukenictví. Nedaleko městyse Nedvědice znamenitý ještě zachovaný hrad Pernštýn, jedna z největších znamenitostí na Moravě.

Boskovice, prastaré město, krásný got. chrám, prastará radnice; soukenictví. V okolí znamenité hutě ledkové, skelné a dvě dílny na zrcadla.

Kunštát s hradem, bývalé sídlo pánů z Kunštátu; z rodu toho pochází Jiří z Poděbrad.

Svitava (Zwittau), Moravská Třebová (M. Třebau), soukenictví a plátenictví.

Mohelnice (Müglitz), na blízku hrad Mírov (Mitrau) krásný zámek, nyaf trestnice.

Úsov (Aussee), lesnická škola.

Unčov (Mähr. Neustadt), **Zábřeh** (Hohenstadt) a v okolí vyrábí se zboží plátěné a bavlněné.

Šildberk, Staré město (Altstadt).

Šumbork (Schönberg).

Rymařov (Römerstadt), v celém okolí rozsáhlé plátenictví.

Sobotín (Zöptau), u Wiesenberku velké železářny.

Sternberk (14.000 obyv.), středistě bavlnictví.

Štěpanov (Stefanau), velké železářny.

Olomouc (Olmütz, 15.000 obyv.), silná pevnost, bývalé hlavní město Moravy, sídlo arcibiskupa, ústav bohoslovecký, gymnasium něm. a české, cis. reálka, chirurgický ústav; na náměstích znamenité sochy, nejznamenitější je socha sv. Trojice; krásný chrám metropolitánský sv. Václava na blízku v kapituluím děkanství byl Václav III. zavražděn (dosud se zachovala ta chodba a památní deska, kde vražda byla spáchána); kostel got. sv. Maurice se slovitými varhanami, největšími v Čechách a na Moravě, se zvonek veliký 133 1/2 otů. těžkým. Kostel sv. Marie Sněžné známý to sloh Jezovitů, původně měl býti založen od Jaroslava ze Sternberka na památku vítězství nad Tatars; na radnici starodávné teď zanedbané hodiny. Nedaleko bývalý klášter, teď nemocnice vojenská.

Hradisko. V Olomouci jsou silné trhy na obilí, ovoce, zeleninu a na polské voly, jichž se ročně skoro 50.000 přeprodá. Vých. S v. Kopeček poutnické místo.

Bystřice (Wisternitz) s cukrovarnou.

V **Mariánském údolí** továrna na hřebíky a lomy břidličnaté.

Prostějov (Prosnitz, 14.000 obyv.), bavlnictví a plátenictví, silné trhy na obilí.

V okolí cukrovarny; jindy hlavní sídlo Husitů.

Plumlov (Blumenau) pěkný zámek.

Tovačov starý zámek patřil pánům z Cimburka. Bitva r. 1866.

Kojetín v prostředí Hané.

Prerov (Prerau) staré město. Zde vyučoval Amos Komenský. Důležitá stanice železničná, neboť teď na 4 strany rozbíhají se odtud dráhy; krásný zámek; cukrovarna.

Lipník (Leipnik), nejsilnější obchod v hovězím dobytku. Na blízku zříceniny hradu Helfenstýna. Zde jakož i v Hranici (Weisskirchen), značné soukenictví, které celou severní krajinu až do Slezska zaměstnává.

Nový Jičín (Neutitschein), krásný kostel, soukenictví, zde se dělají vozky pod názvem „najtčianka“ známé. Zde a v Stramberku zříceniny starých hradů.

Fulnek, soukenictví, továrna na stroje. Památný zámek jindy sídlo věhlasného rodu „pánů z Kravař“.

Příbor (Freiberg), soukenictví hlavně červené sukno, nižší gymn.

Moravská Ostrava (Mährisch-Ostrau), velké doly uhelné. Na blízku **Vítkovice**, znamenité železářny.

Místek, zde a v okolí soukenictví plátenictví a bavlnictví.

Fronštát, plátenictví a bavlnictví.

Val Meziříč, na blízku skelná huť.

Rožnov (Rožnau), krajina zdejší je jedna z nejpůvabnějších na Moravě. V celém okolí dělá se výborná žinčice, pročez sem v letě velmi mnoho na prsa chorých do léčení přichází

Bystřice pod **Hostýnem**, krásný zámek se zahradou, která mezi největší a nejkrásnější na Moravě náleží; — žinčice, továrna na nářadí z ohybaného dřeva. Na hoře **Hostýn** (Hostein) krásný poutnický kostelíček. Zde býval prý v starých dobách chrám boha Radhosta.

Klobouk, **Vsetín** a **Vyzovice**, silné soukenictví.

Uherský Brod, zde se narodil Amos Komenský.

Luhačovice, láznanské místo.

Kroměříž (12.000 obyv.), letní palác arcibiskupův s překrásnými zahradami, chlapecký seminář, gymnasium. Roku 1848 první říšský sněm; v okolí cukrovarny.

Napájeďle, zámek s velkými zahradami, lázně.

Uherské Hradiště (Ung. Hradisch), nižší reálné gymn., na náměstí krásná mramorová socha p. Marie. Město toto založil Otakar II. co pevnost proti Uhrům.

Velehrad, sídlo knížat Moravských.

Strážnice, starý zámek, gymn.

Kyjov (Gaya), v okolí železářny a plátenictví.

Bzenec (Bisenz) v okolí víno.

Hodonín (Göding), hrad, hnědé uhlí, továrna na tabák.

Čejč, hnědé uhlí, voda mineralní.

Břeclav (Lundenburg), dráha se zde dělí k Brnu a Přerovu.

Lednice (Eisgrub), nádherný zámek kníž. Lichtensteina s rozsáhlými světoznámými zahradami, v nichž mnoho velikých rybníků a ostrovů.

Mikulov (Nikolsburg) velikolepý zámek s krásnou knihovnou se starožitnými knihami a listinami, obrovský sud ve sklepích zámeckých, gymnas.; v okolí 3 vesnice s horvatskými obyvateli.

Hustopeč (Anspitz), silné trhy na hovězí a vepřový dobytek uherský; ovoce, víno, sladké dřevo.

Znojmo (Znaim 9000 obyv.), vícero továren, v okolí zeleniny, (Znojmské okurky), mnoho ovoce, vína a hořčice.

Náměšť, velikolepé továrny na sukno.

Vranov (Frañ) nádoby z kameniny, na blízkou dobývání tuhy.

Dačice, Slavonice, Telč, Třebíč, soukenictví.

Jihlava (Iglau 20.000 obyv.) soukenictví a koželužství, gymn. a roálka ob., továrna na tabák.

Velká Meziříč (Gross-Meseritsch) a Bystřice, soukenictví a plátenictví.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Největší bohatství má Morava v hospodářství polním. Morava je ze všech zemí rakouskouherských na *ornou* půdu nejbohatší, neboť 53% je orné dobře vzdělávané půdy. Výroba polních plodin vychází nad potřebu a proto se veliké množství těchto plodin vyváží do cizozemka. Nejúrodnější půdu má Haná. Hlavní obilí je žito a ječmen, na Hané pšenice, kukuřice, mák.

Luččinám Moravané málo poměrně věnují pozornosti. Nejvíce lučin a pastvisk je v Karpatech a Bežkydech.

Zahradnictví ač v některých krajinách je znamenité jako kolem Olomouce, Prostějova, Ivančic a Znojma, nedostačuje přece potřebám země; zato je ovocnictví lepší, jelikož mnoho ovoce do ciziny se vyváží. Slováci dělají si ze švestek slivovici. Réva se pěstuje nejvíce kolem Bzence a na řece Dyji, a je dosti dobrá (600.000 věder).

Chov dobytka. Jako v Čechách tak i na Moravě jenom velko-
statkáři honosí se chovem pěkného dobytka zvelebující jej uváděním plemen cizích, zvláště alpských. I co se týče chovu ovcí jde, ač dosud Morava na prvním stupni, částečně nazpět. Slováci pasou v horách i jiným majitelům a připravují na svých „salaších“ chutný sýr „brynzu“.

Koně má Haná pěkné a silné. Z drůbeže chová se nejvíce husí. Dobytek hovězí, kterého v posledních letech, dle nedostatku píce, dle nakažlivými nemocmi asi o 150.000 kusů proti roku 1850 ubylo,

dovází se sem z Polska (Lipník, Olomouc) a z Uher (Hustopeč); taktéž veprový dobytek.

Včelařství a hedbávnictví v nejposlednějších letech velice pokročilo; medu se vyrábí ročně 4000 ctů. a 1200 ctů. vosku.

Lesnictví je značné; nejrozsáhlejší na východu v Karpatech, kdežto střed země na lesy bohat není. Cena zastřelené zvěře páčí se na 300.000 zl.

Výroba hornictví netěží na Moravě žádného stříbra a zlata, žádných drahokamů a žádné soli. Nyní nejvíce se vyrábí železo (kde?) a kamenné uhlí (kde?) poněkud také ledek a tuha (kde?).

Průmysl a obchod. Průmysl v železe dosáhl na Moravě znamenitého rozkvětu: Brno, Adamov, Blánsko, Štěpanov, Vítkovice, Sobotín, Šumperk (jehly), Mariánské údolí (hřebíky drátěné).

Výrobky skelné se českým nikterak vyrovnati nemohou; na východě je nejvíce skelných hutí.

Výrobky lněné, bavlněné zůstávají za českými, a nemohou s cizozemskem konkurovati, protože větším dílem ještě rukama se pracuje. Střední výrobků těchto je: Šildberk, Šumperk, Sternberk, Frenštát a Prostějov; výrobky však vlněné převyšují všechny země mocnářství a mohou v každém ohledu s cizozemskem konkurovati. (Brno a okolí, Jihlava (hrubé sukno), Lipník, Nový Jičín, Příbor atd.)

Cukrovary se stále množí, nejvíce je jich kolem Brna, Kroměříže, Prostějova a na Hané vůbec.

Obchod hlavní soustřeďuje se v Brně. Dále jsou Prostějov (obilí), Olomouc (obilí, dobytek), Hustopeč (dobytek) atd. Železnice severní, od Břeclavi do Brna a přes Přerov do Polska a do Olomouce. Státní z Brna a Olomouce do České Třebové. Nyní půjde dráha z Brna do Přerova a Sternberka, pak přes Jihlavu do Znojma k Vídni.

Ve vzdělanosti je Morava na vysokém stupni. Hanáci jsou nejpokročilejší. Školy střední jsou: v Brně gymnasium české a německé, reálka, v Mikulově, Znojmě a Kroměříži gymnasium, v Jihlavě gymn. a reálka, v Olomouci gymn. české a něm., vyšší reálka, vyšší hospodářská škola v Přerově, vícero nižších gymnasií a reálék. Národních škol dobrých je dostatek. Návštěva škol je: ze 100 dítek 98.

Slezsko — vévodství

požůstává ze dvou od sebe oddělených částí, západní je trojúhelníku a východní čtverhranu podobná. 98 □ míl, obyvatelů 500.000, lidnatost poměrná 5376. Dle národnosti je přes polovici Čechů a Poláků a ostatní jsou Němci a Židé; dle náboženství katolíci, jen asi 60.000 protestantů a 3.000 Židů. Na východu bydlí Poláci, na západě Němci, mezi nimi Češi.

Obyvatelstvo bydlí v 26 městech, 6 městysech a 668 vesnicích; připadá tedy na 3.6 □ míle jedno město; na 15.5 □ míle 1 městečko a 7 vesnic na 1 □ míli.

Porovnej to s Čechami a Moravou.

Jméno země se odvozuje od řeky Sleza (Lohe) v nynějším pruském Slezsku.

Znak je černá, v pravo hledící, korunovaná orlice v zlatém poli. Na přič přes prsa a obě křídla táhne se bílý oblouček v podobě půlměsíce s lupeny jetelovými na koncích a stříbrným křížem uprostřed.

Největší a nejlepší část vévodství slezského, které vždy s korunou českou spojeno bylo, připadla r. 1742 Prusům.

Povrch země:

Slezsko je celé horami pokryto. V západní části jsou Sudety a jich výběžky (viz Morava), ve východní části jsou Bezkydy slezské. Lysá hora 4176'. Na hranici uhersko-slezské táhnou se k Haliči hory Jablunka s průsmykem Jablunka. Na řekách jsou kotliny.

Vodstvo. Dvě řeky: Odra a Visla přijímají v sebe veškeré vodstvo, které ze země vytéká.

Odra tekoucí po hranici moravsko-slezské přibírá s levé strany Opu a Bělou, s pravé pak Ostravici a Olšu. Visla má v zemi úvodí dosti nepatrné. Pramení se na Bezkydech třemi prameny Černou, Bílou a Malou Vislou; přibírá s pravé strany Bialu.

Mineralních zřídél nalezá se ve Slezsku hojný počet. Přední místa zaujímají kyselky Karlsbrunské a Ludwigsthalské.

V západní části jsou nejdůležitější místa.

Opava (Troppau), 17.134 obyv., hlavní město, gymn., reálka; v městě a okolí značné soukenictví, cukrovárny.

Krnov (Jägerndorf), s krásným zámkem; soukenictví, železářny.

Osoblaha (Hotzenplotz), v okolí cukrovárna, krajkářství.

Cukmantl, něco zlata se tu dobývá a stříbronosného leštěnce; plátenictví.

Fryvaldava (Freiwalddau), středisko čilého plátenictví a bavlnictví. Asi 1/2 hod. odsud je Grifenberk se studenými lázněmi, po celé Evropě známými. Na patě Pradědu Karlsbrunn a Ludwigsthal, kyselky a lázně.

Bruntal (Freudenthal), soukenictví, továrny na stroje a měděné nářadí.

Vitkov (Wigstadt) a Bilovec (Wagstadt), plátenictví a bavlnictví.

Ve východní části:

Těšín (Teschen), 8000 obyv., katolické a evangelické gymnasium, Museum, soukenictví a koželuhství; čilý obchod v uherských vínech, obilí, lnu, vlně atd.

Frydek (Friedek), středisko slezského bavlnictví, na blízku Baška a Lipina železné hutě a valcovny.

Polská Ostrava a Hrušov, doly uhelné.

Bohumín (Oderberg), v stanici této sbíhají se dráha pruská „Friedricha Viléma“ a rakouská „severní dráha“.

Bílsko (Bielitz), rozsáhlé soukenictví, továrny na stroje, silný obchod ve vlně, suknačích, uherských vínech; hlavní sklad soli haličské pro Moravu a Slezsko.

P ř e h l e d.

Hospodářství. Hornatá, méně úrodná půda nehodí se na pole a proto nemá Slezsko dostatek obilí. Pěstuje se vedle obilních druhův burák ke krmení a cukrovka, len v okolí Fryvaldavy. Rolnictví je v západní části mnohem pokročilejší nežli v Tešínsku, kde bývá nedostatek píce a obilí. Ovoce se nevypěstuje pro domácí potřebu. — Pěstování hovězích dobytka je dosti nepatrné, ovčáctví slezské naproti tomu požívá pověsti světové. První místa zaujímají zde ovčárny kolem Osoblavy. — Včelařství je zde dosti rozsáhlé, asi 10.000 ulů, med a vosk prodávají se do Rakous. — Lesnictví slezské

je velmi pokročilé a lesy jsou rozděleny velmi přiměřeně po celé zemi (nejvíce lesy smrkové a jedlové).

Hornictví. Něco zlata u Cukmantlu, stříbrný lesťenec u Cukmantlu a Javorníku. Železo v Sudetách a něco málo v Bezkydech (Ludwigsthal, Baška). Nejvýdatnější jsou hory uhelné (Polská Ostrava). V okolí Opavy láme se výborná břidlice.

Průmysl a obchod. Plátenictví zabírá v zemi první místo. „Slezské plátýnko“ je všude známo. Dobrá plátna od druhů obyčejných až do nejjemnějších zhotovují se v Bruntále, Fryvaldově atd., celkem v ceně 2,000,000 zl.

Baylnictví soustřeďuje se ve Frydeku a Bruntálu, a prodávají se nejvíce do Uher a Haliče.

Soukenictví má středisko v Bilsku. Cena výrobků vlněných páčí se ročně na 10 mil. zl.

Cukrovary se stále zmáhají, továrny mají pouze velcí statkářové.

Obchod značný je v obilí v Opavě a Bilsku. Slezsko kupuje mnoho pšenice a žita z Uher. Obchod ve vlně. Mnoho másla prodává se do Pruska.

Slezsko vyváží výrobky lněné, sukna atd..

Železnice. Severní dráha císaře Ferdinanda jde skoro po hranici moravsko-slezské až do Mor. Ostravy, odkudž jde křížlo do Opavy; z Bohumína jde blízko hranic do Dědic, kde zase k jihu do Bilsku zabíhá.

Vzdělanost ve Slezsku není taká jako na Moravě a v Čechách. Školy střední jsou v Opavě gymn. a reálka, v Těšíně 2 gymnasia. Návštěva povinných dětí je 100 : 93.

Země alpské.

§. 44. a) Knižecí hrabství tyrolské s Vorarlberskem.

523 □ m., 862.000 obyvatelův: podle národnosti jsou $\frac{2}{5}$ Němci a $\frac{3}{5}$ Románi (Italiáni 320.000, Ladinův 9000), podle vyznání náboženského skoro výhradně katolíci. Na jedné míli čtvercové bydlí průměrem 1648 obyv. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch. Celá země pokryta jest horstvy náležejícími vesměs k soustavě alpské.

Střední n. prahorské Alpy prostupují Tyroly trojím pásmem: severozápadní dělí Inn od Rýna a skládá se z ledovcové spousty jamthalské a z Rhoetikonu (nejvyšší vrch Albuinkopf 10.230'); prostřední pásmo dělí dolinu Innu od Adize a prostírá se směrem východním od proluky Reschenské až k společnému rozhraní Solnohrad, Korutan a Tyrol. V tomto pásmě, jehož hřeben obstoupen jest skoro všude ledovci (dohromady 23 □ m. zaujímajícími), rozeznati lze několik rozsáhlých skupin, z nichžto největší štzhalská. Východní část tohoto pásma jsou vysoké Tury (Venediger 11.313'). Jižní pásmo středních Alp dělí dolinu Adize od doliny Addy a skládá se ze dvou spoust: ortleské a adamelské (Monte Adamello 11.252').

Severní Alpy vápenné prostupují Vorarlbersko, stýkajíce se na výšině arlské s prahorskými, a táhnou se podél severní hranice Tyrol od z. k v. Dolinami Lechu, Isary a Inny rozděleny jsou na čtvero skupin, z nichž nejvyšší jest skupina mezi Lechem a Isarou (pohoří wettersteinské).

Jižní Alpy vápenné jsou skoro jen pohraničným horstvem; Adiže dělí je na dvě hlavní skupiny. Jediný ledovec jižních alp jest Vedretta di Marmolata.

Nejdůležitější doliny jsou: údolí Innu s dolinou ötzskou, stubajskou, wipskou a zillerskou; údolí Adiže (hořejší část: Vintschgau) s dolinou passerskou, s údolím Eisaky, Val di Non a s dolinou Avisia; dolina pusterská; Giudicarie a j.

Vodstvo tyrolské náleží k třem oblastem mořským. Rýn přijímá vorarlberskou Illu. Do jezera potamského vylévá se Bregenská Acha. K pohoří dunajskému náležejí Illera, Lech, Isara, kteréž blíž severních hranic Tyrol a Vorarlberska vyvěrají, Inn a Dráva. Tok Innu jest v Tyrolích 26 m. dlouhý. Největší díl Tyrol náleží k oblasti moře adriatického; řeky Chiese a Sarka (Mincio) patří k pohoří Pádu. Adiže i co do délky toku (28 $\frac{1}{4}$ m.) i co do rozsáhlosti pohoří svého přední místo mezi řekami Tyrol zaujímá. Hlavní přítoky její jsou: Passera, Eisak s Rienzi a Avisio po levé, Noce po pravé straně. Sem patří též Brenta a přítoky Plavy. Jezero potamské, gardské a iderské dotýkají se pouze pomezí tyrolského. V severních alpách vápenných jest jezero planské a achenthalské, v jižních caldonazské, (z něhož vychází Brenta).

Jméno země a znak. Tyroly mají jméno své od starého z římských dob pocházejícího hradu Tyrolu nad Meranem. Vorarlbersko má jméno od polohy své před Arlberkem. Znak Tyrol jest jednohlavý, přímo stojící orl červený v stříbrném poli, s korunou na hlavě v pravo obrácené a vyřínem otočené a s rozpjatými křídly, na nichž u prostřed stříbrný trojlistek jetelový se nachází.

Místa.

Hlavním městem zemským jest Innsbruck (16,813 obyv.) na obou březích Innu. Mezi kostely vyniká zajímavostí dvorský kostel (s mausoleem císaře Maximiliana I. a s pomníkem Ondřeje Hofera); císařský hrad; zlatá stříška Fridricha s prázdnou kapsou; universita; museum zemské (Ferdinandum); gymnasium; realta; obchodní komora.

1. Nedaleko hlavního města jest císařský zámek Ambras; sbírka ambraská, založená arcivévodou Ferdinandem, nachází se nyní ve Vídni; prastaré opatství praemonstrátův ve Wilteru na silnici k hoře iselské vedoucí; stěna Martinská blíž Zielu.

Hall, gymnasium; velká solivarna (do roka k 250 000 ct. soli); Kufstejn pevnost pohraničná; Schwatz — továrna na pleteniny drátové, dráty telegrafické; Achenrain továrna na zboží kovové.

2. Brixen (Bressanone), sídlo biskupa, u vtoku Rienzi do Eisaky; gymnasium; pevnost Františkova; výborné ovoce.

Bruneck v údolí pusterském; Lienz nad Drávou. Botzen (Bolzano 11,000) nad vtokem Eisaky do Adiže, mírné podnebí, výtečné ovoce; gymnasium, obchodní komora a značný obchod. Meran (3000) vyniká krásou polohy, čistým a mírným vzduchem; výborným ovocem; gymnasium. V dolině passerské rodiště Ondřeje Hofera („am Sand“).

3 **Trident** (Trient, Trento 14.000 obyv.) nad Adiží, krásný chrám biskupský; všeobecný sněm církevní (1546—1563); sídlo biskupa; gymnasium, značný průmysl a obchod. **Roveredo**, průmysl hedvábnický, továrna na tabák v **Ala**, **Mori** a **Arco**, hedvábnictví. **Riva** nad jezerem gardským v krásné poloze; sadba oliv, plavba, obchod.

4. **Bregenz** (3200 obyv.) nad jezerem potamským, čilý průmysl a znamenitý obchod se Švýcarskem, sídlo sněmu vorarlberského. **Feldkirch**, průmysl bavlnický, obchod; sídlo generalního vikáře biskupa brixenského, gymnasium.

P ř e h l e d.

Hospodářství. Povaha povrchu není pro hospodářství polní přízniva. Počítáme-li i více než 58% půdy plodivější, přece jest jenom něco přes 5% rolemi a více než 28% lesy zaujato. Tudíž se daleko tolik obilí nedaří, co se ho potřebuje. Pročež se dovážeti musí z Bavor. Štěpařství v rozsáhlé míře se provozuje u **Meranu**, nad jezerem gardským a v údolí **Illy** (montafonském), vinařství v jižních Tyrolích, zejména v okolí **botzenském** (roční výtěžek 800.000 věder). **Lnu**, konopí a tabáku se pěstuje mnoho. V jižních Tyrolích se nalezájí skoro dva miliony moruší, zejména v údolí **Adiže**. Množství travnaté půdy (as 26%) podporuje chov dobytka, jenž jest hlavním pramenem výživy. Nejvíce se chová hovězího dobytka v lese **Bregenzském**; v údolí **Lechu** a v dolině **pusterské**. Výborný sýr z **Bregenzského** lesa se vyváží ze země.

Hornictví. Ačkoliv se v Tyrolích všech téměř kovů dobývá, není přece nikde výtěžek v poměru k ostatním zemím znamenitý. Nejvíce se těží soli a železa; jediné značnější doly uhelné jsou v **Häringu** v dolině **innské** (jen 112.000 cnt. do roka).

Průmysl. Ve **Vorarlberku** jest znamenitý průmysl bavlnický. (**Feldkirch**, **Bludenz**, **Hohenems** a j.) Peněžná hodnota výrobků obnáší do roka 2 mil. zl. Důležité jest též stavění strojů (**Fraslanz**, **Feldkirch**), stavění lodí, salaší alpských pro Švýcary.

V německých Tyrolích vyskytají se průmyslové závody jen po různu; poměrně nejznamenitější jest hotovení zboží z kůže a železa (doliny **stubajská**, **pusterská** a **fleimská**).

V dolinách: **ötzské**, **passerské**, **innské** a **pusterské** hotovují lněné zboží, hrubé sukno („loden“) a koberce, v údolí **zillerském** a **pusterském** rukavice, v **grödenském** údolí zboží dřevěné a krajky. Znamenitější střediska průmyslu jsou: **Imst**, **Innsbruck**, **Telfs** (bavlněné zboží); **Brixlegg**, **Achenrain**, **Schwatz** (zboží kovové).

V jižních **vlašských** Tyrolích jest průmysl hedvábnický hlavním odvětvím průmyslu. (Více než 800 filand a přes 50 filatorií). Největší závody jsou v okolí **Rovereda**, **Mor**, **Borga** atd.

Dráhy a obchod. Jedna hlavní silnice táhne se celou severní částí země po šířce od pomezí **solnohradského** až k jezeru **potamskému**; druhá vedena jest středem země od s. k j. — Železnice od **Kufsteinu** do **Innsbrucku** a od **Innsbrucku** přes **Botzen** a **Trident** do **Verony**.

Cena dovezeného zboží jest vyšší než cena vyvezeného. Do **Tyrol** se dovážejí obilí, zboží koloniální a rozmanité výrobky průmyslné;

ze země se vyváží víno, hedvábí, dobytek hovězí, dříví, sůl a zboží bavlněné. Hlavní střediska obchodu jsou: Innsbruck, Botzen (4 trhy), Feldkirch (obchod dopravný), Trident (obchod s dobytkem), Roveredo (hedvábí), Riva (přístav u j. gardského). Do roka vychází více než 30.000 dospělých mužův do sousedních zemí na výdělek.

Školství Tyrolsko s Vorarlberskem mají více než 1800 škol národních; návštěva školní jest v německých Tyrolích a ve Vorarlbersku velmi četná, slabší jest ve vlášských Tyrolích.

Vyšší reálka je v Innsbrucku, vyšší gymnasia mají: Botzen, Brixen, Feldkirch, Innsbruck, Meran, Trident a Roveredo.

§. 45. b) Vévodství Korutanské.

188 □ m., 388.000 obyv., více než $\frac{2}{3}$ Němci, ostatní Slovinci, velikou většinou podle vyznání katolci; poměrná lidnatost 1797. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch země. Korutány jsou vysočina zavírající v sobě hořejší porůčí Drávy kromě vrchoviště jejího. Na severním pomezí země prostírají se Vysoké Túry (Veliký Glokner 12.000', Ankogel 10.300') a Alpy korutansko-štyrské (Hafnerspitz 9.784'), z nichž vyblhají k jihu menší pásma obkličující doliny přítokův Draviných po levé straně (Sviňská planina 6.557', Golovec 6.759'). Mezi Drávou a Zilou (Gail) prostírají se Aldy zilské (Dobrač 7.600'). Na jižním pomezí čnějí strmé Alpy karnské a Karavanky (Grintovec 8.086'). Přítoky Drávy na levé její straně tvoří četné a dosti vyvinuté doliny, z nichž mnohé v dolejší části své se podobají rovinám. Doliny nejznamenitější jsou: údolí Drávy, dolina Bělé, Jezernice, Kerky, Labudnice a údolí Zily. Roviny (ač velmi skrovného objemu) jsou: pole grobnické (Krappfeld) na dvou přítocích Kerky, gosposvetsko polje (Zollfeld) na s. od Celovce, dolina labudská (Lavantthal) a dolina jinská (Jaunthal) na dolejšíim Podráví.

Vodstvo. Hlavní řeka jest Dráva (délka toku na území korutanském 19 $\frac{1}{4}$ m.). Přítoky její viz svrchu. Značnější jezera jsou: Bílé j., millstadtské, oževanské a vrbské, jejichž vody vesměs se vylévají do Drávy.

Jméno Korutan (slovinsky Koroš, něm. Kärnthen), vyskytající se nejprve v 8. století, pochází od vévodského hradu Carantana ležícího nedaleko zřícenin krnského hradu (Karnburg). Znak zemský má na levé polovici napříč stříbrné břevno v červeném a na pravé polovici tři nad sebou kráčeující černé lvy ve zlatém poli.

Místa:

Sněm korutanský skládá se z 37 členův a vysílá ze středu svého 5 poslancův do říšské rady.

Sídlem vlády zemské jest hlavní město Celovec (Klagenfurt 15.200) nad Glinicí, sídlo biskupa Kerckého; splavným průplavem spojeno s jezerem vrbským; gymnasium; reálné školy; přírodovědecké museum zemské; sbírky spolku historického; obchodní komora; značný průmysl: běloba, sukno a zboží řemenářské. Gosposvetsko polje (nastolování starých vévod korutanských). Viktrinje (Botrinje, něm. Viktring) továrna na sukno. Borovlje (Ferlach) puškařství; silnice přes prosmyk ljubelský do Krajiny. Bleiberg složiskem hnědouhelným a Velkovec (Völkermarkt) nad Drávou jsou stará města. Sv. Pavel staré opatství benediktinské. Wolfsberg továrna na bělobu; Sv. Vít, někdejší hlavní město korutanské. Hüttenberg s rudnou horou, hlavním to ložiskem železa; Kerka se starožitným, památným

chrámem, Bělák (Villach), hlavní skladiště olova, krásný kostel gotický; továrny na bělobu a suřík. Bleiberg, nejznamenitější doly olovné. V hořejší dolině bělské leží osada Svata Krev 4.000' zvýší, místo poutnické, vůbec známé co zastaveníčko při vystupování na Vel. Glockner.

P ř e h l e d .

Hospodářství. 88% veškeré půdy jest plodistvých; nieméně neplodí země tolik obilí, kolik spotřeba obyvatelstva vyžaduje, jelikož role pouze 13% a lesy více než polovici zaujímají. Značný jest chov dobytka, jsa podporován výnosnými lučinami v dolinách a na úbočích horských, jakož i krásnými pastvinami alpskými.

Hornictví. V žádné zemi mocnářství rakousko-uherského neživi se poměrně tolik lidí hornictvím a průmyslem kovovým jako v Korutanech. Co do hojnosti olova předčí nade všechny (as 70.000 ct.); nejvíce se ho těží u Bleiberka. Výroba železa surového (hlavní ložisko u Hüttenberka) obnášela r. 1857 více 900.000 ct. Nejznamenitější kamenouhelné doly jsou v Leši u Prevalja; výtěžek uhlí obnáší do roka více než jeden mil. cent.

Průmysl. Hlavní odvětví průmyslu jest v Korutanech průmysl kovový (zejména zboží železné a ocelové). V Prevalji, Lipici, Freudenberku a Putscheidenu jsou nejznamenitější železné hutě. Znamenité pověstí požívají v obchodních kruzích bělobárny v Celovci a Wolfsberku, sukna z Viktrinje, zboží řemenářské z Celovce a j. Celkem jest v Korutanech více než 250 továren a rukodílen.

Dráhy. Obchod. Hlavní dvě silnice (jedna vede od s. k j., druhá probíhá celou zemí od z. k v.) křižují se v Celovci. Dráva nese po celé své délce plť a vory. Železnice z Marburka do Celovce a Běláku vedoucí spojuje Korutany se Štyrskem. Paroplavba na j. vrbském. — Hlavní předměty vývozu jsou výrobky průmyslu hornického (olovo, železo, běloba) a dobytek hovězí; do země se dovážejí obilí a víno, zboží koloniální a výrobky průmyslové.

Školství. V Korutanech jest více 300 národních škol. Střední školy jsou v Celovci (vyšší gymnasium a vyšší realka), v Běláku a ve sv. Pavlu.

§. 46. c) Vévodství solnohradské.

130 □ m., 147.000 obyv. skoro výhradně katolíci národnosti německé. Poměrná lidnatost 1130. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch země. Vévodství solnohradské jest vysočina zavírající v sobě hořejší a střední pořčí Salice, vrchoviště Mury a prameny Enže. Na jižním pomezí čnějí vysoké Túry, které se na 31° v. d. rozsochou na dvě větve dělí, obklopujíce hořejší tok Mury. Jméno Túrův dává se zvláště jejich prolukám, z nichž nejznamenitější jsou: Túr kimmelský, felbský, fušský, svatokrevský, malnický (vesměs 7.500' — 8.600') a radštdtský. Kromě svrchu již jmenovaných vrcholů zasluhují ještě zmínku: Štít třípanský (11.350'), Wiesbachhorn (10.300'). Severní část země pokrývají Alpy vápenné rozdělené dolinami Sály a Salice na vícero skupin, z nichž nejznamenitější jsou: Kamenné

moře (8.380'), Věční sníh (8.500') a Tännengebirge (7.682'). Horstva zaujímají více 90 □ m.; jen na severu přechází dolina Salice v rovinu bavorskou. Hořejší dolina Salice jmenuje se Pinzgau, střední Pongau, rovina nad dolejší tokem jejím Salzachgau, hořejší Pomurí Lungau.

Vodstvo. Největší řeka jest Salice, tekoucí s počátku od z. k v.; přijavši s pravé strany vícero bystřic, obrací se k s., jest splavnou od Halleina a spojivši se se Sálou jest hranicí proti Bavorům. Krimelská Acha tvoří největší vodopád v celém mocnářství. Enže vchází prolukou mandlinskou do Štýrska; také Mura po krátkém toku do Štýrska vstupuje. Solnohrady mají četná malá jezera ledovcová a vysokinná; toliko celské jezero v Pinzgavě jest poněkud větší.

Jméno Solnohrad (Salzburg) odvozuje se od starého hradu arcibiskupů solnohradských vystavěného nad Salicí.

Znak zemský má na levé polovici stříbrné břevno příčné v červeném, na pravo černého lva v zlatém poli.

Místa:

Sněm solnohradský sídlící v Salcburku skládá se z 26 členů a vysílá ze středu svého 3 poslance do říšské rady.

Hlavní město jest Salcburk (Solnohrad 19 325) v krásné poloze po obou stranách Salice; pro krásné budovy, paláce a chrámy často „německým Římem“ nazýván; sídlo arcibiskupa; císařský zámek Mirabell; v chrámu sv. Petra, hrob sv. Ruperta, prvního biskupa salcburského; rodiště Mozartova (nar. 1756). Bohoslovecká fakulta, vyšší gymnasium, realka, museum Carolino-Augusteam; továrny na kůže, čilý obchod, železnice; komora obchodní a živnostenská.

Hallein veliká solnice v Dürrenberku, solivarna, lázně solné, výroba zboží dřevěného, stavění lodí.

Wildbad-Gastein, proslulé teplice, malebné okolí, vodopád, gasteinské Achy; Hof-Gastein, lázně, voda se do nich vodí z bystřice; Rauris zlato na hranici věčného sněhu; Flachau, průmysl železnický; Ober-Alm, lučebniny, lomy mramorové na Untersberku.

P ř e h l e d.

Ač jest as 80% půdy plodistvých, přece pro nepříznivou povahu půdy a podnebí výtěžek pracně provozované orby tak skrovný jest, že vyhovuje jen s polovice spotřebě; musí se tudíž obilí dovážeti. Největší část plodistvé půdy zaujímají lesy a holiny (pastviny horské); na tyto přichází as 22%, na lesy vůbec skoro 54% veškeré plochy; pastviny horské podporují chov dobytka a mlékařství. Chov dobytka hovězího nachází se na tak znamenité výši, jako jen v málo kterých částech mocnářství, zvláště v Pinzgavě a Pongavě. Pinzgavské plémě koní považuje se za nejvýbornější v celém mocnářství plémě těžkých tažných koní. — Mezi plodinami hornictví jest nejdůležitější sůl (v Halleinu těží se do roka as 400.000 ct.); výtěžek ze železných dolův ve Flachavě není s potřebu, dováží se tudíž ze Štýrska a Korutan. Broník, đasík, otrušík (as 900 ct.) vyváží se též do ciziny. Velmi bohatá jest země na mramor (v Untersberku) a na sádru. Výtěžek zlata a stříbra jest poměrně skrovný. — Průmysl této řídky zalidněné země, ve které povaha alpská nejryzeji jest vyznačena, nedostačuje ani co do množství ani co do rozmanitosti výrobkův. Za novější doby však znamenati lze vytrvalý pokrok a některé výrobky se již vyvážejí:

lučebnické výrobky (z Oberalmu), zboží dřevěné (z Hallein), zboží hliněné a železné, třešňovka solnohradská a j. v. Pro obchod jest důležitá Salice, po které se vyváží dříví, sůl, sádra (as 700.000 ct.). Pro obchod dovozný a průvozný jsou důležité silnice a západní dráha Alžbětina. — Kromě učilišť, o nichž jsme se zmínili při hlavním městě, jest v zemi as 150 škol národních, jakož i několik dobročinných ústavů.

§. 47. Vévodství štyrské.

408 □ m., 1,077.000 obyv., skoro vesměs katolíci (as 6000 protestantův); bez mála $\frac{2}{3}$ Němci, více než $\frac{1}{3}$ Slovinci. Poměrná lidnatost 2689. Hranice? Zeměpisná poloha?

Povrch země. Štyrsko náleží k zemím alpským a vyniká rovně malebností krajín a velikolepostí horstev, jako hojností a bujností rostlinstva v rovinách. Severní a západní část jest hornatina; v jižních a východních krajích se střídají hory a pahorkatiny s úrodnými údolímí a rovinami. Horstvo náleží ku všem třem pásmům alpským. Střední Alpy vstupují do země ze Solnohrad (Hochgolling 9000'). Hlavní pásmo (proluka Túru rottenmannského) končí se blíže vtoku Lesnice (Liesing) do Mury; jiné pásmo tvoří vodní rozhraní mezi Murou a Drávou a vysílá větev směrem severovýchodním k Brucku, která i na levém břehu Mury směrem tímto postupuje a se končí Wechselem; jihovýchodní haluz táhne se k Drávě (hřbet packý a Golovec) a končí se na pravém břehu jejím pochorským pohorím; mezi Wechselem a horstvem pochorským jest země naplněna haluzemi a výběžky pobočných pásem. — Severní Alpy vápenné vstupují do země skupinou Dachsteinu a Předělu jakožto pohraničné horstvo naproti horním Rakousům a dosahují, prorvány jsouc průlomem Enže u Starého trhu, skupinou Hochschwabu až k skupinám Raxalpy a Sněžky. — Jižní Alpy vápenné počínají Skutným vrchem (na trojnásobném rozhraní Štyrska, Korután a Krajiny), prostírají se mezi Sávou a Savinou, a prorvány byvše touto přecházejí pod jménem hor makolských do Horvatska. Alpy vápenné jsou bohaté na prosmyky, divoké debře a malebná údolí. — Nejznamenitější rovina jest pole ptujské, pak půvabné hradecké a úrodné lipnické pole.

Štyrsko má dostatek tekoucích vod, které vesměs k poříčí dunajskému náležejí a jichž se skoro naskrze používá k účelům obchodním a průmyslovým. Největší a pro obchod nejdůležitější řeka jest Mura, vedle ní nejznamenitější jest Dráva, která již v Korutanech splavnou se stává.

Enže teče Štyrskem od prosmyku mandlinského až k Starému trhu, jsouc větším dílem divokou bystřicí, a stává se teprve splavnou pod vtokem (štyrské) Salice. Důležitější jest pro obchod Sáva. Přichází z Krajiny, tvoří rozhraní mezi Štyrskem a Krajinou a přijímá Savinu přicházející z Karavanek. Travná a Rába vyvěrají ve Štyrsku. — Vodopádův a jezer má země poměrně méně, než ostatní země alpské; za to má mnoho zřidel minerálních, zejména kyselky, mezi nimi kyselku rohateckou. Velmi se zvelebují též půvabné lázeňské místo Gleichenberg.

M í s t a :

Sídlem vlády zemské a sněmu zemského jest Hradec. Sněm skládá se z 63 členův: z knížat biskupův Sekovského (v Hradci) a Labudského (v Marburku), z rektora magnifika university hradecké, z 12 poslancův volených velkostatkáři, po 3 z obchodních komor v Hradci a Lubně, z 19 poslancův měst a městysův, z 23 poslancův volených obcemi venkovskými. Do sněmovny poslancův v říšské radě vysílá Štýrsko 13 zástupcův.

Hlavním městem zemským jest Štýrský Hradec (Graz 80.723 obyv.), v půvabné dolině nad Murou, na úpatí opevněného zámekého vrchu; sídlo místodržitele, biskupa sekovského; chrám biskupský, hrobka cis. Ferdinanda II. a jeho rodiny, cis. hrad, dům zemský; universita, vyšší technické učiliště s bohatými přírodovědeckými a technickými sbírkami (Joanneum), obchodní a průmyslová akademie; gymnasium, reálka; komora obchodní a průmyslová, víceró dobročinných ústavů, vědecké a průmyslové jednoty. Skvětající průmysl, velmi čilý obchod. Krásné okolí: Hilmerteich, zámek Eggenberg, Hostýn a j.

Bruck nad Murou, obchod se železem a zbožím železným, reálka; V o r d e r n b e r k a E i s e n e r z, proslulé těžení železa z Rudné hory; vyráběním železa surového jsou znamenité: T u r r a c h, N e u b e r g, G o l l r a t h, H i e f l a u, L i e t z e n; kosami a srpy: R o t t e n m a n n, K r i e g l a c h, F r ö h n l e i t e n, L u b n o, K i n d b e r g, M ü r z z u s c h l a g; v S c h l a d m i n g u jsou doly žasíkové a broníkové; volká huť železná v N e u b e r g u hotovuje koleje železničné; cis. slévárna u slavného poutnického místa M a r i a z e l l u dělá a věčí zboží z l i t i n y (chrám poutnický vystavěn r. 1366, obnoven r. 1644), překrásné okolí; M u r o v vyrábění ocele a kujného železa; L u b n o, učiliště hornické, reálka, komora obchodní a živnostenská, silný obchod se železem, hamry, drátovna, výborné uhlí kamenné; předchozí smlouva o mír 10. dubna 1797. A u s s e e v štýrském statku komory solní, krušná sůl ze S a n d l i n g u, sůl varná; J u d e n b u r g ve středověku skladiště obchodu z Německa do Italic; opatství benediktinská v A d m o n t u a S v. L a m b r e c h t u.

2. F ü r s t e n f e l d. cis. továrna na tabák; G l e i c h e n b e r g proslulá zřídla léčivá, dobře zařízené lázně, sady a j.; T o b e l b a d, lázně; R a d g o n a (R a d k e r s b u r g) na ostrově Mury, vinařství, obchod s plodinami zemskými; Ruňa, opatství cisterciáckův zal. 1128; hrobky více štýrských vévod, bohatá knihovna; B o r o v á, klášter řeholních kanovníkův, zal. 1163; u I v n i c e a V o i t s b e r k a bohaté doly kamenouhelné.

3. M a r b u r k (M a r i b o r), sídlo biskupa labudského, gymnasium, reálka; štěpařství a vinařství, továrny na káže a rosolku, znamenitý obchod. C e l j e nad S a v i n o u, gymnasium, reálka; římské město C e l e i a; P t u j (řím. P e t o v i u m) vinařství, obchod do H o r v a t s k a a U h e r; římské a staroslovanské starožitnosti; K o j n i c e (G o n o v i z), L u t o m ě r a P e k r y výborné víno; L a š k o (T ü f f e r) a D o b r n a (N e u h a u s) teplíce; R o g a t e c kyselka, již se vyváží do roka as 700.000 láhví, H r a s t n i k a T r e b o v i j e velmi výtěžné doly kamenouhelné.

P ř e h l e d.

Více než 90% veškerého povrchu země jest plodistvých, avšak lesy zaujímají skoro polovici, role jen as 22%, vinohrady as 6 čtv. mil., ostatní luka a pastviny.

Nestejná vyvýšenost půdy má za následek různé podnebí, od něhož závisí rostlinstvo a veškeré vzdělávání půdy.

V Dolním Štýrsku (bývalé kraje: hradecký, mariborský a celský) jest polní hospodářství hlavním zřídlem výživy obyvatelstva. Pilně vzdělávaná půda dává hojný užitek veškerých druhův obilí (rež, pšenice, oves, kukuřice a pohanka), jenž ale nekryje spotřebu veškeré korunní země. Zvláštní péče se věnuje vinařství a štěpařství; $\frac{1}{3}$ vinic připadá na hradecký, $\frac{2}{3}$ na mariborský kraj (lutoměřské, črešnovické, pekerské, mariborské víno a j.); z ovoce mestného hotovuje se cider.

Těž pěstování moruší a počátky hedvábnictví jsou povšimnutí hodny. Konopí se pěstuje kolem Radgony, štetka soukenická kolem Hradce a Voitsberka. Také chov dobytka jest dosti značný. Hornictví se obmezuje na těžení hnědého uhlí; tu jsou zvláště důležité doly u Köflachu (železnice z Hradce do Köflachu), Ivnice a Hrastniku. Průmysl jest hlavně zastoupen malými živnostmi a pracuje nejvíce pro spotřebu místní. V Hradci a okolí jeho jsou také větší továrny na stroje, lučebniny, cukr, papír, hrubé sukno (loden), kávoviny, čokoládu; zboží kožené a železnické vyrábějí skoro výhradně řemeslníci.

V Horním Štýrsku, obsahujícím as 160 □ m., zaujímá orná půda jen 9%, traviny naproti tomu 24%, lesy více 25%, a neplodná půda více 13%. Orná plocha jest tudíž skrovná, podnebí drsné, lidnatost řídká (průměrem pouze 1226 lidí na 1 □ m.); hospodářství polní nemůže kryti spotřebu obyvatelstva. Chov dobytka jest prohojnost hojná a pastvin uspokojivý; mezi dobytckem hovézím vyniká plémě pomurické; z Poenží pochází dobrý druh těžkých koní. Důležité jest těžení železa, uhlí a soli. Výroba surového železa obnášela r. 1861 více 1½ mil. ct., a přibýlo jí od r. 1857 o 59%. Výtěžek hnědého uhlí obnášel více 2½, výtěžek soli ½ mil. ct. Štýrsko vyrábí nejvíce v Rakousku železa a jakost jeho těšila se již v starém věku („norické železo“) výborné pověsti. Průmysl zanášá se hlavně spracováváním kovů, zvláště v dolinách hořejšího Pomurí až po Hradec; výrobky (srpy, nářadí, zboží litinné atd.) požívají pověsti světové. Výtečné ocele vyrábí Štýrsko nejvíce ze všech rakouských zemí. Závody toho druhu rovnají se nejvýbornějším cizozemským, ba sloužily v mnohých případech již za vzory. Svě zboží železné a ocelové dováží Štýrsko do všech zemí rakouských, do Německa, Francie, Italie a Ruska. Veškerá hodnota obnášela r. 1857 skoro 11½ mil. zl.

Štýrsko vede čilý obchod. Říšské a zemské silnice, železnice z Vídně do Terstu, s kterou jsou spojeny pobočné dráhy z Pražského dvora do Kněží, z Mariboru do Celovce a ze Zděného mostu (Steinbrück, Zidan most) k Záhřebu; dráhy vodní, peněžny a 2 obchodní komory podporují obchod tržební. O duševní vzdělání pečují učiliště, o nichž jsme se svrchu (při Hradci) zmínily, pak as 570 národních škol, reálky v Hradci, Mariboru, Celji a Brucku, gymnasia v Hradci, Mariboru a Celji. Ve všech odvětvích lidské činnosti pozoruje se potěšný pokrok.

§. 48. Arcivévodství rakouské pod Enzí. (Dolní Rakousy.)

360 □ m., 1,720.000 obyvj.; kromě hlavního města skoro naskrze katolíci a Němci.
Hranice?

Země. Tři čtvrtiny Dolních Rakous jsou hornatina. Na jihu od Dunaje táhnou se části severních Alp vápenných, které se z Horních Rakous a ze Štýrska do země rozestírají (Oetscher, Raxalpe, Sněžka); na jihovýchodě vstupuje poslední pásmo středních Alp (Wechsel) do země; Vídeňský les s Lysou horou jest výběžkem oněch, pohoří Litavské výběžkem těchto. Na severu od Dunaje tvoří jižní úbočí českomoravské vysočiny hornaté planiny, jejichž okrají naproti východní pahorkatině sluje horou

Manhartskou. Největší rovinu zavírá v sobě úval vídeňský na obou březích Dunaje. Na levém břehu až po malé Karpaty leží úrodné pole moravské, jakož i pole tulenské, severozápadně od Vídeňského lesa; na pravém půvabný, úrodný úval vídeňský v užším smyslu, v jehožto jihovýchodní části se rozkládá neúrodné kamenné pole novoměstské.

Hlavní řekou země jest Dunaj, který skoro veškeré vody země přijímá. V pravo: Enže, Ipsa, Erlafa, Vielacha, Treisma, Fischa, Litava; v levo: Kremže, Chub a Morava (s Dyjí). Splavnými jsou pouze Enže a Morava; ostatních se používá dílem k plavení dříví, dílem k účelům průmyslovým. Silný spád vodstev alpských poskytuje průmyslu znamenité síly vodní pro četné mlýny a hamry; hojnost vody v rovině pro přádelny. Průplavu vídeňsko-novoměstského používá se nejvíce k dopravě paliva a staviva do sídelního města (lodi s 500—800 ct.)

Místa:

Sněm dolnorakouský skládá se z 66 členů: z knížete arcibiskupa vídeňského a biskupa st. pöltenského, z rektora university vídeňské, z 15 poslanců volených velkostatkáři, z 24 poslanců měst a městyšů; z 4 poslanců vídeňské obchodní komory a z 20 poslanců obcí venkovských. Do sněmovny poslanců na říšské radě vysílá Dolní Rakousko 18 zástupců. Nejvyšším úřadem správním jest c. k. dolnorakouské místodržitelství, jemuž jsou podřízeny c. k. okresní úřady. Žádnému okresnímu úřadu není podřízeno zemské, zároveň říšské.

Hlavní a sídelní město Vídeň (622.087 obyv.), největší, nejlidnatější a nejznamenitější město mocnářství.

Město se svými 36 předměstími má rozsáhlost více 1 □ m. a as 9000 domův.

Jest sídlem nejvyšších úřadův říšských a arcibiskupa. Památé kostely jsou: metropolitní chrám svatého Štěpána slohu gotického, kostel svatého Karla Borromejského, chrám Panny Marie na nábreží (Maria Stiegen), dvorní chrám farní Augustinův (hrobka arciv. Marie Christiany, od Canovy), kostel Kapucínův s císařskou kryptou, kostel Minoritův s mosaikou podle Leonarda da Vinci, kostel starolerehenfeldský, nedostavěný chrám votivní a m. j. Z budov zasluhují zmínku: hrad císařský, zbrojnice, belveder (s obrazárnou), mnohé státní a soukromé paláce, akademie věd, mincovna, hlavní celní úřad, paláce arciv. Albrechta, knížete Liechtensteina, hraběte Harracha, knížete Schwarzenberga; nová banka, ústav úvěrný, obchodní akademie, nádraží a m. j. Proslulé jsou velké císařské sbírky: dvorní knihovna, kabinet přírodnin, mincí a starožitností, sbírka ambraská, akademie výtvarných umění, jednoty umělecké. Víceero pomníků (cis. Josefa, cis. Františka, arciv. Karla, prince Eugena a Schwarzenbergův), chrám Theseův v národní zahrádě a j. Vědecké ústavy: akademie věd, universita s velikolepými sbírkami, říšský ústav geologický, společnost geografická, seminář, Augustineum, Theresianum, ústav polytechnický, akademie Josefova ku vzdělání lékařův vojenských, orientalská akademie, obchodní akademie, 4 gymnasia a 4 úplné realky, soukromé reálné a obchodní školy atd. Pro obchod a průmysl: národní banka, ústav úvěrný, srážecí peněžna, bursa pro obchod s penězi a papíry cennými, bursa pro obchod se zbožím, spořitelna, víceró společností pojišťovacích, paroplavební společnost dunajská obchodní a živnostenská komora, jednota živnostenská, školy živnostenské, hospodářská a zahradnická společnost. Četné zdravotní a dobročinné ústavy, zejména: nemocnice, ústav pro hluchoněmé a slepé, ústav pro choromyslné, sirotčinec, invalidovna. Místnosti zábavě věnované: Prater, Augarten a jiné zahrady, 6 divadel, překrásné okolí s letními sídly. První továrny a obchodní město říše. Císařské letohrady: Schönbrunn, Hetzendorf, Laxenburg. Pamětihodná místa jsou dále: 1. Nové město vídeňské, vojenská akademie, důležitý průmysl (stroje, přádelny bavnické, zboží hedbávné, stuhárny, čistírny na cukr); rodiště a hrob cis. Maximiliana I. Baden, sírné teplice, půvabné okolí. Průmyslná místa: Neukirchen, slévárna, přádelna bavnická; Pottendorf, největší přádelna bavnická celého Rakouska (200 strojů, 62.000 včetně, více 1300 dělníkův); bavlna se přede též: ve Waltersdorfu, Trumově, Schwadofu, Fahrafeldu, Felixdorfu a j.; Pitten, Malý Neusiedel a Ebenfurth, papír; Inzersdorf na

vídeňském kopci, největší fabrika na cihly na světě. Schwechat a Liesing, pivovary. Mödling, Gumpoldskirchen, Vöslau, Grinzing, Weidling, Klosterneuburg, vinařství. Hainburg, velká továrna na tabák. Opatství: Klosterneuburg a Heiligenkreuz, zal. Leopoldem svatým (1108 a 1135); v prvním ostatky zakladatelovy, v druhém krypta Babenberkův.

2. St. Pölten, sídlo biskupské; slavná opatství: Melk, Seitenstetten, Herzogenburg, Lilienfeld. Průmysl železnický: Waidhofen nad Ipsou, Scheibbs, Sv. Jiljí, Tuln, pole tulenské.

3. Korneuburg, loďnice společnosti paroplavební; Stockerau, hlavní komise vojenské oděvů; Aspern, vítězství arciv. Karla nad Napoleonem I. (22. května 1809); u Jedenspeigen, vítězství Rudolfa habsburského nad Otakarem českým (1278); Rötz, Mailberg a Bisamberg, vinařství; Maissau, pěstování šafránu; Dürnkrut, Absdorf, cukr řepový.

4. Kremž; Stein, lodnice pro obchod podunajský. Opatství: Světlá a Jernů; Maria Taferl, poutnické místo; Waidhofen nad Dyjí a Velké Sighartice, zboží lně a bavlněné. Hrady: Dürrenstein a Rosenberg u Hornu, Persenbeug.

P ř e h l e d.

Největší díl země jest hornatina a pahorkatina s jílovitými úbočími. Více než 90% půdy jest plodistvých; těchto zaujímá více než 40% orná půda, 34% lesy, 14% lučiny a zahrady. Orná půda jest celkem jen prostřední dobroty, nejúrodnější části jsou pole tulenské a moravské. Nejsilnější se provozuje orba v rovinách nad Dunajem, Moravou a Dyjí; roční výtěžek nicméně nestačí potřebě země, především lidnatého hlavního města. Lnu a konopí se nyní méně pěstuje, nežli za dřívějších dob; hořčice se pěstuje u Kremže, šafrán u Maissavy. Důležité jest vinařství provozované as na 8 □ m.; výtěžek obnáší as 2 mil. věder vína, dílem výborné jakosti (Gumpoldskirchen, Vöslau, Rötz a j.). V západních krajích se chová dobytek (dobytka hovězí, šlechtěné ovce, drůbež); (včely). Mezi výrobky horníckými vyniká těžení uhlí kamenného v obvodu lesa vídeňského. Kromě toho se těží železo, kamenec, tuha, výborné vápno, sádra a žerňovy.

V průmyslu zaujímají Dolní Rakousy přední místo mezi rakouskými zeměmi; Vídeň s okolím svým jest střediskem jeho. Z ostatních krajů nejpokročilejší v tomto ohledu jest jižní část země. Hodnota zboží do roku vyráběného odhaduje se na více než 150 mil. zl., z čehož na sídelní město připadají více než $\frac{2}{3}$. Výrobky průmyslné jsou velmi rozmanité. Ve Vídni se hotovuje zboží hedbávné, šály, zboží ozdobné (ze zlata, stříbra, slitiny, kůže, pěnku), zboží modní, kůže, stroje, fyzikální a hudební stroje, lučebniny; ve Vídni a po ostatní zemi: přediva bavlněná (46 velkých prádel s více než 550.000 vřeten), tištěné zboží bavlněné a vlněné, papír a zboží papírové, cukr a zboží železné. I hotovení pláten a nití, továrny na olej, sklárny, zrcadelny a pivovary jsou znamenité. Erární závody: státní tiskárna ve Vídni, papírna Schlögelmühle u Gloggnic, továrna na tabák v Heinburku. V Dolních Rakousích jsou všechna znamenitější odvětví průmyslu zastoupena; skoro všechny velké továrny mocnářství mají tam své sklady; Vídeň jest takřka stálou výstavou průmyslovou. Skoro ve všech odvětvích znamenati lze pokrok. Sídelní město jest také hlavním sídlem

o b c h o d u rakouského: odtud se vyvážejí výrobky průmyslu nejen do všech zemí rak., nýbrž také do cizozemská, a ze všech stran dovážejí se tam suroviny a tovary. Dunaj, železnice, dobré silnice napomáhají obchodu; k jehožto zvelebení směřuje činnost četných penězů, pojišťovacích a úvěrných ústavů, společností a jednot, které se těší podpoře vládní.

O d u š e v n í v z d ě l á n í pečuje kromě vědeckých ústavů státních, obecních a soukromých, o nichžto jsme se při popisu hlavního města zmínili, na venkově skoro 1100 národních škol, vícero reálek (Korneuburg, Nové město vídeňské, Baden, Kremž, St Pölten a j.) a gymnasií (v Novém městě, Melku a Kremži úplná; v Seitenstettenu a Hornu nižší gymnasia). Ze 100 dětí k návštěvě školní povinných navštěvuje školu skutečně 98. —

§. 49. Arcivévodství rakouské nad Enží. (Horní Rakousy).

218 čtv. mil, 714.000 obyv., skoro výhradně katolíci a Němci. H r a n i c e ?

Země. Horní Rakousko jest na větším díle hornatina; jižní polovici jeho vyplňují části a výběžky severních Alp vápenných, severní polovici větve vysočiny česko-moravské. Nad vrchovištěm Travné ční skupina Dachsteinu s jediným ledovcem a nejvyšším vrcholem země (Dachstein 9490'); mezi Travnou a Štýrou jest skupina velkého Předělu (Priel); mezi Štýrou a Enží skupina Pyrgasu; nízká předhoří naplňují prostor mezi Travnou a Enží až po Dunaj. Mezi Travnou a Innem leží Hansruck. Na levém břehu Dunaje prostírají se úbočí a výběžky Šumavy. — Hlavní dolinou země jest údolí Dunaje, nejznamenitější doliny pobočné jsou na jižní straně (dolina Innu, Travné a Enže). Od Lince se prostírá až nad Wels největší rovina země, lada welská.

Země jest bohatá na vodstva a náleží skoro docela k počíci dunajskému. Dunaj vstupuje pod Pasovem pravým, u Engelhartszellu také levým břehem do země, kterou opouští při vtoku Enže pravým, u Sarmingsteinu levým břehem. Nebezpečný dříve pro plavbu vír pod Greinem („Strudel“ a „Wirbel“) učiněn byl skoro neškodným roztrháním bradel. Největší přítoky na pravém břehu: Inn, bystrotoká Travná, která teče jezerem hallstattským a gmundenským, vystoupivši z tohoto tvoří velikolepý vodopád, a jejížto hořejší dolina s okolními malebnými skupinami alpskými a četnými jezery „statkem solní komory“ slove, — pak Enže se Štýrou. Na levém břehu vlévá se do Dunaje Mühla, po které plaví velmi mnoho dříví. Překrásná jezera (Gosavské, hallstattské, gmundenské, atterské, moudské, sv. wolfgangské a j.) leží v počíci Travné. — Podnebí jest drsnější než v Dolním Rakousku; od něho závisí květena.

M í s t a

Sídlem vlády zemské jest Linec. Sněm zemský skládá se z 50 členův: z biskupa lineckého, z 10 poslanců zvolených velkostatkáři, z 17 poslanců měst a průmyslných okresů, z 3 poslanců linecké obchodní komory a z 19 poslanců zvolených obcemi venkovskými. Do sněmovny poslancův v říšské radě vysílá 10 zástupcův. Hlavní město jest

Linec (30.519 obyv.), místodržitelství, biskupství; 32 hradebných věží (věže Maximilianovy); museum Francisco-Carolinum, gymnasium, vyšší reálka, ústavy pro slepé a hluchoněmé, školy soukromé. Skvětající průmysl (látky vlněné, kůže a j.); loděnice, skladiště pro obchod podunajský; obchodní a živnostenská komora, spořitelna, ústav pojišťující proti škodám z ohně; četné dobročinné ústavy. Předměstí Urfahr.

Průmyslné okresy: Kleinmünchen, strojný mlýn, přádelny na bavlnu; Strudenberg, továrna na rozžehadla; Haslach, plátenictví; Přední a Zadní Weissenbach, bělidla na plátno; Mauthausen, lomy žulové, dlaživo pro Vídeň.

2. Ried, tkadlectví, obchod s obilím; Schürding, pivovary, obchod s dřívím, most přes Inn; Braunau, lodařství, pivovary, tkadlectví.

3. Wels, císař Maximilian I. zemřel tam 12. ledna 1519; Hallstadt, Ischl a Ebensee, solivarny, v Ischlu četně navštěvované lázně rapové; Gmunden, hlavní sklad soli v statku solní komory vyráběné, železnici přes Linec do Budějovic; nad Sv. Wolfgangem Schafberg. Opatství benediktinské v Lambachu (od r. 1056); Fiechtau, hotovení hraček dřevěných; Wolfsegg, vydatné doly hnědouhelné.

4. Steier, proslulé zboží železné a ocelové; reálka, důležitý obchod se zbožím železným; Enže, velmi staré průmyslné město; nedaleko něho ves Lorch (římská osada Laureacum; † 304 sv. mučenník Florian); slavná opatství: Sv. Florian (r. 1071) a Kremsmünster (r. 777). Průmyslná místa: Mölln (drnkačky); veleřlíny na zboží ocelové: Weyer, Gross- a Reichraming (výroba lité oceli); Micheldorf, Spital pod Pyhrnem, Kirchdorf a j. hotovení kos. Hall, proslulá léčivá zřídla řasíková.

P ř e h l e d.

Více než 90% veškeré plochy jest plodistvých; více než $\frac{1}{3}$ zaujímá půda orná a skoro právě tolik zaujímají lesy. Obilí se daří nad spotřebu; luka a velmi dobré pastviny alpské podporují chov dobytka. Hornorakouská hospodářství selská mohou na mnoze sloužiti za vzory. Kromě žita a pšenice, které se sejí na rovině, jest pěstování ovoce mestného, z něhož se připravuje jablečnická a hruškovice, velmi rozšířené. — Hornictví těží hlavně hnědé uhlí a sůl; ono ve Wolfsegg a na j. m. (více než 1 mil. ct.), této se těží v Hallstadtu, Ischlu a Ebensee do roka více než 1 mil. ct. — Nejdůležitějším odvětvím průmyslu jest hotovení zboží železného a ocelového, provozované dílem v továrnách, nejvíce však řemeslníky. Surové železo dováží se ze Štýrska po Enži. Přední místo zaujímají kosy a srpy (Micheldorf a Kirchdorf v dolině kremžské); velmi se také cení nože (Steier), hřeby (Losenstein), náčiní řemeslnická a náradí. Střediskem tohoto průmyslu zaměstnávajícího více než 700 závodův, jehož výrobky se odhadují ročně na 4 mil. zlatých, jest Steier. Výrobky se neodbývají pouze v tuzemsku; vyvážejí se na východ, do knížetství podunajských, také do Rusi, až do Kamčatky, do severní Ameriky. — Průmysl bavlnický činí skvělé pokroky; přediva bavlnická převyšují hodnotou i kosy. Čilý ruch se jeví v plátenictví, zejména v bývalém kraji mthlském. Zboží vlněné dochází všude uznání. Výroba koží a papíru pokračuje taktéž stále. Výroba zboží dřevěného jest značná (lodi, sprosté zboží dřevěné a berchtesgadenské zboží n. řezbářská díla). Pivovárství požívá dobré pověsti. — Pro tržbu a obchod jest důležitá plavba po Dunaji, po Enži a Travné s jejich přítoky. Kromě četných splavných řek (Dunaj, Inn, Travná, Enže, Salice)

a voroplavných potoků má země rozsáhlou síť říšských a zemských silnic, železnici gmundensko-linecko-budějovickou a Alžbětinu západní dráhu (od níž se odštěpuje rámě vedoucí do Pasova). Horní Rakousko vyvází i plodiny země i výrobky průmyslu; blahobytu obyvatelstva přibývá. Státní i obecní ústavy pečují o duševní vzdělání. Národních škol jest as 500; v Linci, ve Freienbergu (u Lince) a v Kremsmünsteru jsou vyšší gymnasia; vyšší realka a obchodní škola jest v Linci; v Steieru, ve Welsu a Riedu jsou nižší realky. Dobročinné ústavy a jednoty zasazují se o tělesné a duševní blaho pracující třídy.

§. 50. Vévodství krajinské.

181 □ m.; 459.000 obyv., skoro výhradně katolíci; podle národnosti Slovinci, jen asi 25.000 Kočevákův a část obyvatelstva hlavního města a několik větších míst jsou Němci (dohromady as 36.000). Poměrná lidnatost 2541. Hranice?

Země. Krajinsko má skoro veskrze povahu vysočiny, náležející dílem k soustavě alpské, dílem k soustavě Krasové. Na severu a severo-západu jsou části jižních vápenných Alp, totiž: skupina Babího zubu (Mangartu) a Tříhlavská, pásmo Karavanek a Alp Kamnických. V skupení Babího zubu jest nahromaděno tolik prosmyků, kolik se jich jen pozřídku kdes vyskytá; na východní straně skupiny Tříhlavské (Tříhlav více 9000') prostírá se lesnatá planina, snižující se na jihovýchodu k úvalu hornokrajinskému; Alpy Kamnické (Grintovec více 8000') rozbíhají se k Sávé nízkými lesem porostlými brdy. Doliny Soče, Idria a Sory oddělují tyto Alpy od planin Krasových, z nichž „vysoký Kras“ s několika planinami náleží ku Krajinsku. (Hrušice, Nános, Sněžník, skupiny pahorků na jihovýchodě s Gorjanci.) Zvláštnosti Krasu jsou: široké hřbety skalné, prohlubiny na způsob koryt a nálevek, podzemské jeskyně a rozsedliny, nedostatek otevřených údolí říčních, zanikající a jinde opět vycházející vodstva (v těchto proteus anguineus).

Nejznamenitější řeka jest Sáva (vznikající spojením bohyňské a korěnské Sávy), která teče Krajinskem v délce 26 mil a přijímá skoro všecka vodstva jeho: Soru, Ljublanici, Bystřici, Kerku a Kupu. Nejpamátelnější řeka jest Ljublanice, která co Pivka po toku 3 míle dlouhém se vrhá v jeskyni postojenskou, tam přijímá více potokův, vychází pak co Unec opět na světlo, teče dolinou planinskou, zaniká opět, vychází konečně u Vrhniky co splavná Ljublanice a vlévá se pod Lublaní do Sávy. Idrice a Vipava vlévají se do Soče. — Na vrchovišti Sávy leží krásná jezera horská: bohyňské, korěnské a bledské; periodické jezero cerknické v Krasu odtéká časem docela otvory nálevkovitými a přijímá těmito též své přítoky.

Místa:

Sídlem zemské vlády a sněmu zemského jest Lublaň. Sněm skládá se z 37 členů: z knížete biskupa lublaňského, z 10 posl. zvolených velkostatkáři, z 8 zvolených městy a městysy, z 2 zvolených obchodní komorou lublaňskou, z 16 zvolených obcemi venkovskými.

Do sněmovny poslanců v radě říšské vysílá Krajinsko 6 zástupcův. Hlavní město jest:

Lublaň (23.032 obyv.) nad Lublancí a na úpatí opevněného Zámeckého vrchu, na místě římského města Aemona. Sídlo knížete biskupa, má velmi krásné kostely (zejména chrám biskupský) s obrazy a mramorovými sovkulturami, více výstavných budov; gymnasium (s biskupským konviktem Aloysianem), reálka, obchodnické učiliště, soukromá učiliště, knihovna, museum zemské, vědecké (historický spolek, zemské museum), živnostenské a dobročinné jednoty. Málo velkého průmyslu, ale dostatečně živnosti. Obchodní komora, spořitelna, záložna živnostenská, kongres r. 1821. Čilý obchod tržební. Krásné okolí; 4 □ m. velikého lublaňského močálu již více než polovice jest vysušena; hojně těžení rašeliny; železnici přes močál vedoucí.

Kraň (Krainburg), gymnasium, značný průmysl a obchod, druhdy snad sídlo markrabí krajinských Tržič (Neumarkt), na úpatí Ljubelu, znamenitý průmysl kožní a železnický; Loka (Lak) druhdy náležející biskupovi frisinskému, lněné zboží; Kamnik (Stein) v překrásné poloze, velmi průmyslný; Radolce, Záhoří, ložisko hnědouhelné. Postojna, proslulá jeskyně; Idrie, proslulé doly rtuťové; Vipava, podnebí vlašskému podobné, štěpařství a vinařství; Lož, obchod se solí, kožemi a koňmi; Nové město (Rudolfswert, Neustadt), gymnasium, obchod s plodinami země a výrobky průmyslnými; Metlika, nejznamenitější osada bývalého „krajíště slovinského“; Kočevje, náležející knížeti Auerspergovi („vévoda Kočevský“), německé obyvatelstvo provozuje značný obchod podomní; Kerško, vinařství, římské starožitnosti (Noviodunum); Toplice novoměstské, teplice; Ribenec, hotovení prostého zboží dřevěného.

P ř e h l e d .

Podle různosti povrchu jest Krajinsko přírodou rozděleno na tři díly: Gorensko (horní Krajinsko n. hořejší počtí Sávo až ku vtoku Lublanice) jest na severozápadě prostoupeno Alpami, na východě zavírá v sobě největší rovinu země, úval hornokrajinský, z níž po různu vrchy na způsob ostrovů vyčnívají; Dolensko (dolní Krajina, mezi středním tokem Sávy a hořejším tokem Kupy) jest kromě roviny nad vtokem Kerky pahorkatinou; v západní části Dolenska, počíná již kotlinatý útvar, jenž v Notranjsku (vnitřní Krajina), vlastní zemi Krasové, kromě otevřených dolin Idrice a Vipavy, převahu má. Gorensko provozuje čilý průmysl a v rovinách orbu; na Dolensku zasluhuje vedle polního hospodářství zmínku vinařství; Notranjsko jest nejchudší část země. Z veškerého povrchu země jest pouze 8 □ m. neplodivých; z plodivé půdy náleží více 43% lesinám a jenom as 14% orné půdě. Rozsáhlejší jsou lučiny a pastviny. Polní hospodářství nestačí spotřebě země; obilí se nejvíce dováží z Banátu a z Uher. Hlavní předměty vývozu jsou: jetelové semeno, konopě, ovoce a velmi mnoho dříví z Gorenska a z lesů na Sněžníku (skladiště v Planině a Senožechi). Chov dobytka nenachází se na žádoucí výši; včelařství provozuje se ve větších rozměrech a poskytuje medu a vosku výborné jakosti; o pěstování moruší se pokusili se zdarem žádoucím. — Mezi výrobky hornictví zaujímá přední místo těžení rtuť v Idrii (as 3000 ct. do roka). Kromě toho se těží surovina (r. 1857 více 91.000 ct., o 59% více než r. 1850), kamenného uhlí as 1/2 mil. ct., nejvíce v Záhoří, olovo (v Záhoří a v Knapovšich), zinek a j.

Průmysl jest posud skrovný. Velkých továren jest málo, naproti tomu jsou malé živnosti dobře zastoupeny. Nejvíce průmyslných závodů má Gorensko. Průmysl železnický jest hlavním odvětvím (Javorník, Sáva, Staré Fužiny, Bystřice) jehožto střediskem jest Tržič.

V Železníkách, Kropě a Kamjagorici hotovují se nejvíce hřeby. Chvalně známa jest slévárna na železo ve Dvoře na Dolensku. Největší továrny v Lublani a okolí jejím jsou: přádelna na bavlnu, továrna na rozžehadla, parní mlýn, papírna a olejovna v Josefově (u Lublaně). Jiná odvětví průmyslu jsou: krajkářství v Idrii a Kamniku; hotovení hrubého sukna (Loden), pokryvek pro koně a p. v Krani, žíněných řešet v Straziši (u Kraně) a t. d.

Obchod s výrobky zemskými a s obilím jest značný; dobré silnice a železnice napomáhají jemu.

Ob duševní vzdělání pečují více než 180 škol národních, gymnasia v Lublani, Krani a Novém městě, realka v Lublani, více soukromých učilišť a jednot. Návštěva národních škol jest poměrně ještě příliš slabá. Na jihovýchodě přechází slovinský ráz národní znenáhla v horvatský.

§. 51. Přímoří.

(Knižecí hrabství gorické a gradištské, markrabství istrianské a město Terst s okolím svým.)

145 □ m.; 545.000 obyv., skoro výhradně katolíci (kromě Terstu, kde bydlí obchodníci různého vyznání náboženského a různé národnosti); podle národnosti jsou více než $\frac{3}{4}$ Slované (Slovinci, Srbové a Chorváti), — Vlaši, skoro 7 % Němci a jinokmenovci. Poměrná lidnatost 3758. Hranice?

Země. Severozápadní část náleží k oblasti jižních Alp vápených, ostatek k vápeným planinám Krasovým; kromě ústí Soče a několik širších dolin jest tedy Přímoří na celé prostoře své hornaté. Kraj alpský jest dolinou Soče rozdělen na skupiny hory Čaniny a Tríhlavu. Na levém břehu Jdrje počíná Kras a s. lesnatá planina trnovského hvozdu (2500'); po ní následuje vlastní Kras spolu s Čičarijí. Zde vystupuje povaha Krasová v úplné přesnosti na jevo. — Istrie jest stupňovina, sklánějící se k moři a vodstvy hlubokými nurty k východu, západu a jihu tekoucími na vícero planin rozdělená. Na jihozápadní straně jest přívětivější, úrodnější pahorkatina, ostatně jest pustá a vyprahlá půda Krasu málo úrodná. Kras jest bohatý na velkolepé jeskyně s překrásnými tvary krapníkovitými. Podívání hodna jest také železnice Krasová.

Pobřežní řeky této země vylévají se do moře adriatického. Nejznamenitější jest Soče, tekoucí od západního úbočí Tríhlavu několika oklikami největším příčným údolím jižních Alp, přijímající Idrici a Vipavu a vylévající se co Sdoba do zátoky trzičské. V Istrii zasluhují povšimnutí Mírná č. Kvieto a Raše, jakož i jezero čepičské.

Místa

Říšské město Terst s okolím zastupují zřízení městští, a vysílají 2 členy do sněmovny poslanecké v říšské radě. Knižecí hrabství gorické a markrabství istrianské mají každé pro sebe zvláštní sněmy. Sněm goricko-gradištský skládá se z 22 poslancův: z knížete arcibiskupa gorického, z 6 poslancův zvolených velkostatkáři, z 5 zvolených městy a městy, z 2 zvolených obchodní komorou gorickou, a z 8 zvolených obcemi venkovskými; — sněm istrianský z 30 členův: ze 3 skupův (terštánského, poročského a kerčského), z 5 poslanců zvolených velkostat-

káři, z 8 poslanců měst a městysův, ze 2 posl. obchodní komory roviňské a z 12 posl. obcí venkovských.

Sněmy zasedají v Gorici a Poreči. Přímoří celé vysílá 6 zástupcův do sněmovny poslancův v říšské radě. Hlavním městem zemským jest:

T e r s t (i s územím 120.050 obyv.) nejznamenitější námořní a druhé obchodní město říše; zvláště důležité pro obchod rakouský do Levanty s čilou paroplavbou. Nejznamenitější ústav jest rakouský Lloyd, který udržuje paroplavbou spojení se všemi znamenitějšími přístavy adriatického, východní polovice středozemního moře a jeho částí. Sídlo konsulátův všech větších obchodních státův (jelikož mezi obchodníky skoro všechny národnosti evropské jsou zastoupeny). Průmysl a obchod podporují také komora obchodní, bursa, obchodní banka, četné společnosti pojišťovací. Velikolepé loděnice; mohutné hráze (moli) chrání přístav. Za posledních rokův navštěvovalo přístav průměrem 7-8000 lodí. R. 1860 čítalo obchodní loďstvo rakouské více 9600 lodí se skoro 400.000 tun; loďstvo válečné 37 lodí. Terst jest sídlem místopředsedů, biskupa; vědecké ústavy: plavecká a obchodní akademie, 2 gymnasia, knihovna, museum Winckelmannovo, zoologické museum, literární a umělecký odbor rakouského Lloydů. Budovy: chrám sv. Justa, Tergesteum, Teatro grande, světlárna, arsenál Lloydů, nádraží, nemocnice, vodovod. Na straní velmi mnoho letohradů (campagne); nádherný zámek zvěčn. arciv. Ferdinanda Maxe Mira-Mare. Za Římanův jmenovalo se město Tergeste. Křesťanství se záhy šířilo; mezi mučenníky jest sv. Justus patron města.

1. Gorice s podnebím skoro vlašským, nad Soči, arcibiskupství, gymnasium, reálka, obchodní komora, čilý obchod; čistírna na cukr, štěpařství a vinařství. Sídlo sněmu goricko-gradištského. V nedaleké Kostanjevici hrob francouzského někdy krále Karla X. V Gradišči slouží stará tvrz za trestnici pro těžké zločince. O g l e j (Aquila) na místě proslulého starého římského města Aquileje „klíče Italie.“ Ve středověku sídlo slavného patriarchatu, s velkým chrámem a četnými římskými starožitnostmi; Ajdovščina, přádelna na bavlnu, barvírna; K o r m i n, hedbávnictví; Teržič (Monfalcone) s přístavem.

2. (V Istrii) P a z i n (Pisino, Mitterburg), gymnasium; K o p r (Ca po d'Istria) (Justinopolis), staré město, solivarny, znamenitý obchod, gymnasium; u Pirana velmi veliké solivarny; u Motovuna doubravy, z nichž se dobývá dříví pro c. k. námořstvo; R o v i ň, obchod s olivami, rybařství, značný obchod, komora obchodní. P o r e č, biskupství, basilika, křesťanské starožitnosti ze 6. stol. Sídlo sněmu istrianského. P u l j e (Pietas Julia), největší válečný přístav rakouský, římské starožitnosti (ohromný amfiteater, chrám Romy i Augusta, porta aurea a j.). O s t r o v y: C r e s (Cherso) s hlavním městem téhož jména, plavba, rybařství, obchod s vínem a jižním ovocem; K e r k (Veglia), sídlo biskupa, čilý obchod; L o s i ň malý (Lussin piccolo), mnoho loďarův, výrobný četně navštěvovaný přístav; L o s i ň velký (Lussin grande) vyniká loďářstvím.

P ř e h l e d.

Knížecí hrabství goricko-gradištské, město Terst a poloostrov Istrie jsou co do zaměstnání obyvatelstva tři rozdílné krajiny. V kraji gorickém jsou nejdůležitější zřídla výživy: chov dobytka, vinařství, štěpařství a hedbávnictví. Pak jsou zde dvě přádelny na bavlnu, veliká čistírna na cukr, továrna na látky hedbávné, po celé Evropě známá barvírna na přízi v Ajdovščině. — Terst jest více obchodní než průmyslné město; vedle předmětů, jichž se potřebuje pro loď (zboží provaznické, plachtovina, suchar a p.), vyrábí se mnoho rosolky, kůže, mýdla olejového, svíček a j. Velikolepé jsou technické dílny rakouského Lloydů. — Istrie nemá továren; hlavní činnost obmezuje se na vinařství a pěstování oliv, na téžení soli mořské, na rybařství a loďářství, jakož i ony živnosti, jež jsou ve spojení s výpravou lodí. Tytéž poměry nalazáme na ostrovech; zejména Losiň malý učinil za nejnovější doby velmi značné pokroky v loďářství a v živnostech sem

náležících. — Kovů se v Přímoří netěží. Kamenného uhlí dobývá se v Labinu a Buzetu (v Istrii) as $\frac{1}{4}$ mil. ct.; solnice u Kopra a Pirana těží průměrem do roka as 600.000 ct. soli mořské. Istrie má hojnost stavebného kamení (mramor istrianský), kteréž bylo druhdy hlavním předmětem obchodu s Benátkami. — Četné přístavy a choboty jsou pro rakouský obchod námořní důležité. — Stav duševního vzdělání různí se podle národnosti. Němci přebývají mezi Vlchy a Slovany zejména v Terstu a Gorici; na pobřeží mořském má převahu národnost vlašská, ve vnitrozemí istrianském slovanská. Národních škol, jejichž návštěvě sice přibývá, aniž by docela uspokojovala, jsou skoro 300; v Gorici a Piraně jsou realky, v Rovini a Losini malém školy plavecké; v Terstu, Gorici a Kopru jsou úplná gymnasia, v Pazinu nižší gymnasium.

Z e m ě k a r p a t s k é .

§. 52. Království uherské.

3897 □ m., 10,172.000 obyv., a sice více 5,050.000 Maďarův, as 2,600.000 Slovanův, 1,173.000 Romanův, 1,222.000 Němců, as 394.000 Židův, pak menší kmeny. — Podle vyznání náboženského: as 6 mil. katolíkův (latinského, řeckého a armenského obřadu), více 1 mil. nesjednocených Řekův, více 2,150.000 protestantův, pak Židů. Poměrná lidnatost 2610. H r a n i c e :

Země. Uhry jsou dílem nížina, dílem hornatina. K nížině náležejí malá a velká uherská rovina; hornatina náleží jednak k soustavě karpatské, dílem se skládá z výběžků alpských, totiž z pohoří litavského, z lesa bakoňského, z nižší skupiny pětikostelské mezi Drávou, Blatnou a jezerem blatenským. Nejhornatější částí jsou Severní Uhry, kdežto uvnitru země největší nížina mocnářství se prostírá.

Vodstva. — Uhersko náleží skoro docela k poříčí dunajskému. Dunaj vstupuje do země u Břetislavi, teče malou uherskou rovinou; pod Ostřehomem přibližují se výšiny k oběma břehům jeho, doprovázející jej na pravém břehu až pod Budín. Skrovným spádem teče pak dílem mezi bařinatými břehy velikou nížinou až pod Nový Sad, kde vstupuje do Vojenské hranice. Dunaj tvoří několik ostrovů: veliký a malý ostrov Žitný (Csalóköz, Insel Schütt; pod Břetislaví), ostrov sv Ondřeje, čepelský a marketský na veliké rovině. Důležitější přítoky jsou: (na levém břehu) Morava (s Myjavou); Váh, který vstupuje u Hlohovce (Freistadt) do roviny, spojuje se u Guty v bařinách s novozámeckým Dunajem a příjív Nitru vylévá se u Komárna, máje jméno Váhodunaj; Hron (prýstící se na jižním svahu královny holy) teče na dolejšímu toku bařinami a vylévá se nejsa splavný naproti Ostřehomu; Ipola vylévá se, vlekouc se loudavým, mezi pahorky vtěsnaným tokem po mnohých oklikách u Szobbu; Tisa prýstí se v Marmaruši (černá a bílá Tisa), kterouž probíhá náhlým spádem; u Síhotě stává se splavnou pro menší lodi, a nosí od Tokaje parníky. Nesčíslnými oklikami mezi rozsáhlými bařinami teče nížinou a vylévá se pod Titem. Na upravení této řeky, známé též pro rybnatost její, již mnoho se vynaložilo. Tisa přijímá na pravé straně: Březovou, Bodrog, Hernad, Jágeru a Začvu, — na levé: Samoš, Kőrös a

Maruši. Tem eš protéká Benát a vylévá se u Pančeva. (Na prave m břehu): Litava, pohraničná řeka oproti Dolním Rakousům, vylévá se pod Uherskými Starými Hrady. Rába přichází ze Štýrska a jest splavnou od Körmöndu, kde vstupuje do malé roviny, až po ústí u Rábu. Blatná (Sárviz) vyvěrá z bařin lesa bakoňského, má na mnoze močálovité břehy, teče od Bělehradu Královského průplavem a přijímá z jezera blatenského přítok Šio a z planiny pětikostelské Kapoši. Dráva tvoří hranici oproti Chorvátsku a Slavonsku. — Nejznamenitější jezera jsou blatenské a neziderské; zmínku zasluhují též četná jezera vysočinná v Karpatech („mořská oka“). V obojí nížině jest mnoho bařin. — Průplavy: průplav Františkův (n. Báčský) a bežský i průplav blatenský; průplav Albrechtův Krasický v Barani a několik menších. Též na zřídla léčivá jest země velmi bohatá.

Ústava, správa a osady: Cis. diplomem z dne 20. října 1860 bylo ústavní zřízení království uherského opět v platnost uvedeno. Základní zákony z r. 1222 (zlatá bulla kr. Ondřeje II) a z r. 1687; pragmatická sankce cis. Karla VI z r. 1713 (v Uhrách jednohlasně přijatá čl. I a II říšského sčemu z r. 1722—23); různé články sněmovní, zejména z r. 1847—48, tvoří vedle uvedeného diplomu základy ústavy. Sněm uherský čítá 333 členů a skládá se ze sněmovny poslanců a z tabule magnatův. V čele správy stojí odpovědné král. uherské ministerstvo. Země rozdělena jest na župy (stolice č. komitáty); v čele jedné každé župy nachází se vrchní župan (dílem dědiční, dílem jmenovaný); pod ním stojí podžupan volený a jiní hodnostáři. Župy dělí se na okresy, v jejichž čele se nacházejí soudcové stoliční.

Království uherské dělí se na 46 žup a 4 okresy. Pamětihodné osady jsou:

1. V župě břeťislavské. — Břeťislav (Pressburg, Pošony; 45,000 ob.) kr. svobodné město; po dlouhá léta sídlo sněmu; korunovační město s „pahorkem královským“; chrám, sněmovna, kr. hrad; právnická akademie, gymnasium, reálka; čilý průmysl, vinařství, obchod s plodinami země Trnava (Tyrnau, Nagy-Szombat) kr. svobodné město, veliká invalidovna, hřbitví; obchod s vínem a vlnou; Pezinek (Bösing) lázně léčivé, doly zlaté a sірné; Modrá (Modern) kr. svobodné město, mnoho soukeníkův a hrncův; vinařství.

Děvín zříceniny hradu.

2. Župa nitranská. — Nitra (Neutra), sídlo biskupské; mnoho vinic. Nové Zámky (Neuhäusel) druhdy důležitá pevnost. V Myjavě hotovují pytlouvinu pro mlýny. Skalice (Szakolcza) kr. svobodné město, mnoho sukna a látek vlněných. Píšťany (Pösteny), teplice. Hlohovec (Galgocz, Freistadt) obchod s dřívím a dobytkem; v zámku bohaté sbírky.

3. Župa trenčanská. Trenčín kr. sv. město, teplice, proslulý hrad na skále. Teplice zřídla sírná, velikolepé lázně.

4. Župa turčanská. — Sv. Martin (Szent-Márton).

5. Župa oravská — Dolní Kubín (Alsó-Kubín); Orava (Arva) velký hrad nad Oravou, opevněné město.

6. Župa líptovská. Sv. Mikuláš. (Szent-Miklos) nad Váhem. Německá Lípče (Németh Lipcese) doly zlaté, stříbrné a surmové.

7. Župa zvolenská. — Bystřice baňská (Neusohl, Besztereze-Bánya) baňské město, sídlo biskupské, veliké železářny a měřárny. Břežno (Bries) znamenitý chov dobytka, „bryza“. Hroniec (Rhonicz, Hámoc) středisko průmyslu železnického v této župě. Břežová velikolepá valcovna.

8. Župa tčkovská (Bars) — Křemnice (Körmöcz-Bánya) kr. sv. město, baňská správa, proslulé doly zlaté a stříbrné, cis. mincovna. Nová baň (Königsberg, Uj-Bánya), baňské město. Žarnovice (Zsarnocz) huť stříbrná (11000 hriven stří.).

9. Župa ostřehomská. — Ostřehom (Gran, Esztergom), sídlo knížete arcibiskupa a primasa uherského: velikolepý, nádherný dóm.

10. hontanská. — Šahy (Ipoly-Ság), stolické město; štávnice

(Schemnitz, Selmecz 14.000 ob.) kr. sv. město, akademie hornická i lesnická, bohaté doly zlaté a stříbrné (24.000 hř. stříbra, 850 hř. zlata).

11. Župa novohradská. Balašovské D'armoty (Balassa-Gyarmath, 5500 ob.) stoličné místo. Lučencec (Losoncz) čilý průmysl a obchod. Novohrad (Neograd) starý hrad.

12. Župa pešťansko-pilišsko-žoltská.

Budín (Buda, Ofen) (55.200 ob.) Na pravém břehu dunajském, dílem na vrchu, jímž vede podzemní průkop, dílem na úpatí jeho. Kr. hrad, kostel zámecký s klenoty říšskými; pomník Hentziho, polytechnikum Josefovo, gymnasium, reálka. Na úpatí Blocksberku sirné teplice; v krásném okolí se daří výborné víno. Dva parní mlýny; arsenál a starobudfinská loděnice paroplavební společnosti dunajské. Řetězovým mostem jsou spojeno s Peští, jest nejkrásnější, nejbohatší a nejlidnatější město uherské.

Pešť (131.700 ob.) krásná náměstí a třídy a výstavné budovy zdobí toto rychle kvetající město. Vědecké ústavy jsou: universita, uherská akademie věd, velmi bohaté národní museum, generální seminár, vícero vědeckých jednot, akademie obchodní, akademie malířská, tři gymnasia, reálka a j. O obchod a průmysl se zasazují: komora obchodní, Lloyd, uh. obchodní bank, uh. společnost pojišťovací, filiálky národního a úvěrného banku. Pešť má znamenité továrny na zboží hedbávné, na sukna, káže, olej, tabák, zboží klenotnické; zvláště důležité jest vyrábění kořalky a mouky. Středišť uherského obchodu; 4 veliké trhy; hlavní stanice pro parníky; železničné spojení s nejnámennitějšími městy země. V okolí výborné víno. Vácov (Waizen, Vác) biskupství, nádherný chrám; vinařství. Kečkemét (40.000 ob.) lada Kečkemétská, chov dobytka, pěstování tabáku a vinařství, vyrábění mýdla a káže. Vyšehrad, trzr druhdy často navštěvovaná králi. Ostrovy sv. Ondřeje a čepelský. Kalocša, arcibiskupství.

13. Župa báčsko-bodrožská. — Sombor (22.000 obyv.), k. sv. město, znamenitý obchod sobilím a dobyt看em. Subotice (Maria-Theresiopel, Szabadka 53.000 obyv.) kr. svob. město, silný obchod s plodinami zemskými. Baja (19.000 obyv.) výroční trhy. Apatin, výborné hedbávnictví, pěstování konopí, lisy na olej. Senta, bitva 1697. Nový Sad (10.000 obyv.), kr. sv. město, velmi čilý obchod; ř. nejsj. biskupství.

14. Župa mošošská. Uherské Staré Hradly, vyšší hospodářské učiliště. Mošoš (Wieselburg), hlavní sídlo obchodu s obilím (3—4 mil. měř.). Ne-zider (Neusiedl), obilní trhy, značné vinařství, papír, Szent Miklos, velkolepé továrny na cukr a lín.

15. Župa šoproňská. — Šoproň (Oedenburg, 19.000 obyv.), kr. sv. město; dvě gymnasia, mnoho průmyslu, štěpařství a vinařství, značný obchod s plodinami a dopravný. Na blízku rozsáhlé doly kamenouhelné. Rust kr. sv. město; vinařství. Magareten, výborný stavební kámen. V župě několik cukrovaren. Železná Město (Kis-Szent-Márton, Eisenstadt) kr. sv. město.

16. Župa rábská. — Ráb (Győr 18.000 obyv.), biskupství, sídlo obchodu a dopravy. Hora sv. Martinská, proslulé arciepatství s biskupskou mocí soudní. (Mons sacer Pannoniae).

17. Župa komárenská. — Komárno (Komárom, Komorn, 12.000 obyv.), kr. sv. město, silná pevnost. Babilna, c. hřebinec. Starý Szöny s četnými římskými starožitnostmi.

18. Župa bělehradská. — Bělehrad královský (Székes Fehérvár, Stuhlweissenburg, 24 000 obyv.), kr. sv. město, biskupství; po dráhně let zde bývali králové uherská korunování a pochovávaní; čilý průmysl koželužský a železnický. V této župě výborné hospodářství polní, vinařství.

19. Župa železohradská. — Kamonec (Steinamanger, Szombathely, 5000 obyv.), biskupství, kostel biskupský; římské starožitnosti. Kyssek (Güns, Kúszeg), kr. sv. město, štěpařství a vinařství. Pinkafő (Pinkaföld), rukodělný na sukno, hotovení dřevěného nářadí. Železný hrad (Eisenburg) čteně navštěvované trhy. Kúrmend s nádherným zámkem. Sv. Gotthard, opatství; bitva 1664.

20. Župa toleňská. — Szekszárd (10.000 obyv.), proslulé vinařství. Tolna, pěstování světlice a lovení vyz.

21. Župa saladská. — Zala-Egerszeg, hl. město. Veliká Kněž (Nagy Kanisza, 12.000 obyv.), drulidy silná pevnost, důležitý obchod a veliké trhy dobytčí. Znamenité sady tabákové.

22. Župa bezpremská. — Bezprem (Veszprém, 11.000 obyv.), sídlo biskupské; továrny na sukno, koželužství, obchod s plodinami. Pápa (13.000 obyv.), největší osada župy.

23. Župa šomoďská. — Kaposvár, přední osada. Siget (Szigetvár), silná pevnost (obrana Mikuláše Zriňského r. 1566).

24. Župa baraňská. Pětkostelů (Pécs, Fünfkirchen, 17.000 obyv.), kr. sv. město, biskupství, nádherný chrám; obchod; výborné uhlí kamenné a mramor; železnice. Muháč (Mohács), bitvy r. 1526 a 1687.

25. Župa spišská. — Levoč (Leutschau, Löcse 6.000 obyv.), kr. sv. město; proslulé medovinovarny; inářství, sýr. Kežmark, kr. sv. město; průmysl a obchod. Smolník (Schmölnitz), těžení stříbra, mědi, železa a surmíku. Nová ves (Igló), těžení mědi a železa, hamry; lázně. Táttra Füred, zřídla sírná, kyselka.

26. Župa gemerská a Malý Hont. — Řimavská Sobota (Rimaszombat, Grosssteffelsdorf, 4000 obyv.), průmysl a obchod. Rožnava, biskupství; těžení mědi, asfaltu a broníku; koželužství, hotovení svíček voskových. Velká Revúce (Nagy-Röcze), topasy a prohledná.

27. Župa hevešská a vnější solnická. — Jáger (Erlau, 19.000 obyv.), arcibiskupství; krásný chrám; vinařství a obchod, inářství, koželužství. Paráď, čteně navštěvovaná zřídla léčivá. Gyöngyös (16.000 obyv.), zahradnictví. Solník (Szolnok 14.000 obyv.), továrna na stroje, důležitá doprava; středisko železnice a paroplavby po Tise.

28. Župa boršodská. — Miškovec (Miskolcz, 20.000 obyv.), vinařství a pěstování melounův; nejlepší pšenice uherská; čilý obchod. Diósgyör, výborné závody železnické; lázně v romantické poloze.

29. Župa torňanská. — Torna, přední město.

30. Župa abaujská. — Košice (Kaschau, Kassa), kr. sv. město, biskupství, krásný chrám, akademie právnická, gymnasium, reálka; mnoho vinic, velmi znamenitý obchod. Horní a Dolní Metzenseifen, hotovení zboží železného.

31. Župa šaryšská. — Prešov (Eperies), kr. sv. město, řecko-sj. biskupství, plátenictví a soukenictví, obchod.

Bardýjov (Bartfeld), kr. sv. město, lázně, papírny, hamry železné, vinařství. Slaná (Soovár), velká solivarna, plavení dříví.

32. Župa užhradská. — Užhrad (Ungvár), přední místo; řecko-sj. biskupství.

33. Župa zemenská. — Sátoralja-Ujhely, stoličné místo. Tokaj výborné víno; štěpařství. Několik dolů rtuťových.

34. Župa berežská. — Bereghszász, přední osada. Mukačov (Munkács) pevná tvrz, státní vězení. V okolí krásné prohledně a tak zvané uherské démanty. Mnoho kamencovaren.

35. Župa szabolcská. — Nagy-Kálló, přední osada v bařinách. Nyiregyháza, vyrábění sody a silný obchod. Mnoho lisův na olej.

36. Župa szathmárská. — Nagy-Károly, přední osada.

Nagy-Bánya, kr. sv. město, bohaté doly zlaté, stříbrné a olovné; zboží hrndířské; Felső-Bánya, bohaté doly zlaté a stříbrné, tavnírna na měď a na olovo. Szathmár-Nómeti, kr. sv. město, biskupství, pálení slivovice; mír r. 1711.

37. Župa marmarušská. — Sihot (Szigeth), přední osada; Rónaszék, mocné doly krušné soli (1 mil. et.).

38. Župa biharská. — Velký Várad (Grosswardein, Nagy Várad 23.000 ob.), římsko- a řecko-katolické biskupství, akademie právnická, gymnasium; vinařství. Chov dobytka, obchod s plodinami zemskými, železnice. Debrecin (40.000 ob.) bohoslovecká akademie; obilnictví, pěstování melounů a tabáku, mnoho řemeslníků hotovujících látky vlněné, kůže, mýdlo, dýmky na tabák; 4 trhy s velkým obchodem tržebním.

Részbánya těžení mědi. Bihar starý zámek. Szalonta středisko chovu dobytka vepřového. Schwarzwald německá osada, sklářství a strojny mlýn. V této župě značné sklářství, výborný tabák, jezera sodová.

39. Župa ugošská. — Nagy-Szőlős přední město. V okolí znamenitý chov dobytka vepřového.

40. Župa hékéšská. — Gyula (16.000 ob.) a Békés (20.000 ob.) kraj velmi bohatý na obilí. Čába (28.000 ob.) největší a nejlíbatější ves uherská.

41. Župa černohradská. — Szegedin (70.180 ob.) kr. sv. město, pevnost;

továrny na tabák, silný chov dobytka, mydlářství, hlavní loďnice pro lodi potiské. Csongrád (16.000 ob.)

42. Župa čanááská. — Makov (Makó, 26.000 ob.) přední osada. Mezöhegyes, veliká pusta. Vojenský hřebínek.

43. Župa arááská. — Starý Arad (27.000 ob.) kr. sv. město, pevnost; řecko-nesj. biskupství. V okolí výborné obilnictví, vinařství a zelenářství, sady tabákové. Menes proslulé vinařství.

44. Župa temešská — Temešvár (22 500 ob.) kr. sv. město, pevnost; biskupství; znamenitý průmysl (sukno, hedbávi, papír, olej); silný obchod jednatelský. Vršec vinařství a hedbávnictví; řecko-nesj. biskupství s dvěma bohosloveckými učilišti. Římská hradba.

45. Župa torontalská. — Veliký Bečkerék (17.000 ob.) silný obchod se surovinami. Nový Bečej, hlavní sídlo obchodu s obilím, pěstování tabáku. Nagy-Szent-Miklós a Veliká Kikinda, značné osady s výborným obilnictvím a chovem dobytka.

46. Župa krašovská. — Lugoš (10.000 ob.) přední osada; řecko-sj. biskupství. Oravice, těžení zlata, stříbra, mědi, železa a kamenného uhlí. Steindorf těžení uhlí kamenného (1 mil. ct.). V okolí několik dolů a závodů železnických. Dogačka, zlato, stříbro, měď a železo.

Okresy: Jazygie s Velikou a Malou Kumanií a městečka hajducká stojí pod kapitány se stejným zřízením municipalním jako župy. Znameníjší osady jsou: Jász-Berény (19.000 ob.), Félegyháza (19.000 ob.), Kardsgag-ujszállás (13.000 obyv.), Böszörmény, Jász-Apáthi (8000 obyv.), Kun-Sz-Márton (10.000 obyv.) a jiné městysoy po různu.

Na novo přivtělené části: Okres kovářský: Kapnik-Bánya se znamenitými doly zlatými, stříbrnými a olovnými. — Župa krasenská: Szilágy-Somlyó (4.000 obyv.) přední osada. Zovány, zřídla léčivá a lázně. — Župa ynitro-solnická: Zilah (4500 obyv.) přední osada. Tasnád vinařství. — Župa zarááská: Starý hrad (Körös-Bánya): doly a rýžovny na zlato v celém okolí.

P ř e h l e d .

85% veškeré plochy jest plodných, z nichž zaujímají role 35% (skoro 1300 □m.), lesiny 23% (as 850 □m.), vinice as 43 □m., lučiny a pastviny ostatek.

Polní hospodářství provozuje se za novější doby, zejména na velkých statcích, mnohem rozumněji než dříve. Výtěžek převyšuje povždy domácí spotřebu, tudíž se značně obilí do roka ze země vyváží. Vlastní obilná půda jsou obě nížiny, zejména Zátisi a Báčka; homok na Dunaji a Tise, jakož i časté povodně jsou ale překážkami pro obilnictví. Země plodí veliké množství ovsa, ječmene, žita, kukuřice a pšenice. Pšenice nejvíce se seje v oněch krajích, kde upravené dráhy obchodní odbyt usnadňují (výborné jakosti jest pšenice miškovecká a arááská, arááská mouka). Žito se seje sice všude, nejvíce však ho sejí Slované v severních krajích; totéž platí o pohance, prosu a ovsu. Kukuřice jest výborná, zvláště mnoho se jí sklízí v krajích východních a jižních. — Mezi rostlinami obchodními zaujímá přední místo tabák; výtěžek roční počítá se na více 1/2 mil. ct. Nejlepší druhy plodí župy šoproáská, hevešská, novohradská, komárensá, železnohradská a j. Chmele se nepěstuje tolik, aby stačilo spotřebě; naproti tomu se daří konopí u velikém množství a výtečné jakosti v jižních krajích země. Sadba řepky a buráku se zmáhá; k tomu jest Uhersko bohaté na rostlinná barvídla, na rostliny cibulnaté, na melouny, tykve a luskoviny. Štěpařství, ačkoliv se zmáhá

počíná, nenachází se přec na onom stupni, jak soudícím podle podnebí a povahy půdy očekávati lze. Znamé jest ovoce šoproňské, gemerské a „brněnská švestka“ z německých osad v nižších Karpatech. — V Uhrách po Francii nejvíce se vinařství provozuje; co do dobroty vína nepředčí je nižádná země, co do množství toliko Francie. Přední místo zaujímá víno rostoucí na Podhůří (Hegyallya, na 5 □ m.); nejlepší druh tohoto jest tokajské. Ostatně jsou chvalně známa: menešské, rustské, budínské, šomlovské, szekszárdské a j. v. Vinařství uherské jest ještě velikého zdokonalení schopno. — Lesnictví nevyhovuje posud všem požadavkům. Půda lesní jest velmi nerovně rozdělena, jelikož u vnitru země, na nížinách znamenitý nedostatek dříví panuje.

Chov dobytka lze ještě značně zvelebiti; přece se velmi mnoho dobytka vyvází. Dobytek hovězí, šlechtěné ovce, vytrvalí koně chovají se na rovinách; v bařinatých krajích a ve velikých doubravách župy baraňské, saladské, aradské, biharské, v lese bakoňském a na j. m. chová se veliké množství dobytka vepřového. Též chování koz a drůbeže se dobře daří; naproti tomu není včelařství nikterak znamenité a hedbávnictví teprve vzniká. Honba a lovení ryb jsou vydatné živnosti; nejrybnatější vodstva jsou: Tisa, Dunaj, Poprad a jezero blatenské.

Uhersko vyniká jak rozmanitostí nerostů vůbec, tak zejména množstvím vzácných kovův. Nejbohatší doly zlaté jsou ve Štávnici, v Křemnici, Velké báni a Báňské Bystrici; roční výtěžek z nich a z nepatrných ryžoven obnášel za posledních dob více než 220 hřiven (po 385 zl. r. č.). Stříbro se těží v těchže dolech, pak ve Smolníku, Kapníku a na j. m. (za nejnovější doby více než 66.000 hř. po 25 zl. r. č.). Uhry mezi všemi zeměmi mocnářství rakousko-uherského nejvíce mají mědi, nejvíce v okrese smolnickém (více než 40.000 ct.). Horní Uhry jsou bohaté na železo; nejvíce se ho těží v župě gemerské a ve Spiši. Krušné soli se těží v Marmaruši více 1¼ mil. ct.; vařenky v šaryšské župě (as 200.000 ct.). Soda, sůl glauberova, ledek, kamenec a j. u velikém množství jsou předměty obchodu. — Uhlí kamenného se vytěžilo r. 1855 skoro k 3½ mil. ct., nyní se ho těží více 9 mil. ct.; zejména vyskytuje se velmi zhusta hnědé uhlí v ložiskách mohutných. Zvláštní zmínku zasluhuje uhlí pětiko-stelské a oravické.

Průmysl uherský, ač mu co do objemu valně přibylo, přestává posud na prvním spracování surovin domácích; počet továren a parních strojův jest poměrně ještě skrovný. Hlavní sídlo průmyslu jest západ a sever. Výrobky jeho daleko ještě nestačí domácí spotřebě; avšak, poněvadž příroda tolik přirozených základů průmyslu poskytuje, nelze o zvelebení jeho pochybnosti míti. V největších rozměrech provozuje se koželužství. Lnářství má hlavní sídlo své na Slovensku; v továrnách provozuje se pouze blíž západního pomezí. Zboží vlněné vzdor množství a dobrotě domácí vlny se posud nehotovuje v zemi; naproti tomu jest Pešť velmi důležité sídlo obchodu s vlnou a se zbožím vlněným. Průmysl železnický nejsilněji se provozuje v severních Uhrách a stále se zvelebuje. Povšimnutí jsou hodny četné sklárny a papírny (na severu), vydělávání koží, továrny na sukno, cukrovárny, vinopalny, pivovary (na západě). Ve středních Uhrách

jest Pešť nejdůležitější sídlo malých živností a továrnictví, obchodu a duševního vzdělání. Největší množství živností připadá na západní část, především na Budín a Pešť, pak na Břetislav (s jejich okolím); v okolí košickém jest jich již méně, nejméně na východě od Tisy.

Obchod jak uvnitř země tak i se sousedními zeměmi jest pro nadbytek surovin a nedostatek výrobků průmyslných nepatrný. Od zrušení celních zápor naproti západním zemím korunním (r. 1851) zmáhá se obchod stále, poněvadž se různé pracuje na rozšíření plavby, na upravení řek, na stavení železnic, na zlepšení silnic a t. d. — Z Uher vyváží se obilí, mouka, dobytek a výrobky živočišné; do Uher se dováží zboží koloniální, jakož i množství výrobků průmyslnických ze sousedních zemí. Obchod jest soustředěn na četných trzích, které se odbývají ve více než 900 osadách. Nejznamenitější trhy jsou v Pešti, Vácově, Keckemétu, Debrecínu, Aradě a Soproni; koňské trhy v Rábu, Debrecínu a Bělehradě královském; trhy na vlnu v Pešti a Lučenci; trhy na sukno v Trnavě; obilné trhy v Mošoni, Velké Kněži, Miškovci, Debrecínu, Košici, Szegedinu, Rábu a j. — Zřizováním četných škol národních (školy na „pustách“), reálek a gymnasií podle nové osnovy i duševní vzdělání šířiti se počíná.

§. 53. Velkovévodství sedmihradské.

998 □ mil, 2,027 000 obyv. Podle národnosti: více 1,000,000 Romanův, as 518,000 Maďarův, více 200,000 Němcův, as 90,000 jinokmenovcův, as 14 000 Židův; — podle vyznání náboženského: as 780,000 katolíkův (obřadu lat., řeckého a arm.), 625,000 pravoslavných, as 470,000 protestantův, as 48,000 jiných vyznavačův, as 14,000 Židů. Poměrná lidnatost 2,031. -- Hranice?

Země. — Sedmihradsko jest vysočinou. Spousta horská mající podobu čtyřúhelníka souvisí pouze na severu s hlavními pásmy Karpat; okrajná horstva mají 4—6000' zvýši. Na východě jsou sedmihradské velehory Karpatské; na jihu pohoří fogarašské; na severním okraji prostírají se hory novobaňské; na západním okraji Krušné hory sedmihradské. Uvnitř jsou rozestřeny četné skupiny horské a pásma pahorkův; nikde nevyskytuje se rozsáhlejší planina. Nejrovinatějším krajem jest lada kološská (Mezőség, Kampia). Některé prosmyky jsou důležité pro obchod; prosmyk rodenský, prosmyky gyimešský a ojtuzský; prosmyky törzburský; červenověžský a prosmyk Vulkánův; prosmyk železné věže.

Sedmihradsko náleží k poríčí dunajskému. Maruše přijímá Araňoši, Trnavu (Kokel) a Střelu (Strehlbach). Důležité jsou ještě Samoš a Olta (Aluta). Nedostatek pamětihodných jezer a rybníkův. Mnoho zřidel léčivých a několik četně navštěvovaných lázní (Borszék, Előpatak, Torda a j.)

Zřízení, správa a osady: Základem zřízení zemského jest diplom Leopoldův ze dne 4. prosince 1691, zaručující trvání „tří stavovských národů“ (Uhrů, Šékeltů a Sasů), nyní také čtvrtého národa — Romanův — a čtyř přijatých vyznání náboženských (katolického, luteranského, reformovaného a unitarského).

Podle zákonů z r. 1848 jest Sedmihradsko co část „země koruny uherské“ spojeno s Uherskem.

Sedmíhradsko jest rozděleno a) na krajinu Sasův (stolice a okresy), b) na kraj Sékelův (stolice m. szék) a c) na krajinu Uhrův (župy a okresy).

a) **Krajina Sasův**: Stolice sibiňská: Sibiň (Hermannstadt, m. Nagy-Szeben, r. Sibin), 18.000 ob., kr. sv. město, ř. hesj. biskup.; právníká akademie, 2 gymn., víceró učilišť a ústavů dobročinných a učené jednoty; museum bruckenthalské. Mnogo průmyslu (sukna, vlněná pokrývadla, zboží kožené a hrncířské, dýmky a j. výrobky); čilý obchod jednatelský a dopravný. — Stolice leschkirchenská: Leschkirch, výborné hospodářství polní a chov dobytka. Stolice mediáská: Mediaš, hlavní sídlo obilnictví a vinařství. — Stolice reuszmarská: Reusmarkt, orba a vinařství. — Stolice velko-schenkovská: Veliký Schenk, lnářství. Agnethlen, silný průmysl a obchod s koňmi. — Stolice repská: Reps, zdroj sírná a lázně. — Stolice mühlenbašská: Mühlenbach, orba a vinařství, soukenictví. — Stolice schäszburská: Schäszburg, gymnasium, vědecká činnost; štěpařství, bavniectví, soukenictví a lnářství. — Stolice brooská: Broos, gymnasium, knihovna, pěstování melounů. — Okres bystřický: Bystřice, skladiště obchodu domácího. Okres brašovský: Brašov (n. Kronstadt, r. Brašov, m. Brassó), největší a nejlidnatější, zároveň první tovární a obchodní město země. Hamry železné a měděné, papírny, barvírny, továrny na sukno, látky vlněné, plátno, kůže a j. Velmi znamenitý obchod s plodinami země a rakouskými tovary. Okolí nazývá se „Burzenland.“ — Okres naszodský: Naszod. Rodna, olovo, lázně. — Okres fogarašský: Fogaraš, tvrz, pěstování tabáku.

b) **Krajina Sékelův**: Stolice aranyošská: Felvincz. — Stolice háromszék: Bereczk zdroj lázní. Kezdi-Vásárhely: obchod s krmeným dobytkem a vinopalna. Kovaszna, léčivé lázně. Torja, se sopečnou horou Bűdösem a ložisky sirnými. — Stolice marošská: Maros-Vásárhely (11.000 obyv.) hlavní město Sékelův; gymnasium, knihovna; pěstování tabáku, vinařství a štěpařství. — Stolice esická: Borszek, proslulá kyselka. Szent-Domokos, těžení mědi. — Stolice udvarhelyská: Udvarhely, gymnasium, pěstování tabáku a obchod s plodinami; zboží usněné. Oláhfalú, zboží dřevěné a obchod s dřívím, kyselka. Parajd a Sófalu, doly solné.

c) **Krajina Uhrův**: Župa horno-bělehradská: Viz-Akna, těžení soli, lázně rapové. Előpatak, četně navštěvované lázně. Župa dolno-bělehradská: Bělehrad sedmíhradský (n. Karlsburg m. Károly-Fehérvár r. Belgrad ž. Alba), pevnost, kr. sv. město, biskupství, v chrámu bisk. mnoho hrobů sedmíhradských knížat; cis. mincovna. Zalatna, do roku as 1000 hř. zlata, 2300 hř. stříbra, 140 ct. rtuti. Blaš (m. Balásfalva, n. Blasendorf, r. Blaš) ř. sj. arcibiskupství a učiliště. Maros-Ujvár a Ujvár Akna, 800.000 ct. krušné soli. Abrud-Bánya s Vöröspatakem, do roka as 1400 hř. zlata, 600 hř. stříbra; římské doly. Offen-Bánya, 200 hř. zlata, 1300 hř. stříbra, měď, olovo. — Župa dobocká: Szék. — Župa hunyadská: Déva, doly měděné. Hátszeg a Várhely, s pozůstatky z dakořímských dob (Zarmazigethusa). Vajda-Hunyad se starým hradem Corvinův. Bábolnai, teplice. Király-Bánya, železářny. Csertes, 600 hř. zlata, 1100 hř. stříbra. Govasdia, velikolepá železářna. — Župa kološská: Klausenburg (m. Kolosvár, r. Kluš), víceró učilišť se znamenitými knihovnami a sbírkami; skrovný průmysl, rodiště Matyáše Corvina (roku 1440). Bánffi Hunyad, čilý obchod. — Župa trnavská (Kokelburg, Küküllővár): Elisabethstadt (m. Ebesfalva), kr. sv. město hlavně od Arménů obydlené. — Župa nitrosolnická: Deš (m. Dées), městys župní. Szamos-Ujvár, k. sv. město, ř. sj. biskupství; mnoho Arménů; soukenictví, znamenitý obchod. Oláh-Lápos-Bánya, 120 hř. zlata, 2000 hř. stříbra, 600 ct. mědi. — Župa tordanská: Torda, doly solné. Saský Regen (n. Reen, m. Szász-Regen, r. Regín), průmyslný městys.

P ř e h l e d.

As 86% veškeré půdy sedmíhradské jest plodistvých, z nichž připadá více 38% na lesy, kdežto půda orná zaujímá poměrně skrovné prostranství, as 23% (skoro 220 □ m.). Hory jsou ozdobeny krásnými

lesy listnatými; úbočí jejich jsou dobře vzdělána a vesnicemi téměř pokryta; v lučinatých dolinách jsou vesnice s četnými štěpnicemi, půda travnatá zaujímá as 26% veškeré půdy. Následkem nedostatečného vzdělávání pozemkův jest výtěžek pravidelně příliš skrovný, než aby stačiti mohl spotřebě. V dolině Szamoše a v dolejších údolích Trnavy a Maruše sklízí se víno dobré jakosti a v značném množství. Štěpařství se provozuje v rozsáhlé míře, podobně také pěstování tabáku, konopě a lnu. — Chovu dobytka věnuje se větší péče než vzdělávání půdy. Co do chovu koní stojí země nejvýše v Rakousku; chov dobytka hovězího, ovcí a vepřového dobytka jest taktéž velmi znamenitý. Sedmihradsko jest bohaté na zvěř; přece však se vyvázejí skoro výhradně kožiny zaječí a liščí do Valašska. —

Hornictví těží veliké množství vzácných kovů a soli. Přední místo zaujímá těžba zlata (as 5300 hř.), kterouž předčí Sedmihradsko všechny země mocnářství, po těžení stříbra (skoro 8000 hř.). Nejznačnější ložiska zlaté rudy jsou v Zlatně, Abrudbányi, Vöröspataku; nejdůležitější rýžovny na zlato nad řekami Maruší, Szamošem a Araňošem. Také těžba rtuti a mědi jest značná; na proti tomu se dobývá železa a kamenného uhlí ještě poskrovnu.

— Průmysl se obmezuje větším dílem na výrobky vyhovující skrovné spotřebě tuzemské a vyskytuje se jen po různu v několika odvětvích. Co do hodnoty nejvýše stojí vydělávání koží (v krajině Sékelův); u Sasův hotovuje se zboží lněné a vlněné (vedlejší zaměstnání domácí); železnictvím zaměstnávají se kovaně v krajině Uhrů. Na jihu jsou velmi činné sklárny. Kolem Brašova, Sibíně, Schässburka a Bělehradu a j. jsou také velké průmyslné závody. Nejdůležitější továrnícké a obchodní město jest Brašov. Předměty vývozu jsou nejvíce suroviny, dovozu tovary; celkem není obchod velmi znamenitý. Většinu obyvatelstva tvoří Romani zaujímající severozápad a jih země (vyjímajíce několik ostrovů maďarských a německých). Sékelové přebývají ve východní části; po celém západu prostírají se osady maďarské na způsob brázd dolinami; na jihu a severovýchodě bydlí Němci, dílem osadníci z dolního Německa přistěhovalí v 13. století (Sasové), dílem osadníci z Horního Německa později přibylí (Landler), kteří většinou zachovali své mravy a řeč svou. Vedle těchto hlavních kmenův žijí Armenové, Bulhaři, Cikáni a j. v zemi. As 2200 národních škol (ze 100 dětí škole dorostlých navštěvuje školu 68), více gymnasií a jednot pečuje o duševní vývin; obchodní komory v Kološi a Brašově se zasazují o pokrok hmotný.

§. 54. Halič — království.

1425 □ mil, obyvatelů 5,147,000, lidnatost poměrná 3612. Dle národnosti jsou tu skoro sami Slované a sice: 51% Rusínů, 48% Poláků. Dle vyznání náboženského jsou Poláci a Slováci římskokatoličtí, Rusínové řeckokatoličtí, Armeni po městech roztroušeni. Židů velká síla. Řeka San může celkem sloužiti za hranici mezi východně bydlícími Rusíny a Poláky na západu. Mimo to tvoří Poláci silné ostrovy kolem Lvova. Němci a Židé jsou roztroušeni po celé zemi, poslední jsou čím dále k východu, tím častější. V Karpatech bydlící sedláci nazývají se u Rusínů: v západu Čuchoňce, v prostřed Bojki, na východu Huculy; u Poláků Gorale; obyvatelé roviny Mazuři a kolem Krakova: Krakoviáci.

Jméno země. Halič a Vladimírsko má jméno od dvou bratří Haliče a Vladimírka. Rozdělením království polského 1772 připadla část tohoto království Marii Terezii, která dvorním dekretem 11. září 1772 krajiny tyto za království Haličsko-Vladimírské prohlásila.

Znak. Pole modré úzkým červeným břevnem příčně na dvě rozdělené. V polovici hořejší stojí na břevně tom kavka, v dolejší tři zlaté s ostrá se končící koruny, dvě a jedna.

Povrch země. Halič je v jihu hornatina, v severu jsou roviny. Ze Slezska vybíhají do země Bezkydy a táhnou mezi řekami Solou a Skavou, údolí řeky Dunajce dělí je od Vyšších Karpat.

Tatry a Karpatská Vrchovina na hranici uhersko-haličské (Viz horopis Uher) jsou s polské strany nepřístupnější a nejkrásnější. Podél pásma Bezkyd a Vrchoviny klade se touž délkou, šířkou ale 2—8 mil, nižší a méně souvislá hornatina Podhoře nazvaná.

Nížiny na řekách Visle, Sanu a Dněstru, poslední je na sever planinou Haličskopolskou olemována. Hornatina Krakovská, která u Krakova se rozprostírá, je jen jižní konec velké vyvýšeniny polskoslezské.

Vodstvo. Přednější řeky jsou Visla a Dněstr.

Visla, která v Slezsku počátek vzala, a dlouho hranici mezi Ruskem a Haličí tvoří, má jen na pravém břehu přítoky značnější. Sola, Skava, Raba, Dunajec, Vislovka, San a Buh.

Dněstr, který se k černému moři ubírá, má zřídlo své v samém sousedství Sanu a má přítoky s pravé strany Stryj, Lomnica, Bystřica; s levé Sered a pohraničná Podhorce.

Pрут s přítokem Čeremoše brzy opouští zemi.

Jezera poněkud větších v Haliči není, toliko Tatry mají jezera říčná, rozhlášená pro svou krásnou polohu; nazývají se mořská neb rybí oka. Rybníků má Halič mnoho, hlavně v planině podolské. Blatné půdy je posud velké množství. Protože země k severu je úplně otevřená, je podnebí její studenější nežli země v stejné poloze s ní mají.

Nejdůležitější místa v Haliči jsou:

1. **Lvov** (Lemberg) 87.105 obyv., sídlo římsko-řecko-armensko-katolického arcibiskupa, má krásné kostely a některé krásné budovy (radnice, arcibiskupské residence), universitu, bohatou knihovnu a krásné sbírky, techniku, 2 gymnasia, reálku, a více jiných vzdělávacích a dobročinných ústavů; silný průmysl a obchod, 3 silné výrobní trhy. Okolí Lvova je krásné a historicky důležité. Na východ je továrna na tabák:

Viniky (7000 ctů šnupavého a 28.000 kuřlavého). Grodek silné pěstování lnu a žilý obchod ve lnu, — na jih Lubien, sírné lázně.

2. *Zolkiev* patřil jindy rodině Soběšských (Jan III. Soběšski osvobodil Vídeň od Turků 1683), krásný goth. chrám s historickými malbami; podivuhodný starý hrad; koželužství.

Belec v nejurodnější krajině z celé země.

Głinsko nejlepší nádobí stolní se zde zhotovuje.

3. *Złocov*, rozsáhlé lesy v celém okrsku; obchod ve dříví až do Gdanska.

Brody pohraničné svobodné město obchodní; největší osada Židů (asi 13000).

Vlna z Ruska, bavlna a hedbáví ze západu a jihu, kopy z Rakouska horního. Něm. nižší reálka.

4. *Břežan*, gymnasium, jirchářství.

Rohatyn (polovice Židů), v okolí doluje se na sádru.

5. *Tarnopol*, polovice Židů, gymnasium, čilý obchod v medu a vosku, silné trhy na koně.

Mikulince, obchod v medu a vosku až do Multán a Valašska, vzorné ovčářství, továrna na sukna. Na blízku jsou pěkné lázně sirnaté Konopovka.

6. *Čortkov*, továrna na tabák.

Zaleszczyki, silný obchod ve dříví a obilí po řece Dněstru.

7. *Kolomyja*, hrnčářství.

Kuty, koželužství. Obyvatelé jsou z velké části Arméni.

Sniatyn, jirchářství, obchod v dobytku.

Kossov, solivárna a zašlé doly na sůl kamennou.

8. *Stanislavov*, čilý obchod v obilí, krajina půvabná, továrny na stroje.

Halič, hl. druhdy město.

Tlumacz, znamenitý cukrovar.

Delatyn, se solnými zřídly a erami solivárnou; hračkařství.

9. *Stryp*, silný průmysl. V okolí železářství. *Bolechov*, hlavní sídlo koželužství.

10. *Sambor*, gymnasium, plátenictví; čilý obchod.

Drohobycz, solivárny, obchod v kožích, plátně a hrnčířském nádobí. V okolí doly na sůl.

11. *Sanok a Brzošov*, plátenictví.

12. *Přemysl*, sídlo římsko-a řecko-katolického biskupa; gymnasium.

Jaroslav a Račymno, obchod v nitích, plátně, medu, vosku a obilí až do Gdanska, továrna a sklad na vojenské uniformy.

13. *Krakov*, silná pevnost, universita, technika, gymnasium, reálka atd.; sídlo biskupa, soukenictví a koželužství; silný obchod v obilí, dříví, soli, víně a vepřovém dobytku. Krakov, korunní město polských králů má mnoho vzácných historických památek, v ohledu tomto jest po Praze prvním místem v Rakousku.

14. *Bochnia* a Vělička, horní města, solní bahně, ve Věličce jsou ještě silnější než v Bochni, jsou nyní skoro zcela zatopeny.

Podgorze, továrna na kůže.

15. *Tarnov*, biskupství, gymnasium, obchod v plátně a kožích.

16. *Rzeczov*, silný obchod v nepravých klenotech, trhy na koně.

17. *Jaslo*, Dukla, Krosno, obchod v plátně, obilí, uh. víně, bělidla.

18. *Nový Sandec*, gymnasium; Starý Sandec, obchodní město.

Nový Trh (Nowy targ, Neumarkt), silný obchod v uh. víně a v plátně.

19. *Vadovice*, Osvěčím (Auschwitz) a Zator, jednou sídla těchto vodství.

Andrzychov, průmysl v plátně a ubrusích.

Biala, Kenty, soukenictví.

P ř e h l e d .

Hospodářství v království tomto není na takovém stupni jako v zemích koruny české; již podnebí studenější, pak menší pečlivost stavu selského o hospodářství, nedůstatek a drahota kapitálu v zemi, který je po většině v rukou židovských, tvoří velikou vadu v hospo-

dářství, tak že ač mnohé krajiny, zvláště ale Podolská planina, výbornou polní půdu mají, země jenom málo přes vlastní potřebu plodin těží, ano i v některých letech obilí dovážeti se musí. Největší výtěžek vykazují ječmen a oves, pak žito a pohanka. V Karpatech brambory, len, konopě. Vína země tato nemá. — Chov dobytka hlavně hovězího v horních krajinách, kde mnoho pastvin se nachází, je utěšený. Množství vinopalen podporuje krmení dobytka „výpalkami“ značně, který se v Rusku neb Valašsku nakoupí a vykrmený na západ prodává. Koně jsou malého, ale pevného plemene. Chov ovcí v Karpatech, kdež salašnická pastva panuje. Ušlechtilá plemena dobytka nacházíme jenom u některých velkostatkářů. Včelařství je dosti mocné. —

Lesnictví je při ohromné rozsáhlosti lesů, důležitým pramenem živnosti. Špatná komunikace v zemi je příčinou, že kdežto v Karpatech se dříví užívá k pálení drasla, dehtu a terpentýnu, na planině podolské citlivý nedostatek paliva panuje.

Hornické plodiny. Největší bývá výtěžek soli, která po celé zemi od Bochnie provází Karpaty až do Bukoviny. Nejmocnější bane solní jsou ve Věličce (teď zatopené) a Bochni. Hornatina Krakovská vyznačuje se zvláštním výtěžkem uhlí kamenného, cinku, síry, a železa. Hnědé uhlí je po celé zemi roztroušeno a obmezuje částečně nedostatek dříví. Železné rudy jsou v Tatrách. Planina podolská má sádku a alabastr.

Průmyslnost Haliče souvisí úzce s rolnickou povahou země a vztahuje se tudíž k obdělávání plodin rolnických a lesnických, jistou měrou i hornického výtěžku a jest ovšem velikého povýšení schopna. Plátenictví a vyrábění sprostých druhů suken připadá téměř výhradně v obor průmyslu domácího (i selského); také koželužství v krajinách měst Stryje, Żolkiewa, Přemyslu, Sanoku a t. d. zasluhuje povšimnutí. Továren je ještě po různu, a kde jsou, jsou v rukou židovských. Vinopalen je velká síla v zemi. Cukrovarství stále roste. Nejřednější závod toho druhu v celém mocnářství je Plumacz; v továrně této pracuje se s 20 parními kotly (650 sil koňských), 21 parními stroji vys. tlaku (190 s. k.). Ve vškolních krajích si vydržuje 20 úplně zařízených suširen; má své vlastní uhelné doly, své rašeliště; pro své dělníky založila celou osadu 7 kasáren a 200 domků (na 2—4 rodiny) s parním mlýnem, pekárnou, masnými krámy a t. d. (vyrábí skoro 2 miliony rafinátu a skoro 500.000 věder líhu).

Hrnčířství je rozsáhlé na východě. Dílny na fajansové a kamenné nádoby jsou kolem Żolkiewa jmenovitě v Hlišku.

Obchod, ač dosti rozsáhlý, nachází se výhradně v rukou židovských již od starodávna. K vývozu se dostává: dříví, něco obilí, dobytek hovězí, med, vosk, kůže, dehet, draslo, sůl, tkaniny lněné, vlněné, zboží koželužské, jirchářské a provaznické; dováží se: koloniální zboží a zámožské vůbec, lité zboží železné, stroje a části strojů, skla česká, galanterní zboží vůbec, tkaniny jemné, hedbávné a lněné a t. d.

Obchodní místa: Krakov, Brody, Lvov, Zalesčiky, a t. d.

Prostředky komunikační jsou v Haliči dosti bídné. Málo silnic, obecné cesty jsou špatné a železnice jde jenom směrem jedním

z Krakova přes Bochni, Jaroslav, Přemysl do Lvova, pak na Stani-slavov, Kolomyji do Bukoviny.

Ve vzdělanosti je hrozný rozdíl mezi lidem selkým málo uvědomělým a polským šlechticem, který sobě osvojil mrav francouzský. Pracuje se všemožně, aby stal se lid uvědomělejším, středních škol je v zemi dosti, avšak návštěva škol vůbec je ještě slabá, ze 100 dítek chodí 15 do školy. Rusín je pozadu za Polákem ve vzdělanosti.

§. 55. Bukovina — vévodství

mění 190 [ ] mil, 516.000 obyvatelů, liňatost poměrná 2715. Dle národnosti polo-více Rusínů v západu, a skoro polovice Rumunů v jihovýchodu, kteří sebe sami „Moldavany“ nazývají; něco Poláků, Němců a Maďarů. Dle náboženství: Rumunů jsou vesměs pravoslavní, Rusíni po většině, Poláci jsou katolíci, Němci a Maďaři protestanti.

Jméno dostala prý země od lesů bukových, které do dnes velikou část Bukoviny pokrývají.

Znak Bukovina, která teprve od r. 1846 zvláštní vévodství tvoří (dříve patřila k Haliči), nemá dosud znaku v erbu císařském. Dříve dokud patřila k Moldavsku měla znak země této: tuří hlavu s hvězdou mezi rohamy v zlatém poli.

Povrch země. Celá země je pahorkovina, místy lesem list-natým porostlá. V západu pozvedají Karpaty vrcholy své. Údolí jsou jenom při řekách.

Vodstvo. Řeky tvoří počítí Černého moře a jdou vesměs sou-běžně. Jsou skoro všechny „bystřiny“, v létě vyschnou, na jaře však aneb po silném lijáku rozvodní se a nadělají mnoho škody.

Dněstr tvoří hranici v sev., je splavný.

Pрут, Sučava, Moldava a zlatá Bystřice.

Hlavní město Černovice (Černovic, 34.000 obyv.) leží na úbočí velmi nakloněném, tak že ulice jdou do kopce. Č. jsou sídlo všech nejvyšších úřadů zemských, biskupa řecko-nesjednoceného; gymnasium, realka; spolky: zeměpisno-národopisný, hospodářský a dobročinný. Obyvatelstvo zanášá se mnoho obchodem, je zde plno Židů, Arménů a Němců.

Sučava na řece Sučavě, jindy sídlem moldavských knížat.

Seret, staré město, silné koňské trhy.

Radovce (Radouc), erární hřebčince (2.000 koní arabských).

Kirlibaba, bývalé doly na stříbro a olovo. Čeněk Manz vystavěl zde celé vesnice pro své havíře, které po zaplacení výloh na stavbu jsou jejich majetkem (5 kostelů, 5 škol, 56 dílen, 785 domů).

Pošoritá, doly na měď.

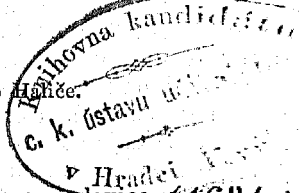
Jakubeni, železárny.

Dorna, lázně.

Sadagura, hlavní obchod v dobytku z Moldavy do Haliče.

P ř e h l e d .

Skoro 96% země je půda úrodná avšak skoro polovice (46%) porostlá lesy. Orné půdy je 25%, lučin 27%. Nejlepší půda a nej-lépe vzdělaná je mezi Dněstrem a Sučavou jakož i na dolním toku této řeky. Lepší hospodářství spatřujeme pouze u velkostatkářů, u kněž-stva, které své pozemky má aneb u přistěhovalců, kteří se zde usadili.

Hlavně se pěstuje kukuřice. Obilí se dováží z Multan a Besarabie. Též lučiny jsou úplně zanedbané i na panských statcích. Zelinářství velmi se daří hlavně okůrky. Z nových dob pochází i kultura tabáku, kterýž se do haličských továren vyváží.

Chov dobytka není taký jako by při všech výhodách země v oboru tomto býti měl. Hovězí dobytek drží se nejvíce pro krmení a skopový chová se vůbec na horské pastvě tím způsobem jako v Karpatech. Koně chovají se hlavně na plemeno a protože jsou zde pověstné kobylny, po většině árabského plemene (Radovce, Kirlibaba). Kůň Bukoviny je po sedmihradském nejutěšenějším a nejúhlednějším v rakousko-uherském mocnářství. Veliký je i počet drůbeže, a vosk a med od včel lesních předmětem obchodu. Honba je dosti vydatná.

Průmysl teprvé začíná, ano i řemeslníků není dostatek. Komunikace je nedostatečná, drahý kapitál, nedostatek sil pracovních nedají průmyslu rozkvést. Průmysl zdejší záleží hlavně v obdělávání železa a mědi, ve sklářství, v pálení kořalky a drasla, v řezání prken (desk), v koželužství a papírnictví. Zlata rýžuje se trochu v Bystřici. Na stříbro a olovo doluje se v Kirlibabě. Měď dobývá se v Pošoritě. Železa dobrého je hojnost v Jakubeni. Sůl kamennou má Kacima.

Obchod nalezá se z většího dílu v rukou židů a Arménů. K vývozu přichází obilí, lihoviny, dobytek (v něm i průvozný obchod z Rus jest veliký a nejpřednější trhy v Seretu a Sadogůře, kdež i na 80.000 kusů se dostavuje), dříví, draslo, kůže, med a vosk; přiváží se: obilí, zboží koloniální a rukodělné (Černovice).

Osveťta obyvatelstva, kromě početné šlechty a kněžstva, neveliká, zvláště při Rumunech a školství posud chudé: jest asi 40 národních škol; návštěva školy je zde nejmenší v celém mocnářství, chodit totiž ze 100 dětí 10 do školy.

V Černovicích gymnasium vyšší a realka nižší, v Sučavě gymnasium.

§. 56. Chorvatsko a Slavonsko — království

měří 950 □ mil, obyvatelů 1.000.000, lidnatost poměrná 2856. Dle národnosti 900.000 Slovanů, 25.000 Němců, 13.000 Maďarů, 9.000 menších kmenů. Dle náboženství 800.000 katolíků, asi 130.000 nesjednocených Řeků, 6.000 protestantů a 5.000 Židů.
Hranice?

Znak Chorvatska: na 25 stříbrných a červených kostek rozdělený štít. **Znak** Slavonska: modrý štít, přes který mezi dvěma vodorovně ležícími břevny běží v poli zeleném kuna.

Povrch země. Království toto pozůstává ze dvou jen v jihu spojených dílů. Horvatsko je hornatina, Slavonsko rovina. V severu Horvatska je pohoří Varaždinské, v jihu pohoří Gorjance. V Slavonsku je Fruška Gora a Vrdník pohoří co poslední výběžky jižních alp vápencových. Slavonská rovina je velice úrodná, až na pobřeží řeky Dravy, které je místy bahnitě a močálovitě.

Vodstvo. Řeka Sáva je nejdůležitější řeka chorvatsko-slavonská, přítok Kupa. Dráva činí hranici chorvatsko-slavonsko-uherskou, od ústí Dravy do Dunaje, převzal tento povinnost býti řekou pohraniční.

Je z er království toto nemá, v Krasu jsou některá malá perio-
dická jezera. Vody minerální: Krapinská, Toplická u Varaždína, Da-
ruvarská a j.

Království toto je nyní přivtěleno ku koruně svatoštěpánské, majíc ale částečnou
samosprávu.

Chorvatsko. — Záhřeb, na řece Sávi; sídlo Bána, generálního komanda,
arcibiskupa a sněmu; krásný kostel, universita jihoslovanská, gymnasium, realka,
společnost jihoslovanského dějepisu, národní museum; Matice illirská. Obchod čilý.
Stubica, teplé lázně.

Karlovec (Karlstadt), hrazené svob. město nad Kupou, sídlo biskupa pravo-
slavného, gymnasium, zbrojnice, vinopalny, silné trhy, dosti důležitý obchod, zde
se zanáší lid stavěním říčních lodí.

Sisek, při vtoku Kupy do Sávy, pro obchod velmi důležité místo, má zname-
nitý obchod v obilí; památky římských staveb, loďnice.

Rude, ves s doly a hamry na železo, ročně 100.000 ctů., doly na měď.

Varaždín, kr. svobodné město na Drávě, gymnasium, v okolí silné pěstování
řevy, hedbávnictví, továrna na tabák, obchod.

Krapina, teplé lázně, továrna na nádobí z kameniny. Starožitný, pobořený
zámek, o kterém jde pověst, že z něho pocházejí vůdcové národů slovanských
Čech a Lech.

Toplice, lázně sírné.

Radoboj má sírné lázně a důležité doly na síru, Ruda obsahuje čisté síry až
85%, ročně se jí dobývá 3-5000 ctů.

Křiževac (Kreutz), kr. svob. město. Starožitné toto město mělo v 16. a 17.
století velkou důležitost. V okolí vinařství, zahradnictví a hedbávnictví.

Koprivnica (Kopreinitz) s upevněným hradem u prostřed města.

Županije Rěka čili „uherské Přímoří“ (Litorale) náleží bezprostředně ke
koruně uherské.

Rěka (Fiume), kr. město pobřežní, svobodný přístav; loďnice; průmysl a
obchod znamenitý, ročně navštěvuje 7000 lodí přístav tento.

Bakar (Buccari) a Kraljevica (Portoré) s rejdou a svobodným při-
stavem.

Novi, malý přístav, obyčejně sídlo biskupa Suň-ského.

Slavonsko. Osek (Essek) 15.000 ob., kr. sv. město a pevnost na Drávě;
zbrojnice, gymnasium, paroplavba, značný průmysl a obchod.

Djakov, sídlo biskupa.

Požega, kr. svob. město ve velmi úrodné krajině. V okolí hojnost do-
brého kamenného uhlí, víno, tabák.

Pakrác jest sídlem biskupa Řeků nesjednocených, rozsáhlé zahrady, vinice
a hedbávnictví. P. byl rodištěm a bydlíštěm známého náčelníka pandurův z války
sedmileté.

Ilok v krásné na víno bohaté krajině.

Vukov, hedbávnictví, paroplavba, rybařství, čilý obchod; v celém okolí
velké vinice.

P ř e h l e d .

Hospodářství. Plodné půdy je 87% a sice lesem porostlé 37%,
půdy orné 27%. Chorvatsko nemá důstatek obilí, za to Slavonsko má
obilí více než spotřebovuje. V zemích těchto jsou nejrozsáhlejší vino-
hrady v celém mocnářství. Vína a ovoce je zde hojnost. Ze švestek
se zde dělá slivovice. Velké lesy dubové chorvatskoslavonské dávají
mnoho dříví stavebního a jejich žaludy výborné krmivo vepřovému
dobytku. Chov dobytka je nedostatečný vyjma chov dobytka vepřo-

vého v lesnatých krajinách Slavonska *) Mnoho drůbeže. Včelařství a hedbávnictví se stále šíří. Rybníky a močály kolem Oseku mají mnoho pijavek, s kterými se zde vede obchod **).

Hornictví. Výborná síra v Radoboji, železo a měď v Rudách. —

Průmysl a obchod. Průmysl zdejší obmezuje se na města a na výrobu domácích potřeb. Továren dosud málo. Nejdůležitější místa průmyslová jsou: Rěka (papír, cukr, mýdlo, rosolka, tabák, lučebniny, plachtovina a. j.) a Záhřeb (porcelán, kůže, železné nářadí) mimo to vyrábí se ještě: sklo, kamenina, slivovice, dřevěné nádobí a hrubé plátno.

Obchod obmezuje se na obchod průvozný v obilí a j., které se dováží z východních krajin na západ; pak obchod v dříví, víně a pijavkách. Slavonsko vyváží mnoho obilí do Siseka, koží vydělaných i nevydělaných do Oseka, pak mnoho volů, prasat a vosku. Přiváží se do země zboží koloniální a rukodělné. Obchodní místa jsou: Rěka, Bakar, Kraljevica, Záhřeb, Sisek, Osek a Karlovec. Mezi všemi se Rěka nejvíce zvedá neboť obchod na moři převyšuje sumu 10 milionů zlatých. Prostředky komunikační, silnice a železnice se v nynější době rozvíjejí. Plavba na Dunaji, Drávě, Sávě a Kulpě je silná.

Vzdělanost je ještě na nízkém stupni. Národních škol je asi 230; ze 100 dětí jde do školy jen 29. Gymnasia a realky se v nejnovější době zřizují. O rozkvět řeči a literatury starají se všemožně vzdělanci chorvatští.

§. 57. Hranice vojenská.

600 □ mil, 1,130.000 obyv., lidnatost poměrná 1833. Dle národnosti 84% Slovanů, 12% Rumunů, 4% Němců. Dle náboženského vyznání 45% katolíků, 52% Řeků nesjednocených, 2% protestantů, židé zde nejsou. H r a n i c e ?

Povrch země. Hranice vojenská je v západu hornatina. Kras má zde četné výběžky; malá a velká Kapela a Velebič; jižně Drávy mezi Chorvatskem a Slavonskem jsou výběžky Alp. Na východu je rovina, jenom málo přes východní hranici zabíhají výběžky sedmihradských Karpat. Moře jaderské, které asi 16 mil dlouhou hranici tvoří, má břehy příliš příkré a nepřístupné, pročež se jich upotřebiti nemůže za přístavy. Mezi ponornými řekami pohoří Krašského, je největší řeka Lika; ostatní všechny náležejí k porůčí Dunaje, který od Petrovaradina až k Zemuni zemi tuto protéká. Dráva tvoří hranici k Uhrám. Sáva, která Unu přibírá, běží podél hranice jižní, tvoříce takto i hranici celého mocnářství na jihu. Tisa a Temeš vtékají zde do Dunaje. Mineralní voda sirná v Mehadii.

Ústava. Právě nyní se jedná o to, by Hranice vojenská byla zrušena a v civilní správu dána. Dosud bylo rozdělení i zřízení země této dle vojenských pravidel. Hranice byla rozdělena na 2 zemská velitelství: chorvatsko-slavonské se sídlem v Záhřebě a banátsko-srbské se sídlem v Temešvaru.

*) Doma krmí dobytek pro svou domácí potřebu kukuřicí.

***) Ženy chytají pijavice. Vejdou do vody, ony se jim navěsí na nohy, ty sbírají a házejí do pytlíku; platí se jim za chytání dle liber.

1. *Chorvatsko-slavonská Hranice*: Bag (Carlopago), malé námořní město se svobodným přístavem.

Gospič, Otočac.

Seň (Zengg), svob. město, svob. přístav, biskupství, gymnasium; zde zuřivá strašná vichřice „bora.“

Ogulin

Slujn starodávný pevný hrad.

Zumberk (Sichelburg), v pohoří Gorjancích.

Glina, silné trhy na dobytek. Na blísku leží ves Topusko s lázněmi, jichž teplá zřídla (46—48° R) již Římané znali. Zvláštní jest tu kalužná lázeň pro koně.

Petrinja.

Kostajnica je hlavní průchodiště tureckého zboží.

Sisek Nový, svobodné město, důležité místo obchodní.

Belovar, obyvatele zanášá se hečbávnictvím, vinařstvím a roštěním obilí.

Gradiška Stará, pevnost. Nová Gradiška.

Brođ, pevnost, silný obchod.

Vinkovce, gymnasium.

2. *Banátsko-srbská Hranice*. Petrovaradin, jedna z nejsilnějších pevností v mocnářství, v krajině nezdravé, bažinaté, bitva 1716.

Karloveci na severním svahu Frušky gory, sídlo patriarchy Řeků nesjed. v zemích uherských, mnoho ryb, dobré víno, důležitý obchod do Vojvodiny a Turecka; mír 1699.

Zemuň (Semlin), důležité skladiště obchodu rakousko-tureckého při ústí Sávy do Dunaje.

Mitrovice, které vystavěli Římané pode jménem „Syrrium“ (Srém), dosud jsou zde římské starožitnosti; četné vinice.

Titel, loděnice.

Pančevo, čilý obchod v obilí a dobytku, přádelny na hečbávi, vinopalny, továrna na cukr z buráku.

Bělá Crkva (Weisskirchen), svobodné město, přádelna na hečbávi; vinohrady.

Ršava (Orsowa Alt), hlavní stanice dunajské paroplavy; zhotovuje se tu korduan.

Karansebes, památní most z litého železa.

Mehadia ve velmi romantickém údolí; pověstné Herkulovy lázně, již Římanům známé.

Ruska, doly na železo, olovo a uhlí, v okolí železářny.

P ř e h l e d.

Zvláštní zřízení a *patriarchální* život Hraničářů mají velký vliv na hospodářství, průmysl a obchod. Všichni mužové dosáhnouve roku 20. jsou povinni v čas míru i boje doma i v cizině vsí službu vojenskou konati a k zachování zemských ústavů hraničných přispívati. Zato dostává Hraničář od státu oděv, zbraň a střelivo, jenom v čas války také mzdu. Za doby míru se vybírá a dostaví jenom oddělení lidu zbraněnosného co obrana proti Turecku (Kordon) na ochranu proti zanášení moru a t. d.; nyní se to zrušuje. Kordon jest souvislý řetěz rozestavených strážních domků podél hranice turecko-rakousko-uherské s 4—10 muži. V nížinách stojí tyto domečky na podzdívkách a od jednoho k druhému vede hráz. Obyčejně je Hraničář týden ve službě a 2 neděle při svém hospodářství.

Hospodářství. Půdy je jen 79% plodných, protože je v nížině mnoho bahniska a močálů a v Krasu mnoho skal. Orné půdy je 1/4, lesem porostlé půdy 1/3, na 5 □ mílech jsou vinice.

Obilí není důstatek a musí se dovážeti. Píce je v hojnosti. Réva se pilně pěstuje hlavně kolem Karlovce, Bělé Crkve, Mehadié a Belovaru ($\frac{1}{2}$ milionu věder). Ze sliv se připravuje „slivovice“. Lesy dávají mnoho dříví stavebního a paliva. Chov dobytka je značný ale vyjma srmské koně nejobyčejnějšího plemene.

Hornictví je jen v krajinách kam Karpaty zabíhají.

O průmyslu nemůže býti ani řeči. Hraničář sám a ještě více pohlaví ženské zhotovují vše, co v domácnosti se potřebuje.

Hedbávnictví se zmáhá stále. V některých místech na Dunaji a v Seni jsou velké loděnice. Mnoho vinopalen.

Jen obchod průvozní je v místech Zemuni, Pančevě, Ršavě, Brodu a v námořních městech důležitý. Přiváží se obilí a sůl; vyváží se dříví, dobytek a slivovice. Silnice jsou lepší než v zemích sousedních. Ze železnic jde jen jihovýchodní dráha státní až do Bazjaše. Ve vzdělanosti jsou Hraničáři skoro na té samé výši jako jejich sousedé. Návštěva škol je zde silnější; ze 100 jich chodí 57 do školy.

§. 58. Dalmatsko — království

měří 232 □ mil, 450.000 obyv., lidnatost poměrná 1939. Dle národnosti: přes 90% Slovanů, něco Vlachů na pobřeží a ostrovech. Dle náboženství, katolíci, asi 100.000 Řeků, něco protestantů. Židé zde nejsou. Hranice?

Povrch země. Dalmatsko jest stupňovina krašská. Po hranici severní táhne se mocné brdo Velebič. Od hory Urlica u Kninu táhne se pohoří na hranici rakouskoturecké, které má název od hory Dinara (5706') „alpy Dinarské“. U Šibenika je pohoří Tartaro a jižně pohoří Mosor. Zde počíná pravá hornatina s četnými roklinami a koryty, kloníc se k moři vždy více a více. Tohotéž tvaru jsou ostrovy. Země nemá dolin poříčných, za to má velmi mnoho úžin a jeskyň.

Vodstvo. Vodopisné poměry Dalmacie souvisí s pobřežní povahou krajiny, jakož i se zvláštností půdy a podnebí. Řeky jsou až na Neretu všechny pobřežní. Největší řeky jsou: Crmaňa, jejíž zřídla jsou v Lice; Krka se Skradinským vodopádem krásným. Cetyně s vodopádem u Duare.

Neretva má zřídla v Hercegovině.

Jezero Dalmatská jsou vesměs říčná neb zřidelná a z větší části i periodická. Největší je jezero Vranské. Jaderské moře tvoří 153 mil dlouhý břeh pomořský, který však pro svou příkrost a rozrytost lodím takřka nepřístupný jest; zato mají ostrovy ve svých zálivech příhodné přístavy.

Ústava. Sídlo nejvyšších úřadů zemských a sněmu je Zadr. Sněm čítá 48 členů. Do rady říšské posílá Dalmatsko 3 zástupců. Hlavní město je:

Zadr (Zara), 8000 obyv., ohražené město námořní, vystavěno v slohu benatském s úzkými ulicemi a kamennými domy bez omítky. „Porta maritima“ je zbytek římských bran triumfních. Sídlo arcibiskupa a biskupa Řeků sjedn., krásný chrám (od dožete Jindřicha Dandóla vystavený na počátku 13. stol.); gymnasium, reálka; veřejná knihovna, obchodní komora. Velké továrny na rosolku „maraskin“ (maraská višně).

Šibenik (Sebenico), sídlo biskupa, jeden z nejkrásnějších kostelů gotické stavby. Město je na svahu jednoho vrchu vystavěno, tak, že po schodech do vyšších ulic jíti se musí. Vinařství a rybolov.

Nin (Nona it.) v bahnitě krajíně, starožitnosti římské.

Knin, pevnost.

Split (Spalato), staré město je vystavěno v paláci císaře Diokletiana; kostel kapitulní býval chrámem pohanským; Aeskulapův chrám stojí dosud.

Trohir (Trau), má nejkrásnější kostel v zemi, v okolí vinařství, mnoho fíků, mandlí atd.

Sinj (Sign), čilý obchod do Turecka.

Dubrovnik (Ragusa), starožitné, velikolepé hradby, biskupství, gymnasium, mnoho znamenitých stavení, přístav.

Stoni (Stagno), na půlostroví Pelešec (Sabioncello) v nezdravé, močálovité krajíně, státní solivárny; časté zemětřesení.

Kotor (Cattaro), pevnost v chobotu stejnojmenném, udržuje stálý a čilý obchod s Černou Horou. Přístav válečný první velikosti.

Budva, nejnižší místo v mocnářství rakouském.

Ostrovy: Raba, Pago (solivary); Mlěto (Meleda), Krčola (Curzola), Lastov (Lagosta), Vis (Lissa), vinařství; Chvar (Lesina), lovení ryb, vyrábění rozmarinového oleje; Brač (Brazza), největší ostrov, velké lesy, vinařství, olivy, fíky atd.).

P ř e h l e d.

Hospodářství je v chatrném stavu, jenom polovice půdy plodné se vzdělává; ostatní je jen suchá chudá pastvina. Výnos půdy nepatrný a ceny pozemků po Soluhradsku v celém mocnářství nejnižší. Sedlák vůbec nevzdělaný na zlepšení půdy téměř ani nepomýšlí. Hospodářské náčiní je velmi chatrné a nedostatečné, dobytek chudý, o hnojení téměř ani řeči, tak že hospodář zdejší stojí na nejnižším stupni v celé říši, a tudíž hlad a mor nezřídkými bývají úkazy. Hlavní plodiny jsou kukuřice a ječmen. Víno a oléj jsou nejdůležitější plodinou hosp. zemského. Víno je výborné a vyznamenává se sladkostí i ohněm, tak že při lepším hospodářství (nebývat ani pořádných nádob a sklepův) i uherské převýšiti může (Marzamin, Malvas). Zahradnictví provozuje se na větším díle na polích: ořech vlašský, kaštan, moruše, keře a stromy s jižním ovocem; nejdůležitější je maslina č. oliva, která celé háje v nížinách tvoří. Chov dobytka. Koně jsou malé, hovězí dobytek je chudý a slabý, jak z nedostatku potravy tak i vody, jelikož, letního času mnohdy na více hodin k vodě se poháněti musí. Kromě toho je vesměs tažný, proto maso, mléko i máslo špatné i ve městech všeho toho nedostatek. Veliký stav skopového dobytka a koz podmiňuje se převahou suché pastvy, jakož i skalnatostí a nahotou země a chudobou selského lidu. Pastva ovcí vede se nomadicky. Vlna je hrubá; o salašnictví ani slychu. Včelařství buď lesní (na hranici), buď domácí je mnohem vyššího zvelebení schopno. Hedbávnictví začíná se v nejnovější době zvelebovati, a mohlo by tuto chudou zemi obohatiti. Vláda dává každoročně tisíce morušů vysázeti a hle již za semeno dostalo se do země hodně peněz. Rybařství je po hospodářství nejdůležitější živností.

Hornictví. Plodiny nerostové jsou skrovné: Hnědé uhlí, železo, asfalt a sádra. Nejpatričnější výtěžek poskytují solivárny na mořskou sůl, na půlostroví Pelešec i státní, na ostr. Pagu a Rabu privatní.

Průmysl stojí na velmi nízkém stupni. Počet řemesel je vůbec skrovný, i mnohá důležitá řemesla jako: mydlářství, kožešnictví, punčochářství, kartáčnictví a t. d. scházejí docela. V celé zemi není spořádaného mlýna, mlýny příruční jsou po většině ještě v užívání. Taktéž nemá celá země ani pily, ani papírny, a hamry stojí toliko u Splitu. Sedlák dalm. zhotovuje si vše po domácku, řemeslníci jsou pouze v přímořských městech. Fabriční výroba je skoro neznámá. Nejpatrnější je lodnictví a v Zádru palny na rosolky. V Šibeniku, Trohiru jsou lisy strojové na olej, na Chvaru rozmarinový olej.

V obchodním ohledu tvoří Dalmacie zvláštní obvod celní. Nejdůležitější místa jsou Zadr, Split, Dubrovník a Kotor. K vývozu dostávají se olej olivový, víno, ryby, solené maso skopové, rosolky, pryskyřice, sůl; většina toho jde přes moře; dováží se obilí, koloniální zboží, mouka, tabák, dobytek na porážku, tovary všeho druhu; též průvozní obchod je značný. Země nemá žádné dráhy železné.

Osvěta stojí na nízkém stupni. Lid selský a nižší třídy městské jsou velmi nevzdělané a pověrečné. Gymnasium je v Zádru, Splitu a Dubrovniku; realka v Zádru. Národních škol je asi 200. Ze 100 dětí chodí 20 do školy.

Německo — Deutschland.

Od roku 1866 je Německo rozděleno ve dva díly:

1. *Spolek severoněmecký* a 2. *státy jihoněmecké*. Ku spolku severoněmeckému přináležejí všechny země na sever od řeky Mohanu (článek 4. míru pražského ze dne 23. srpna 1866).

Státy jihoněmecké jsou:

Bavory, Würtembersko, Badensko, Hessen-Darmstadtsko, knížetství Liechtenstein.

Úloha. Udej hranice spolku severoněmeckého.

Povaha země. Co do povahy povrchu zemského lze rozeznávati vůbec tři hlavní tvary, totiž:

1. velehory alpské jižně od Dunaje a Rýnu.

2. stupňovinu německého středohoří, kteráž zaujímá část středoevropské hornatiny, a 3. rozsáhlé roviny a nížiny severoněmecké. K Alpám přiléhá mezi Innem a jezerem Potamským planina hornošvábsko-bavorská.

Středohoří německého části jsou: Hardt, Hochwald, Hundsrück co výběžkové *Voges*. Eifel a Hohe Veen co výběžkové *Arden*. Uzlem hor *Hercinských* jsou Smrčiny, od nichž se táhnou na západ Francký a Švábský Jura, Frankenhöhe, Černolesi (Schwarzwald) a Odenwald, na SZ les Francký (Frankenwald), les Durinský, (Thüringerwald), Rhön, Spessart, Taunus a Westerwald; severně v rozličných skupeninách Sauerland, Haarstrang, les Teutoburský a Veserské pohoří, severně od lesa Durinského stojí

osamotnělý Harz. SV. od Smrčín táhnou se Krušné hory s kame-
nitou vysočinou saským Švýcarskem (sächsische Schweiz) hory
Lužické a Krkonoše, kteréž jsou spojeny opět s Karpata mi (viz
Čechy a Moravu). JV. rozkládá se Šumava se svými výběžky.

Nížina severoněmecká, kteráž prostírá se od dolního Rýna a vždy
se šíříc až za Odru a Vislu přechází ve velikou rovinu Slova n s k o u.
Vodstvo. Řeky viz na straně: 115.

Průplav Ludvíků v spojuje Rýn s Dunajem; průplav Plaven s k ý
— Haboli s Labem; průplav Finovský Haboli s Odrou; průplav Fri-
dricha Viléma čili Müllroserkanal — Sprevu s Odrou. Z á-
livy nalezáme při ústí Labe, Vesery a Emže. Jezer je hojnost
v Německu. Rozeznávají slušno 2 pásy jezer, jižní totiž a severní.
Jižní pás jezer táhne se podél severního úpatí Alp a největší jest
jezero Potamské; v jižních Bavořích počítá se k 70 jezerům. Se-
verní pás jezer obklopuje moře Baltické mezi Vislou, Odrou a
Labem, a jenom v obou Meklenburkách počítá se 330 jezer. O celém
pořící Habole a Sprevy možná říci, že obě tyto řeky záležejí ze sou-
vislé řady jezer. — Žřidel minerálních je v Německu veliké
množství a mnohá z nich jsou po Evropě proslulá. Podnebí Ně-
mecka je mírné, ku zdaru rostlinstva všeho příhodné, kdežto v Al-
pách nalezáme snh, kvete tam nad Rýnem stromoví a rozvíjejí se
mandle.

Spolek severoněmecký.

7537 □ mil a 29,906.763 obyvatelů. Lídnatost poměrná 4019. Dle národnosti: Němci,
jenom 3,000.000 Slovanů, 130.000 Litvinů 130.000 Dánů, 40.000 Francouzů. Dle
náboženství: protestanti samí, až na 8½ mil. katolíků a ½ mil. Židů.

Ku spolku severoněmeckému, kterému vládne Prusko, náležejí
následující provincie:

A. Prusko — království (das Königreich Preussen).

1. Braniborsko. — Berlín 703.000 obyvatelů, hlavní město spolku severo-
německého, sídlo královské a všech vyšších úřadů. Museum s bohatými sbírkami;
universita, jež požívá zvláštní včhlasnosti, královská akademie nauk, 6 gymnasií
a množství jiných vědeckých ústavů a učilišť, proto se nazývá Berlín sídlem
osvěty a vzdělanosti německé Průmysl zdejší má největší důležitost. Každá 4
léta výstava průmyslových výrobků. Veliká továrna Borsigova na lokomotivy,
mimo jiné velmi rozsáhlé továrny na hedbávi, bavlnu, zlato, porcelán a t. d. Nově
vystavěné části města mají krásné ulice a náměstí, mnoho pěkných budov. —
V okolí jsou české vesnice: Nová ves, Schönlinde, Friedrichshagen.

Postupín (Potsdam), královský krásný hrad, veliké sady a zahrady, zbroj-
nice, továrna na zbraň. Bedřich II. je zde pochován.

Charlottenburg, královský zámek se zahradou a vzácnými sbírkami;
mnoho letohrádků bohatých Berlíňanů.

Spandava (Spandau), pevnost; továrna na zbraň.

Branibor (Brandenburg), nejstarší město, od něhož má země své jméno.

Neustadt-Eberswalde, lesnická akademie, mineralní lázně, továrny na
železné, mosazné a ocelové zboží

Frankfurt u řeky Odry, obchodní město, tři velké trhy; na blízku „bitva u Kunersdorfu 1759.“

Kostřín (Küstrin), nad stokem Varty a Odry; silná pevnost, krajina nezdravá, protože bažinatá.

2. *Pomořany*. — Stětin 73.700 ob., důležité obchodní město, lodenice, zbrojnice, škola pro námořníky; přístav Svinemünde.

Stralsund, staré opevněné město, jež Albrecht Waldstein roku 1628 obléhal; silný obchod.

Greifswalde, universita, přístav. Ostrov Rujany (Rügen), má úrodnou půdu a pěkné krajiny. Bergen, hlavní místo; východní pobřeží vysoké tvoří křídové skály.

Kolobřeh (Kolberg), silná pevnost; námořní obchod; solivárna, solní a mořské lázně: lodenictví, rybářství.

Stolpe, obchod v jantaru.

3. *Sasko* (Sachsen), země tato náležela ku král. saskému Děvín (Magdeburg) 78.500 ob., dříve sídlo arcibiskupské; krásný chrám, v němž pochován leží Otto první. Z četných továren jsou největší továrny na cukr burákový, na zboží lučebnické, bělobu, cikorii, čokoládu, tabák a t. d. Obchod silný; plavba po Labi

Schönebeck, má mnoho továren, pak velkou solivárnu, která ročně asi 700.000 centů soli vynáší a 700—800 dělníků zaměstnává; obyvatelé provozují čilý obchod a plavbu na Labi. Na blízku odtud leží

Elmen, s prameny solními, jichž voda se vede po trubách do Schönebecku, kde se vyvaňuje.

Bung, značné soukenictví.

Halberstadt, Quedlinburg, čilý průmysl; zahradnictví.

Erfurt, má velmi rozsáhlé zahrady, ze kterých zahradníci semena do velké části Evropy prodávají.

Merseburk, na blízku solní doly.

Halle, universita; mnoho továren, na blízku solní doly a hnědé uhlí.

Naumburk, chová mnoho krásných starožitných památek, mezi nimiž zvláště krásný dom v gotickém slohu. Silný obchod zvláště ve víně a vlně; továrny na tabák, ocet, žampanské víno, vitriol a lučavku. Znána je historie N. děti, které prý v počtu 569 oděny bílými rouchy umřeli, s citrony v levé a zelenými ratolestmi v pravé ruce Prokopa Vel. r. 1432 před N. přitahšího uprosily, že v pokoji odtáhl. Na památku toho se tu dosud husitská slavnost odbyvá.

Zeitz, čestné továrny, silné sadařství a zahradnictví. Na blízku mnoho bojišť, k. p. Lützenské bojiště († Gustav Adolf 1622.)

4. *Slezsko* je země, která ještě před 100 a něco léty náležela ku koruně české — Vratislav (Breslau) 172.000 obyv., universita, 4 gymnasia, obchodní škola a jiná učiliště; silný obchod, velké trhy hlavně na vlnu; množství továren.

Kladsko (Glatz) pevnost silná; soukenictví; punčochářství.

Svidnice (Schweidnitz), pevnost, obchod v obilí a vlně. V Reichenbachu a celém okolí tkalcovství.

Lehnice (Liegnitz), zahradnictví, soukenictví.

Grüneberg, přední obchodní místo v horách slezských; továrny na plátna, porcelán, cukr. Silný obchod v plátnech.

Hlohov velký (Gross-Glogau), znamenitý obchod v obilí. V okolí důležité průmyslová místa (plátenictví) jsou Javory (Jauern), Lubaň (Laubau), Zlatá hora (Goldberg).

Opole (Oppeln), znamenité trhy na obilí, vlnu a dobytek; plátenictví, koželužství, hrnčářství, čilý obchod. Želežárny.

Neisse (Nisa), přední pevnost Pruska, jež při obyčejném obchodu živí se tkaním, tkalcovstvím a přípravováním přize.

Ratiboř, znamenitý obchod v obilí.

5. *Pozňansko* má polské obyvatelstvo a náleželo před 100 léty ku království polskému.

Pozňan (53.000), pevnost; sídlo arcibiskupa, mnoho pěkných kostelů; obchod ve výrobcích země. Silné trhy na vlnu. V okolí obchodní místa: Vřova, (Fraustadt), Lisá, Krotušin, Kempen, soukenictví, plátenictví.

Bydhošť (Bromberg), zvláště v obilí, kožích, vlně a víně, je podporován zdejšími průplavem. Továrny na tabák, sukno i plátno, cukrárny.

H n ě z d n o (Gnesen), sídlo arcibiskupa; krásný katedrální chrám, kde bylo pochováno tělo sv. Vojtěcha. Vzácnou památkou kostela jsou kovové dveře byzant. práce, na nichž jsou výjevy ze života sv. Vojtěcha vyryty. Průmysl v sukňe a plátne; obchod v dobytku, vlně a obilí.

6. *Prusko* (Preussen), od této provincie má nynější Prusko své jméno.

K r á l o v e c (Königsberg) 106.000 ob., pevnost 1. třídy. Město je založeno od krále českého Přemysla Otakara II r. 1255; universita, s níž spojena jest výtečná hvězdárna a tajný archiv německého řádu. Město toto vyniká hlavně obchodem, má 26 lodí plachetních a 8 parníkův, s nimiž obchod provozuje vyvážejíc obilí, len, konopě, olej plátno a kořalku. Továrny na stroje, cukr, marcipán, jantar, látky vlněné, bavlněné, hedbávné a t. d.

Pilava (Pillau), silná pevnost na okřídli dělicí Frišský Haf od moře Baltického; loďnice; obchod; mnoho jantaru.

Frauenburg, biskupství. V katedrále zdejší pohřben jest Koperník, jehož obydlí dosaváde se ukazuje. Značný průmysl a obchod.

Gombin (Gumbineu), továrny na sukno a plátno.

Tylz (Tilsit), středisko obchodu v obilí, lnu a plátně při moři baltickém.

Gdansk (Danzig) 90.000 ob., pevnost a obchodní město na moři baltickém.

V samém středu města dělá řeka Motlava ostrov tak zvaný „Špejcharový“, poněvadž na něm stojí řady ohromných špejcharů na polské obilí. Průmysl je dosti znamenitý; jsou tu továrny na zbraně, cukr, tabák, tkaniny hedbávné, znamenité vodní a parní mlýny. Krásný kostel Marianský, nejpřednější stavení gotického cihlového slohu v zemích Baltických. Přístav „Neufahrwasser.“

Malborg (Marienburg), starý sídelní zámek velmistřů Německých rytířů.

Elbląg (Elbing) továrny na plachtovinu, parní stroje, slévárny na železo; značný obchod se dřívím, olejem, obilím, lihem a vlnou; lovení ryb.

Kvidzyna (Marienwerder), náleží k nejstarožitnějším městům v Prusku; soukenictví, koželužství.

Chełmo (Kulm), staré hlavní město Pruska.

Toruň (Thorn), pevnost. Zde se narodil Mikuláš Koperník r. 1473.

7. *Westfalsko* — Münster, (25.000 obyv.), vyniká rozsáhlostí a pěknými stavbami. Továrny čtené; obchod ve lněném a vlněném zboží. Westfalský mír roku 1648.

Minden, továrny na vosk, mýdlo, kůže; velký cukrovar, znamenitá víno-palna; lodnictví, přístav, obchod s Bremou.

Bielefeld, sídlo plátenictví westfalského.

Paderborn, druhdy biskupství německé.

Arnsberg, slyne soukenictvím, tkalcovstvím, v okolí mnoho železáren a továren na mosaz a jehly.

8. *Rýnská provincie* — Kolín nad Rýnem (Köln) 125.000 obyv., pevnost na levém břehu Rýna, přes který vede od r. 1859 stojací most 1250 kroků dlouhý do města Deutz, kteréž jest zároveň opevněným předmostím. Město pro množství věží a vynikajících staveb z venku velmi malebně vypadá, uvnitř ale jsou ulice křivé a velmi nepřijemné. Krásný gotický chrám, který nebyl ještě dostaven, vyhořel r. 1868. Množství tiskáren, vzácné knihovny. Kolín vyznamenává se obchodem i průmyslem svým. Přípravování „vody kolínské“, továrny na látky vlněné, bavlněné, hedbávné, stroje a nádobí kuchyňské, výborné koželužství, hotovení barev, běloby, porcelánu. Obchod vede se společnostmi, která staví výborné lodi tak, že až do Ameriky vydrží. K zvelebení jeho napomáhá dobrý přístav. Hlavně se vyvážejí výrobky továrnické, obilí a víno.

Bonn, věhlasná universita, římské starožitnosti. Rodiště Ludvíka Beethovena r. 1770.

Düsseldorf, mnoho znamenitých továren, jmenovitě na vozy, zboží kožené, železně, vlněné, bavlněné, chemikálie atd., slavná akademie umění, sbírka starožitnin. V tak zvaném „Wupperthalu“ jsou Elberfeld (66.000 obyv.) a Barmen (65.000 obyv.) kde kvete tkalcovství, bělidla atd. Remscheid a Solingen, znamenité železářství. V údolí řeky Ruhr jsou silná ložiska uhlí.

Krefeld, sídlo pruského hedbávnictví, které sem zavědli v 17. století Hugenoti. Jsou zde i v celém okolí přádelny na vlnu, bavlnu a len.

Koblenz, na vtoku Mosely do Rýna vede čilý obchod ve vínech a vyvážjí z továren hojných zboží plechové, látky bavlněné, vozy a nábytek.

K. reuznach, továrny na čokoládu, nudle, kůže, tabák a víno šampaňské. Solivary. Zdejší lázně rapové a minerální vody jsou solní prameny jodovité a bromovité; užívá se jich proti krticím.

Trevír (Trier), starožitnosti římské, vinice; proslulé město v církevním dějepise.

Saarbrück, doly uhelné.

Cáchy (Aachen), římského asi původu. Město to proslulo hlavně Karlem Vel., jenž zde sídlil a pohřben byl. Zde bývali císaři korunováni. Znamenité lázně sirlé, jež sem vábí mnoho cizích nemocných na dnu, hemorrhoidy atd. Hlavní znamenitost jest „münster“, starý byzantský osmiuhelník s pozdějšími přídavky. U prostřed něho Karlův hrob, bílá mramorová stolička císařů. Silný obchod s Belgií.

Malmedy, největší továrna koželužská v Prusku. Též jsou tu velmi silné železité kyselky.

9. *Hohenzollerny* na sever od potamského jezera. Mnoho dříví a železa, obilí málo; pěkný chov dobytka.

Sigmaringen, krásný zámek se sbírkou starožitnin.

Hechingen, sirlé lázně, $\frac{1}{2}$ hodiny k jihů stojí osamotnělý, kuželovitý vrch Hohenzollern se soujmeným prapředem král. rodiny Pruské.

10. *Lauenbursko* — Lauenburk na Labi a Ratzenburk.

11. *Hanoveránsko* — Hanover, 74.000 obyv., hlavní město, technika, gymnasium; četné sbírky mincí a obrazů, přírodovědecké museum, továrny. Ve vřkolu jsou letohrady královské: Montbrillant a Herrenhausen.

Hameln, rybařství; je známé pro pověst o muži, který prý r. 1284 chytal zde krysy a když mu měšťané neplatili, děti jejich odvedl, od nichž prý pocházejí Sasici Sedmihradští.

Rehburg u jezera Steinhuderského, má dosti značné doly kamenouhelné a minerální lázně.

Hildesheim, obchod v přízi a plátně.

Gotinky (Göttingen), universita s výtečnou knihovnou; hvězdárna. Průmysl vyrábí sukna, plátno, zboží soustružnické, nástroje chirurgické.

Münden má přístav, velké továrny na majolík, kůže a tabák; na blízkú se dobývá hnědé uhlí a z toho kamenec.

Osterode má mnoho továren.

Rothhütte, největší hamry v Hanoversku.

Goslar, doly na stříbro.

Klausthal, starobylé horní město; hornická mincovna, rozsáhlá továrna na sirky. Zdejší doly na stříbro počítají se k nejvýnosnějším v Německu.

Zellerfeld a Andreasberg, doly na stříbro, olovo a měď.

Lüneburg, v krajině této bývalo sídlo Slovanů Polabských „Drevanů“; město toto má mnoho továren; živý obchod, lomy na vápno a sůl.

Harburg naproti Hamburku; svobodný přístav, lodenice, továrny na tabák, plachtovinu, škrob, prach, silný obchod.

Aade, silně opevněné obchodní město, paroplavba.

Osnabrück, mír r. 1648, obchod v plátně a plachtovině.

Pappenburg, v okolí se rýpá rašelina, lodenice.

Aurich, silné trhy koňské.

Emden, svobodný přístav, lovení slaneček. Na ostrově Norderney mořské lázně.

12. *Hessko*, — Kasel 41.500 obyv., hlavní město, čilý obchod, technika, gymnasium, židovský seminář a židovská škola, museum.

Geismar, kyselka. Zde stával posvátný dub, kterýž sv. Bonifac skáceti kázal r. 742.

Grosz-Almerode, znamenité hrnčářství, výrobky se rozesílají až i do Ameriky.

Fulda, zde založen klášter návodem sv. Bonifáce; znamenité opatství; plátenictví.

Šmalkaldy, železářny; továrny na zbraň.

Hanava (Hanan), továrny na zboží zlaté a stříbrné, porcelán, koberce, nástroje mathematické atd., obchod ve víně a dříví; velké trhy.

Wilhelmsbad, lázně železité a kalužné.

Nauheim, veliké doly solní, četně navštěvované lázně.

Bockenheim, mnoho velkých továren.

13. *Nassavsko*. — Wiesbaden, 30.000 obyv., znamenité teplo lázně; římské starožitnosti. V okolí znamenité vinařství (víno Johannisberské) a minerální vody.

14. *Frankfurt* nad Mohanem 78.000 obyv., svobodné město a sídlo bývalého spolku německého. Na radnici zdejší se chová zlatá bulla Karla IV. a podobizny německých císařů; museum, nejkrásnější geologická sbírka v Německu; pomník Göttheho, mnoho škol a spolků. Továrny velké a obchod důležitý, trhy znamenité.

15. *Šlesvik-Holštýnsko* — Šlesvik 13.000 obyv., přístav; obchod.

Eckernförde, lovení ryb.

Flensburg, nejdůležitější obchodní místo v Šlesvikku.

Glückstadt na Labi; přístav svobodný.

Kiel (24.000), universita, továrny na železo, slévárny, lodenice, velmi dobrý přístav a četně navštěvované trhy.

Rendsburg, pevnost a obchodní město.

Itzehoe, silný obchod v obilí a dobytku.

Altona je tak blízko Hamburku, že jen politické hranice je dělí; kvetoucí tržiště na Labi; volný přístav, staví se zde lodí, hlavně pro lov velryb a sledí, v kupeckém ohledu splývá s Hamburkem.

P ř e h l e d.

Hlavní živností v Prusku jest hospodářství spojené s chovem dobytka. Půda jest co do jakosti v jednotlivých provinciích velmi rozmanitá, některé krajiny — hlavně údolí řek, východní část Pomorí — jsou velmi plodné, některé zase neplodné — u Hundsrücku, vřesoviště Mindenské, části Hanoveránska, Hessko. Vinice jsou nejrozsáhlejší v Porýnsku, některé v Poznaňsku, Slezsku (u Grünberku). Lesy připadají na Brandenburg, Hessko, Porýnsko. Dobytek hovězí je nejlepší v hornatých krajinách, kde je mnoho pastvin; koně se musejí přivážeti z Rakouska; ovčáctví jest nejpokročilejší v Sasku, Slezsku, Brandenbersku, — vlna brandenberská za nejlepší se považuje. V Hanoveránsku jsou malé hrubovlné ovce „Haidchnucken“ zvané. Včelařství se v Německu vůbec velmi rozmohlo. Na pobřeží mořském rybařství.

Hornictví a hutnictví. Největší bohatství je v železe, uhlí a rašelině. Železo se nachází ve všech krajinách hornatých; uhlí kamenné v Porýnsku, Westfalsku, Hanoveránsku a Slezsku, hnědé v Sasku, Hanoveránsku; rašelina v Hanoveránsku. Soli má Prusko velké množství hlavně v Sasku (Schönebeck) a Hanoveránsku. Doly stříbrné jsou nejvýnosnější v Hanoveránsku (Klausthal) a Porýnsku. Zlata není. I jantar zasluhuje zmínky, který se buď loví, neb z naplavenin vykopává.

Průmysl je v Prusku na stupni vysokém, až na provincie, které teprve r. 1866 přivtěleny byly. Nejrozšířenější a nejvíce zdokonaleno jest vyrábění zboží lněného, bavlněného, vlněného, hedbávného a železného, buď rukama neb stroji v továrnách (Westfalsko a Porýnsko). Cukrovar se zmahá znamenitě v Sasku a Slezsku.

Obchod dosti čilý podporují splavné řeky, moře Baltické, umělé průplavy a hojně železnice. Vyvážejí se výrobky průmyslové; přiváží se dobytek, koloniální zboží, sklo, a t. d. O vzdělání lidu, které je na

dosti vysokém stupni pečují dobře zařízené školy veřejné i soukromé. Jeť 8 universit: v Berlíně, Bonnu, Vratislavi, Halle, Vittenberku, Královci, Kielu a Gotinkách, asi 150 gymn. a 70 realek. Celkem náježí Prusko k nejvzdělanějším státům evropským.

16. *Hamburk.*

Hamburk, 305.200 obyvatelů, je město svobodné na pravém břehu Labe; v městě samém mnoho průplavů. Město je krásně stavěné, čisté dlážděné a osvětlené. Nádherná bursa, mnoho ústavů a spolků vědeckých, obchodních, průmyslných a dobročinných. Zdejší girobank je jeden z nejznamenitějších na světě. Obchod je rozsáhlý, lodi jeho plují nejen k východnímu pobřeží jižní a severní Ameriky, ale i do jižního oceanu a středoafričských přístavů. Proti té velice rozsáhlé činnosti obchodní ztrácí se průmysl ač dosti znamenitý; stavení lodí, cukrovarství, hotovení tabáku a doutníků, lití železa, tavení mědi a stříbra, pečení sucharu, solení masa a t. d. jsou hlavní odvětví průmyslu. Parními loďmi, železnicemi a telegrafy jest udržováno spojení na vše strany.

17. *Velkovévodství Meklenbursko-Zvěřinské a Střelické.*

Velkovévodství toto na pobřeží moře baltického je téměř na skrze rovina, jen nízkými hřbety pahorkův rozviněná, má 294 mil a 660.000 obyvatelů. Na vodstvo je země bohata majíc krásná rybnatá jezera, mnoho přístavů a průplavů. Půda je úrodná a pilně vzdělávaná, neboť orba je předním zaměstnáním.

Podnebí vlhké, mírné, zima krutá. Zvířena: proslulí koně, četný skot, zvláště mnoho husí a krůt, málo ale včel; zvěře málo. Nerostů málo, jenom jantar na pobřeží baltickém, něco soli, hnědého uhlí, sádry a mnoho rašeliny. Průmysl je nepatrný, jenom luěné zboží je poněkud v rozkvětu. Obchod jak po Labi tak po moři baltickém důležitý.

Schwerin, leží v krásné poloze u jezera, továrny na cement, ocet, pokost, klíž, mineralní vody atd.

Wismar, důležité obchodní město na moři baltickém. Silné lovení ryb.

Roztoky (Rostock), jedno z nejdůležitějších měst obchodních při moři baltickém, universita. Průmysl je značný; továrny na látky bavlněné, klobouky slamené, čalouny, mineralní olej, slévárny na železo, továrny na stroje. Koráby mořské zakotvují se u Warnemünde, menší lodi plují až do města.

Güstrov (t. j. Vostrov), silné trhy na dobytek a na vlnu. Město původu slovanského, někdy hrad Lutických Kyčanův.

Střelice (Neustrelitz), město toto je ve způsob hvězdy osmirohé stavěno; trhy na koně.

Branibor Nový (Neubrandenburg), soukenictví.

18. *Lübek.*

Lubek (Lübeck) též Bukovec nazván, je jedno ze 4 svobodných měst v Německu. Lodi mohou až do města připlouti.

19. *Velkovévodství Oldenburk.*

Velkovévodství toto sestává ze tří od sebe oddělených částí: 1. z vlastního vévodství Oldenburského, 2. z knížetství Birkenfeldského a 3. z knížetství Lubeckého, má 116 □ mil a 315.700 obyv.. Celý povrch je úplná rovina, proto také se daří rolnictví a chov dobytka. Řeky Vesera a Hunte jsou splavné. Průmysl a obchod jsou nepatrné.

Oldenburk (14.000 ob.), na řece Huntě má přístav a čilou plavbu. Nejhluchnější trhy na koně v celém Německu severním.

Jever. Wangerode, lázně.

Birkenfeld, železné hutě; lom a hranění achatů; vinohrady.

10. *Bremy (Bremen)*

svobodné obchodní město. Dóm z 11. století, gothická radnice s pověstným vinným sklepem. Hlavní výživa obyvatelstva jest plavba. Důležitý přístav (plavba do Ameriky). Veliká továrna na tabák se 4000 dělníky.

21. *Knížectví Lippe Detmold a Lippe Schaumburg.*

28 □ mil, 142.500 obyvatelů.

Přední živnosti jsou rolnictví, chov dobytka, přádelnictví, tkalcovství. Obchod a průmysl nepatrný

Detmold. Nedaleko pomník Arminia, který zde roku 9. p. K. nad římským vůdcem Varem zvítězil.

Lemgo, fabrikace dýmek z mořské pěny; plátenictví, soukenictví.

Bückeburk.

22. *Knížetství Waldeck*

má 20 □ mil a 56.800 obyvatelů.

Knížetství toto má mnoho lesů a pustin. Rolnictví a chov dobytka, pak železářství poskytují výživu.

Arolsen, zámek s výtečnou knihovnou.

Pyrmont, jedno z nejslavnějších lázeňských míst v Evropě. Minerální vody zdejší jsou solné a ocelové.

23. *Vévodství Brunšvické.*

67 □ mil a 303.000 obyvatelů.

Brunšvicko sestává ze tří menších částí. V jihu pohoří Harc, v severu rovina velmi úrodná. Chov dobytka je v Harcu znamenitý. Nerostů užitečných se nalezá v Harcu hojnost jako málo kde v Němcích: zlato, stříbro, měď, olovo, hlavně sůl, uhlí, krásný, pestrý mramor, porcelánová hlína. Průmysl značný, nejhojnější jsou přádelny, kovové výrobky, skelné huti, pivovary, (pivo Mumme). Obchod čilý.

Brunšvik (Braunschweig), 50.500 ob., technika, nádraží zdejší je snad nejkrásnější na světě. Průmysl je znamenitý. Zdejší pivo, klobásky a koláče jsou vyhlášené a výroční trhy pověstné.

Helmstadt, na blízku hnědé uhlí a pískovec.

Holzminden, zde se zhotovuje mnoho zboží železného, ocelového a plátna

24. *Vévodství Anhaltské.*

42 □ mil a 197.000 obyvatelů.

Celé území je planina, na níž kvete orba, též chov dobytka, rybařství a včelařství jsou dosti vyvinuté. Průmysl a obchod nejsou značný.

Dessava (Dessau), obchod v obilí a vině.

Zerbst, zlatnictví; trhy na koně.

Bernburg, obchod v obilí.

Harzgerode, doly na stříbro a železo.

25. *Sasko — království*

272 □ mil a 2,424.000 obyv., ponějvíce protestanti a Němci (asi 42.000 katolíků, mezi nimiž panující rodina) a 52.000 Lužičanů. — Hranice?

Jižní část země je kopcovitá, severní část je rovina. Labe dělí hory na dva díly; v pravo rozkládají se výběžky hor Sudetských a Krkonošských a pohoří Lužické. Od Děčína až k Pernu tvoří tak zvané „Polabské pískovcové pohoří“ (Elbesandsteingebirge) vysočinu lesem porostlou s vysokými a úzkými údolními a malebnými skalinami, jež známe pod jmenem „Saské Švýcarsko“. Na levém břehu Labe je Rudohoří a jeho výběžky.

V ohledu národohospodářském je Sasko státem velmi pokročilým (půdy neplodné je toliko 2·39%); připadá na role 50%, na louky 11%, na zahrady 3%, na lesy 0·12%, na pastviny 30%. Celkem se nezíská obilí tolik, mnoholi ho lidnatá tato země spotřebuje, tak že se musí dovážeti. Chov dobytka hovězího je na stupni nejlepším v Rudohoří, chov ovcí je světoznámý, skoro všechny druhy zušlechtěné. Tak zvaná elektorální vlna považuje se za nejlepší vlnu na světě. Znamení ovčiny jsou okolo Lipska, Drážďan a Budyšina. Lesy jsou ve výborném stavu.

Hornictví. Nejvíce se dobývá leštěnce stříbronosného, rudy cínové a železné. Uhlí kamenné u Drážďan. Sůl schází a dováží se z Pruska. Průmysl je hlavním zřídlem národního bohatství. Továrny je po Anglicku zde nejvíce. Výrobky předené a tkané (nejvíce v SV.) vyrovnají se dokonalostí svou všem cizozemským. Nejrozsáhlejší je průmysl v bavlně (v jiho- a severovýchodních krajinách).

Obchod je rozsáhlý. Střediskem je Lipsko se světoznámými trhy svými (Messe). Plavba po Labi je velmi čilá. Co do vzdělání duševního vynikají Sasové chvalným způsobem mezi jinými kmeny německými. Sasko má mnoho dobrých škol.

Hlavní město království saského jsou Drážďany (Dresden) 156.000 obyvatelů. Přes Labe vede zde most kamenný a železný. Znamení má město toto sbírky, jmenovitě obrazárnu (1500 obrazů) „zelený sklep“ (das grüne Gewölbe) a klenoty. Díl sbírek rozličených pochází z Prahy, které sem byly v 30leté válce odvezeny; pro sbírky tyto bývají Drážďany hojně od cizinců navštěvovány. V okolí je velká zahrada Plavenská (Plauengrund), kde jsou doly na uhlí a mnoho továren.

Tharand, akademie lesnická a hospodářská.

Perno (Pirna), továrna na kameninu a na kartouny; pověstné lomy pískovcové.

Freiberg, baňské město; znamenité hornictví na stříbro a olovo; továrny na třepení.

Míšeň (Meissen), krásný dóm; porcelán po vší Evropě známý (dýmky pod jménem „Meisnerky“).

Lipsko (Leipzig) 92.000 obyvatelů v rozsáhlé, úrodné rovině, kde byla bitva r. 1813; středisko německého kněžkupectví. Znamení činnost průmyslová a obchodnická; světoznámé tři trhy (Messe), každý trvá tři neděle; universita po vystěhování se Němců z Prahy založená.

Mittweida, hedbávnictví a bavlnictví.

Grimma, soukenictví.

Cvikov (Zwickau), zde a v celém okolí kvete krajkářství a bavlnictví; doly uhelné.

Kamenice (Chemnitz), největší fabrické město v Sasích, jmenovitě ve zboží bavlněném a v punčochářství; zde jsou též továrny na sukno; barvírny. Pro svou polohu a vnitřní uspořádání počítá se Kamenice mezi nejpěknější města evropská.

Annaberg, krajkářství a tkalounkářství.

Plavno (Plauen), vyrábění mušelinu a prádla; přádelny na bavlnu; bělidla. Budyšín (Bautzen), veliká továrna na papír a na střelný prach; tkalcovství, koželužství. Budyšín je střediskem lužicko-srbské literatury a národního života Lužičanů.

Žitava (Zittau), zde i ve všech okolních místech plátenictví.

Ochranov (Herrnhut), hlavní sídlo evangelické jednoty bratrské; r. 1772 přistěhovalo se sem několik rodin českobratrských z Moravy. Obyvatelé (1000) vyznamenávají se zbožností, mravností, čistotou a přičinlivostí.

Státy jihoněmecké.

I. Bavorsko (Baiern) — království.

má 1377 □ mil a 4,824.000 obyvatelů. Lidskost poměrná: 3503. Obyvatelstvo jest národností německé, 3/4 millionu vyznání katolického, 1/4 millionu vyznání protestantského a asi 60.000 židů — Hranice?

Které země rakousko-uherského státu jsou také tak velké? Porovnej obyvatelstvo těchto zemí.

Bavorsko sestává ze dvou částí, z nichž menší „Porýnská Falc“ (107 □ mil).

Povrch země. Do Bavorska zabíhají v jihu Alpy z Rakous od západu, nejdříve Arlberské, pak Algavské s Zugspitzem (9079') a Vatzmannem (8180'), s mnohými ledovci, z nichž „Eiskapelle“ pod Vatzmannem, nejniže v Evropě, totiž až 2000' n. m. sestupuje. Na východu Bavorský les (der Baierische Wald), co odnoží Šumavy; na severu Smrčiny (d. Fichtelgebirge), pohoří Rönské a Spessart. Ve Falcí je výběžek Vogesů „Hardské pohoří“.

Vodstvo. Dunaj, hlavní řeka, pojímá na své cestě na levo: Altmühl, Nabu a Řezeň (Regen); na pravo: Lech, Iller, Izaru a Inn. Mohan je spojen s Dunajem průplavem Ludvíkovým. Rýn co řeka pohraničná. — Jezer je v jihu dosti. Znamenitější jsou: jezero Potamské, Chiemské, Würmské, Amerské.

Podnebí je za příčinou vysoké polohy dosti tuhé.

Bavory jsou rozděleny na 8 krajů:

1. *Bavorsko hořejší* (Oberbaiern). Mnichov (München) 170.600 obyvatelů, hlavní město, na rovině málo úrodné a vši přirozené krásy prostá. Má mnoho

krásných budov a výtvořů uměleckých, tak že se tím nade všechna města německá honosí. (Basilika sv. Boniface, kaple všech Svatých, chrám Ludvíkův, brána Isarská, sbírky sochařské v glyptothecce, malby ve dvou pinakotekách, množství soch a sbírek) Universita, polytechnika, velká knihovna státu. Daleko známy jsou zde pivovary, továrny na sukno a stroje, zhotovování nástrojů matematických a chirurgických, broušení drahokamů, skla a t. d.

Reichenhall, solivary.

Berchtesgaden, slyne krásou své alpské polohy (královské jezero); krásné ozvěny a t. d., bohaté bány solné; zhotovování dřevěných, mramorových a kostěných hraček.

Ingolstadt pevnost na Dunaji.

2. *Bavorsko dolní*. (Unterbaiern).

Passov (Passau), silná plavba po Dunaji a Innu; hamry na měď a železo.

Landshut, čilý průmysl.

Straubing, Kelheim, znamenité lomy (kelheimské plotny).

3. *Falce horní* (Oberfalz) — Řezno (Regensburg), staré svobodné říšské město; nedaleko stojí Valhalla, chrám, do něhož se dávají sochy znamenitých Němců.

Brod (Furth) pohraniční stanice železniční.

4. *Švábsko* (Schwaben) — Augšpurk (Augsburg), 50.000 ob., svobodné říšské město, jedno z prvních obchodních v Německu. Na blízkém poli Lechském byli Maďaři r. 955 poraženi; knihtiskařství zde kvete.

Lindava, obchodní město na Potamském jezeře.

5. *Francko střední* (Mittelfranken). —

Norimberk (Nürnberg), 78.000 ob., starožitné město toto má dosud mnoho zachovalých starožitností, je nejprůmyslnější město bavorské. Kovové, dřevěné a rohové zboží, hračky, olůvka, tak řečené „norimberské zboží“, jež se až do Ameriky a Afriky vyváží. Rozsáhlé továrny na ultramarínovou barvu, sukno, kartouny, stroje, vozy železniční a t. d.

Ansbach, Solenhofen, lomy na kámen, jehož potřebují lithografové.

Šwabach, továrny na jehly.

Erlangen, universita protestantská.

Fürth, čilý průmysl, mnoho továren.

6. *Francko hořejší* (Oberfranken). —

Baireuth, Bamberg, znamenité zahradičství.

7. *Francko dolní* (Unterfranken). "

Würzburg, v krásném údolí, kde je mnoho vinic; universita.

Svinibrod (Schweinfurth), vinohrady, průmysl i obchod dosti značný.

Chýžice (Kissingen), s pověstnými léčivými zřídly; solné doly a prameny.

Chýžice známy byly již starým Římanům a Řekům.

8. *Falce Porýnská* (Rheinpfalz).

Špýr (Speier), s největším a nejkrásnějším dómem slohu románského, v němž mnoho císařů německých odpočívá

Germersheim a Landava (Landau), pevnosti.

Kaiserslautern, železná doly.

Ingbert, doly uhelné.

P ř e h l e d.

Polní hospodářství jest hlavním zaměstnáním obyvatelstva. Půda je velmi úrodná, hlavně v Podunajské rovině, která proto také špičirnou Bavorska sluje; obilí se vyváží odsud do Švýcar a Tyrol. Chmel bavorský je po českém a americkém nejlepší. Ovocnictví a vinařství kvete ve Falci a Frankách. Chov dobytka hovězího je značný v hornatých krajinách. Bavorské těžké koně jsou známy. V nerostopisném ohledu má Bavorsko velké bohatství na nejužitečnější plody, totiž železo, sůl a uhlí kamenné. Průmysl a obchod kvete ve zlatnictví (Augšpurk), zhotovování optických nástrojů, grafitových

nádob, jež se až do Ameriky vyvázejí, dřevěných hraček (Berchtesgaden a okolí) a tak řečeného Norimberského zboží a t. d. Nejdůležitější však odvětví průmyslu je pivovárství, počítá se as 6.000 pivovárů. Obchod průvozní do Uher, Francie a Vlach je obzvláště důležitý. Hlavní obchodní města jsou: Augšpurk, Norimberk, Würzburk, Bamberk.

O vzdělanost pečují 3 university (Mnichov, Würzburk, Erlangen), technika v Mnichově, mnoho středních škol a soukromých ústavů.

II. Liechtensteinské knížectví

je nejmenší svrchované knížectví. Zaujímá mezi Švýcary a Tyroly na pravém břehu horního Rýna ne celé 3 □ míle a má 8.000 obyvatelů. Skládá se z panství Vaduzského a Šellenberského. Krajina hornatá rodí obilí, len, dobrý dobytek. Obyvatelé zanášejí se sprádáním bavlny a dřevařstvím. Správu státní vede knížecí dvorská kancelář ve Vídni.

III. Württemberg — království.

354 □ mil, 1,778.000 obyvatelů. Lidnatost poměrná; 5819. Dle národnosti: Němci dle náboženství $\frac{2}{3}$ protestantů, $\frac{1}{3}$ katolíků, něco židů. — Hranice?

Povrch země je ponejvíce hornatý. Mezi horami táhnou se krásná údolí, a proto je země tato co do přírodní krásy jedna z nejkrásnějších zemí. Na západu jsou výběžky Černého lesa a od jihu k severovýchodu táhne se Švábský Jura, který k Dunaji volně sestupuje.

Vodstvo této země náleží buď k Dunaji neb Rýnu.

Do Dunaje přitéká: Iller, do Rýna Neckar, kteráž je nejdůležitější řeka v tomto království.

Jezero Potamské.

Stuttgart, 75.700 obyvatelů, hlavní město, v kotlině krásné, kde se daří mnoho ovoce a vína.

Kannstadt, kyselka.

Marbach, rodiště Schillerovo.

Esslinky (Esslingen) a Heilbron, jsou průmyslná města; čilý obchod.

Ellwangen, znamenité koňské tchy.

Švábský Hall, solivary.

Ulm, pevnost, krásný, ale nedohotovný chrám gotický.

Hohenstaufen, sídelní hrad císařů Hohenstaunských.

Friedrichshafen, obchodní město na Potamském jezeře.

Tubinky (Tübingen), universita.

Reutlinky, (Reutlingen), soukenictví, tkalcovství, punčochářství.

Unach, znamenité prádelny a obchod v plátně.

P ř e h l e d.

Polní hospodářství a chov dobytka jest hlavním zaměstnáním obyvatelů. Mimo obilí daří se zde výborný len a konopě. Ovoce a vína je všude hojnost. Doluje se zde pouze sůl a železo; uhlí je málo. V průmyslu zasluhuje plátenictví a soukenictví povšimnutí.

Mnoho barvíren. V Černém lese zaměstnává se lid hodinářstvím. Šwarzwaldské hodiny jsou všude známy. Obchod je ponejvíce průvozní, nejdůležitější města obchodní jsou: Heilbron, Kannstadt, Stuttgart a Friedrichshafen. Ve vzdělanosti je obyvatelstvo země této na stejném stupni s obyvatelstvem jiných německých států.

IV. Badensko — velkovévodství.

278 □ mil a 1,435 000 obyvatelů. Lidnatost poměrná: 5180. Dle národnosti: Němci, dle náboženství skoro 1 million katolíků, přes 450.000 protestantů, něco židů. —
Hranice? 3

Povrch země sestává z planiny údolí pravého Porýnského od Basileje až ku vtoku Nekarů a z vysočiny. Hlavní pohoří je Šwarzwald jen severně je výběžek Odenwaldu a na jižní patě Šwarzwaldu přicházejí pahorky Jury do planiny jihoněmecké.

Vodstvo Badenska teče do Rýna, který na západ hranici země tvoří.

Dunaj bere zde počátek svůj.

Jezero Potamské na jihu.

Podnebí zdejší náleží k nejlepším v Němcích.

Nejdůležitější města jsou:

Karlsruhe, 32.000 obyvatelů, hlavní a sídelní město velkovévodství; polytechnika, hvězdárna, krásná botanická zahrada. Průmysl a obchod nepatrný.

Heidelberg, universita znamenitá, krásný zámek nyní v zříceninách, v sklepech tohoto zámku je známý sud Heidelberský na 6 625 našich věder.

Manheim je pravidelně a ve čtvercích stavěn; jest nejdůležitějším obchodním městem badenským.

Rastatt, pevnost; zhotovování zbraně.

Baden neb Baden-Baden, lázeňské místo, jedno z nejhojněji navštěvovaných. Sem se sjíždějí hosté více k vůli zábavám a hrám, nežli uzdravení.

Lahr, plátenictví.

Freiburg, krásný chrám, universita, v okolí se zhotovují Šwarzwaldské hodiny.

Kostnice (Konstanz), na Potamském jezeře; čilý obchod. Zde byl 6. července 1415 mistr Jan Hus upálen.

P ř e h l e d.

Orná půda rodí ročně obilí přes potřebu. Nejúrodnější krajina je nížina Porýnská. Nejvíce se seje spalda. Víno se daří velmi dobře (Markgräfler, Seewein). Schwarzwald slyne svými chvojnými lesy; jedle až 180' vysoké, jdou do Nizozemska k stavění lodí. Dokonalá orba napomáhá i dobytkařství (hovězí dobytek, ovce) Na nerosty je B. bohaté. Nalezají se tu jaspis, granáty, porculánová hlína, mramor, sádra, křída a t. d., množství soli a uhlí; konečně množství teplých ponejvíce sirnatých a železitých pramenů, jimiž B. slyne.

Z průmyslu kvete bavlnictví, tkalounkářství (Lahr), ve Schwarzwaldě zhotovování hraček, hodin a t. d., I obchod je značný, zvláště průvozní do Švýcar a Francie, jmenovitě po Rýně.

Ve vzdělanosti předčí B. mnohé sousední země.

V. Hessen-Darmstadtsko — velkovévodství.

139 □ mil, 823.000 obyvatelů. Lidnatost poměrná 5920. Dle národnosti Němci, dle náboženského vyznání $\frac{3}{4}$ protestantů, $\frac{1}{4}$ katolíků.

Povrch země sestává ze dvou částí: severní mezi Kurhesenskem, Nasavskem; jižní mezi Bavorsy a Badenskem. V jižní části jsou výběžky Odenwaldu, v severní Vogelsberku, Taunu a Westerwaldu (Severní část náleží do spolku severoněmeckého, mír v Berlíně 3. září 1866). Z vod jsou důležité Rýn a jeho přítoky Lahna a Mohan.

Podnebí je dosti mírné.

Nejdůležitější místa jsou:

Darmstadt, 31.000 obyvatelů, hlavní město; technika. Obyvatelstvo se žije tkáním látek vlněných a pláten, voskářstvím.

Offenbach, důležité továrny (vozy), pověstné jsou zdejší knihařské práce. Mohuč (Mainz), 43.000 ob., pevnost na vtoku Mohanu do Rýna; rozsáhlý průmysl, nejvíce vyrábí se koží, fortepian, vozů a t. d., svobodný přístav.

Vormsa, prastaré, v dějinách proslavené město. Zde a podél řeky Rýna vůbec daří se dobré víno (Liebfrauenmilch).

Giesenu, universita.

Naheim, veliké doly solní (ročně asi 100.000 ct.); četně navštěvované lázně.

P ř e h l e d.

Zde se žije obyvatelstvo vzděláváním půdy. Hlavní plodiny jsou víno, obilí, ovoce, len a konopí. V hornictví jsou důležitéjší měď, železo a uhlí. Průmysl je značný; přádelnictví zaujímá první místo. Mnoho železnic a řeky splavné podporují dosti obchod živý. Nejprůmyslnějším městem je Offenbach a nejvíce obchodní Mohuč. Pro vyšší vzdělání je universita v Giesenu a technika v Darmstadtu.

Švýcarsko.

752 □ m. 2,510.000 obyv., z nichž 1,476.000 protestantů a 1,023.000 kat. — Podle národnosti 1,800.000 Němců, as 530.000 Francouzů, 143.000 Itáliánů, as 40 000 Románů. — Hranice?

Povaha území. — Švýcarsko jest nejvyšší vysočinou v Evropě. As $\frac{3}{4}$ území jsou zaujaty hornatinou Alpskou, ostatní část jest planina a poloří jurské. Větve grajských a valná část středních Alp prostírají se země (wallisské, adularské, bernské, glarské, vierwaldstättské, švycské, thurské a graubündtenské Alpy.) Od lemanského až po potamské jezero prostírá se polokruhem úrodná, jezernatá planina, s kterou sousedí na západě pásematé horstvo jurské.

Nejdůležitější řeky jsou: Rýn s přítoky Thurou a Aarou (s Reusou a Limmatou); Rhona a teče jezerem lemanským; Tessin; Inn. Největší jezera, na kterých plovou parníky jsou: ženevské a lemanské, potamské, neufchatelské, (nevšatelské), vierwaldstättské, curyšské a j. v.

V jižních dolinách a na planině jest podnebí mírné.

Politické rozdělení a osady: Švýcarsko jest svobodným státem spolkovým, jenž se skládá z 22 kantonů. Každý kanton má své zvláštní zřízení a samoprávu; v čele veškerých kantonů nachází se spolková rada s předsedou. Zákony dává sněm spolkový. Úřady spolkové mají sídlo své v Bernu.

1. *Bern.* — Bern, 29.000 ob., spolkové město, krásný chrám, university, vědecké sbírky a jednoty.

Thun, vojenská škola.

Doliny: haselská, lauterbrunnská, grindelwaldská, simmenská, emmenská (sýr).

2. *Curych.* Curych universita, technika, vědecké sbírky a jednoty. Průmysl hedbávnický, bavlnický a strojnický. Zwingli (1520).

3. *Luzern.* — Luzern, obchod, paroplavba.

Sempach, bitva 9. července 1386.

4. *Uri.* — Altdorf. Bürglen, rodiště Viléma Tella.

Grütli (příběh 1307).

5. *Švyc.* Švyc. Küssnacht. Vrch Rigi (5540').

6. *Unterwalden* Sarnen.

7. *Glarus.* — Glarus. Průplav linthský. Nüfels bitva 1388.

8. *Zug.* — Zug. Moorgarten, bitva 1315.

9. *Freiburg.* — Freiburg, chrám (varhany). Sídlo biskupa lausanského. Murten (bitva 1476).

10. *Solothurn.* — Solothurn, sídlo biskupska basilejského.

11. *Basilej* Basilej (38.000) chrám, universita, továrny na stužky hedbávné a papírny; značný obchod. Sněm církevní 1431—1448; mír r. 1795.

Schweizerhall solivarna.

12. *Schaffhausen.* — Schaffhausen; vodopád rýnský.

13. *Appenzell.* Appenzell plátenictví.

14. *St. Gallen.* — St. Gallen (14.700) druhdy opatství benediktinské, zal. sv. Havlem r. 630; důležité archiv a knihovna; znamenitý průmysl a obchod.

15. *Graubünden.* — Chur. Via mala

Doliny: Rýnská, Prettigau, Engadin.

16. *Argau.* — Aarau Hrad Habsburk.

17. *Thurgau.* — Frauenfeld. Romanshorn, přístav.

18. *Tessin.* — Bellinzona, obchod s hedbávním a dobyt看em. Lugano.

19. *Waadt.* — Lausanne (losan, 20.500 oby.) akademie, vědecké ústavy; zlatnictví; Grandson, vítězství Švýcarů 1476. V dolině Joux velikolepý průmysl.

20. *Wallis.* — Sion. Na Sv. Bernhardu hospic augustiňů.

21. *Neufchâtel* — Neufchatel, průmysl a obchod. Velikolepý průmysl v dočinách jurských (hodiny, zboží zlatnické, železné a ocelové, krajky) zejména v: Le Chaux de fonds (17.000), Le Locle, Val de Travers, Valengin a j.

22. *Ženeva* (Genf, Geneve). — Ženeva (41.700) akademie, učiliště veřejná i soukromá, vědecké sbírky i jednoty; velikolepý průmysl (hodinky, hedbávní a j.), čilý obchod. Calvin 1541; J. J. Rousseau nar. 1712 + 1794.

P ř e h l e d.

Vedle polního hospodářství, jehož výtěžek však nestačí domácí spotřebě, provozuje se pilně štěpařství. Značnejší jest vinařství. — Chov dobytka hovězího jest vzorný (máslo, sýr). Hornictví jest nepatrné, protože není ve Švýcarsku kovů. V horách jurských těží se železo.

Průmysl nachází se na znamenité výši. Nejznamenitější odvětví jsou: bavlnictví, plátenictví, hedbávnictví a hodinářství. Bavlnický průmysl kvete v kantonech: Curychu, Glaru, v Schaffhausích a j. Výtečná jsou jemná předívka a barvírny; střediskem průmyslu plátenického jsou kantony: St. Gallen a Appenzell. Zboží hed-

bávného hotovuje se nejvíce v Curychu a v Basileji. Hodinářství provozuje se v Ženevě a okolí jejím, pak v dolinách jurských.

Obchod jest velmi čilý. Výtečné silnice, rozvětvená síť železniční, paroplavba na jezerech, peněžnické ústavy a komandity švýcarských domů ve všech obchodních městech po veškeré zemi podporují domácí i zahraniční obchod. Co do osvěty nachází se Švýcarsko na stejné výši se sousedním Německem. Národních i středních škol (realných, odborných, kantonských) jest zde velké množství. Zvláštní zmínky zasluhují university v Curychu, Basileji a Bernu, akademie v Ženevě i Lausannu a spolkové polytechnikum v Curychu.

Italie.

Části a obyvatelstvo.

1. Kr. Itálie a sice:	Zem. čtv. m.	Obyv.
Piemontsko a Ligurie	628,48	3,535.736
Sardinie	440,41	588.064
Lombardie	427,89	3,261.000
Venecie	429,64	2,840.280
Emilie	404,76	2,146.567
Krajiště	176,41	888.078
Umbrie	174,94	513.019
Toskansko	404,46	1,826.384
Abruzzo a Molise	314,00	1,212.835
Kampanie	326,80	2,625.880
Apulie	401,71	1,815.269
Basilicata	193,89	492.959
Kalabrie	313,41	1,140.396
Sicilie	531,03	2,392.414
Celkem	5161,78	25,527.915

1. ledna 1869.

Poměrná lidnatost: 4945.

2. Stát církevní 214,12 □ m.; obyv. 728.121, pom. lidn.: 3377.

3. Republika San Marino 1,12 □ m. ob. 7303.

Itálie dělí se obyčejně na tři části: Horní Itálie, ku které náleží Sardinie, nížina Pádu a vévodství Parma a Modena; — Střední Itálie zahrnující Toskansko, stát církevní a republiku San Marino; — Dolní Itálie: Království obojí Sicilie.

Bez mála $\frac{1}{5}$ poloostrova jsou hornatina náležející k Alpám a Apenninům. Alpy prostírají se západně od prosmyku Bocchety u Janova podle zálivu janovského (Přímořské Alpy); pak severně co hranice mezi Itálií a Francií (Kottické a grajské Alpy); konečně směrem východním na rozhraní Itálie, Francie, Švýcar a Rakouska (penninské, lepontské, rhétické Alpy). — Východně od Bocchety počínají Apenniny prostírající se veškerým púlostrovem až k mysům Cap di Leuca (v Apulii) a Cap Spartivento (v Kalabrii) a po Sicilii. Nejprve tvoří pásmo směřující od moře ligurského k jaderskému; ve vysočině Abruzzů rozštěpují se na apulské a kalabrické.

Obklíčena jsouc na severu a západu Alpami, na jihu Apenniny,

prostírá se úrodná nížina Pádu. Menší roviny jsou: toskanská nad dolejší Arnem; — římská (campagna di Roma) s pontinskými bařinami podle pobřeží moře tyrrhenského; — kampanská mezi zátokou gaetskou a salernskou, z níž vystupuje Vesuv; — apulská na jihozápadě chobotu manfredonského. Ostrovy jsou z většího dílu hornaté.

Poloostrov obmývají moře středozevní a jaderské. Pobřeží západní a jižní jsou členitější nežli pobřeží východní; první mají dobré přístavy. — Největší řeka v Horní Itálii jest Pád (Po; přítoky: Ticino, Adda, Oglio, Mincio a j.); v Itálii střední Arno (Florencie) a Tiber (Řím); v dolní Itálii Garigliano a Volturno; kromě těchto četné menší řeky pobřežní a několik jezer.

V podnebí panuje veliká rozmanitost. Nejměrnější vzduch má vedle Sicílie a roviny kampanské ještě Janov, kde jen zřídka sníh padá, kdežto Apenniny bývají často od října do dubna pokryty sněhem. Také nížina pádská a alpské doliny otvírající se do ní mají mírné podnebí.

Zřízení, politické rozdělení a osady. Zákonem ze dne 17. března 1861 bylo prohlášeno království italské; základní zákon státní bývalého království sardinského ze dne 4. března 1848 platí co takový také pro země spojené v „království italské.“ Itálie jest konstituční monarchie dědičná. — Monaco stojí (od r. 1815) pod ochranou Itálie. — Stát církevní jest neobmezená duchovní monarchie volební, jejížto náčelníka, papeže, uznávají katolíci jakožto viditelnou hlavu křesťanské církve, jakožto nástupce svatého Petra a pozemského náměstka Kristova. Bývá zvolen doživotně od kardinálů z jejich středu v konklave valnou většinou $\frac{2}{3}$ hlasů. Nově zvolený přijímá jiné jméno (vyjma jméno Petr) a bývá několik dní po volbě korunován „tiarou“ před chrámem sv. Petra v Římě.

1. *Království italské* skládá se: a) z knížetství piemontského s vévodstvími montferratským a janovským; b) z Lombardie a Venecie; c) z ostrova Sardínie; d) z Parmy, e) z Modeny, f) z Emilie, g) z Toskanska a h) z království obojí Sicílie.

a) Turín (it. Torino 205.000 ob., Augusta Taurinorum), nad Pádem, velmi pravidelně stavěno, krásné třídy, velká náměstí, dlouhá podloubí, nádherné paláce; četné bohaté a velikolepé chrámy (Santa Croce, S. Giovanni a j.); četné vědecké ústavy, universita, akademie věd, k. museum s egyptskými starožitnostmi, vojenská a námořnická akademie; zbrojnice, peněžna, bursa, mince, nádherné divadlo; značný průmysl v aksamitu, stužkách, čalounech, majoliku, zboží železném a ocelovém a j.; průmyslová škola pro chudé. — *Alessandria* (nad Tarnem, 27.027 ob.), silná pevnost. Proslulé trhy. Na blízku Marengo, bitva dne 14. června 1800. — V horách u Aosty (Augusta Praetoria) rozcházejí se cesty vedoucí přes malý a veliký S. Bernhard; přechod Napoleonův přes tento r. 1800. — Novara (27.600 ob.); bitva r. 1813 a vítězství Radeckého 23. března 1849; krásný dóm, kvetoucí průmysl. Asti (30.800 ob.), Cuneo (23.000 ob.), Mondoví (17.000 ob.), znamenitá města průmyslná. V jezeře větší (Lago maggiore) leží půvabné ostrovy boromejské.

Janov (Genua; 128.000 obyv., it. Génova), amfiteatrálicky na příkrém úbočí ligurského Apenninu vystavěno; má jen málo tříd, po kterých se může jeti, z větší části jsou úzké, mají po obou stranách domy o mnoha poschodích, a vedou nahoru i dolů. Četné nádherné budovy, chrám, kostel Anunziata, San Lorenzo; král. palác (druhdy palác dožete); universita, námořská akademie; škola plavecká; nejstarší peněžna (od r. 1407); bursa, námořní arsenal. Proslulý průmysl (černé látky hedvábné, aksamit, zboží korálové, alabastrové, zlaté a stříbrné, vyšívání, umělé květiny a j.). Výborný přístav; pravidelná paroplavba k vedoucím přístavům moře středozevního. V okolí nádherné letohrady. — Spezzia má největší přirozený přístav v Evropě.

b) Milán (Milano, Mediolanum 196.200 obyv.), v krásné úrodné rovině mezi řekami Olonou a Lambrem nad splavnými průplavy, které spojují Ticino s Addou.

Vzeření tohoto často sbořeného a opět vystavěného města jest novodobé a statné. Četné kostely a krásné paláce; mezi oněmi proslulý chrám (započatý r. 1386, stavitelem Jindřichem Arlerem z Gmundu), sice sloly sobě odporující, avšak převahou slohu gotického, z bílého mramoru s 4500 sochami a prolomenými vízkami, také uvnitř nádherný (hrobka sv. Karla boromejského), ústav věd a umění v „Brefe“, knihovna, obrazárna, sbírka mincí a peněz, hvězdárna, ambrosiánská knihovna, velké divadlo (de la Scalla); luhobní konservatoř; vítězná brána míru (arco della pace) a jiné nádherné budovy. Čilý průmysl hedbávnický a šperkovní; kočáry, malby na skle, cukr, tabák a t. d. Nejznámější obchodní město v Horní Italii zvláště pro hedbávi, rejži a sýr. Na silnici do Pavie vedoucí proslulý klášter kartuziánský La Certosa s jedním z nejkrásnějších kostelů v Evropě. — Monza (nad Lambrem), v chrámu se druhy uschovala „železná koruna“, nádherný zámek s parkem a výtečnou zahradou botanickou; obchod s výrobky zemskými. — Como (Comu), přívabná poloha nad jezerem komským, hojnost vína, oleje a jižního ovoce; mramorový chrám, jedno z nejkrásnějších děl stavitelství lombardského; domov obou Pliniův. — Varese, velmi krásná a zdravá krajina, schůze bohaté šlechtě lombardské, velikolepé prádelny na hedbávi a obchod s hedbávím. Krajina Brianza (as 20 □ m. s 160.000 obyv.) s utěšeným městečkem Cantu, bohatá na krásy přírodní a umělé, vyrábí nejlepší hedbávi u velikém množství. — Chiavenna, na úpatí Splügenu, přes nějž vede silnice umělá do rýnské doliny (do Churu) ve Švýcařích (proluka Splügonská 6697'). — Z Bormia vede překrásná silnice přes proluku Wormskou a Stilskou do Tyrol, nejvyšší silnice v Evropě (proluka stilská 8628'). Sondrio (nad Addou), přední osada ve Veltlinu, náležejším do r. 1797 ke Graubündtenu. — Bergamo (38.000 ob.), střed hedbávnictví, důležitý průmysl v hedvábí, vlně a železe; čilý obchod, velký trh; vědecké a umělecké ústavy; rodiště básníka Bernarda Tassa. — Brescia (40.000 obv.), zboží železné a ocelové zvláště zbraně, pak hedbávnictví; krásný chrám, biskupství; veliký trh hedbávnický. — Pavia (nad Ticinem, 30.500 ob.), druhy hlavní město říše longobardské; slavná universita (zal. 1361), bohaté sbírky vědecké, čilý obchod s výrobky zemskými. — Lodi (nad Addou), sýr „parnesanský“. Crema a Cremona, značný průmysl a obchod; v Cremoně housle.

Benátky (Venezia 118.000 obyv.). Vystavěno jsouc na 117 ostrovech v lagunách, jest město chráněno před mořem náspy a kamennou hrází dvě míle dlouhou 147 průplavů, (nejdůležitější z nich Canal grande), na nichž se plaví v černých krytých loďkách (gondole), zastupuje hlavní třídy; přece však lze docházeti úzkými ulicemi (3—6' šířky) přes 308 mostů (mezi nimi proslulý Rialto) pěšky kamkoli libo. Koně a vozy nespatiří. Staroslavné toto město má 51 náměstí, mezi nimi nádherné náměstí sv. Marka (piazza) se starou a novou prokurací a velikolepým chrámem sv. Marka. Zvonce 322' vys. (campanille), stojí osaměle. S tímto náměstím sousedí piazzeta (malé náměstí) s palácem dožat, přebohatý na umělecké práce všeho druhu, s proslulou mincovnou (zecca) a dvěma ohromnými sloupy žulovými s okřídleným lvem sv. Marka a sochou sv. Theodora nad ním. Benátky jsou jedno z nejkrásnějších měst země co do výstavnosti paláců (zvláště nad velkým průplavem), krásy a nádhery chrámů s obrazy a pracemi řezbářskými, vůbec co do uměleckých plodů všelikého druhu. Město má také veřejné knihovny, mezi nimi proslulá knihovna sv. Marka v paláci dožat, sbírky starožitností a plodů uměleckých, ústav vědecký, akademie krásných umění s velkou obrazárnou (obrazy Tizianovy, Rafaelovy, Tintorettovy, Palmovy, Paola Veronese a jiných umělců), více učených společností. Zde jest sídlo kat. patriarchy. Benátky mají značný průmysl (klenoty, skleněné perly [zvláště na nedalekém ostrově Muraně], zboží mosaikové, zrcadla, mýdlo, zboží přymkářské a j.). Obchod jest značný, ačkoli se nenachází na oně výši, které dosáhnul ve středověku. Ku zvelebení obchodu přispívá železničné spojení s pevninou pomocí velkolepého mostu vedoucího přes laguny. Konsulové cizích národů sídlí v Benátkách. Pamětihodna jest velikolepá zbrojnice; pak ostrov sv. Lazara (mehitaristé, jejichž opat sluje arcibiskup).

1. Chioggia (= Kyjodža 26.000 obyv.) na ostrově, lov ryb a řemesla týkající se stavění lodí. 2. Padova (54.000 obyv.), starožitné město, slavná universita, krásné kostely, zejm. chrám sv. Antonína s nádhernou hrobkou svatého, chrám sv. Justiny od stavitele Palladia (1530); radnice s ohromnou síní. Rodiště Liviovo. Něco průmyslu, čilý obchod, silně navštěvovaný trh. V Euganeích teplice v Albaně a Battaglii. Víška Arquà, oblíbené sídlo a hrob básn. Petrarkey († 1374) a město Este, od kterého má jméno rod knížecí a nyní větev našeho rodu pano-

vníckého (Rakousko-Este). — 3. Rovigo (10.000 obyv.), starožitný městys; — 4. Verona (59.000 obyv.), pevnost první třídy, velmi nepravidelně stavěné město, úzké ulice, ale prostranná náměstí a nádherné budovy, bohaté na starožitnosti římské, mezi nimi Arena (na 22.000 os.). Mnoho starých kostelů, (chrám sv. Zenona a sv. Anastasie); nádherná hrobka rodu della Scala. Rodiště Cornelia Nepota, Plinia staršího a Vitruvia. Přádelny na hedbávi, salami; silný obchod, dva trhy do roka. Peschiera, pevnost u samého výtoku Mincia z j. gardského. Soutěska veronská. V provincii veronské „tredecim“ a „sette comuni“. Legnano, pevnost. — 5. Vicenza (34.000 obyv.), v úrodné rovině, rodiště Palladiovo. Výborné hospodářství polní, hedbávnictví. — 6. Treviso (22.000 obyv.), důležité město průmyslné (zboží lněné, majolíkované, kovové, majolík a t. d.). Na úpatí Alp v půvabné krajině ves Possagno, rodiště sochaře Canovy; sbírka sádrových odličků veškerých jeho prací. — 7. Belluno (14.000 obyv.), krásný chrám, čilý obchod s plodinami polními a lesními. Agordo, doly mědné; Tai poblíž Pieve di Cadore, rodiště malíře Tiziana (nar. 1477 † 1576) Auronzo, doly olovné, dříví lodní. — 8. Udine (Udine 26.000 obyv.), značná přádelna hedbávní a lnářství, četné budovy výstavné; Palmanova pevnost. — Mantua (30.000 obyv.), silná pevnost, uprostřed Mincia a bařin; druhdy sídlo kníž. rodu Gonzagů, více krásných náměstí a práce umělecké. Usnářství, hedbávnictví; silný obchod, rodiště básníka Vergilia.

c) Cagliari (námořní město 31.000 ob.), arcibiskup, universita, solivárny, rybářství, obchod námořní. — Sassari (25.000 ob.), arcibiskup, universita, pevnost. Ostrov jest dobře ovlažován, úrodný, ale špatně vzděláván; mnoho dříví, krásní koně, mnoho soli mořské, silný lov ryb. Obyvatelé ve středu ostrova surovi; skoro žádný průmysl, špatné a sporé silnice, skrovný obchod.

d) Parma. — Parma (47.500 ob.), krásné, čistotné město, vědecké sbírky a ústavy vzdělávací, universita, hvězdárna; trochu průmyslu, čilý obchod. — Piacenza (Placentia, nad Pádem 39.400 ob.), pevnost. — Campo morto nad Trebbiá, kde Hannibal porazil r. 218 p. Kr. Římany.

Modena. — Modena (55.600 ob. Mutina), krásné město, nádherný zámek, proslulé sbírky. — Reggio (50.400 ob.), průmysl hedbávnický, přírodovědecké muzeum. Rodiště básníka Ariosta (nar. 1474). Nadaleko odtud zříceniny hradu Canossy. — Correggio, rodiště malíře Ant. Allegriho (Correggio, nar. 1494). Na pobřeží vévodství Massa a Carrara s uměleckými akademii, proslulé lomy mramorové (carrarský mramor).

Ferrara (nad Pádem 68.000 ob.), pevnost, universita, druhdy hlavní město knížetství ferrarského. — Bologna (Bononia, 109.400 ob.) do r. 1512 hl. město republiky pod vládou Bentivogliů; nejstarší universita, knihovna, hudebnická škola; arcibiskup, četné kostely, 2 šikmé věže; mnoho průmyslu (zboží hedbávné, líkery, cukroviny, kyšky). Ravenna (57.000 ob.), druhdy sídlo několika římských císařů a gothských králů; pomník Theodorichův; arcibiskup. — Sinigaglia (23.000 ob.), přístavní město, četně navštěvovaný trh. — Urbino (13.000 ob.), rodiště Rafaela Sancia (nar. 1483 † 1520). — Ancona (46.000 ob.) silně opevněné město námořní, čilý obchod s Terstem, Řeckem a Levantou. Loreto, slavné místo poutnické, hl. chrám s posv. domem Marie z Nazarethu, který byl pryč sem donešen od andělů. — Zmínku zasluhují konečně: Rimini (Ariminum, 34.400 ob.), Faenza (36.400 ob.); továrny na nádobí, majolík, Forlì (39.000 ob.), zboží hedbávné, Pesaro (rodiště Rossiniho).

2. Stát církevní — Řím (Roma, nad Tiberem 220.532 obyv.), „věčné, jediné“ město, město světové, jako v tom smyslu druhého není. Zde se nacházela (r. 753 př. kr. založená) metropola veliké pohanské říše římské, a zde jest po pokoření pohanstva středíště světa křesťanského, neboť náměstek Kristův na zemi, papež, má zde sídlo svoje. Po obou březích Tiberu, na 12 kopcích vystupuje město plné velkolepých budov a sochařských prací věku starého, bohaté na chrámy (328) a paláce s nádhernými poklady uměleckými. Chrám sv. Petra, největší a nejnádhernější na zemi, s hrobem apoštolů: sv. Petra a Pavla a sproslutým klenutím báňovitým, spočívajícím na 4 kolosálních pilířích; před chrámem náměstí sv. Petra, nejkrásnější na zemi, s kruhovitým sloupoprahem a ohromnými sochami. — Vlastní hlavní farní chrám papežův jest chrám sv. Jana v Lateraně („omnium ecclesiarum urbis et orbis mater et caput“) s nad míru nádhernou kaplou Corsini, s battisteriem (křest židů a Turků na velký pátek). Jiné slavné chrámy jsou: chrám sv. Pavla, St. Maria ad martyres (pantheon pohan-

ského Říma, rotunda), St. Onofrio na kopci Gianicolo s hrobem Torquata Tassa; německý chrám St. Maria dell'anima, jehožto faráře jmenuje Rakousko, a. n. j. Papežské paláce: Vatican, největší palác v Evropě (22 dvory, 220 schodů, 4422 [podle jiných zpráv více než 11 000] pokojů a síní, obydlen obyčejně jen, pokud trvá konklave) s kaplemi sixtinskou a paulinskou, s ložemi a síněmi s malbami Rafaclovými; nejproslulejší knihovna s důležitými rukopisy; obrazárna; přední sbírka starožitností v Belvedere (Laokoon, Apollo belvederský, torso a j. v.); museum Chiaramonti, Gregorianum a j. — Lateran do r. 1304 residence papežská. Quirinal (Monte Cavallo) obyčejná residence papežská. Kromě těchto počítá se více než 60 velkých paláců a neméně nádherných letohrádků (villy — villa Borghese) se zahradami. Hrad andělský (Castello San Angelo), z hrobky Hadrianovy (moles Hadriani) povstalý, s bronzovou sochou arch. Michala, slouží za zbrojnicí, státní vězení, archiv a skladiště papežských klenotů. — Campidoglio na místě bývalého Capitolia. Četné zbytky chrámů, divadel, lázní, vítězných bran, sloupů, obelisků, katakomb a t. d. Značné vědecké ústavy; universita, collegium de propaganda fide; ve kterém se připravují chovanci ze všech dílů země na misionářství; academia di San Luca pro veškerá odvětví výtvarných umění; četné akademie, školy, kláštery. — Průmysl jest dosti značný (zboží hedbávné, kostelní látky, barvy, umělé květiny, struny, esence a j.). Některé části města a okolí (campagna di Roma) mají v letě nezdравý vzduch (malária).

V sabinském a albauském pohoří: Tivoli (Tibur), nad Teveronem (Aniem), tvořícím překrásný vodopád; Frascati (Tusculum) a Albano (Alba longa), letní sídlo Římanův. — Civita Vecchia (10.000 obyv.), pevnost, svobodný přístav, staniště loďstva papežského; nejlepší přístav mezi Livornem a Neapolí. — Viterbo (14.000 obyv.), Velletri (13.000 obyv.), hojně starožitností římských. Terracina (Anaur), na jižním konci pontinských bařin. — Monte fiascone proslulé víno.

g) *Toskansko*. — *Florence* (nad Arnem, ital. Firenze, 115.000 obyv.), nové hlavní a sídelní město království italského v úrodné, pěstavné krajině, jedno z nejkrásnějších měst Evropy (la bella). Nádherné kostely (kathedra St. Maria del Fiore, kostel sv. Vavřínce s hrobkami Danteho, Michel-Angela, Macchiavelliho, Galileiho a j.); velké paláce; Palazzo Pitti, druhdy residencei velkovojev. s překrásnou obrazárnou; pal. degli uffizi, s jednou z předních sbírek uměleckých země (Venuse medijská, skupina Nioby, jiné starožitnosti); Loggia dei lanzi, nejkrásnější hlavní stráž země. Universita, Academia della crusca, lyceum hudební, akademie výtvarných umění; všude výtečné vědecké a umělecké sbírky. Hedbávnický průmysl, pleteniny slaměné, umělé květiny, plastické práce z mramoru, alabastru, mosaiky a koralů. — Livorno (96.500 ob.), svobodný přístav; obchod s Levantou, Oděsou (zboží koloniální, anglické, francouzské a švýcarské výrobky); pravidelná paroplavba do Marseille, Malty, Neapole a Levanty; mnoho Židů, pak Armenové, Řekové a Turci. Průmysl zvelebuje se ustavičně. Pisa (nad Arnem 51.000 ob.) ve středním věku hlavní město kvetoucí republiky s 150.000 ob.; universita, krásný chrám, proslulá, šikmá věž; překrásný hřbitov (campo santo) se starými obrazy na obmítce; rodiště Galileiho. Na blízku sirnaté toplice. Siena (Sena Julia 22.600 ob.) arcibiskupství, universita, nádherný chrám, značné továrny, pečetina; druhdy hlavní město svobodné obce s 100.000 ob. — Lucca (65.800 ob.) v překrásné krajině s pilným obyvatelstvem, druhdy republika (od 1370—1806), arcibiskupství; důležitý chov dobytka a hedbávnictví; silný obchod s olejem. — Pistoja (Pistoria 37.000 ob.), rodiště Petracovo (nar. 1304). Guido z Arezza, vynálezce not. — Hornatý ostrov Elba, bohatý na železo a víno, silný lov ryb. Pobyt Napoleonův 1814—1815). Hlavní osada a pevnost Porto Ferrajo, velké solivárny.

h) *Království obojí Sicílie*: a) *Campanie*: — *Neapole* (Napoli, Parthenope 447.000 ob., mezi nimi 70—80 000 „Lazzaroni“) světoznámá, překrásná poloha nad zátokou t. jm. mezi horami Vesuvem a Posilippem. Cítajíc as 50.000 domů není město ani pravidelné ani krásně stavěno. Staré město jest neuhlédné, má úzké klíkaté ulice; náměstí (larghi) nejsou prostranná. Naproti tomu jest nové město nádherné, zvláště nábreží „Chiaja“, Villa Reale, třída Toledo a j. Neapole jest jedno z nejbohatších a nejčilejších měst italských, s krásnými chrámy, paláci a četnými kláštery, nemocnicemi, chudinci a pracovnicemi. Universita, akademie, škola pro hudbu a výtvarná umění; sbírky starožitností (z Pompeji a Herculana), národní museum. Největší divadlo v Evropě (San Carlo). Průmysl jest doposud

nepatrný; obchod znamenitý; jedno z nejdůležitějších měst obchodních na středomořím; vícero penězů a ústavů úrodných. Okolí jest krásné a bohaté na půvy přírodní. — Ostrovy: Ischia steplicemi. Procida a Capri s „modrou jeskyní“; — Puzzuoli (Puteoli), porcelánka; na blízku „psí jeskyně“ a „solfatara.“ — Portici, král. zámek, poblíž zasypaných r. 79 p. Kr., avšak od r. 1723 opět vykopaných měst Herculaneum a Pompeji († Plinius); Resina, výborné víno (Lacrimae Christi); odtud se leze na Vesuv. Castellamare (18.000 ob.), vystavěno na zříceninách starého města Stabiae. Lorrento, rodiště Torquata Tassa (nar. 1544). Gaeta (11.000 ob.), silná pevnost, pobřežní město. Caserta (28 000 ob.), Capua, hedbávnictví, vyrábění oleje, vinařství; válečné skladiště Hannibalovo. — Arpino (Arpinum), rodiště Cicerona a Maria. Salerno (29.000 ob.), hrobka p. Rehoře VII. U Sarna, proslulá chrámové zříceniny Paestanské.

b) Abruzzo. — Aquila (14.000 ob.), opevněné město. Teramo, předelny hedbávnické. — Sulmona (Šulmo), rodiště Ovidovo.

c) *Apulie*. — Lecce (19.000 ob.) malebná poloha, obchod s olejem. Taranto, Bari a Manfredonia, značný obchod námořní. Brindisi (Brundisium) druhy slavný, nyní pískem zanešený přístav. Foggia (34.000 ob.), znamenitý trh.

d) *Calabrie*. — Reggio (30.600 obyv.), bohaté město obchodní nad úžinou mesinskou (Scylla a Charybdis). Consenza (14.000 obyv.), továrny na zboží železné a hliněné. Venosa (Venusia) rodiště Horácovo. Catanzaro zboží hedbávné, pěstování oliv.

e) *Ostrov Sicílie*. — *Palermo* (200.000 obyv.) v úrodné krajině; pravidelně stavěné; nádherná katedrála; kapucínský kostel s proslulou kryptou; hrobka císaře Fridricha II. Řecké pomníky, veliký k. palác s proslulou hvězdárnou, universita, škola plavecká. Znamenitý průmysl (látky hedbávné, kůže, vosk, korály), čilý obchod, paroplavba. Slavnost sv. Rosalie v červenci. — *Messina* (103.400 obyv.), universita, průmysl hedbávnický, důležitý obchod s jižním ovocem. *Catania* (69.000 obyv.), na jihových. úpatí Aetny, universita, mnoho římských starožitností, průmysl hedbávnický, obchod. *Syrakusy* (19.000 ob.), zříceniny staroslavného města; katedrála, velké lomy. *Girgenti* (19.000 ob.), zříceniny starého Agrigenta; doly s irné, obchod s vínem, olejem a obilím. *Trapani* (27.000 ob.), pevnost, solivárny, důležitý průmysl, práce korálové, ze slonové kosti, alabastru, mramoru a j. — *Marsala* (31.400 ob.) mramor, víno, mořská sůl. *Caltanissetta* (17.000 ob.) a *Castro Giovanni*, nad mřou bohaté doly s irné. — *Liparské ostrovy* (na severu Sicílie) jsou sopečné; aegadské leží poblíž západního konce ostrova; ostrov *Pantalaria*, jen 6 m. od Afriky vzdálený, bohatý na víno, rosinky, fíky. *Monaso*: opevněné hl. město t. jm., *Mentone* přístav.

3. *San Marino*. — Tato republika skládá se z města t. jm. a tří venkovských obcí. Obyvatelstvo žije se polním hospodářstvím. V čele správy stojí dva vládnoucí hejtmáni (capitani reggenti); zvolení na 6 měsíců.

P ř e h l e d.

Půda italská těší se hojně přízni přírody. Sever Itálie vyniká vzhledem k hospodářství polnímu, k průmyslu a obchodu, jakož i blahobytem a osvětou nad jihem. V Horní Itálii pěstuje se réva, vedle ní kaštiny a moruše, pak seje se rejže, pšenice a kukuřice; — za Appenniny ve střední Itálii potkáváme se s olivou, jižním ovocem a sladkým vínem; — na nejzazším jihu v Dolní Itálii užijš teprve plodiny tropické (bavlník, mandle, datlovník, marhařík a p.).

Hornictví nevěnuje se pozornosti žádoucí; nevyniká značnou rozmanitostí. Ze Sicílie a liparských ostrovů vyváží se síra. Ostatně jest země bohatá na mramor (Carrara, Massa, Piesa, Siéna) a na některé užitečné zeminy.

Průmysl sklesl s výše, na které se druhy nacházel. Nejdůležitější výrobky průmyslové jsou: zboží hedbávné, práce korálové, zboží

skleněné a hlíněné, mýdlo, slámené klobouky, papír, umělé květiny a j. v.

Obchod italský pozbyl světodějného významu, jaký měl ve věku středním. Středišť obchodu námořského jsou: Janov, Livorno, Civita vecchia, Neapol, Messina, Palermo, Brindisi a Ancona; pro vnitrozemský obchod jsou důležitý: Turin, Milán, Florencie, Řím, trhy v Sinigaglii a ve Foggii.

Stav veřejné osvěty uspokojuje pouze v Severní Itálii a v Toskansku poněkud. Poměrně má země dost učilišť, na kterýchž nabýti lze klasické vzdělanosti; technických a obchodních učilišť je málo. V oboru krásného umění zaujímá Itálie (Řím, Florencie, Benátky) ještě stále vynikající místo.

Království španělské.

V Evropě: 9.200 □ m., 16.302.000 obyv. (v osadách: 5511 □ m., 6.339.000 obyv. skoro výhradně Španělové, (1/2 mil. Baskův; ostatky Maurů; němečtí osadníci).
Poměrná lidnatost 1800. — Katolíci. — Hranice?

Povrch země. — Poloostrov hesperský jest souvislá vysočina, ve které čtyři od východu k západu se prostírající pásma horská vystupují. Nejsevernější a nejižnější pásmo mají ráz velehor, dvě prostřední pásma obkličují dvě planiny. Nížiny na pobřežích mají skrovný objem; aragonská nad dolejší Ebrem, andaluská nad dolejší Guadalquivirem. — Země sousedí s oceánem atlantickým a s mořem středozemským a má několik zátok (kadizská, kartagenská, valencká). — Řeky, mající v letě nedostatek vody (menší z nich vysychají docela), vlévají se do obou moří. Do atlantského oceánu vlévají se: Minho (dílem pohraniční řeka naproti Portugalsku), Duero (největší řeka španělská), Tajo, Quadiana a (nejdůležitější a nejmohutnější) Guadalquivir; do moře středozemního Segura, Xucar, Guadalquiviar a splavný Ebro. Větších jezer vnitrozemských není. Z řídkých průplavů jest toliko průplav císařský (započatý Karlem V.) znamenitý. — Podnebí jest velmi různé. Severní kraj jest dobře svlažen, bohatý na stromoví a luka a má mírné podnebí; vnitro Španěl jest vyprahlé, v zimě studené, v letě horké, skoro docela bez stromoví; jižní, velmi horký kraj plodí jižní ovoce a ohnivá vína. Kdežto obnáší na planinách průměrná teplota roční as 15° R., jest na pobřežích o několik stupňů vyšší, v Granadě a v Andalusii podobá se vedro letní skoro horku africkému. Množství deště jest skrovné. Větry jsou: na severozápadě studený Galago, na jihu dusný a horký Solano.

Politické rozdělení a místa. Veškeré mocnářství dělí se co do správy na 49 provincií; obyčejnější jest historické rozdělení na země korun kastilské a aragonské, krajinu navarrskou a provincie Baskův; konečně zámořské osady.

I Kastilie.

1. Království Novokastilské: *Madrid* (nad Manzanarem 302.000 obyv.) hlavní a sídelní město, na vyprahlé planině. Nádherný kr. palác, universita, vícero

akademii a učených ústavů, sbírky umělecké, obrazárny. Veliká továrna na doutníky, ostatně málo průmyslu. Krásné procházky (Prado), amfiteatr na boje s býky. Kr. letohrady, mezi nimi El Escorial s nádherným klášteřem (zbudován Filipem II. po vítězství u St. Quentinu r. 1557). Pohřebiště španělských králův; bohatá knihovna, obrazárna. — Toledo (Tajo, 18.000 ob.) druhdy residence maurských králů, sídlo prvního arcibiskupa španělského. — Almadén, nejbohatší doly rtuťové v Evropě. — Alcalá (Henares), universita, rodiště Cervantesa (nar. 1547).

2. Kr. Staro-Kastilské; Burgos (26.000 ob.), nádherný chrám, rodiště proslulého Cida. — Segovia, továrny; velikolepý vodovod Trajanův. — Santander (31.000 ob.) opevněný přístav, vývoz mouky a pšenice.

3. Kr. Leonské: Valladolid (44.000 ob.), druhdy residence; tovární město. Salamanka (15.000 ob.), proslulá universita; četné ostatky římských a maurských budov. Leon, nejkrásnější chrám španělský; průmysl železnický Ciudad Rodrigo, pohraničná pevnost naproti Portugalsku; vítězství Wellingtonovo 1808.

4. Knížectví Asturie: Oviedo (29.000 ob.), universita; kolébka monarchie španělské.

5. Kr. Galicie: Coruña (30.200 ob.), a Feról nejlepší válečné přístavy španělské. San Jago de Compostella (27.000 ob.) nádherná katedrála, poutí ku hrobu sv. Jakuba ml.

6. Krajina Estremadura: Badajoz (23.000 ob.), chrám s velikými sochami; nádherný most; pohraničná pevnost; vítězství Angličanů 1811. Merida (Emerita Augusta), mnoho římských starožitností. V klášteře San Juste strávil cis. Karel V. poslední dny žití svého.

7. Andalusie: Sevilla (nad Guadalquivirem, 119.000 ob.), proslulá katedrála s vysokou věží Giraldinou; Alkazar, palác maurských králů, arabský vodovod; veliký amfiteatr na zápasy s býky; bursa s hojnými listinami o španělských cestách objevných; největší továrna na tabák v Evropě; velmi čilý průmysl, znamenitý obchod. — Kadiz (72.000 ob.), jedna z nejsilnějších pevností v Evropě, přístav válečný, námořní obchod, zbrojnice, loďnice. — Z přístavu Palos vypravil se Kolumbus r. 1492 na první svou cestu objevnou. — Xeres de la Frontera (39.000 ob.), proslulá vinařství a pěstování oliv (Sherry). Kordova (52 000 ob.), velmi staré město, bylo za doby maurské od r. 756 sídlem khalify; velikolepý dom s 19 věžemi a 100 kaplemi; nádherný most; kvetoucí průmysl hedvábnický a usnářský (Korduan). — Mys Trafalgar, vítězství Nelsonovo 1805. — Pevnost Gibraltar náleží Angličanům.

8. Kr. Granada: Granada (67.400 ob.), romantická poloha v krajině nad míru úrodné; pozůstatky bývalé nádhery; slavná katedrála. — Malaga (95.000 ob.), vyborné víno.

9. Kr. Murcia: Murcia (88.000 ob.) hedvábnictví; Kartagena (Chartagovina, 22.000 ob.) přístav válečný; za doby římské nejbohatší doly stříbrné.

II. Aragonie.

1. Kr. Aragonské: Saragosa (67 500 ob.), stepnatá rovina nad Ebrem; pevnost; universita; rukodílny.

2. Knížectví Katalonské: Barcelona (190.000 ob.) první tovární a obchodní město španělské (zboží železné a ocelové, zbraně, průmysl bavlnický). Taragona a Tortosa (25.000 ob.), města obchodní. — Mezi Katalonií a Francií, ve vysoké dolině pyrenejské, leží republika Andorra s 16.000 ob., kteří provozují chov dobytka, průmysl železnický a obchod s dřívím.

3. Kr. Valencia: Valencia (108.000 ob.) v krajině velmi úrodné; četně navštěvovaná universita; čilý průmysl (hedbáví, mýdlo, papír, tabák), silný obchod. — Alikante (31.200 ob.) důležitý obchod, vinařství. — Murviedro nachází se na místě starého Sagunta.

III. Navarra: Pamplona (23.000 ob.), silná pevnost.

IV. Provincie Baskův: Bilbao (18.000 ob.) dobrý přístav, obchod s vlnou. San Sebastian (16.000 ob.), průmysl železnický a usnářský, tabák; námořní obchod, pohraničná pevnost. — Viktoria, továrny na zbroj, vítězství Wellingtonovo r. 1813.

Ostrovny balearské: Mallorca s hlavním městem Palmon (53 000 ob.); Menorka s hlavním městem Port Mahonem. Ostrovny pithyuské: Ivica a Formentera.

Osady.

- a) V Africe: Los Presidios, čtyři pevná místa na pobřeží, největší Cēta naproti Gibraltaru; město a provincie Tetuan. — Ostrovy kanarské a guinejské.
 b) V Americo: Volké Antilly: Kuba a Portoriko, španělské ostrovy panenské a St. Domingo.
 c) V Asii: Filipiny.
 d) V Australii: Mariany.

P ř e h l e d.

Vzdělávání půdy nevěnuje se ve Španělich daleko ona péče, jaká jest žádoucná, neboť jest toliko něco málo přes polovici půdy vzděláno. Vypráhlost půdy a nedostatek vody jsou ovšem překážkami, které však lze dílem překonati zavlažováním a průplavy. Nicméně plodí země přece tolik obilí, že stačí potřebě a žito, v nížinách ročních se ještě vyvází. Na severu seje se pšenice domácí; v dobrých rejže, na jihu sklízí se jižní ovoce, olivy a víno; pro šafrán jest nejdůležitější v Evropě země. V chovu dobytka zaujímá přední místo chov šlechtěných ovcí (více 19 mil. ovcí); španělské ovce (merinos) náleží k nejvýtečnějším a vlna jejich jest výborná; vlny vyvází se mnoho do Anglie. Výteční jsou také koni andalusští; hedbávnictví a včelařství provozuje se v značných rozměrech. V starém věku byla prý země velmi bohatá na stříbro a zlato; po objevení Ameriky zanedbávalo se hornictví ve Španělich; za nejnovější doby věnuje se mu opět větší péče. Zvláště značný jest výtěžek olova, rtuti a železa, pak mědi, stříbra a uhlí kamenného. Na sůl jest země velmi bohatá. — V průmyslu nezaujímá Španělsko vynikající místo, domácí výroba nestačí ještě potřebě; přece však lze i v tomto oboru znamenati pokrok. Hl. sídla vlastního továrnictví jsou: Katalonie a provincie Basků. Bavnický a hedbávnický průmysl zkvětají rychle; hotovování zboží vlněného nestojí však posud v nižádném poměru k množství a jakosti domácí výborné suroviny. Dosti značné jsou továrny na zboží kovové, zvláště v Biskayi. Světoznámé jest jirchářství (Cordova). Zmínku zasluhují ještě tabák a papír.

Obchod španělský pozbyl dávno důležitosti, které mu dodalo objevení nového světa a obchodní spojení s obojí Indií. Nejvíce mu vadí uvnitř země nedostatek drah. — Duševní vzdělanost sklesla s výše 15. a 16. století. Vnější i vnitřní války zdržovaly její pokroky a teprve od r. 1840 počala čilá snaha po zvelebení duševních a hmotných zájmů. 9 universit; odborných škol jest po skrovnu.

Království portugalské.

V Evropě (pevnina a ostrovy) 1684 □ m., 4,286.900 ob., poměrná lhdn. 2545. Osady 34.320 □ m., 3,872.900 ob.*); Portugalci, Gallegové, Angličané, Francouzi a j. — Hranice?

P o v r c h země. Portugalsko jest západní úbočí vysočiny pyrenejské sklánějící se od východu k západu. Hlavní doliny tvoří čtyři nejznačnější, ze Španělska přicházející řeky: Minho, Duero, Tejo a Quadiana. Mezi Minhem a Duerem jest Serra de Montezinho; mezi Duerem a Tejem Serra Estrella; mezi Tejem a Quadianou Serra de Monchique až po samý mys sv. Vincentia. Země leží v pasu olivy a jižního ovoce; kraj pobřežní bývá ochlazován mořskými větry, u vnitrozemí panuje vedro africké. Sníh a krupobití zřídka se objevují, avšak dešť a bouřky často. Záhubná zeměměření (Lisabon dne 1. listop. 1755).

Politické rozdělení a osady. — Veškeré mocnářství dělí se na 8 provincií, z nichž připadá 6 na pevninu a 2 na ostrovy. Znamení místa jsou:

Lisabon (224 000 ob.), překrásná poloha; mnoho kostelů a klášterů; vícero paláců; kr. residence a sídlo patriarchy; akademie. Množství nádherných letohrádků (Quintas). Obchod nachází se skoro zúplna v rukou Angličanů. Výalečný přístav s tvrzí Belemem. Peněžna, bursa, loďnice; veliký vodovod alcantarský. — *Setuval* (14.000 ob.), solivárny, obchod (víno a jižní ovoce). — *Santarem* (Tejo) druhdy sídlo mnohých králů portugalských, kr. náhrobky; hl. zbrojiště. — *Coimbra* (18.100 ob.), universita. — *Porto n. Oporto* (Duero, 89.100 ob.), silný obchod ve víně (portské víno), hlavně do Anglie. — *Braga* (19.500 ob.), arcibiskup; továrny. — *Braganza*, rodinný hrad královského rodu. — *Evora* (11.900 ob.), arcibiskup; obchod ve víně; římské starožitnosti. — *Elvas* (11 000 ob.), nejsilnější pevnost; obchod se Španělskem. *Faro*, *Tavira* (10.900 ob., prov. Algarve), značné rybnářství, čilý obchod.

Skupina Azorů (9 ostrovů) povahy sopečné s mírným podnebím. Orba není značná; mnoho vína, výborné ovoce jižní, čilý obchod. Nejdůležitější přístavy: na *Terceiře*: *Angra* (10.600 ob.), na *S. Miguelu*: *Punta Delgado* (13.100 ob.). Sopečný ostrov *Madéira* s hl. osadou *Funchal* (17.400 ob.), velmi zdravé podnebí, pěstování červce; druhdy vinařství. Ostrovy zeleného mysu jsou nezdravé a neúrodné; hl. plodinou jest sůl.

P ř e h l e d .

Půda jest velmi úrodná, podnebí příznivé; u velmi skrovné míře vzdělána. Sotva 1/3 veškerého povrchu připadá na ornou půdu a výtěžek stačí sotva potřebě. Země jest bohatá na vzácné ovoce jižní (v Algarve) a na výborné víno (Oporto, Setuval). Chov dobytka jest značnější, zejména chov ovcí, skotu, oslů a mezků. Hornictví se zanedbává skoro docela. Mořské soli těží se veliké množ-

*) V Africe: Ostrovy zeleného mysu	77 □ m.	67.347 obyv.
v Senegambii	1687 "	8.500 "
O. sv. Tomáš a Príncipe	21 "	19.295 "
Angola, Benquela, Mossamedes	14.760 "	2,000.000 "
Mozambique, Sofala etc.	18.000 "	300.000 "
V Asii: V Indii: Goa, Salcete, Bardez	68 "	474.234 "
Damao, Diu	4 "	53.283 "
Ostrovy indické	260 "	850.300 "
V Číně: Makao	0,56 "	100.000 "

ství. Průmysl počíná se sice zvelebovati; doposud však neuspokojuje ani množství ani jakost výrobků. Nejvíce průmyslu jest v Lisaboně a Oportě. Zahraničný obchod obmezuje se na přímořská města Lisabon, Oporto, Setuval, Faro a Elvas (se Španělskem); dovoz nachází se skoro docela v rukou Angličanů. Prostředky komunikační nevystačují. Také v duševním ohledu není stav Portugalska nikterak uspokojivý. Nedostává se škol; slabá návštěva škol. Nyní počínají se sice zřizovati střední a odborné školy; universita v Coimbre, polytechnikum v Oportě, více plaveckých, hospodářských a obchodních škol oprávnují k nadějším v lepší budoucnost. —

Císařství francouzské.

V Evropě: 9862 □m., 38,067.000 ob., převahou katolíci, poměrná lhdn. 3858 (skoro 1/2 mil. protestantů, 270.000 israelitů); Alžírsko, Oran a Konstantine 12150 □m., 2,921.200 ob., větším dílem Mohamedáni. — Hranice?

Povrch země. Francie prostírá se mezi dvěma moři (atlantským a středozezemním) a dvěma velehorstvy (Pyrenejemi a Alpami). Odloučena jsouc od obojí soustavy horské vystupuje jižní francouzská hornatina, která souvisí planinami se severní německou vysočinou. Více než polovice země jest dílem krabatou rovinou, dílem nížinou.

Pohraničná horstva: Pyreneje mezi Francií a Španělskem, bohaté na sněžné spousty a ledovce, s prosmyky a umělými silnicemi. — Na jihovýchodě jsou Alpy a pohoří jurské. K soustavě alpské náleží: mezi mořem středozezemním a Durencí (Dyráns) přímořské Alpy; — mezi dolinami Durance a Isèry kottické (se silnicemi přes Mont Genève (Mon Šnévr) a Mont Cenis (Sený); mezi Rhonou a Isèrou Alpy grajské (M. Olán 12.960'). — Mezi dolinami Rhony, Saóny (Sóny) a Doubsu (Dú) prostírá se pohraničné pohoří jurské.

Vnitrozemská hornatina: Na západě dolny rhonské vysočina francouzská (Cañtal 5700', Mont d'Or 5800'). Seveenny prostírají se až po průplav languedocký; k severu prostírá se trojí pásmo horské: a) pohoří Lionnais (Lijoné) a Charolais (Šarolé) mezi Rhonou a Loirou; b) pohoří forezské (foré) mezi Loirou a Allierem (Aljé); — c) vysočina Auvergny (Overň). Severně od vysočiny francouzské jest pohoří Cote d' Or, s kterýmž sousedí na severu planina langreská (langr) a na severovýchodě vysokoburgundská planina. První z nich přechází do pahornatiny lothrinské, ku které se pojí les ardenský a západní porýnská hornatina s Vogesami. Na nejzazším západě vystupují hornatiny bretagská a normandská. Mezi těmito a dříve jmenovanými hornatinami prostírá se planina orleanská, která se sklání k nížinám Seiny (Sény) a Loiry. — Pobřežní kraj mezi ústími Adouru (Adúr) a Girondy (Žirond) jest lada (Les landes = lé land); od Girondy až po ústí Loiry jsou písčité a bahnitě roviny. U středozezemního moře jest provençalská (provansalská) nížina proslulá krásou krajiny a úrodností. Na západě ústí Rhony jsou kraje bařinaté, na východě neúrodné křemeniště Crau (Kró).

Do svrchu jmenovaných moří vlévají se řeky francouzské, z nichž jest více než 100 splavných a nejdůležitější jsou: Loire, Seine, Garonne a Rhone. (Viz str. 22). Rýn tvoří částečně hranici a přijímá z Francie Moselu a Maasu. Také Šelda má prameny své ve Francii. — Soustava průplavná jest velmi rozvětvena. Největší průplavy jsou: průplav jižní (languedocký) spojuje Garonnu s mořem středozemním; — Canal du centre (Kanál dy santr) mezi Loirou a Saňou; průplav burgundský (Seine — Saône — Rhone); průplav mezi Rhonou, Saňou a Rýnem; — mezi Rýnem a Seinou; — mezi Seinou, Oisou (Oás) a Šeldou a j.

Podnebí jest celkem mírné. V přímoří jest podnebí vlašské; na severu asi jako v severním Německu; v horách jest drsné.

Politické rozdělení a místa. Francie jest nyní rozdělena na 89 departementů pojmenovaných ponejvíce podle řek a pohoří. Přehlednější jest staré rozdělení podle provincií.

1. *Isle de France* (= Il de frans): *Paříž* nad Seinou 1,825,000 ob.; silně opevněna, sídlo císařovo a nejvyšších úřadů státních, arcibiskupa. Mezi městem a předměstími jsou boulevardy (= bulvar) s elegantními hostinci, kavárnami, krámy, zároveň procházky. Veliká náměstí s pomníky (carousselské, náměstí svornosti před zahradou Tuilerii s obeliskem luxorským), náměstí Vendomeovo (= Vandóm a j.) Gotický chrám (Notre Dame z 12. stol.). Dům invalidů s hrobkou Napoleonovou, chrám sv. Magdaleny; nejkrásnější hřbitov země: Père la Chaise (= pér la šés). Cís. palác Tuilerii s Louvrem (= Lúvr se skvostnými sbírkami uměleckými, Palais Royal (= palé roajal) s galeriemi, palác Bourbonův, radnice, bursa. Vojenská škola poblíž velkého pole Marsova. Velikolepé vědecké ústavy a sbírky; institut francouzský (cís. akademie), universita, polytechnikum, vícero vyšších učilišť a odborných škol; největší knihovna, četné společnosti učené, středisté duševního, průmyslného a obchodního života ve Francii. První továrni a obchodní město říše, veliké peněžny.

Cís. letohrady: St. Cloud (= Sen Klú); Fontainebleau (= Fontén-blé), nádherná zahrada; zde se zřekl Napoleon I. trůnu 11. dubna 1814; Versailles (= Versajl 44.000 ob.), druhdy obyčejná residence králů, velké obrazárny, proslulé vodotrysky. — St. Denis (Sen Déný 26.000 ob.), polířebiště králů. Vincennes (Vensen), sídelní hrad králů až do Ludvíka XIII. Sévres (Sévř), proslulá cís. továrna na porcelán. Soissons (= Soason), král. sídlo Merovinků; vítězství Chlodvikovo 486. St. Quentin (Sén Kantén 32.600 ob.), lnářský a bavlnický průmysl, bitva 1557. Compiègne (Kompěň), letohrad, škola dělostřelecká; Johana orleanská zajata 25. kv. 1430.

2. *Picardie s Artois a Flanderskem.*

Amiens (= Amjen 61.000 ob.), pevnost, vědecká učiliště a sbírky; zboží aksamitové a vlněné; rodiště Petra amienského (křížácká výprava); mír 1802. Arrás (= Arás 25.700 ob.), cukr burákový, bavlna, sukno, krajky. Robespierre nar. 1769. Calais (= Kalé) převoz do Doveru, mořské lázně, obchod. Boulogne (= Bulon 40.200 ob.), převoz do Anglie. Lille (154.700 ob.), silná pevnost, důležité město továrni a obchodní (vlna, zboží lněné). Cambraj (= Kambré 22.000 ob.), pevnost, arcibiskup, velké rukodilny (jeinné krajky lněné, zboží bavlněné); liga cambrajská 1507; mír 1529. Valenciennes. (= Valansjen 24.300 ob.), průmysl (kment a krajky). Dunkerque. (= Dúnkerk 33.000 ob.), dobrý přístav; lov velryb.

3. *Normandie.* — Rouen (= Ruan 100.600 ob.), arcibiskup, veliký chrám, četné ústavy učebné, proslulé rukodilny na sukno, zboží vlněné a bavlněné; pomník panny orleanské (upálena zde 1431); rodiště Petra a Tomáše Corneille. — Havre de Grace (= Havř de gras 74.900 ob.), důležitý obchod námořní, zvláště s Amerikou. Caen (= Kan 41.500 ob.), akademie, obchod námořní, krajkářství. Cherbourg (Šarbur 37.200 ob.), velikolepě opevněný přístav válečný, zbrojnice, loděnice. Dieppe (= Děp 19.900 ob.), Elbeuf (Elběf 21.700 ob.) a Louviers (= Luvě), značný průmysl, zvláště soukenictví. Alençon (= Alanson), čilý průmysl; na blízku klášter la Trappe (řád trapistů, zal. 1662.)

4. *Bretaňsko*. — Nantes (= Nant 111.900 ob.), mnoho továren, loděnice, rozsáhlý obchod; přístav Paimboeuf (= Pembef); edikt nantský 1598, zrušen 1685. Rennes (= Ren 49.000 ob.), druhdy hl. m. Bretaňska; továrny a obchod; v okolí hotovují se plachty. St. Maló na ostrovu, obchod námořní, lovení ustířic. L'Orient (= Lorjan 37.600 ob.), veliký přístav Francie. Brest, první válečný přístav, škola plavecká.

5. *Anjou* (= Anžů), *Touraine* (= Turén) a *Maine* (= Mén). Angers (= Anžé 54.700 ob.) mnoho průmyslu. Tours (Túr 42.400 ob.) úrodná krajina, zahrada Francie; arcibiskup; značný průmysl hedbávnický; vítězství Karla Martella 732 Amboise (= Amboas) sídelní hrad mnohých králů; počátek náboženských válek (Hugenotti). Le Mans (Ieman 45.200 ob.) a Laval (27.000 ob.) nad Mayenní. značný průmysl.

6. *Orléanais* (= Orleané). — Orléans (49.100 ob.) krásný chrám, znamenitý průmysl (vlna, bavlna, cukr); sochá panny orleané, která 8. kv. 1429 osvobodila město od Angličanů obléhajících je. Chartres (= Šartr), nádherný chrám nejstarší ve Francii a Blois (= Bloa 20.060 ob.), tovární města.

7. *Bourbonnais* (= Burboné), *Nivernais* (= Niverné) a *Berry*. — Allier (= Aljé), průmysl železnický Nevers (= Nevr 20.700 ob.), nejlepší kamenina, skleněné perly, slévárna na děla V okolí železnický průmysl. Bourges (= Burš 30.100 ob.), arcibiskup, veliký chrám, továrny (nože, sukno), trhy. Châteauroux (= Šatorů) a Moulins (= Mulén), čilý průmysl železnický.

8. *Champagne* (= Šampaň). — Rheims (= Réms. 60.700 ob.), arcibiskup, nádherný chrám; vinařství, soukenictví. Epernay (Eperné), obchod s vínem, nejlepší šampaňské Troyes (= Troa 35.600 ob.), průmysl bavlnický. Châlons sur Marne (Salon sur marn), továrny; velká bitva s Huny r. 451. Sédan, jemná sukna, rodiště maršálka Turenne (= Tyren) 1611. Langres (= Langr) a okolí, důležité železáry, průmysl železnický. Mézières (= Meziér), Charlemont (= Šarlmont) a j. pevnosti nad Massou.

9. *Lothrinsko* (frc. Lorraine = Lorón). — Nancy (= Nansi 49.900 ob.), jedno z nejkrásnějších měst Francie, akademie, čilý průmysl; náhrobek Karla Smělého burgundského † 1477. Luneville, rukavičkářství; mír 1801. Toul a Metz (54.800 ob.), silná pevnost. Verdun (= Verden) smlouva r. 843. Varennes (Varen), Ludvík XVI. zatknut 21. června 1791. Ves Domremy, rodiště panny orleané (nar. 1411 † 1431). Plombières (= Plombiér), silně navštěvované lázně. Bar-le-Duc (= Dyk), tovární a obchodní město.

10. *Elsasko*. — Strassburg (84.100 ob.) nad průplavem rýnsko-illským, v úrodné krajině, francouzský od r. 1681, silná pevnost. Proslulý chrám (1015 - 1273 vystaven) s věží 438' vysokou; prot. fakulta bohoslovecká, znamenitá učiliště a veřejné knihovny Guttenbergův první pokus knihtiskařský 1489. Velikolepý průmysl, bavlna, vlna a hedbávi; kočáry, usně, rukavice, pažitky a j., silný obchod, trhy koňské. Kolmar, průmysl bavlnický, obchod v tabáku a víně. Mühlhausen (58.700 ob.), velmi důležité továrny (zboží bavlněné, stroje); od r. 1797 francouzské město, druhdy republika spojená se Švýcarskem.

11. *Franche Comté* (= franš Konté, svobodné hrabství burgundské). — Besançon (46.900 ob.), pevnost, akademie, hodinářství a plátenictví. Dôle (Dól), pevnost.

12. *Bourgogne* (= Burgoň, vévod. burgundské). — Dijon (= Dyžón 39.100 ob.), akademie; obchod v obilí a víně Auxerre (Óser), obchod ve víně, čilý průmysl. Chalons sur Saone (= Šalón sir són 20.000 ob.), důležité město obchodní. — V této krajině znamenité železáry.

13. *Dauphiné* (= Dofiné) Grenoble (40.400 ob.), pevnost, akademie, škola právnická a dělostřelecká; rukavičkářství a továrny na likéry. Bayard zde nar. — Vienne (Vijen), značný průmysl, sukno, usně, zboží železné a ocelové, obchod s vínem. Valence (Valans), továrny na hedbávi. Briançon, silná pevnost.

14. *Lyonnais* (Lioné). — Lyon (323.900 ob.), po Paříži největší město francouzské; arcibiskup, akademie, knihovna; velikolepý průmysl hedbávnický, nejznamenitější trh na hedbávi v Evropě; důležité obchod. St. Etienne (Sent Etien 96.600 ob.), proslulé továrny na stužky hedbávné a na aksamit; továrny na zboží železné a ocelové (franc. „Birmingham“).

15. *Auvergne* (Overň), *Limousin* (Limosón) a *March* (= Marš) — Clermont (37.600 ob.), staré hl. město, krásný chrám, akademie; čilý průmysl a ob-

chod; římské starožitnosti; církevní sněm 1095. Limoges (= Limož 53.000 ob.), porculán, kvetoucí průmysl. Aurillac (= Oryljak), zřídla léčivá.

16. *Poitou* (= Poatú), *Vendée* (Vandé), *Aunis* (= Oný), *Saintonge* (= Sentonž) a *Angoumois* (= Angumoá). — Poitiers (= Poatjé 31.000 ob.), usně, sukno; vítězství Chlodvika nad Visigothy 507; vítězství Angličanů (černý princ) nad Francouzy 1356. Napoléon-Vendée slulo dříve Bourbon-Vendée. Niort (20.700 ob.), doly olovné, rukavice. La Rochelle (= Larošel), pevnost, námořní obchod; obléhání 1628. Rodiště Réaumurovo 1683. Rochefort (Rošfor 30.100 ob.), válečný přístav, loděnice Angoulême (= Angulém 25.100 ob.), mnoho továren Cognac (= Koňak), kořalka. Ostrovy Ré a Oleron; opevněny.

17. *Guienne* (= Gyjen), *Gascogne* (Gaskoň), *Navarra* a *Béarn*. — Bordeaux (Bordó 194.200 ob.), arcibiskup, akademie; velké továrny na cukr, kořalku, ocet; důležitý obchod v víně. Bayonne (= Bajon 26.300 ob.), obchod námořní, loděnice; bodáky 1679. Pau (= Pó) velmi mírný vzduch, král. hrad, kde narozen byl Jindřich IV Barèges (Baréš) a Bagnères de Bigorre (= Bañer de Bigor), proslulé lázně.

18. *Languedoc* (= Langdók), *Foix* (= Foa) a *Rousillon* (Rusiljon, Toulouse (Tulús 126.900 ob.), arcibiskup, akademie; znamenitý průmysl v železe, vlně; kříži; obchod v obilí a víně; druhdy hlavní město říše visigothické; vítězství Wellingtonovo nad Francouzy 1814. Alby, Albigenští v 13. století Narbonne, hedbávnictví, pěstování olivy a vinařství; římské starožitnosti. Montpellier (= Monpeljé 55.600 ob.), proslulá fakulta medicínská; lín a lučební výrobky. Cette, důležitý obchod námořní, Nîmes (= Ným 60.200 ob.), vědecké a umělecké ústavy; římské budovy; průmysl v hedbávi, vlně a bavlně. Beaucair (= Bokér), proslulý trh v červenci. Carcassone (22.100 ob.), průmysl ve vlně, obchod vinný. Foix (= Foa), želežárny a měďárny. Perpignan (Perpiňan 25.200 ob.), pevnost pohraničná, slévárny na děla, hedbávnictví; víno.

19. *Provence* (= Provans), *Avignon* (Aviňon), *Venaissin* (Vnesen) a *Orange* (= Oranz n. Oranie). — Marseille (Marselj 300.100 ob.), největší přímořské město Francie, velikolepý obchod do Levanty a Alžírsko; značný průmysl; mnoho vědeckých ústavů. Aix (Ěs 28.100 ob.), teplice, olej, aksamit a bavlna; vítězství Mariovo nad Teutony r. 102 př. Kr. Arles (= Arl 26.300 ob.), v středověku hl. m. říše arelatské, římské starožitnosti. Fréjus (= Freži). Toulon (77.100 ob.), pevnost a válečný přístav; obležení v r. 1703. Avignon (36.400 ob.) v úrodné krásné krajině, arcibiskup; průmysl hedbávnický, pěstování mořeny a barvení mořenou. Sídlo papežů 1309—1378, náhrobek Petrarky. Orange — 1531, sídlo knížat. Římské starožitnosti.

20. *Vévodství savojské* a hrabství *Nizza* (odstoupena 1860 od Sardinie Francii). — Chambéry (Sambery), lázně, krajky a hedbávnictví. Nad Arvou, na úpatí Mont Blancu, velikolepá dolina chamounská (šamunská). Neúrodná půda, nejvyšší hornatina v Evropě. — Nizza (50.100 ob.) u samého moře střeozemního, velmi mírné a zdravé podnebí, proto četně navštěvována od lidí trpících prsními neduhy; sv. přístav, lázně.

21. Ostrov Korsika. Drsné podnebí, vysoká horstva, krásné lesy; v dolinách úrodnější půda. Korsové jsou nevzdělaní, udatní, pomstychtiví. Železo, dříví, na pobřežích jižní ovoce. Ovce (moufflons). Náleží k Francii od r. 1768. Ajaccio (Ajačo), pevnost, přístav, rodiště Napoleonovo (15 srpna 1769 † 5. kv. 1821 na o. Sv. Heleny). Bastia (21.500 ob.) na východním pobřeží, znamenitý obchod.

22. Osady:

1. V Africe. — Alžírsko od r. 1830. — Osady nad Senegalem. Réunion a víceró malých ostrovů poblíž severozápadního pobřeží Madagaskaru.

2. V Asii: Pondichery, Canderuagore a jiné osady ve Východní Indii. — Dolní Končinčina (Saigon) as 500 □ m. 32½ mil. ob.

3. V Americe: Část Guyany s Cayenne; malé Antilly: Martinique, Guadeloupe a j.; ostrovy St. Pierre a Miquelou poblíž New-Foundlandu.

4. V Australii: Marquesy a nadvláda nad ostrovy Tovaryšstva.

P ř e h l e d.

Povaha půdy jest celkem přízniva pro orbu. Polní hospodářství zvelebují se stále a zaměstnává skoro $\frac{2}{3}$ obyvatelstva. Nejpečlivěji se provozuje orba nad Loirou a v severozápadních končinách země; přece však nestačí domácí potřebě, která se kryje dovozy z jižního Ruska (Oděsa — Marseille). Hlavní plodina jest víno, které se kromě 10 severních departementů pěstuje všude, zvláště v okolí Bordeaux, nad Charantou, nad dolejší Loirou, v Champagni a j. Vzhledem k množství sklizeného vína zaujímá Francie první místo, neboť těží nyní do roka více než 100 mil. věder.

Chov dobytka nestačí také potřebě domácí. V hornictví se činí pokroky, přece však neprovozuje se měrou dostatečnou; dováží se značné množství železa i uhlí.

Továrnictví staví se důstojně po bok průmyslu anglickému; předním sídlem jeho jest Paříž s okolím. Nejdůležitější odvětví jsou: hedbávnický průmysl v dolině Rhony se střediskem v Lyonu a St. Etienne; povšechná cena veškerých tovarů hedbávných vynikajících vkusností a krásou obnáší do roka 450 mil. frk. V bavlnickém průmyslu zaujímá po Anglii první místo; Francie vyrábí všeliké druhy tovarů a sice v Normandii (střediskem Rouen) hrubší a lacinější látky; v Elsasku (Mühlhausen s okolím) jemné a tištěné látky, které se nepotřebují báti konkurence na trhu světovém; a ve francouzském Flandersku (St. Quentin, Lille a j.) nejjemnější tyly a krajky (Valenciennes). Toto odvětví průmyslu květe; bavlny spotřebovalo se před výbuchem války severoamerické (1861) do roka 185 mil. lib., cena tovarů obnášela do roka as 600 mil. frk. Plátenictví jest důležité ve Flandersku, Normandii, Picardii a v Bretaňsku; přece však nemohou výrobky závoditi s tovary irskými, belgickými a německými. V téchže krajinách hotoví se také látky vlněné: výborná sukna (Sedan, Louviers, Elboeuf a j.), koberce, shawly a j., v povšechné ceně as 500 mil. frk. — Vedle těchto odvětví vynikají elegantní „pařížské tovary.“ Francie náleží mezi nejmocnější státy obchodní. Zeměpisná poloha, četné řeky splavné, rozvětvená síť silnic, železnic a průplavů, rozkvět průmyslu, množství peněžních a úvěrných ústavů, vzrůstající spolčování jsou základy rostoucího stále obchodu. Pro obchod námořní jsou nejdůležitější města: Marseille, Havre, Bordeaux, Cette, Rouen a Nantes; pro obchod vnitřní: Paříž, Lyon, St. Etienne, Strassburg a Beaucaire.

Osvěta: Veliký počet vědeckých a uměleckých ústavů, akademií, kolejí (gymnasia a lycea), obchodních a technických škol.

Belgie — království

měří 536 □ mil., 5,000.000 obyvatelů; lidnatost poměrná 9347. Dle národnosti je přes 60% germ. kmene, „Flamů“ (v rovině), ostatní hl. Francouzi „Valoni“ (v Ardennách). Dle náboženství skoro samí katolíci. Hranice?

Povrch země. Belgie má buď mírnou vrchovinu Ardenny (až do 1200') s kotlinou řeky Mosy, buď nížinu s poráčím Šeldy. Nížina tato jest nad míru úrodná a bažiny, které zde dříve blízke řek byly, jsou nyní v neúrodnější pole proměněny; písčitéj okrese Kampinský, v provincii Antofské, stává se každoročně obmezenějším, neboť vláda obzvláště od r. 1847 na zárodnění jeho mnoho peněz vynaložila. Nížina kloní se k moři tak silně, že musejí Belgičané ji chrániti uměle dělanyými hrázemi proti zaplavení.

Řeky největší jsou Šelda, která nese vodu nejdůležitějším městům Belgie, a Mosa. Mimo to je celá země protkána průplavy, majcími důležitost dílem pro obchod, dílem pro rolnictvo. — Podnebí je mírné a vlažné, podobné anglickému, k JV. však více ostré a nestejně, v bažinách nezdravé.

Belgie je rozdělena na 9 provincií, 5 flamských a 4 vallonské.

A. Flamské provincie.

1. Jižní Brabant. — Brussel, 300.000 ob., hlavní město Belgie, sídlo královské, ministerstev a nevyšších úřadů. Městem protéká řeka Senna, rozvětvena na několik ramen a spojená průplavem Vilebroeským, tak že Brussel následkem toho též se Šeldou a Antorfem spojen jest. Brussel se dělí na staré a nové město. Staré město upomíná úzkými ulicemi, sestárlými domy a neúhledností svou na doby středověku, kdežto nové město na pahorku vystavěné sídlem vši novověké elegance se zvátí může. V starém městě panuje živel flamský, v novém francouzský. Obchod se soustřeďuje v městě starém. Univerzita od roku 1833, akademie krásoumná, hvězdárna, botan. zahrada, několik musejí a gymnasií, 6 divadel, velká knihovna. Zvláštění ráz dávají městu znamenité fabriky na zboží luxusové, obzvláště na krajky a povozy, kteréž se udržují stále na předním místě. Obchod čilý je podporován železnicemi, které se zde se všech stran stýkají, bursou, bankou a několika obchodními spolky. Na blízkou královský letohrádek Laeken s krásnými sady

U vesnie Waterloo, Mont Saint Jean a Belle Alliance zvíťazili Angličané a Prušané nad Napoleonem I. r. 1815.

Louvain-Luwin (Löwen 34.000) katol. universita.

2. Antorf neb Antverpy (Antwerpen). Antorf 123.800 ob., hlavní belgická pevnost na pravém břehu Skaldy, v rovině úrodné; znamenitý obchod, nejstarší bursa na světě (od r. 1531) Hlavně však slyne pro své továrny; krajkářství zde horující živí přes 20.000 lidí; rafinerie cukru, hlazení drahých kamenů, stavění lodí, robení barev; kanály a svobodný přístav v městě, do kterého ročně 3000 lodí připluje. Malín (Mecheln), 35.800 obyv. ve středu železných drah; sídlo arcibiskupa, znamenitá kathedrála a mnohé krásné budovy, továrny; koželužství; obchod.

3. Flandry východní. — Gent 116.600 obyv., má bezmála 2 míle v objemu, z čehož arci asi polovice na zahrady a běhlida odpadá; sídlo biskupa, universita, akademie pro hudbu, řezbářství. Město toto jest středistěm tovarnictví belgického. V popředí stojí vyrábění látek bavlněných, pak plátenictví, krajkářství, soukenictví. Zvláštěního povšimnutí zaslужuje květinářství, které velkou část obyvatelstva živí. Obchod a průmysl podporují četné průplavy, které z tohoto města na všechny strany jdou, tak že město stojí na 26 ostrovích, přes které více než 300 mostů jest vystavěno.

4. Flandry západní. — Bruggy (Brügge 50.000 ob.), náleželo dříve mezi nejbohatší a neživější obchodní města v Evropě. Nyní má továrny na krajky, sukna, vlněné a bavlněné látky, plátina i na kůže. Ostende (17.000 ob.), silně opevněné přímořské město s přístavem. Udržuje s Doverem a Londýnem pravidelné spojení parní plavbou, má pěkné a četně navštívené mořské lázně, mnoho továren

a živý obchod. Zde se zhotovují ty nejjemnější druhy krajek a kmentu. Kortryk, vyhlášené plátenictví zde i v celém okolí.

5. Limburk. — Hasselt (11.000 ob.), vinopalny. Tongern, obchod v sýru. Vallonské provincie.

6. Hennegavsko. Bergen (Mons), 23.000 ob., rozsáhlé doly uhelné. (Doornik) Tournay = Turnäh (32.000 ob.), pevnost, mnoho továren zvláště na koberece.

Charleroy = Šarbroa, 14.000 ob., pevnost, železářny, sklárny, doly na uhlí.

7. Namur. — Namur (27.000 ob.), pevnost na vtoku Sambry do Masy; mnoho velikolepých, hlavně od Jezovitů založených staveb. Z průmyslu kvete nejvíce nožířství, kloboučnictví, jirchářství a továrnictví na výrobky mosazné; doly na železo a uhlí.

8. Lutich (104.000 ob.), mnohé kostely a budovy krásné, universita, botanická zahrada atd. Lutich byl vždy z nejpřemyslnějších měst v Evropě; jsou tu továrny na hodiny, na sklo zreadlové a křišťálové, na tabák klíč, papír, mašiny, zboží kovové atd., hlavní ale jsou továrny na zbraň a veliká dělodílna (v r. 1861 zhotoveno za 16 milionů fr. zbraně). Na blízku jsou lomy kamene brouskového a křesacího; doly uhelné, kamenecové; železářny; vysoké pece; slévárny atd. Obchod velmi znamenitý, k tomu bursa, banka, obchodní komora. — Herstal na Mase, rodiště Pipinovo, praotce Karla Velkého.

Seraing (19.000 ob.), zde kvete znamenité strojnictví a železářství, doly uhelné.

Verviers (= Vervjé), 32.000 ob., velké továrny na sukna a kašmír.

Limburk, sýr. Spaa, lázně železité, zde se zhotovují pěkné dřevěné nádobí a hračky.

9. Luxemburk. Arlon, koželužství. Bouillon, hrad na skále, sídlo Bohumíra z Bouillonu.

P ř e h l e d.

Půda jen v některých provinciích hodí se k orbě, ač neunavná pilnost obyvatelů dovede co možná z neplodné půdy této vyzískati, není přece dostatek obilí, neboť lidnatost v zemi této jest veliká: (9347 na 1 □ míli). Každoročně dováží se 1—2 miliony centů obilí. Bažiny, které se více a více ztrácejí, jsou nyní v pole nejúrodnější proměněny. Len, konopě a jiné rostliny průmyslnické se vyvážejí. Znamenité jest pěstování ovoce a květin v Brabantu a Gentu, jichž cena převyšuje 2 miliony zlatých. Dobytek hovězí je pěkný, v j. z. krajinách hornatých. Hennegavsko má pěkné koně. Flandry posílají ročně přes 2½ milionu králíků do Anglicka. Vepřový dobytek je velmi rozšířen. Včelařství kolem Antorfa. —

Znamenité je hutnictví a hornictví. Hlavní předměty jeho jsou železo, zinek a uhlí kamenné. Vyjma angl. hutě, dosáhly belg. hutě železné za našich dob největšího zdokonalení v Evropě, mohouce býti vzorem zemím sousedním a vydávající více železa než se v zemi spotřebuje. Belgie vyrábí železa 4·15% vší dobývky evropské, tedy jen asi o milion centů méně nežli mocnářství Rakouské, ačkoliv jest B. menší než Čechy. Nejznamenitější doly na železo, zinek a uhlí jsou v Lutichu, Namuru, Charleroy. —

Velmi vyvinuté rolnictví a minerální bohatství země jsou velikou podporou průmyslu, který dostoupil vysokého stupně dokonalosti. Průmysl kvete hlavně v 5 odvětvích, a sice: u vyrábění plátna, sukna, látek bavlněných a obdělávání kovů. Plátenictví má sídlo v okolí

měst Kortryku, Brugg, Gentu, Brussele, Dorníku (Tournay) (400.000 lidí se tím živí), krajky bruselské jsou po celé Evropě známy.

Verviers, Limburk jsou hl. sídla soukenictví. Vlna přiváží se z Ruska a z Německa. V bavlně pracuje se nejvíce v Gentu, Bruggách Kortryku a Dorníku. V Gentu a Bruggách kvete znamenité koželužství. Kůže belgické jsou pro svou dobrotu vyhlášeny po Evropě. Ku zpracování kovů je zvláště okolí měst Luttichu, Namuru a Charleroy. Z Luttichu rozesílá se mnoho zbraně. V Gentu a Brussele je znamenité zlatnictví. V Henegavsku, Namuru, Brabantu, Luttichu znamenité sklářství, které dovedlo svou láci sklo české obyčejné z trhu vytlačiti.

Když průmysl znamenitý, jakýž může býti obchod! Přívoz obmezuje se na bavlnu, vlnu a zboží koloniální, zato vyvážá se plátno, sukno, tkaniny bavlněné, uhlí, sklo a zbraně. Obchodu podporou je zdokonalený průmysl zemský, výborné prostředky komunikační jak železnice, jichž má Belgie poměrně nejvíce v Evropě, tak průplavy a splavné řeky, více banků (v Brussele samém je 8 banků).

Ve vzdělání všeobecném jsou Belgičané poněkud pozadu u přirovnání k pokroku, jež učinili na poli známostí reálních; příčinou toho je rozdílná národnost. University jsou 4: v Gentu, Luttichu, Brussele a Lövenu. Hlavně krásná umění pěstují Belgičané rádi.

Nizozemí — království,

těž Hollandsko má 596 □ mil., 3,628.000 obyvatelů, lidnatost poměrná 6084. Dle národnosti 2½ mil. Hollandanů, 350.000 Flámů. Dle náboženství skoro sami protestanti. Hranice?

Povrch země. Vyjmouc krajinu u Limburka je celé Nizozemí nížina, která veskrz jenom uměle dělanými hrázemi před potopením chráněna býti musí. Taký uměle udělaný a vydržovaný povrch země ne nalazáme nikde jinde ve světě. Jednotvárná půda je buď bažina, buď písčina bez lesů. Mnoho bažin se proměnilo uděláním průplavů a stok v úrodná pole (polder). Při ústí řek je mnoho ostrovů, které se stále menší proudy mořskými. Silné bouře potrhly mnohokrát již hráze a zatopily celé krajiny s obydlími tisíců lidí; tak povstal Biesboš močálovitý liman r. 1421 protrhnutím hrazí řeky Maas, která 72 vsí s lidmi zatopila. Vysušené moře Haarlemské, Senderské a t. d. povstaly též zátopou mořskou, jichž od 6. století bylo 190. Okolnost tato donutila obyvatele Nizozemí se zdokonalovati ve stavbách vodních tak, že jsou nyní v oboru tomto pověstní. I řeky mají jemčiny proti přítoku moře.

Řeky nejdůležitější jsou: Rýn, Maas a Šelda. Celá země je proryta průplavy a zdá se býti jako sesazena z malých ostrovů. Jezírek množství. Podnebí je podobně anglickému: silné mlhy „nieht“ zvané a mnoho dešťů. Díl nížin zimničně nezdravý.

Království se rozděluje na 11 provincií:

1. Holland sev. a již. Haag, 90.000 ob., královské sídlo; zahradnictví.

Ševeningy, mořské lázně. Delft (22.000 ob.) se znamenitou radnicí a palácem, kde princ Vilém I. Oranský 1584 zastřelen byl; škola pro námořníky. Lejda (Leiden 39.000 ob.), universita; jest střediskem zhotovování látek vlněných a bavlněných.

Rotterdam 118.000 ob., nejdůležitější město obchodní po Amsterodamu, sídlo společnosti pro paroplavbu, znamenité obchodní místo. Průplavy vedeny jsou až do města tak, že lodě mohou až k samým skladištím se přiblížiti; mnoho továren, značnější jsou na cukr, tabák, zátky korkové, jehly a špendlíky, bělobu, mýdlo, stroje atd.

Dortrecht (24.800 ob.), obchod ve dříví, kteréž se ze „Schwarzwaldu“ dovážeti musí.

Amsterdam, 271.000 ob., leží v bažinaté a rašelinate nížině při mořském zálivu. Domy nejvíce z cihel (pro nedostatek kamene v Hollandsku) stojí všecky v rašelině na kůlech 50' vysokých; celým městem jde množství průplavů, jež je na 90 ostrůvků dělí a 290 mosty kryty jsou, tak že lze celým městem se plaviti; tož také příčina proč tu není vody pramenné a pro nápoj všecka se odjinud přiváží. A. je sídlo banky, obchodní komory, konsulátů všech mocí, má velkou lodnici, zbrojnici, krásný a bezpečný přístav na 1000 lodí s doky, lodnicemi atd., mnoho ústavů vzdělavacích. Hlazení diamantů, lití děl, zlatnictví rozsáhlé. Obchod jde hlavně do Moluk, Indie a Japanu.

Broeck, vesnice u Amsterodamu, pověstná pro svou čistotu, jíž se šetří v té míře, že tu ani dovoleno není s koni se projeti, pak také co sídlo boháčů, namnoze bývalých kupců, kteří si zde na stará kolena hoví, obklopeni jsouce pohodlím všeho druhu.

Zaandam (13.000 ob.), velké loděnice. Zde Petr Veliký se zdržoval r. 1698. V okolí přes 50 větrníků.

Haarlem (30.900 ob.), zahradnictví (tulipány).

2. Zeeland. Ostrovy v ústí řeky Šeldy. Middelburg (16.000 ob.), nejdůležitější místo, má opevněný přístav.

3. Brabant sev. Herzogenboš (25.000 ob.), pevnost. Bergen op Zoom, silná pevnost; značné cihlářství, hrnčířství, přístav s průplavem.

4. Utrecht. — Utrecht (61.000 ob.), universita, mnoho průplavů, opevněný přístav, čilý průmysl.

5. Geldern. — Arnhem (31.800 ob.), Nymvegen (23.000 ob.).

6. Overysseel. — Zwolle (21.000 ob.), přístav, bavlnictví. Deventer (18.000 ob.), čilý průmysl. Pevnost Kampen.

7. Drenthe, nejchudší a nejméně obydlená krajina. Assen.

8. Friesland, úrodná půda. Mnoho jezer a bažin, rýpáním rašeliny povstálých. Hl. místo Leeuwarden (26.000 ob.).

9. Groninky (Grönningen), Groninky (38.000 ob.), universita, továrny na papír, plavba.

10. Vévodství Limburk. Pevnost Maastrich (28.000 ob.), znamenité koželužství, sklárny.

11. Velkovévodství Lucemburk. Lucemburk (13.000 obyv.), pevnost, železářny.

P ř e h l e d .

Nizozemí, tato země průplavů a větrníků, má pro svou jednotvárnou půdu též jednotvárné rostlinstvo. Močalovité půdy stále ubývá tím, že lid namahavou prací ji vysušuje. Orné půdy přibývá stále a pilnost Nizozemčanů proměnila špatnou krajinu v utěšenou zahradu. Obilí se však přece nedostává domácímu četnému obyvatelstvu. Vedle pšenice, a žita pěstuje se tabák, konopě, len a mořena; důležité jest i pěstování květin, zvláště u Haarlema (tulipány). Lučiny jsou pěkné; neboť průplavy a stoky jsou tak zařízeny, že možná celou zemi najednou zatopiti, což také na zimu se stává. Zima přikreje pak lu-

činy ledem, tak že možno na kloužkách pohodlně z jednoho místa do druhého dojeti. Lesů není.

Chov dobytka, obzvláště hovězího, na tučných pastvinách zdejších je vzorný. Výtěžek másla a sýra je znamenitý a v obchodu důležitý, neboť Hollandanů čistota povznesla obchod tento tak, že ročně přes 20 milionů se za máslo a sýr vytěží. Pěkné plemeno koňské; ovce se zanedbávají, jsou jen hrubovlné. Důležité je lovení ryb: sledí, tresk a velryb. Slanečky hollandské jsou nejlepší, protože Hollandan dává při nakládání tu nejlepší sůl (španělskou a portugalskou) a pak šetří té nejmožnější čistotnosti co nejpilněji. Ročně se schytá 60 mil. sledí; ostrov Vlaardingen slouží za středisko lovu: při zpáteční cestě slaví se národní slavnosti dle starodávných zvyků. Krom toho hnízdí miliony králiků v drnu a roští dvojí trojnásobných hrázi přímořských.

Nerostů není naprosto; velmi zhusta chybí i kámen stavební a dobrá voda k pití. Silnice jsou dlážděny cihlami a červenají se zdaleka. Uhlí se musí dovážeti z Anglie, dříví z Německa; jen rašelinářství je důležité. Továrnictví sice není příliš rozsáhlé, ač v některých odvětvích dosti pokročilé, zato ale je průmysl znamenitý. Z větví průmyslu nejdůležitější jsou vinopalny, cukrárny, přástevný, zlatnictví, papírnictví, tabáčnictví. Zvláštností je hlazení dýmantů v Amsterdamu. Staví se tu mnoho lodí (600—700 dílen) Dýmek hlíněných se zde veliké množství zhotovuje, neboť jest na ně poptávka stálá, protože Hollandané sami co náruživí kuřáci, jich mnoho zpotřebují. Obchodní spojení s Indií východní je důležité pro obchod, který byl vždy skvělý. V 17. stol. bylo Niz. první zemí obchodní v Evropě. — Hollandané jsou praví kupci. Povaha lidu tohoto utužila se v stálém boji s přírodou, která vždy záhubou jim hrozí; chladně, prozřetelně a s rozvahou podnikají vše, setrvávají ve všem; oni milují pořádek a čistotu nade vše; každý se vidí býti pánem země, kterou mořským vlnám urval. Setrvání při starém, přísné bdění nad mravy, láska k vlasti a blahobyť velký činí z každého Hollandana člověka nebojácného a neodvislého. Ve vzdělanosti jest lid tento velmi pokročilý. Národní školy jsou dobře zřízeny. Mnoho odborných škol vychovává vždy vědecky vzdělané muže, kterými země tato v každém století honositi se může.

Království velkobritanské.

V Evropě: 5764 □ m., 29.600.000 ob.; poměrná lidnatost 5135; dle národnosti $\frac{2}{3}$ kmene germanského, Angličané, $\frac{1}{3}$ Irové, Galové a j.; větší částí protestanti; v Irsku katolíci. Množství dissenterů (= jinověrců) a židův po celé říši. — Hranice? — Osady s Indií 375.309 □ m., obyv. 161.830.000.

Povrch země. Velká Britanie podobá se vzhledem k vodorovné útvarnosti nejvíce k jihovýchodnímu poloostrovu evropskému: máť břehy značně vyvinuté, choboty hluboko do země vnikající, poloostrovy, převlaky a četné ostrovy a souostrovi na severní a západní straně.

Útvar tento působí mocně na veškeré kulturní poměry země, jakož i na státy ostatní, které s ní obchod vedou. Také poměry kolmé jsou příznivy kultuře. Od mysu Landsend (j. z.) vystupuje příkře lysá hornatina cornwallská (karnuólská) bohatá na cín a měď. Málem rovnoběžně s průplavem svatojirským prostírá se vysočina waleeská (uélská), „britské Švýcary“, bohatá na kamenné uhlí a železo; na Snowdonu (Snódn. 3500') lysá a bez stromoví. Bez mála ve středu Anglie prostírá se pohoří Peak (pík) po samé hranici skotské, prorváno jsouc bohatými, dobře vzdělanými dolinami a majíc na úbočích svých velmi výtěžné doly uhelné a železné. Na severozápadě Anglie jest strmé horstvo cumberlandské (kembrlendské) s ložisky uhelnými a tuhovými. Na rozhraní mezi Anglií a Skotskem vystupuje planinaté horstvo cheviotské (čívíotské); severně od něho prostírá se nížina skotská (Lowlands = Cólends.) Severně od této vystupuje vysočina skotská, skládající se z horstva grampianského (grempien) s horou Ben Nevis (ben Níis 4100') a ze severního horstva kaledonského; mezi oběma jest hluboká vklešina u Invernessu, ve které spojuje průplav kaledonský západní pobřeží s východním. V západní části jest mnoho jezer (Loch), největší z nich: Loch Lomond. Také dlouhé a úzké choboty, Firth (firs) zvané, mají často povahu jezer vnitrozemských. — Horstva irská jsou rozložena po severním a jižním pobřeží ostrova a svázejí se příkře k moři. Rovina uvnitř ostrova jest na mnohých místech ještě nevzdělaná, i nedostává se jí dříví a soli. Oba ostrovy (Velkou Britanii a Irsko) obmývá ocean atlantský; jeho části: Moře severní, průliv La Manche s úžinou doverskou (Pas de Calais,) a Moře irské s průlivem svatojirským a severním tvoří s ostrovy znamenité zálivy a velmi četné choboty a přístavy podporující nad míru plavbu a obchod tržební.

Řeky ostrovů britských mají sice poměrně krátký tok, avšak skrovným spádem, velikou hojností vodstva a širokým ústím nabývají veliké důležitosti pro plavbu. Vlévají se dílem do moře severního, dílem do oceanu. K prvním náleží: Temže, nejdůležitější řeka Velké Britanie, s neobyčejně čilou plavbou (parníky a plachetní lodi); Humber (= Embr) utvořený ze severní Ousy (= Aus) a Trentu; Tyne (= Tajn) a Tweed (Tuíd); k těmto: Severn, ve Skotsku Clyde (= Klajd), v Irsku Shannon (= Šenen). Země předčí všechny ostatní kraje evropské množstvím, velikostí a splavností svých průplavů.

Ostrovní podnebí Velké Britanie jest dosti stejnotvaré s velikými obměnami v teplotě. Zima jest poměrně mírná, léto není příliš horké; obloha jest pravidelně pošmurná, husté mlhy s velikou vláhou a častým deštěm jsou obyčejné. Jen vyšší hornatiny zůstávají déle pokryty sněhem. Pro velikou vláhu jest ostrov po většín částí roka přioděn bujnou zelení.

Politické rozdělení a osady.

Části Velké Britanie jsou: 1. kr. Anglie; 2. kr. Wales; 3. kr. skotské; 4. kr. irské; vedlejší země evropské.

Říše jest rozdělena na hrabství (shires = širs, n. counties = kauntýs). Vedle toho užívá se starého rozdělení.

I. *Anglie* (7 království s 40 hrabstvími) a *Wales* (s 12 hrabstvími):

1. Kr. Essex: *London* na obou březích Temže, v středu nejbohatších a nejrůdnějších provincií, s 3,020.000 ob. (r. 1861), sídelní a hlavní město říše britské. největší a nejbohatší sídlo obchodu země. Části města: *Westminster* a *West-end*, sídlo dvora, vysoké šlechty, parlamentu a nejvyšších úřadů státních. — *City*, svět obchodní, ústavy peněžní a úvěrní; — *Southwark* (= *Sauceverk*) továrny; — *East — End*, první přístav země s loděnicemi, skladišti atd. Málo velkých paláců soukromých, ale mnoho nádherných, veřejných a státních budov: chrám sv. Pavla, arcibiskup westminsterský s 12 suffragany, opatství westminsterské s pomníky králů a slavných mužův, k. paláce *St. James* (= *Džéms*) a *Buckingham* (= *Bekynghem*, residence), *Westminsterhall*, nejvyšší soud; nové budovy parlamentu; *Tower* (= *Taur*), druhdy vězení státní, nyní zbrojnice, mince, říšský archiv, komora klenotní atd.; britské museum s výrobky uměleckými, přírodninami, rukopisy a knihami; dům východoindický; více 500 budov pro bohoslužbu. Nad Temží klene se 7 mostů a pod ní vede tunel (dohot. 1843). — Středisko duševního života, četné společnosti učené, universita, ústav polytechnický, více než 4000 vychovávacích ústavů, 18 veřejných knihoven. — Četné ústavy dobročinné, 107 chudincův, 22 nemocnic, sirotčince, blázince, invalidovny; více než 100 společností dobročinných. — Průmysl v nejznamenitějších rozměrech ve zboží zlatém a stříbrném, hodinách, optických a fysikálních strojích, ohromné pivovary a v. j. — *City*, středisko obchodu světového. Denně přibývá as 50 lodí, do roka více než 10.000 parníků a lodí pobřežních; clo obnáší ročně 120—140 mil. zlatých, ceny zboží do- a vyváženého as 700 mil. zl. Na všechny strany vybíhají železnice a telegrafy. Největší ústavy ku zvelebení obchodu. Východoindická společnost, družstvo zálivu *Hudsonova*, *Lloyd* a m. j. společnosti; peněžna anglická jest největší toho druhu ústav, více než 100 soukromých penězů, četné pojišťovací a akční společnosti; základní bursa, král. bursa, obilní bursa, *Clearinghouse* (= *Kliringhans*), každodenní schůze sluhů peněžníků za účelem společného účtu; veliké loděnice, sklady zboží atd. Místa pro zábavu: 14 divadel, park *St. James* a *Hydepark* (= *Hajd*) a j. — Světové výstavy průmyslové r. 1851 a 1862. — *Milton* (= *Miltan*) nar. 1608 † 1674 (básník „Záraceného ráje“), *Gibbon* (= *Gibbn*), dějepisec 1737 † 1794. — *Harwich* (= *Herrič* 25.000 ob.) převoz do *Hollandska*, *Švédska* a *Hamburka*.

2. Kr. Kent: *Canterbury* (= *Kentrbry*), sídlo prvního arcibiskupa anglického, nádherná kathedrála. *Dover* (22.000 ob.), převoz do *Francie* (do *Calais* za 3 hod.); podmorský telegraf do *Calais*. *Chattam* (= *Četem*, 28.000 ob.), hlavní stanice válečných lodí. *Woolwich* (= *Vulič*), velikolepý arsenal, slevárna děl; *Greenwich* (= *Grinič*, *Temže*, 30.000 ob.), proslulá hvězdárna (17°39'38" vých. od *Ferro*, Britové počítají podle této délky); invalidovna námořníků, učiliště pro děti námořníků.

3. Kr. Sussex (= *Sesex*): *Brighton* (= *Brajtn* 78.000 ob.), lázně mořské, převoz do *Dieppu*. *Richmond* (= *Ričmend*) k. zámek.

4. Kr. Wessex: *Portsmouth* (= *Porcemez* 95.000 ob.), pevnost, válečný přístav, námořnická zbrojnice. Naproti ní úrodný půvabný ostrov *Wight* (= *Uajt*) a veliká loděnice *spitheadská* (= *spithed*), kde se veliká válečná a obchodní loďstva sbírají dříve než vyplují. *Southampton* (= *Saushamtn* 35.000 ob.), továrny, barvářny, obchod námořní, přední přístav pro *Francii* a poloostrov *pyrenejský*. Hlavní stanice londýnská pro poštovské lodi do *Západní Indie* a k *Východu* plovoucí. *Plymouth* (= *Plymec* 63.000 ob.), válečný přístav s proslulou hlází (*Breakwater*) před přístavem; jihozápadně na útesu smele vystavěná světlárna *Eddystone* (*Edystón*). *Exeter* (40.000 ob.), továrnictví, obchod. *Falmouth* (= *Fálmec*), opavřený přístav, plavba poštovských lodí do *Španěl*, *Portugalska* a *Ameriky*. *Bristol* (= *Bristl* 154.000 ob.), pevnost; továrny na zboží mosazné, důležité obchod s obojí *Indií*; třetí obchodní město v říši. *Bath* (= *Bée* 75.000 ob.), četné paláce, lázně sírné, silně navštěvované. *Salisbury* (= *Sálsbry*), sídlo biskupské, krásná gotická kathedrála; továrny, chov dobytka *Windsor* (nad *Temží* 10.000 ob.), k. zámek. Nedaleko francouzského pobřeží leží *normanské ostrovy*, z nichž jsou největší *Guernsey* (= *Gernsi*); hl. osada *St. Pierre*, 15.000 ob.) a *Jersey* (= *Džersi*, hl. osada *St. Hillier* [= *Sent Iljé*], 20. ob.).

5. Kr. Ostanglie: *Norwich* (*Norrič* 74.000 ob.), značný průmysl vlnářský; hotovení obuvi pro osady; obilní trh. *Yarmouth* (= *Jarmec* 30.000 ob.), přístav,

lov sledí; pomník Nelsonův. Cambridge (= Kembrič 28.000 ob.) proslulá universita (od 13. století).

6. Kr. Mercia = Mersí: Oxford (= Oaksferd, nad Temží 25.000 ob.), nejstarší universita, založená již za Alfreda, proslulá knihovna. Leicester (= Lester, 68.000 ob.), velikolepé továrny na zboží punčochářské. Nottingham (= Noattingham, nad Trentem, 75.000 ob.), nejdůležitější průmysl punčochářský Anglie a jiné továrny. (Richard Arkwright [Erkrajt] vynálezce stroje bavlnářského 1768, nar. 1740 † 1792). — Derby (41.000 ob.), průmysl hedbávnický, prádelny, porcelán. Etruria, hlavní osada hrněříšského okresu 6 m. velikého, „the Potteries“ (ce Potrys), kde jest více 50.000 dělníků zaměřeno hotovením nádob wedgewoodových (= vedžvud) Stockport (55.000 ob.), velmi znamenitý průmysl bavlnářský. Chester (= Čestr 25.000 ob.), silný obchod se sýrem; převoz do Irsku. Shrewsbury (= Šrúsbry), zručné rukodělnství vlnářské. Wollverhampton (= Volvrhemptn, 61.000 ob.), doly železné a kamenouhelné; velmi znamenitý průmysl železnický. Birmingham (= Berminghem, 328.000 ob.), první průmyslové město Anglie v středu rozsáhlé soustavy železnic a přeplavů, poblíž velkých dolů železných a kamenouhelných. Továrny na zboží kovové všelikého druhu (stroje, zbraně, nože, hřeby, jehly, zboží měděná a zlaté, všelikého druhu zboží drobné atd.) Za poslední doby počítalo se do roka: za 6 mil. zl. knoflíků, 115 mil. per ocelových, měšičné 6000 hlavní, týdně 2000 mil. špendlíků, za hodinu 30–40.000 mincí měděných atd. Parní stroje zdokonaleny Watten a Boultonem. — Worcester (= Vustr 30.000 ob.), továrny na rukavice a porcelán. Stratfort (nad Avonem), rodiště básníka Shakespeara (= Šékspíra, nar. 23. dubna 1564 † 23. dubna 1616).

7. Kr. Northumberland = Noarcenbrland). Hull (= Hel, nad Humbrem, 99 000 ob.), lov ryb, velmi znamenitý obchod, lov velryb; velké loděnice, četné továrny (čtvrté obchodní město Anglie). York (Eboracum, 40.000 ob.), velmi staré město nad Ouson, velikolepý chrám, druhé arcibiskupství. Sunderland (= Senderlend 80 000 ob.), továrny, silný vývoz kamenného uhlí. Newcastle (= N'ukasal nad Tynou, 109.000 ob.), střed ohromného ložiska kamenouhelného (25.000 havířův, 4000 lodí pro obchod s uhlím; as 400 mil. et. uhlí ročního výtěžku). Kromě toho továrny na parníky, zboží železné a ocelové, lučebniny a j. Liverpool (= Livrpúl), ústí Merseye, 477.000 ob., druhé obchodní město říše, množství nejstarších a nejkrásnějších loděnic anglických; plavba poštovských lodí do Severní a Jižní Ameriky, do moře středozemního, Portugalska a k mnohým jiným místům; tisícové vystřelovače vstupují zde do roka na lodi. Obilní tržba s Irskem; první místo pro bavlnický obchod v Evropě spojením s Manchesterem (= Menčestrem); obchod se zeměmi baltickými, s Guineí, Čínou, Východní Indií atd.; více než 1600 domácích lodí, více než 14.000 navštěvují do roka přístav. Dovoz a vývoz každoroční v ceně více než 500 mil. zl. První větší železnice (mezi Liverpoolem a Manchesterem) dohotovena r. 1828. Manchester (= Menčestr) (více než 355.000 ob.), hlavní sídlo nejznamenitějšího bavlnického průmyslu anglického a první továrny veškeré země v tomto odvětví (v okolí jest vícero osad zaměstnáno tímž odvětvím továrníctví, mezi nimi 10 měst s 40–140.000 ob.); vedle toho proslulé továrny vlnářské a lnářské, barvírny, stavěnístrojí a j. Z uhelných dolů worleských vede do Manchesteru příprava bridgewaterský (= bričuatr) horami, dolinami, řekami, skalami (splavným Irwellem a pod zemí), prokopány 1758–1761. — Sheffield (= Šefld 185.000 ob.), největší továrny na zboží ocelové, zvláště práce nožařské, pily, práce plechové, nástroje, stroje hospodářské. — Leeds (= Líc 224.000 ob.), hlavní sídlo soukenictví a veškerého průmyslu vlnářského; poblíž znamenité továrny v tomto odvětví. Bradford (106.000 ob.); Halifax, Huddersfield (Hedrsfld 21.000 ob.) a j. v. — Carlisle (= Kárlajl, nad Edenem 26.000 ob.), odtud jde zeď Piktův (vystavěná cis. Hadrianem r. 120 p. Kr.) k Newcastleu. — Keswick v nejkrásnější krajině Anglie; nejlepší tužky. — Ostrov Man (= Men) s 45.000 ob. keltického původu.

8. Kn. Wales. — Velmi hornaté, hojnost železa; velkých měst není. Pembroke, hlavní osada s výborným přístavem Milfordovým (dohrom. 70.000 ob.), silný obchod. Oproti Snowdonu plochý, na měď bohatý ostrov Anglesea (= Englsí), spojení s pevninou, řetězovým mostem a průkopovým mostem britanským.

II. Skotsko (jižní, střední a severní s 33 hrabstvími). Jižní Skotsko; Edinburgh s přístavem Leith (= Lís, více než 200.000 ob.), překrásná poloha

na třech řadách pahorků oddělených od sebe hlubokými roklími a spojených velkými mosty; větším dílem úzké ulice s velmi vysokými domy (až o 10—12 poschodích). Vyniká vzdělaností, pěstováním věd a umění; universita, vícero ústavů vzdělávacích a učených společností; silný obchod. Na starém městě k. palác (Holyrood = Halirúd, sv. Kříž). Románopisec Walter Scott, nar. 1771, † na statku svém poblíž Edinburghu 1832. — Glasgow (= Glesko, 424.000 ob. nad Clydou), universita; první průmyslné a obchodní město skotské (bavlna, zboží lněné, kamešina, sklo, kůže a j.); veliký průplav glasgowský; nevyčerpatelné doly uhlé. Paisley (= Pésli, 60.000 ob.), důležité továrny (bavlna, hedbávi a j.), bělidla, uhlé doly. Greenock (= Grínek 37.000 ob.), důležitý přístav s loděnicemi, obchod námořní, čistírny na cukr.

Střední Skotsko: — New-Aberdeen (= Ňu Eberdýn, 74.000 ob.), universita, továrny (sukno, nitě, zboží lněné, železářny), stavění lodí, přístav, silný obchod. Perth (= Perc 25.000 ob.), znamenité místo průmyslné (zboží lněné, bavlna, kůže, bělidla); korunovace starých králů skotských. Dundee (= Dendý, 91.000 ob.), velké továrny, přístav s krásnými loděnicemi; pamětihodný maják na Bellrocku.

Severní Skotsko: — Inverness (17.000 ob.), na severním konci kaldonského průplavu; značný průmysl a obchod; hlavní trh horalů skotských.

Sem náleží Hebridy, as 300 ostrovů ve dvou rovnoběžných řadách, z nich jsou as 200 obydleny (70.000 ob.); chov dobytka, lov ryb a ptactva. Studené, velmi vlhké podnebí. — Z 67 ostrovů orkneyských jest obydleno 29, ostatní slouží za pastviny; 86 ostrovů shetlandských (s 30.000 ob.) používá se větším dílem co pastvín.

III. Irsko; 4 stará království dělí se na 32 hrabství (counties = kauntýs).

Leinster (= Linstr): — Dublin (318.000 ob.), sídlo místokrále, angl. arcibiskupa a primasa říše, mnoho klášterů; protest. universita, četné školy veřejné, obchod s obilím, plátnem, masem; peněžny.

Ulster (= Elstr): — Belfast (= Belfast 120.000 ob.), velkolepé přádelny zde a v okolí, továrny na zboží lněné a bavlněné, cukrovary a j.; důležité sídlo obchodu; kat. biskupství, kr. kolej. Londonderry (20.000 ob.), obchod s plátnem a plodinami hospodářskými; silný lov ryb. — Down-Patrick (= Daun Petrik) v chrámu kosti sv. Patřicia, patrona irského † 483 (?)

Connaught (= Kannát): — Galway (= Galuě 40.000 ob.), bisk. katol., kr. kolej.

Munster (= Menstr): — Waterford (25.000 ob.), cukrovary a solivarny, zboží lněné, sklo, zboží železné; obchod s masem; přístav. Cork (79.000 ob.), druhé město irské, angl. a kat. biskupství; továrny na hrubé plátno, zboží vlněné, papír, sklo; důležité stavění lodí; obchod s máslem a nakládaným masem („masný krám říše britské“). Limeřick (45.000 ob.), pevnost, čilý obchod.

IV. Osady britské:

✓ **Evropě:** Gibraltar, Malta, Helgoland.

✓ **Africe:** Kapsko, Sierra Leone, pobřeží Gambie, pobřeží zlaté; ostrovy: Nanebevezetí, Sv. Helena, Mauricius, Sechelly, Sokotora.

✓ **Asii:** Aden (v Arabii), Přední Indie (náležela do r. 1858 anglické společnosti východoindické), Ceylon, části Zadní Indie, Singapore, ostrov Hongkong (před Kantonem v Číně).

✓ **Americě:** Pevnina na severu Unie (větším dílem), ostrovy bermudské a bahamské, některé malé Antilly, Jamaika, části Yukatanu, Mosquitie a Guyany, ostrovy falklandské.

✓ **Australii:** osady na Novém Hollandu, Tasmanie, Norfolk, Nový Zéland.

P ř e h l e d.

Poľní hospodářství docílilo ve Velké Británii, zejména ve východních částech Anglie, nejznamenitějších úspěchův. Přes pečlivé vzdělávání půdy a užívání hospodářských strojů nestačí přece

dobývka plodin potřebě domácího četného obyvatelstva. — Chov dobytka nachází se na znamenité výši (výborní koně, skot, šlechtěné ovce, vepřový dobytek). Rybářství provozuje se v znamenitých rozměrech, zejména na pobřeží skotském.

Plodiny hornictví jsou jedním ze základů národního blahobytu. Výborné uhlí kamenné v Northumberlandu, Durhamu a j. (více 3000 dolů, z nichž se těžilo v poslední době do roka as 1700 mil. ct.; do roka vyváží se uhlí za více než 30 mil. zl.); doly železné (v jižním Walesu, v Staffordu, Derby, Yorku, ve Skotsku a j.). Výroba suroviny zmáhá se ustavičně (do roka skoro 70 mil. ct.). V posledních letech obnášela peněžní hodnota vyvezeného železa a ocele (bez strojů a drobného zboží) více než 135 mil. zl. Znamenité jest těžení cínu, mědi (více než 7 mil. ct.), zinku a výborné tuhy. Ostatně jest země velmi bohatá na sůl, porcelánový a hrnčířský jíl a vody léčivé. V nižádné zemi nedosáhl průmysl takové výše a takových rozměrů, jako ve Velké Británii. Spočívá na zásadě volné činnosti a dělení práce, — podporován jsa technickou vzdělaností obyvatelstva — strojnictvím, jímž docíliti lze co možná největší dokonalosti tovarů, — konečně zmáhajícím se spolčováním předstihl průmysl anglický průmysl veškerých národů a věků. V samém středu Anglie jest hlavní sídlo továren na zboží kovové; severní Anglie vyniká zbožím vlněným, bavlněným a plátny; — v jižní části jsou zastoupeny živnosti, které souvisí bezprostředně s obchodem, uměním a vědami. Skotsko a Irsko zaujímají toliko v některých odvětvích stejnou výši s Anglií. Nejdůležitější odvětví jest rukodělství bavlnické, kterým opanovala Anglie trh světový. (Spracujeť se do roka více než 12 mil. ct. bavlny, peněžní hodnota výrobků obnáší více než 570 mil. zl. Sídla bavlnictví: Manchester s okolím, Blackburn, Norwich, Glasgow, Paisley a Belfast.)

Velmi důležité jest hotovení zboží vlněného (peněžní hodnota výrobků více než 135 mil. zl.). Poměrně nepatrnější jest plátenictví (v severním Irsku, ve východním Skotsku a v severní Anglii) a hedbávnictví. Zbožím kovovým zaujímá Anglie první na zemi místo. (Peněžní hodnota výrobků aspoň 220 mil. zl.; hl. sídla výroby: Birmingham, Soho, Wolwerhampton (zboží zámečnické), Sheffield, Salisbury, Redditsch (jehly), Londýn, Bristol, Stafford, Shrop, Woolwich (děla), Manchester a j. — Kůže a tovarů usnářských do roka as za 180 mil. zl. Neméně důležitá odvětví jsou: lodnictví, hotovení papíru, skla křišťalového, porcelánu a wedgewoodu, veliké pivovary a j.

Neméně kolosální jest obchod; Velká Británie jest první obchodní mocností země. Splavné řeky, výborné silnice, rozvětvená síť průplavů, čilá paroplavba, veliké množství železnic a telegrafy podporují vnitřní obchod. Peněžní hodnota dovozu obnáší více než 2950 mil. zl., vývozu 1790 mil. zl. Obchodní loďstvo čítalo na počátku r. 1865: 40.778 lodí s více než 7 mil. tůn. Obchod podporují zejména peněžny (s filiálkami as 1500 r. 1865, mezi nimi zvláště důležitá peněžna anglická), obchodní společnosti, peněžní a úvěrní ústavy a j.

Učiliště jsou nedostatečná; škol národních se nedostává. Naproti tomu jest mnoho jednot a knihoven, které šíří osvětu. Univer-

sity (Oxford, Cambridge, Edinburg, Glasgow, Aberdeen, St. Andrews, Dublin). Větší část učilišť tvoří soukromé školy bez veřejného dohledu.

Dánsko — království.

2591 □ mil a 1,824.000 obyv., lidnatost poměrná: 703. Dle národnosti Dánové, dle náboženství protestanté. Části tohoto království jsou: 1. Dánské ostrovy v moři baltickém. 2. Půlostrov Jutský. 3. Ostrovy Farské. 4. Island. 5. Kolonie.

Povrch země je jako v severních Němcích; močály (nejvíce v Jutsku) tučně nížiny „marše,“ a pískové náspy „důny“ zvané. Dánsko pomalu z moře vstává, časté bouře kusy země utrhnají a proto má pobřeží Dánska mnoho zátok a přístavů. Na jižním pobřeží ostrovů Seeland, Fünen a Moen jsou křídové skály. Far-Oery jsou skalnaté ostrovy beze všeho stromoví s vlhkým a zimavým podnebím. Častá a silná severní světla. Polodivoké ovce, husy, kachny a některá mořská zvířata.

V Islandu bydlí lidé jen na pobřeží nalezájíce zde něco pastvy pro dobytek; uvnitř je Island velmi divoký, neobývaný. Holé, 6000' vysoké hory, které již od 2500' věčným sněhem jsou pokryty; ledovce, které až k moři se táhnou, příkré skály, pusté vysočiny, hluboké rokle, divoké bystřiny, asi 30 sopek, z nichž nejstrašlivější jest Hekla a Krabla, horké prameny, které co přirozené vodomety vysoko vodu ze země vystřikují, (Geisír 80—100' vysoko) rozmnožují divokost tohoto ostrova.

Vodstvo. Skager Rack a Kattegat obklopují Dánsko, Sund (mezi Švédskem a Seelandem), velký Belt (mezi Seelandem a Fünen), malý Belt (mezi Fünen a Jutskem). Mnoho potoků, jezírek a bažin. Podnebí je v celku vlhké a mlhavé, nepřinášejíc ani velké zimy ani velkého parna.

Kodaň (Kopenhagen), hlavní město říše, na ostrově Seelandě má 156.000 obyvatelů, jest jedno z nejkrásnějších měst v Evropě. Čtvero paláců královských, univerzita, mnoho učených ústavů, knihovna, obrazárna atd. Město je silná pevnost, jest tu spolu válečný přístav Dánska. Helsingör, velká pevnost na nejužším místě Sundu. Roeskilde, dříve sídlo teď hrobka králů Dánských.

Ostrovy všechny kolem Seelandu jsou velmi úrodné. Na Fünen je hlavní místo Odensée, čilý obchod. Na Bornholmu uhlí.

V Jutsku: Aalborg (11.000 obyv.), dobrý přístav, čilý průmysl (hedbávi, cukr, rukavičky, obchod v slanečkách), Fridericia, pevnost na malém Beltu. Aarhus, Viborg, Ribe, obchodní místa.

Na *Far-Oerách*: Thorshavn.

Na *Islandě*: Rejkjavik, hvězdárna, jediná lékárna na ostrově. K Dánsku náleží též Grönland, pak ostrovy záp. Indie: Sv. Croix, Sv. Tomáš, Sv. Jan. V Africe částky v Guinei.

P ř e h l e d.

Dánsko jest země rolnická. Lid buď vzdělává půdu, neb loví ryby. Lešů je zde málo (něco bukových a dubových), zato však množství rašeliny. Z domácích zvířat chovají se nejvíce ovce (1½ mil.),

pak hovězí dobytek a koně (na Seelandě a Fünen zvláště pěkné plemeno), mořské husy (kajky). Důležité jest rybařství, loví se zde mrži, delfini, velryby, sled a ústřice. Kovů není; — za to hojnost křídý a rašeliny. Průmysl je nepatrný, jen v málo městech jsou továrny. Žádné odvětví průmyslné není tak vyvinuté, aby konkurovati mohlo s průmyslem jiných státův. Obchod hlavně námořský jest dosti znamenitý, podporujeť jej zeměpisná poloha Dánska; vede se nejvíce s Anglií a severoněm. krajinami, pak se Skandinavií, Ruskem a Amerikou. Ve vzdělanosti jest obyvatelstvo velmi pokročilé; i na ostrovech Farských a Islandu umějí obyvatelé čísti a psáti. Školství je ve velmi skvělém stavu. Kodaň je střediskem všech věd a umění.

Švedsko a Norsko — království.

13.825 □ mil a 5,900.000 obyvatelů. Lidskost poměrná: 427. Kmen germanský a náboženství lutheránské. Hranice?

Povrch těchto dvou spojených království, kteráž se též „půl-ostrov Skandinavský“ nazývají, jest ponejvíce hornatý, zvláště na západu a v severu prostupují hory celou zemi a nazývají se v severu Kjöly (Sulitelma 5800'); v j. z. Dovrefjeld (Sneehättan 7600'), v jihu Longfjeld. Celé toto pohoří padá náhle do moře atlantického, činí sice na záp. břehu přechetné choboty (fjorďy), které až i 20 mil do země vnikají, loděm však přístupny nejsou.

Z chobotů nejznačnější jsou:

Christiania, Hardanger a Vest. Všecka pohoří mají ráz zvláštní divokosti. Mezi příkrými stěnami skalními jsou těsné a hluboké rozsedliny; nikde nížin. Roviny v jižním Švedsku jsou přeplněny jezery, bahny a močály. Na východ neberou hory tyto tak příkrého svahu.

Vodstvo. Ač Skandinavie má řek (Elf zvaných) mnoho, nemají přec důležitosti, protože nejsou splavné, buď že jsou to pouhé bystřiny, mnohé vodopády činící (západní) aneb tvoří mnoho jezer a močálů (východní).

Větší řeky jsou: Glommen, Göta (spojují jezero Venerské se Skager Rakem).

Dal (největší řeka Švedska).

Umea, Pitea, Tornea.

Jezera: Venerské, Vetternské a Mälarské.

Podnebí. Zde jsou jenom dvě počasí, tuhá zima a parné léto. Na pobřeží často prší a vstupují mlhy. Na severu trvá nejdélsí den a nejdélsí noc přes dva měsíce; dlouhé noci zimní bývají osvětčovány krásnou září severní.

Nejdůležitější města jsou: 1. v Norsku.

Christiania (65.000 obyv.), hlavní město, universita, čilý obchodní mysl, v okolí želežárny.

Drammen, odtud se vede značný obchod se dřívím do Anglie a Francie.
 Kongsberg, stříbrné doly.
 Laurvig, velké železářny.
 Arendal, velké a bohaté doly na železo.
 Bergen (30.000 obyv.) a Drontheim (19.000 obyv.), znamenité lovení sledí a tresek.
 Røraas, velké doly na měď.
 Hammerfest, nejsevernější město starého světa, přístav.
 2. ve Švedsku:
 Stockholm (181.400 obyv.), hlavní město Švedska, je vystaveno na vícero ostrovích; sídlo královské; věda, umění, průmysl a obchod jsou zde dosti hojně zastoupeny. V knihovně tamější je mnoho českých kněh, které Švedové v 30leté válce z Čech odnesli.
 Upsala (11.000 obyv.), universita; severně jsou znamenité doly železné „Dannemora.“
 Sala, doly na stříbro.
 Falun, znamenité doly na měď.
 Gefle (13.000 obyv.), obchod v dříví a železe; rybářství.
 Norköping (23 000 obyv.), soukenictví.
 Kalmar, rybářství, přístav.
 Karlskrona 17.000 ob., opevněný přístav.
 Malmö (23.000 obyv.), nejnižnější obchodní město ve Švedsku.
 Lund (10.000 obyv.), universita.
 Helsingborg, opevněný přístav, lázně mořské.
 Göteborg (53.000 obyv.), v krajině velmi romantické, čilý obchod.

P ř e h l e d.

Země tato veskrz horami pokrytá, (které více méně i věčný sníh přechovávají), nehodí se dobře ku vzdělávání půdy a proto, ač 70% obyvatelstva se lopotí, aby co možná užítku na půdě této vyutili, nevydá ani tolik, co se v zemi spotřebuje. Nejvýnosnější jest rolnictví na pobřeží jihovýchodním.

O zahradnictví nemůže býti skoro ani řeči. Chov dobytka je značný, jelikož se daří i na horách, kde žádného obilí neroste; dobytek chová se tím způsobem jako na Alpách. Hovězí dobytek a koně jsou malé ale silné; ovce tučné s hrubou vlnou. Vedlé chování dobytka jest hlavním pramenem výživy rybářství, které se provozuje na jezerech, řekách a hlavně ve Fjordech. Nejvíce se ulovuje tresek (ročně přes 16 milionů), ku kterémuž lovu se vypravuje 16.000 rybářů na 3000 lodích a kocábkách. Vydutnější je ještě lovení sledí (ročně as 600.000 beček).

Lov je vydatný na medvědy, vlky, lišky, rysy, vydry, jichž kožešiny dobří mají odbyt, a na tuleně; dále prachové peří kajek, jeleny atd.

Hornictví je znamenité, dobývá se stříbra (Kongsberg, Sala), množství mědi (Falunu, Røraas), železa (Dannemora, kolem Christianie, Arendal). — Průmysl je nepatrný; řemesla nejsou ještě mimo města samostatnou živností; továrny nečetné, jenom plavectví a řemesla k němu se vztahující kvetou. Obchod na moři Baltickým dosti značný. Výváží se hlavně dříví, rudy, peří, kožešiny, ryby; ostatní se přiváží. Obchodní města jsou: Christiania, Drammen, Bergen, Göteborg, Malmö, Stockholm.

Ve vzdělanosti je obyvatelstvo této země, mimo Lapy, na dosti vysokém stupni. Školy národní jsou pěkně zřízené a vyrovnají

se i zemím nejpokročilejším; každý umí číst, psát a počítat, k čemuž z části i to vede, že kdo se chce ženit birmován býti musí, a kdo k birmování přistupuje, ze čtení a psaní zkušěn bývá.

Rusko — císařství.

106,000 □ mil a 75,000,000 obyvatelů. Lidnatost poměrná: 707.

Národnost obyvatelstva této ohromné říše jest velmi rozmanitá. Čeleď slovanská převládá ohromným číslem skoro 60 milionův. Zvláště pak tvoří národ ruský v počtu 56 milionů tak mocný národní střed, jaký v žádném státě na světě nenalezáme. Národ ruský rozděluje se na tři hlavní větve, na Velkorusy, nejčetnější a nejmocnější kmen východní a severní, na Bělorusy, kmen západní, a Malorusy, kmen jižní. Malorusové a Bělorusové nazývají se, pokud neužívají názvů pomístních — Rusíni.

Jinak nazývají se tyto větve ruské všelijakými jmeny; tak jmenují Malorusové Bělorusy Litviny; Velkorusy Козлы (t. j. kozly pro plnou bradu). Velkorusové přezývají zase Malorusům chochli (chocholouši, jelikož Malorusi nosili dříve copy.) Rusínům a Polákům slují Velkorusi vůbec Москалі.

Každý kmen ruský má své zvláštnosti co do zevnějšku, oděvu, obyčejů, stavby atd. Tak k. p. bílá plstěná čepice u mužského a bílý šátek u ženské znamená Bělorusy; tmavá beranice, tmavý šátek — Malorusy; klobouk všelijaké formy — Velkorusy. Bílené chalupy, kryté slámou, se zahrádkami jsou běloruské; chalupy nebílené, kryté dřevem neb slámou, jsou maloruské; chalupy dřevěné, v jedné rovné ulici bez zahrad — velkoruské.

Poláků je skoro 5 milionů, kteří též svůj národní kroj dosud podrželi. Němci bydlí na Baltu. — Bulhaři, Srbové, Rumuni, větve Čudů, Litvané, Laponci, Čerkesové (Kavkaz) a j.

Tak jako národnost obyvatelstva ruského nejpestřejší poskytuje obraz, tak je i náboženství velice rozmanité a však ve shodě s národností. Tak jsou k. p. Velkorusové vesměs pravoslavní, taktéž Bulhaři, Srbové a Rumuni.

Poláci jsou skoro vesměs katolíci římskí.

1. Úloha. Mnoholi prostory zaujímá Rusko v Evropě? kolikrát je větší než Rakousko? kolikrát větší než Čechy?

2. Úloha. V jakém poměru je lidnatost poměrná Čech? v jakém rakousko-uherského státu?

3. Úloha. Které krajiny ruské jsou nejvíce a které nejméně zalidněny?

Povrch země. Rusko náleží skoro celé k nížině evropské čili sarmatské. Nížinu tuto prorývá od východu na západ hřbet široký uralobaltický s Valdajskou hornatinou v severu, a hřbet uralokarpatský v jihu. Mezi těmito dvěma hřbety je nejúrodnější a nejkrásnější krajina ruská. V severu hřbetu uralobaltického, jsou Tundry, rozsáhlé to roviny na řece Pečoře, kteréž na věčné zamrzlé půdě skrovnou vegetací travin, mechů, lišejníků a tu a tam zakrsalých keřů vykazují a četnými jezery, močály a bahny posety jsou. Na jihu hřbetu uralokarpatského jsou stepi. Jsou to suché nízkými

travinami porostlé vlnité nížiny, plné suchých úvalův roklin a dolin. Mnoho solných jezer. Hranici mezi Evropou a Asií tvoří Ural, v severu pokryt jen malými zakrsalými křovinami; střední má hojnost rud; jižní bohaté lesy. Mezi mořem chvalinským a Černým je pohoří Kavkaz, kolosálnějších ještě rozměrův než Alpy. Celkem jeví se Kavkaz co kolosálná planina, nescíslnými příčnými údolními a roklemi buď k severu buď k jihu vybrážděná. Sněhová čára drží se celkem 10.000 stop. Ledovce jsou četné, avšak jen na hlavním hřebětě. Přesmyky velmi četné, ale teprve ve výši 4—10.000' (Elbrus 17.000').

Na západu říše této rozprostírají se výběžky Karpat na Dněstru pod názvem Medoborské pohoří.

Vodstvo. Vodopis císařství Ruského má v národním hospodářství převelkou důležitost. Moře ruská, jimiž Rusko takřka obklíčeno jest, veliká jezera ve vnitřku země (v jižních stepních končinách jsou nescíslná jezera obsahující nevyvážitelné bohatství soli), mohutné veletoky s nescíslnými přítoky vodnými otevírají volnou a živou dráhu výtvarům domácí práce na všechny strany. Rozsáhlé lesy ve všech končinách říše (vyjma sever) a rozličný čas roztávání sněhu ve velikánském poříčí řek je zároveň původem ustavičné nehynoucí vodnosti jejich. Rybné bohatství, jehož těžení ani pouta ledová při průmyslné statečnosti Rusův nepřekážejí, je pověstné a posud nevyčerpateľné.

— Moře: 1. Baltické s mnohými zálivy a dobrými přístavy.

2. Černé s vysokými břehy a nedostatkem dobrých a bezpečných přístavů (i Oděský je umělý).

3. Azovské souvisící průlivem keršským s mořem Černým je v pravdě toliko jezerem slaným.

4. Severní či ledovité moře je sice ve březích svých bohatě rozčleněno, ale jen na 2—3 měsíce letní plavbě přístupno. Solnatost jeho je následkem zamrzání menší než ostatních otevřených oceanů. Za to nezamrzá.

5. Bílé moře nikdy zúplna. Bohatství převelké má toto moře na tuleních, rybách a rozličném ptactvu. Ostrovy veliké (Novaja Zemlja) jsou liduprázné.

6. Moře chvalinské. Silné větry (severní), časté bouře, zamrzání severní mělké kotliny jakož i nehojnost dobrých přístavů činí plavbě nesnáze značné. Bohatství na ryby, ptactvo a jiné mořské živočichy je pověstné.

Jezerá.

Jezerá jižní, jež spočísti nelze, děkují původ svůj bývalému moři a jsou proto solná. Jezerá v severu sladkovodná nelze též určití co do počtu, protože krajiny tyto jsou dosud nepřístupny. Původ svůj berou v tundrách.

Největší jsou: Ladoga (největší v Evropě), Onega, Saima, Enara, Pejpus čili Čudské jez., Ilmen.

Řeky mají své vrchoviště skoro v středu nížiny v jezerách neb bahnitých krajinách a nesou vody své do 4 moří. Zvláštností je, že největší část těchto řek má vysoký pravý a nízký levý břeh. Nejdůležitější jsou: Pečora, Mesen, Dvina sev., Onega, Tornea, Neva; Dvina záp., Němen, Visla s přítokem Bug, Dněstr, Prut; Dněpr

s přítoky Berezina, Prypět, Desna; Don s přítokem Donec, Volha s přítoky Oka, Kama; Ural, Kuma, Terek, Kur.

Podnebí. Veliká rozlehlost zeměpisná říše této určuje již rozdílné podnebí. Rozeznáváme hlavně tři pásy:

1. Od moře severního až k hřbetu uralo-baltickému — studené pásmo, domov sobolů, medvědů ledních, lišek, rysů, tulení a ryb. O vzdělání půdy nemůže ani řeč býti; jen mechy a lišejníky pokrývají zemi, ani stromové se zde nedaří, jsou zde „tundry“. Po dlouhé zimě následuje zde krátké, dusné léto. Dlouhé noci zimní jsou zářivě osvětlovány. Obyvatelů pramálo.

2. Mezi oběma hřbety — mírné pásmo, krajina tato jest nejkrásnější a nejúrodnější v Rusku, mnoho obilí, stromů ovocných ještě po skrovnu, chov dobytka, hlavně koňského znamenitý.

3. Na jihu hřbetu uralokarpatského — teplé pásmo, zima krátká ale tuhá, léto horké a suché; roste zde víno, ovoce, pomeranče, citrony, melouny atd. Velbloud. Veliká nouze o dříví, širošířé pastviny s vysokou travou. Urodě zdejší škodliví veliká hejna kobylek, které z Asie přicházejí.

Politické rozdělení. Rusko se dělí zeměpisně na gubernie a tyto zase na kraje; dle historického rozdělení sestává z těchto částí:

1. *Baltické provincie.*

Petrohrad (Petersburg) je nyní hlavní město říše, má 667.000 obyvatelů. Petr veliký je založil 1703. Je sídlo cara a nejvyšších úřadů, leží při ústí řeky Něvy do zálivu Finského, která zde vícero ramen tvoří, přes které vede 177 mostů (36 kam., 19 želez., 108 dřev. a 14 lodních). Co do výstavnosti nevyrovná se Petrohradu žádné město evropské; je to pravé město paláců v nejkusnějších slouhu vystavených a mramorovými sloupy ozdobených; největší část domů dřevěných. Vnitřek domů je tak veliký, že na tom rozměru, jaký P. má, ještě jednou tak velké město státi může. Náměstí jsou prostorná, ulice široké a rovné. Dláždění je špatné, poněvadž v močilovitě půdě vždy propadá neb se rozpadá; proto se některá náměstí vydláždila dřevěnými trámkami a špalty. Osvětlování plynem se dosud nepovedlo. Studní vody zde není, všude se ukázala voda špinavá a proto berou obyvatelé vodu k pití i ke všeliké potřebě z Něvy. Velmi často hrozívá Něva celému městu zaplavením, když roztáhlý led se v některém záhybu zabatí a silný západní vítr zaduje. Jakmile se Něva začne rozvodňovati, dává se na admirabilitě každou 1/2 hodiny dělem znamení, načež se ihned připravují lodě k pomoci. Budovy; kostel sv. Izáka je nejkrásnější ze všech chrámů ruských od r. 1820 s velikou nádhrou ze žuly a mramoru nákladem 30 mil. rublů vystavený. Má podobu řeckého kříže s pěti kupulami; vnitřek jest celý pokryt mramorem a pod podlahou se v zimě topí rourami.

Palác císařský jest největší palác na světě; vystaven v podobě ohromného čtverce (více než 700' dl.), budova „admiralita“ obsahuje kanceláře, sbírku modelů lodí a vůbec vše co náleží k námořnictví. Museum asijské obsahuje sbírku vzácností všech národů asijských; hvězdárna je tak stavěna, že horní patro se dá otáčeti; 16 knihoven; universita 1819 založená. Průmysl a obchod velmi rozsáhlý. — Na blízku leží císařské letohrádky, z nichž nejkrásnější je: Carskoje selo (carské sídlo).

Kronstadt (48.000 ob.), válečný přístav v Baltickém moři. Znamenitý obchod v konopí, obilí a loži.

Reval, pevnost; obchod čilý.

Derpt, universita; znamenitá hvězdárna.

Riga (102.000 ob.), přímořské obchodní město.

Helsingfors, hlavní město Čuchonska s výborným, opevněným přístavem, universita.

Ostrovy: Kotel, Dago, Jezel, Aland.

2. *Velká Rus.* Moskva (Moskau) (377.000 obyv.) Zde bývají carové korunováni, Rusové ji nazývají svatou čili bílou matičkou. Žádné město na světě nevyrovná se Moskvě polohou malebnou. Pohled na tisíce věží, na domy s tou pestrostí barev i podob, na Kreml a na směsici zahrad i stromů mezi domy rozsázených poskytuje výjevu orientalského, kdežto paláce moderní, chrámy, staré žluté chatrče, čínské čajovny, francouzské kavárny a ruská tržiště s různými národnostmi spojují v sobě ráz evropský s asijským. Na návrší uprostřed bývalé metropole vyčnívá Kreml, opevněná část města s 35 nejnádhernějšími chrámy (všech kostelů je 330); zvonice Ivana Velikého s ukrutným 4000 centů těžkým zvonem; universita, 4 gymnasia, školy vojenské, lékařské a obchodnické. Nejznamenitější rukodílny na látky bavlněné, vlněné, hedbávné čalouny atd., znamenité trhy. Moskva jest přední středisko ruského průmyslu.

Novgorod nižší (41.000 obyv.), u vtoku Oky do Volhy, má největší trhy v celé Evropě, scházejí se zde obchodníci z Evropy a z celé Asie, celkem asi 1/2 milionu. Z Asie se sem přivážejí drahé kožešiny, čaj atd. Trhy trvají od 15. července do 15. srpna i déle.

Voroněž (44.000 obyv.), obchodní město.

Tula (57.000 obyv.), mnoho továren, továrna na zbraň je jedna z největších v Evropě.

Kaluga, jedno z nejlavnějších měst ruských v průmyslovém ohledu.

Smolensk, pevnost bývalá.

Tver, Jaroslav a Rybinsk, obchodní a průmyslová města.

Velký Novgorod (17.000 obyv.), bývalé hlavní sídlo Rurikovo.

Archangelsk, přístav, obchod do Sibíře, rybářství (nejkratší den trvá zde 3 hodiny).

Ustjug Veliký, znamenitý obchod v kožešinách.

Ostrovky: Novaja Zemlja, Kalgujev, Vajgač, Spicberg jsou obydleny jenom v létě, kamž rybáři přicházejí. Nejdélsí den na Spicbergách trvá 5 měsíců.

3. *Cárství Kazan.* Kazan (63.000 obyv.), universita; továrny na jucht, sukna a hedbávné látky.

Perm (13.000 obyv.), doly na měď a železo.

Jekatěrinburk (21.700 obyv.), je středem hornictví uralského, zde brousí se drahokamy a skládají díla mosaiková; veliké laboratorium mimo jiné hutě, kdež všecko uralské zlato se rozpouští; mincovna kde se razí „kopejky.“

4. *Cárství Astrachaň* Astrachaň má obyvatele (44.000) rozličných národností jak evropských tak asijských, velmi silné rybářství, obchod v kožešině Astrachan (Astrykán), juchtě.

Orenburk (27.000 obyv.), hornické město. Obyvatelé živí se obchodem s kupci bocharskými a kirgiskými, kterýž obchod se děje nejvíce výměnou. V dolech zdejších je zlato, měď, železo; veliká hojnost soli v jezerech okolních.

Zlatoust, rozsáhlé a bohaté doly na zlato.

Samara (34.000 obyv.), středisko obchodu v obilí po řece Volze.

Saratov (84.000 obyv.) s přístavem, kolkolem rozsáhlé zahrady; obchod i průmysl znamenitý.

5. *Kavkazsko.* Tiflis (60.000 obyv.), teplé lázně, obchod v sukně a plátně.

Erivan, na západě Ečmiadzin, starožitný, bohatý klášter, sídlo armenského patriarchy.

Baku, přístav, šafrán, víno, sůl.

6. *Jižní Rus.* Oděsa (119.000 obyv.), obchod silný po Černém moři; vyváží se obilí (pšenice), kůže atd., universita; kromě obchodu kvete též vinařství.

Kišinev (94.000 obyv.), mnoho (100) továren, nejvíce na kůži. Vinařství. Léčivý pramen.

Bender, pevnost.

Nikolajev, vojenské přístavné město, živý obchod, znamenité přístaviště.

Chersons tvrzí, vojenským přístavem a malou lodnicí; továrny na svíčky a kolomaz.

Feodosia, důležité přístav.

Sebastopol, přístavné město (r. 1854).

Taganrok, obchod v obilí.

Nový Čerkaz, hlavní sídlo Kozáků.

7. *Malá Rus.* Kyjev (68.000 obyv.), staroslavné město na vícero pahorkách vystavené. Nejstarší universita ruská; čilý obchod a průmysl.

Pultava, bitva r. 1709.

Charkov (52.000 obyv.), universita; velice kvete zde obchod, protože se zde sbíhají silnice se všech stran. Obchod v koních, rohatém dobytku; silné trhy; veliké solivary v okolí.

8 *Západní Rus.* Vilno (69.000 obyv.), býv sídlo knížat litevských.

Gročno (26.000 obyv.), obchod v obilí; továrny na sukno, flanel, punčochy. Minsk, Napoleonův útek přes Berezinu u blízké vesnice Studanka.

Brest Litevský, pevnost.

Mohylev (48.000 obyv.), vyrábějí se zde hlavně kůže; obchod nepatrný.

Kamieniec, zbořeniny pověstného hradu proti Tatarům založeného.

9. *Polsko.* Varšava, hlavní město býv. království 243.000 obyv., stře-diště průmyslu a obchodu polského.

Praga je předměstí Varšavy.

Čenstochov, znamenité poutnické místo.

Lublin, čilý obchod.

Zamošć, pevnost.

P ř e h l e d.

Jak rozmanitá jest půda země této, tak rozmanitě jest zaměstnání lidu a upotřebování půdy. Již při určování podnebí podali jsme obrázek rozličného zaměstnání obyvatelstva těch neb oněch krajin. Celkem se živí lid ruský vzděláváním půdy a chovem dobytka. Asi 20% vší půdy se vzdělává, asi 40% je pokryto lesem, ostatní leží ladem buď z nedostatku pracovních sil, buď z nedostatku komunikačních prostředků, ponejvíce však pro přírodu samu, neboť kdežto v severu nic dařiti se nemůže pro přílišnou zimu, nedaří se v jihu v stepích nic pro přílišné horko, které vše zničí a v poušť zemi obrátí. Nodostatek lesů přináší s sebou též nedostatky stínu a vláhy. — Střední Rusko jest obilna celé říše. Mimo spotřebu vlastní a na pálení oblíbené „vodky“ vyvázejí se miliony korců přes Oděsu, Archangelsk a Rigu do ciziny. Len a konopí se daří velmi pěkně, též tabák v jihu. Celkem jsou západní krajiny v zemědělství pokročilejší než východní. V jižním Rusku jsou $\frac{2}{3}$ půdy úrodné, a sice čím blíže k moři, tím hustěj je země zalidněna a tím více se půda vzdělává. Přebytek obilí je tak veliký, že by přebytkem ohromné své úrody celou Evropu živiti mohl.

Chov dobytka všeho druhu je nejúspěšnější pro bohatost pastvin a hojnost pozemků v zemích jižních a jihozápadních. — Ruští koně, jakkoliv nebyvají příliš velcí ani úhlední, vyznamenávají se zvláštní silou, rychlostí a vytrvalostí při dosti skrovné potravě. Pověsti nejlepší požívají koně Astrachaňští, koně donských a černomořských kozáků, kdež se ještě v „tabunách“ 200—1000 kusů (mezi tím asi polovice kobyly, hřebečů pak po 1 na 25 kusů) pod dohledem zvláštních „tabunščiků“ chovají, jsouce za celý skoro rok pod širým nebem.

Hovězího dobytka nejvíce nalazáme zase v Astrachaňsku, Donsku, v Podolí a Volyni, vůbec tam, kde zemědělství s prospěchem z příčin podnebných vésti se nemůže. Též hovězí dobytek jde až pozdě do zimy po pastvách. Na západu v Podolí a Besarabii vede se značný obchod v zaladém hovězím dobytku do Bukoviny a Haliče.

Velká síla jatečného dobytka přiváží se každoročně do Rakous pod jménem „polští volí“.

Šlechtění ovcí pokračuje. Osli a mezci v Kavkazsku.

Zahradnictví a sadařství je ještě málo rozšířené, příčiny toho jsou podnebí a skrovný smysl Velkorusův pro tyto pěkné a velice výnosné živnosti. Vinařství se daří v Bessarabii, Podolí, v okolí Chersonu a Kavkazsku.

Lesní hospodářství neprovozuje se tak, aby se i s méně pokročilým v západní Evropě rovnati mohlo.

Co se včelařství dotýče, jestliž toto ovšem obecným a oblíbeným po vši Rusi zaměstnáním, kteréž se zvláště zalibou a bedlivostí zvláště u Malorusů se provozuje. V lesních guberniích jest užitek z lesních včel všude nad míru hojný, veliký. Ve stepech provozuje se včelařství všude, při čemž se ouly v létě do stepi staví, v zimě pak zakopávají; jsouť hospodáři, kteří i 200 oulů chovají.

Heďbávnictví v Bessarabii a Krymu.

Hornictví. Bohatství nerostové jest na Rusi nad míru nestejně rozděleno. Právým okresem hornickým je pohoří Uralské, kteréž bohatství ohromné všech kovů a nerostů ukazuje, mezi kterýmiž některé velmi vzácné jsou, jako platina. Největší rudné bohatství Uralu záleží především ve zlatě; stříbro u Jekaterinburku. Ještě větší a důležitější je nevyrovnané bohatství železa, zvláště výborného magnetovce a ocelové rudy po všem Uralu, k němuž se druží též hojnost uhlí kamenného, mědi a platiny. Hornatiny království Polského mají též velké bohatství železa, cínu, mědi, kamenného uhlí, síry, sádry a soli. V Kavkazu, ač má též velké bohatství kovů, nemohlo se dosud dolováním počíti; jen hnědé uhlí, sůl a olej kamenný čili „nafta“ dolují se ve větším množství. Sůl buď z jezer solných, anebo i báňskou prací se dobývá; dolování její nedostoupilo však pro přílišnou vzdálenost náležišť od obydlých krajin ještě těch rozměrů, aby jím aspoň hojná spotřeba soli pro vši říši upravena býti mohla.

Průmysl nalezá se pouze v střední Rusi a středěště jeho je Moskva; o průmyslu v severu a jihu říše nemůže řeč býti. Ruský průmysl domácí vyrábí nejvíce rozličné potravní věci, nejrozmanitější dřevěné nádobí a náčiní, železné drobné zboží, tkaniny a pleteniny lněné, konopné, vlněné a bavlněné. Kožišnictví provozuje se velmi silně, tak že 10.000 lidí se vyděláváním kožichů (tulupů) zanáší, v ceně více než 1 mil. rublů (à 1 zl. 60 kr.). Koželužství se po celé Rusi silně provozuje. Ruská juchta je světoznámá. Továrnictví je jenom v některých krajinách vyvinutější. Nejvíce je vinopalen. Veškerý výtěžek vinopalen obnáší 24 milionů věder lihu. Tak jako kořalka, vaří se pivo též všude v domácnosti po vši Rusi, nedá se však s naším pivem porovnat; též vaření medoviny je všeobecné. Továren na tabák je přes 300, hlavně v jihu a jihovýchodu, nevyrábí však tolik tabáku jako rakouské továrny. Celkem je viděti, že kouření tabáku daleko ještě do těch rozměrů nedostoupilo jako v západní Evropě. Nejprůmyslnější místa jsou: Moskva (hrubé látky), Petrohrad (jemné látky), Perm, Saratov, Kišinev, Grodno, Kaluga.

O b c h o d. Rusko, které je západní Evropě státem agrikulturním,

horstvy obroubená vysočina, z níž vystupují osamělé spousty (až do 6000' zv.). Vybíhá do čtyř poloostrovů; na východním z tří jižních poloostrovů prostírá se pohoří Malevos, na středním Taygetos.

Řecko obklíčeno jsouc jonským a egejským mořem má nad míru členité pobřeží, a souostroví rozložené poblíž něho tvoří takořka most mezi Evropou a Asií. Nejdůležitější choboty jsou: (na z.) artský (ambracký), patraský, lepantský, (korinthský); — (na j.) koronský, (messenský), kolokythický (lakonský); (na v.) naupliský (argolský), hyderský, eginský (athenský), zejtunský (malský) a volský (pagasejský).

Řeky jsou skoro naskrze nepatrné pobřežní řeky. V Livadii: Aspropotamos (Achelous), největší řeka řecká; Mavronero (Kefissos) vlévá se do j. topolského (Kopais), Helleda (Spercheios) do ch. zejtunského. V Morei: Rufia (Alfeus) do zálivu arkadského, Vasilipotamos Eurotas) do ch. kolokythického).

Podnebí jest celkem mírné a zdravé; přece však panuje velká rozmanitost v teplotě. Kdežto nepadá na pobřežích skoro nikdy sníh, bývají hornaté krajiny po měsíce pokryty sněhem. Počasí deštnaté v zimě panuje; v letě bývá veliké parno, řeky vysychají, půda bývá vyprahlá; jaro a podzim bývají velmi krásné.

Republika ionských ostrovů utvořená r. 1815, skládající se ze 7 větších a vícera menších ostrovů byla r. 1863 připojena ku kr. řeckému. První z nich jsou: Korfu, Paxo, Santa Mavra, Theaki, Kefalonia, Zante, Cerigo.

Půda je skoro naskrze hornatá, nejvyšší hory na Kefalonii a Korfu; málo lesů, avšak dosti úrodné. Pobřeží jest příkré, vysoké a bohaté na dobré přístavy. Tok vodstev jest krátký; toliko Misongi na Korfu jest splavný pro malé lodí. Podnebí jest velmi mírné, vedro letní teskné (až + 35° R.), zima deštná; četné vichřice a zemětřesení.

Politické rozdělení a osady. — Řecko dělí se na 10 nomarchií (v čele každé nomarchos, tyto na 49 eparchií (v čele každé eparchos), z nichž každá obsahují 278 demů (v čele každého demarchos).

I. Livadie: Athény (s přístavem Piréem 60.000 ob.), v krásné, horami obklíčené rovině mezi říčkami Ilisem a Kefisem, od r. 1835 hlavní a sídelní město. Byvše ve starém věku nejskvělejším městem, bydlištěm velkých básníků, vojevůdců a státníků, vůbec „městem mudrců“, s nádhernými a velikolepými budovami uměleckými, s pomníky a sady, sklesly Athény řadou pohrom s bývalé výše své. Ani pod byzantským, ani pod tureckým paustvím nemohlo se město domoci jakés důležitosti. Starých chrámů a jiných nádherných budov používalo se zhusta k účelům světským. V našem věku zakoupil lord Elgin množství soch, vypouklých prací a jiných starožitností pro museum britské (Elgin Marbles). V čas boje Řeků za svobodu (1821—1828) utrpěly Athény nad míru; ku konci války byly pouhými zříceninami, čítaly ještě as 300 domů. Nová doba započala, když přeložil kr. Oto 1834 sídlo své z Nauplie do Athén. Třída Hermova probíhá městem od z. k v., na záp. konci stojí kr. hrad; rovnoběžná s ní jest třída Athenina; jiné třídy jsou pojmenovány po slavných mužích věku starého (třídy: Demosthenova, Euripidova, Šofoklova). Krásné budovy a chrámy vznikají ustavičně; universita Otova zal. r. 1837 s 700 studujících, akademie věd, hvězdárna na starém pahorku Nymf, radnice, divadlo atd. Nejkrásnější ozdobou jsou budovy starověké: chrám Theseův (nyní museum pro starožitnosti), Akropolis se zříceninami propyleí, chrám Niky, Erechtheum a Parthenon, Odeum a j. — Ves Brana (Marathon, vítězství Řeků pod Miltiadem 490 př. Kr., a 1824 po Kr.); ostrov Salamis s hl. osadou Koluri, námořní bitva 480 př. Kr. Solon nar. 600 př. Kr. † na Kandii 530. Euripides nar. 480 † v Macedonii 407 př. Kr.; — Thivy (Theby, rodiště Pelopidy, Epami-

nondy a Pindara); v okolí nejlepší pěnek. — U Kokly zříceniny starých Plateí (vítězství Řeků nad Persány 479 př. Kr.). — Leuka (Leuktra, vítězství Epaminondovo r. 371 př. Kr.). — Ves Kopragna (Chaoronea, bitvy 338 a 86 př. Kr.). U vsi Aulis zříceniny Aulidy, kde se shromáždilo loďstvo řecké na výpravu proti Troji r. 1194 př. Kr. Lamia n. Zejtuni (4000 ob.), znamenitý obchod; Kastri na místě starých Delfů; — ves Bodnica poblíž prosmyku thermopylského (Leonidas † 480 př. Kr.) — Misolunghi (4000 ob.), hrđinská obrana r. 1822—26; lord Byron (= Bajrn) † 1824; dobyto od Turků 22. dubna 1826. — Naupakto n. Lepanto námořní vítězství Don Juana d'Austria nad Turky 1571.

II. *Morea.* Nauplia (13.000 ob.), do 1834 sídlo krále a vlády; značný obchod. Hydra, hlavní osada neúrodného ostrova t. jm.; bydlíště nejlepších námořníků; loďnice, škola plavecká, obchod námořní. Korinth (4000 ob.), vinařství, množství starozitností; ve starém věku (300.000 ob.) nejdůležitější námořní obchod Řecka; hry korinthské; zbořeno od Římanů 146 př. Kr.; strašně zemětřesení 1858. — Patras (20.000 ob.), pevnost, přístav; středíště obchodu morejského. — Poblíž vsi Miraky zříceniny Olympie; olympické hry (olympiady). — Tripolice (8000 ob.) na drsnaté planině. Severně od ní zříceniny Mantiny, vítězství (a smrt) Epaminondy nad Spartany a Atheňany 362 př. Kr. — Kalamata v úrodné dolině, důležitý obchod; započeti boje za nezávislost r. 1821. — Navarino, přístav válečný, zničení loďstva turecko-egyptského 1827. — Mistra (ve starém věku Sparta s 60.000 ob.). — Monemvasia n. Napoli di Malvasia) dobrý přístav, výborné víno (Malvaz). Na záp. úbočí Taygetu krajina Majna, kde bydlí as 60.000 udatných Majnotů, kteří se již za tureckého panství těšili jakés nezávislosti.

III. *Ostrovky.* — Negroponte (Euboia) s hl. městem Eubojí, spojen s pevninou mostem; 10.000 ob, pevnost, značný obchod. — Z Kyklad: Syra s hl. m. t. jm. (35.000 ob.), nejdůležitější loďnice a nejznamenitější obchod v Řecku. Ostrovky: Tino, Andros, Delos, Naxos, Paros (důležité lomy mramoru; proslulá deska mramorová s nápisy týkajícími se starořeckých dějin, nyní v Oxfordě), a j. s hl. městy t. jm.

IV. *Ostrovky ionské:*

1 Korfu (Korkyra, 10³/₄ □ m., 85.000 ob.), hl. město Korfu (20.000 ob.), má bohaté solivarny, víno, olej a mnoho fiků; prostranný, velmi bezpečný přístav. Sídlo university řecké. — Ku Korfu náleží ještě 7 menších ostrovů.

2 Paxo (Paxos 1¹/₆ □ m., 4800 ob.), hl. osada Porto Gaj (n. St. Nicolo 400 ob.). Hlavní plodiny jsou olivy. — Poblíž malý, bezstromý ale úrodný ostrov Anti-Paxo.

3. Santa Mavra (Leukadia 8¹/₂ □ m. — 20.400 ob.), hl. osada Amaxichi (n. Amakuki, 4600 ob.) utrpěla za nejnovější doby nad míru zemětřesením. Na j. konci mys Dukato.

4. Theaki (Ithaka, 2³/₄ □ m. — 11.600 ob., domov Odysěů); naskrze hornatý, drsnatý, holý. Městys Vathi (4400 ob.) má velmi dobrý, bezpečný přístav.

5. Kefalonia (16²/₃ □ m. — 72.300 ob.), největší z ostrovů, jest hornatý a má více výborných přístavů. Obyvatelé jsou podnikaví, spůsobili plavci hl. m. Argostoli (9400 ob.), pak Lixuri.

6. Zante (Zakynthos 7²/₃ □ m. — 39.000 ob.), pro úrodnost svou (zvláště v jižní části, víno a olej) nazýván „květinou Východu“ (flor di Levante). Hl. osada: Zante (14.000 ob.). U vsi Chieri těží se na hladině více zřidel tekuté, výborné kří.

7. Cerigo (Kythera 5¹/₂ □ m. — 13.400 ob.), větším dílem holá skála. Malá hl. osada Kapsali má dobrý přístav. Poblíž tvrze S. Nicolo jsou zříceniny starobylého hl. města Kythery. — Jihovýchodně od předešlého ostrůvek Cerigotto.

P ř e h l e d.

Za příčinou hornatosti a skalnatosti, jakož i nedostatku vody není půda úrodná a sama půda, jež by mohla býti vzdělána (as ¹/₃ veškerého povrchu), není naskrze vzdělána. Na ostrovech jsou poměry

příznivější. Země tudíž neplodí obilí s potřebu. Poměrně značnější jest pěstování tabáku, mořeny a bavlny; důležité jest vinařství a zvláště pěstování malých hroznů, nejdůležitější to odvětví polního hospodářství. Jižního ovoce (fíků, mandlí, citronů, pomorančů a j.) vyváží se veliké množství; pěstování oliv a moruší se zmáhá. — Chov dobytka jest doposud nepatrný; zmínku zasluhuje zvláště včelařství pro výborný med. Rybařství jest znamenité. — O hornictví nemůže skoro ani býti řeči. — Průmysl počíná se zvelebovati, ovšem jen v některých odborech a krajích. Nejsilnější jest průmysl hedbávnický; ve veškerých ostatních odvětvích jest země ještě odkázána na dovoz zboží anglického a rakouského. Nejvíce se zvelebilo loďařství a živnosti s ním spojené. Pro obchod má Řecko nad míru příznivou polohu (členitost pobřeží.) Tržba prospívá a spojení s cizozemskem, jakož i ústavy dopravní uvnitř země se množí ustavičně.

Z hospodářských plodin ostrovů jonských jsou nejdůležitější malé hrozinky, olivy a víno. První jsou nejznamenitějším zdrojem příjmů (zvláště na Kefalonii a Zante); vína jsou výborná; olivy se sklízají dvakrát do roka. Ovocné stromy a jižní ovoce daří se dobře, také bavlna (Kefalonía, Zante) a cukrovník (Korfu). Žeň obilní nestačí než pouze třetině potřeby. Chov dobytka jest poměrně nepatrný; žádné hornictví; průmysl a živnosti nejsou znamenité; lov ryb a plavba námořní jsou na protě tomu důležité. Veškeré přístavy jsou svobodnými.

Říše osmanská n. Turecko.

V Evropě 9370.5 □ m., 16,437,510 ob., poměrná lidnatost 1754; — 50% Slované, as 4 1/3 mil. Rumunův, 1 1/2 mil. Albancův, 1 m. Řeků, 1 1/2 mil. Osmanů, pak různé kmenové. Státním náboženstvím jest islam, jenž má v Evropě as 4 1/3 mil. vyznavačů; pravoslavných a armenských křesťanů jest více 10 mil., as 650,000 římských kat., pak protestanti, konečně židé. — Kromě Evropy: 80,982 □ m., 25,628,000 ob.
Hranice?

Povrch země. Turecko jest větším dílem hornatina. Pohorí mají dvojí hlavní směr: v západní části od severozápadu k jihovýchodu; ve východní od západu k východu. Západní hornatina, vodní rozhraní mezi mořem jaderským a egejským, jest na severozápadě pokračováním výš v Krasových s několika planinami. Ústřední spoustu tvoří vysoký a divoký Šardagh. Směrem jihovýchodním prostírá se Despotodagh (pohoří Rhodope) až po moře.

Východní pohraniční hráz Albanie slove v severní části Bora dagh, v jižní Pindus. — Směrem od západu k východu spravuje se Balkan (Haemus) prostírající se od Šardaghu k moři černému málem rovnoběžně s Dunajem (as 10—15 m. jižně od něho) na rozhraní mezi Bulharskem a Thracií. Na severu sváží se dosti příkré, na jihu sklání se povlovně, i jest prorván širokými, půvabnými, velmi úrodnými dolinami. Na hranici Sedmihradka vystupují Karpaty, vysílající toliko krátké, strmé haluze do Turecka. Odtud až po Balkan prostírá se nížina dolejšího Dunaje (valašská nížina).

Jaderské moře s úžinou otrantskou; egejské moře se zátokou soluňskou a konteskou, s úžinou Dardanellů a mořem mramorovým; Bospor a Černé moře obmývají Turecko. Hlavní řekou jest Dunaj, tvořící od Bělehradu srbského až po Ršavu hranici říše proti Uhersku: vlévá se třemi rameny (Kilia, Sulina a Chedrule n. ústí sv. jirské) do moře černého. Přítoky jeho jsou: pohraničná řeka Sáva (s Unou, Bosnou, Drinem), Morava v Srbsku, Olta ze Sedmihradska, Seret v Multansku a Prut.

Z Balkanu vyvěrají: Vardar (do zátoky soluňské), Karasu (do zátoky konteské) a Marica (do egejského moře). K oblasti moře jaderského náleží Drin. — Nejznamenitější jezera jsou: skaderské (v Albanii), janinské (v Epiru) a kastorské (v Macedonii).

Podnebí jest celkem příjemně mírné a zdravé (kromě krajů barinatých).

Státní zřízení a rozdělení. Náčelník státu (padišah n. sultan) jest u vykonávání duchovní a světské moci vázán toliko koranem. Hlavou správy záležitostí světských jest velkovezír, hlavou správy duchovní Šejk-ül-Islam. Státní kancelář jest divan; v čele různých odvětví státní správy stojí ministři. Od r. 1868 také státní rada (Kuraj — devlet) skládající se z 50 členů. Bezprostřední država osmanská jest rozdělena na ejalety, tyto na livy a tyto konečně na kazy. První spravují valiové, druhé kajmakami, třetí mudíři. R. 1865 počala vláda spojovati více pašaliků v jednu větší provincii (vilajet). Obvyčejně se rozeznávají bezprostřední a postřední provincie.

A. Bezprostřední provincie.

1. *Rumelie* (Rumili). — *Cařihrad* (Stambul, Istanbul, Constantinopolis 1,075,000 ob.), překrásná poloha, jakou nemá snad žádné město na zemi, obmývané na j. mořem mramorovým, na východě Bosporem, na s. zlatým rohem. Na místě bývalého Byzantia leží Serajl, zvláštní část města ohražená hradbami (residence sultanova) s četnými paláci, zahradami atd. U samého Serajlu palác velkovezírův, „vysoká porta.“ Jedna z nejkrásnějších budov jest chrám sv. Zofie, vystavěný cis. Justinianem, nyní Aja Sofia, vzor všech chrámů s báními. Na zlatém rohu leží čtvrt obydlená skoro výhradně od Řeků, Fanar (Fanarioté). Galata ohražená hradbami a s 12 branami, jest čtvrtí křesťanskou, v jejíchž opevněných domech mají kupci z Pery svoje sklady. Poblíž Bosporu Fofana s úzkými, krivými uličkami, dřevěnými domy a boudami, nedaleko přístavu. V celém Cařihradě počítá se as 80.000 skoro naskrze neúhledných domů; v každém domě tureckém bydlí pouze jedna rodina. As 400 mešit, více než 5000 menších chrámů, 9 katolických, 25 řeckých kostelů, 37 synagog, as 500 učilišť, 1200 škol počátečních, 35 veřejných knihoven, as 1200 veřejných lázní, karavanseraje, bazary, velmi velké kasárny, vodovody atd. V čele katolíků (as 10.000) stojí patriarcha sídlící v Peře. (Pravověrní Turci mají svá pohřebiště v Skutarech ležících na pobřeží asijském). V Peře a Galatě sídlo „Franků“ a vyslaneč mocností křesťanských. Cařihrad má málo průmyslu; obchod nachází se skoro docela v rukou Evropanů a zvelebuje se ustavičně, k čemuž přispívá paroplavební spojení s Terstem, Francií a na černém moři. (Byzantium, od 148 p. Kr. římské, od 330—395 po Kr. sídlo císařů římských, pak střídavě sídlo řeckých a latinských císařů; dobytý od Turků 1453).

Drinopol (Edirné, 150.000 ob. nad Maricé) v úrodné, na zahrady bohaté krajině; čilý průmysl (saflán a olej růžový, koberce), nejkrásnější bazar na Východě. Druhdy sídlo sultánů (1366—1453); mř s Ruskem 1829. — Filipopol (Filibé 90.000 ob.), značný průmysl, silné pěstování vína a reježe, znamenitý obchod. — Gallipoli (50.000 ob.), továrny na saflán, přístav válečný. Zde přistáli Turci r. 1366. Zříceniny Sestu. (Lodní most Xerxův 480 p. K., tvrze dardanelské).

2. *Macedonie*. — Soluň (Saloniki, Thesalonike 70.000 ob.), druhé obchodní město říše, sídlo evropských konsulů, důležité hotovením výtečných koberců, látek hedvábných a bavlněných, saflán, barvírny. — Serés (nad Strumou 30.000 ob.), v letě málo zalidněno pro nezdravé podnebí; v okolí pěstuje se bavlna a reježe.

Velký trh na bavlnu. U Dramy zříceniny filipské, bitva 42 př. Kr. — Poloostrov chalkidský s horou Athos, s 20 řeckými kláštery, množstvím kaplí a pousteven.

3. *Thesalie*. — Larisa (Jenišér 25.000 ob.), první tovární město Turecka, proslulé barvírnami, zbožím hedbávným a bavlněným, sašánem a tabákem; Fersala (Pharsalus) bitva 48 př. Kr.

4. *Albanie*. — Skadar (30.000 ob. nad j. skadarským), loďnice, lov ryb, jirchářství, hotovení zbraní a látek vlněných. Janina (25.000 ob.), zlatohlav, látky hedbávné; Ali paša † 1812. (Na jižním břehu jezera zříceniny Dodony; věštitna). — Prevesa, Arta a Drač (Durezzo) znamenitá města obchodní.

5. *Bosna*. — Serajevo (Bosna Seraj 70.000 ob.), obydlené skoro výhradně od Slovanů, hotovení pušek a šavlí; středisko obchodu bosenského, zvláště s Rakouskem. Travnik, Baňaluka a Mostar, silné vinařství.

6. *Bulharsko*. — Sofia (30.000 ob.), značný průmysl a obchod. Pevnosti nad Dunajem se značným průmyslem a čilým obchodem; Viddin, Nikopoli (vítězství Turků nad Uhry 1396), Silistrie (obléhána od Rusů r. 1854), Rusčuk (30.000 ob.) — Varna (20.000 ob), nejlepší turecký přístav na černém moři, znamenitý obchod. Vítězství Turků nad Uhry a Reky 1444; dobytá od Rusů 1828. — Šumen (60.000 ob.), pevnost, nejdůležitější v ohledu vojenském místo, na silnici do Cařihradu vedoucí; obléháno od Rusů 1774, 1810, 1829. Severovýchodní část mezi Dunajem a černým mořem jest kraj Dobrudža.

7. *Ostrovny* (v Archipelagu): — a) Kandie (Kreta, 210.000 ob.) s velehorami, velmi mírné podnebí, v dolinách a na rovinách velmi úrodná; mnoho dříví, oleje, medu a rohovniku; silná zemětřesení (Minos; labyrint) — Města: Kandia (15.000 ob.), Kanca (12.000 ob.) nejlepší přístav; — b) Stalimene (Limno) plodí obilí, víno, flky; rudá pečetina. — c) Thaso ve starém věku proslulé lomy mramorové a doly zlaté. — d) Lamotraki a j.

B. Postřední provincie.

1. Knížectví *srbské* (791 □ m., 1,222.000 ob.), (poplatné, samostatná vnitřní správa; dědičné knížectví). — Bělehrad (20.000 ob. nad vtokem Sávy do Dunaje), středisko srbského obchodu, silný obchod s Rakouskem a Cařihradem; čilý průmysl (hedbávi, usnářství, zbraně, koberce a bavlna). Několikrát obléhán a dobyt (1717, 1789, 1806); mír 1739. — Smederovo (Dunaj), obchodní město; druhdy sídlo králů srbských. — Kragujevac, residence knížete. Požarevac mír mezi Rakouskem a portou r. 1718.

2. Knížectví *Romanie* (2197 □ m., 4,605.510 ob.) (Valašsko a Multansko, spojená knížectví, tvoří konstituční monarchii dědičnou; poplatné, vnitřní správa samostatná). — a) Valašsko: — Bukurešt (125.000 ob.), hlavní skladiště plodin valašských; velmi značný obchod s Vídní, Peští a Lipskem; nepatrný průmysl. Mnoho kostelů a kaplí, víceru učilišť. — Džurdževo. přístav bukureštský naproti Rusčuku. — Braila (Ibrahim 24.000 ob.), hlavní trh pro zahraničný obchod valašský. b) Multansko. — Jassy (70 000 ob.) značný chov dobytka v okolí, silně navštěvované trhy; více než 70 pravosl. chrámů, gymnasium, akademie, mír 1792. Galac (Dunaj 40.000 ob.); nejdůležitější tržiště Multanska a hlavní přístav. — Fokšany, sídlo ústřední komise spojených knížectví. — Východně od Prutu Bessarabie odstoupená od Ruska r. 1857 (206 □ m. as 180.000 ob.); Reny nad vtokem Prutu do Dunaje a silná pevnost Ismail (dobyta Suvarovým r. 1789)

3. Knížectví *černoohorské* (90 □ m., 130.000 ob.) V severu Albanie, sousedí s Dalmácií. Naskrze hornaté; polní hospodářství nepatrné; hlavním zdrojem výživy jest chov dobytka. Záná řemesla; chatrný obchod s Kotorem. Hlavní osada Cetyně; celkem více než 110 vesnic.

P ř e h l e d.

Hospodářství polní nachází se na velmi nízkém stupni, jelikož se rolník, vyjma pracovitého Bulhara, toliko stará o ukojení svých vlastních potřeb. Přes to přece vyváží se do roka za několik set milionů piastrů (po 9 kr. r. č.) pšenice, kukuřice, prosa a pohanky. Také se sklízí značné množství rýže, lnu a konopě, tabáku a bavlny (zvláště

v Macedonii). Podnebí jest velmi příznivé pro pěstování máku a růží. Lesnictví se zanedbává docela. — Hlavní bohatství země záleží v chovu dobytka. Krásní koně (v Multánsku, Valašsku, Bulharsku), skot a ovce, chov dobytka vepřového, včelařství a hedbávnictví přinášejí značný zisk. Také lov je výdatný; rybářství zanedbává se. Totéž platí o hornictví, jehožto výtěžek jest praskrovný. Důležitá jest toliko kamenná sůl z Karpat, krásný mramor na několika ostrovech, rudá pečetina na o. Stalimeně. — Průmyslu podle našich ponětí téměř není; toliko jednotlivé druhy výrobků a několik málo větších měst tvoří výjimku. Nejznamenitější výrobky jsou kůže, zejména kordovan a saffian barvy červené a žluté a kožené zboží cařihradské. Některé barvírny (na červeno) jsou proslulé, dílem také zbraně, koberce a olej růžový. Všecky ostatní tovary dovážejí se do země. — Zeměpisná poloha Turecka mezi Asií a průmyslným Západem, a členitá pobřeží s množstvím dobrých přístavů podporují obchod námorní, který se nachází skoro docela v rukou cizozemců (Řeků a Franků t. j. západních Evropanů). Celkem vyvážejí se suroviny, a dovážejí se tovary. Vývoz činí se na více než 110, dovoz na více než 100 mil. zl. Vnitrozemský obchod jest pro nedostatek silnic nepatrný. — O duševní vzdělanosti ve smyslu západního křesťanstva nemůže býti ani řeči. Turci podrželi celkem asiatské mravy a obyčeje své a nejsou jakožto vyznavači islamu přátelé nijakého duševního namáhání. Řeč dvora, církve a učenců jest arabská. Koran tvoří základ náboženského i světského zákonodárství; kdo není mohamedánem, sluje rajah (t. j. pasoucí se dobytek.) V umění a vědách nedějí se žádné pokroky; toliko stavitelství, zahradnictví a hudbě věnuje se poněkud péče. Jsouť ovšem rozmanité školy muhamedánské; avšak výsledky jejich jsou podle ponětí evropské osvěty velmi nepatrné.

Asie.

Asie, tato původní kolébka vzdělanosti naší, je největší celina na světě, májíce 883.000 □ mil a 800 milionů obyvatelů. Opakuj: Horopis strana 24. Vodopis strana 25. Ostrovy strana 9. Státy strana 46.

Asiatské Turecko

sestává z těchto dílů: 1. Malá Asie. 2. Armenie. 3. Mesopotamie. 4. Syrie s Palestinou. 5. Hedžas. V celku má 31.000 □ mil a 16 milionů obyvatelů.

1. *Malá Asie*, jinak Anatolie též Levante, má pobřeží hlavně na jihu skalnaté, nepravidelné a příkré.

Horstvo obsahuje 2 pásma hor, totiž Antitaurus, který se táhne podél severního a Taurus podél jižního břehu. Mezi oběma těmito pásmy jsou jiná pohoří sněhem neb lesem pokrytá, tak

že země tato jest veliká vysočina, na níž nacházíme mnoho jezer solných: (Lidé zde sbírají na březích sůl výparem vyschlou). Největší řeky jsou: Halys, Sakaria, Eurymedon a Kalykadnos.

Podnebí je na pobřeží západním rozkošné, v středu země však rozmanité.

Hornictví nepatrné. Na úrodných rovinách daří se rozmanité ovoce, výborné víno, nejlepší tabák turecký, obilí; květena v některých krajinách je překrásná, vavřínu, myrt, zimostrážů je zde hojnost. Na vysočinách prohánějí se kočovní kmenové Turkomanů s výbornými stády ovcí, koz (angorské) a koní, s nimiž sestupují v zimě v nižší úvaly. Cestování jest zde nebezpečno pro četná dravá zvířata pardaly, medvědy, vlky a kance.

Nejdůležitější města jsou:

Skutari naproti Cařihradu je pohřebiště Turků cařihradských.

Brusa (100.000 ob.), znamenité doly na pěnu mořskou, továrny na skvostné čalouny, hedbávné látky atd.

Kutahia, v okolí teplé lázně. Lid se zde zaměstnává ponejvíce řezáním dýmek z pěny mořské.

Angora v zdejším okolí jsou pověstné kozy, ba i kočky a králci angorské, jemné, dlouhé srsti.

Smyrna (150.000 ob.), nejdůležitější obchodní město s výtečným přístavem, odtud se vyváží množství hrozinek a flků; na jih stávaly Ephesus a Milet.

Tokat, velmi důležité obchodní město v středu zahrad a vinic, doly na měď.

Trapezunt (50.000 ob.), odtud pocházejí zeleniny a ovoce naše.

2. *Armenie* nemá určitých ustálených hranic, Armenie je pojem pouze národopisný a nikoliv zeměpisný. Armenská vysočina je jezery (Vanské jez.) pokryta a velkým prameništem řek: Euphrat a Tigris, Kur;

Nejdůležitější města jsou:

Erzerum (100.000 ob.), hl. m. s čilým průmyslem, továrnami na hedbávi, kůže, zbraně, koberece. Znameníť obchod.

Kars, pevnost (1855 od Rusů dobytá).

3. *Mesopotamie* slynila za starodávna náramnou úrodností jsouc zavlažována řekami a průplavy; nyní však jest to pouhá poušť bezlidná.

Bagdad (40.000 ob.), průmysl značný v plátně a hedbávi, jižně zříceniny Babylonu. Basra v nezdřavé krajině; obchod v kávě, perlicích, koních atd. Mozul, továrny na jemné látky bavlněné, plátno, koberece atd.

4. *Syrie s Palestýnou* souvisí s maloasiatskou vysočinou. Na západu pohoří Libanon, na východu Antilibanon; mezi oběma krásné údolí řeky Jordanu a moře mrtvé.

Nejdůležitější města jsou:

Haleb nebo Alepo (100 000 ob.), jedno z nejpěknějších a nejobolnějších tureckých měst v Asii.

Antiochia, dříve hlavní město Syrie.

Damašk (120.000 ob.), největší město v přední Asii, leží mezi samými zahradami a vinicemi, nazývá se pro krásnou polohu svou „božskou zahradou“, „okem východu“, má mnoho továren na hedbávi (damašková látka) na kovové barvy; stanice všech kavan táhnoucích k jihu; svatou karavanu do Mekky táhnoucí a často i 60.000 poutníků čítající provází paša Damašský až k městu onomu.

Akka, nejdůležitější místo pro obchod v bavlně.

Jeruzalém (25.000 ob.), v bibliické historii město proslavené. Obyvatel

jsou Mahomedáni 8000, Židé 6000, křesťané 5000, něco Armenů atd. Je zde osm klášterů mužských a 5 ženských. Tyto stojí pod zvláštním představeným, jenž je zdoben titulem „strážce hory Sionu a opatrovník sv. hrobu.“ Strážce tento je vždy Italian od papeže vždy na 3 leta ustanovený. Jemu jsou i kláštery Syrie poddány. Jeruzalem, toto město svaté, jest dosud cílem nábožných poutníků křesťanských. Pověstný chrám hrobu Božího od císaře Konstantina vystavěný obsahuje prý místa Kristova ukřižování, pohřbení a z mrtvých vstání, čehož všeho se zde ukazují posvátné památky. Pahorky a údolí kolem J. plny jsou hrobů do skály vytesaných; i ukazují se tu hrob Davidův a Absolonův. Kde stojí nyní mešita „Kub el es Suehr“ (chrám na skále) na hoře Moria, na tom místě stával slavný chrám jeruzalemský. — Jeruzalem nevede velký obchod, zhotovují se zde růžence a medaly sv. hrobu, kteréž posvěceny se ve velikém množství poutníkům prodávají. Betlem 2 hod. od Jeruzalema; zde se Kristus narodil. Obyvatelé, křesťané, dělají růžence a kříže z olivy, datlových jadýrek atd. Po 52 schodech sejde se do jeskyně, kde je oltář s nápisem: „Zde porodila Panna Maria Krista Ježíše.“

Nazaret. Dům sv. Josefa, kde Kristus vychován byl, se zde ukazuje.

5. Hedžas (viz Arábie).

Arábie.

Půlostrov Arábie má asi 48.260 □mil se 4 miliony obyvatelů. Známá jsou nám jen pobřeží: Hedžas pod nadvládou tureckou; poušť Jemen (šťastná Arábie) v jihozápadu a Hadramaut v jihu, obě lidnaté; Oman, Nedžed, vnitřní poušť; tato otčina velbloudů a konů má jen málo oas.

Země tato jest veliká, nahými skalami neb pískem pokryta platinina. Tak ukrutné sucho a parno zde panuje, že celá Arábie nemá stálé řeky neb většího jezírka; ani limanů zde není. Vše se musí zavlažovati, co se má dařiti.

Datlík je velmi rozšířený strom, jehož ovoce se užívá u přípravování pokrmů. Nejdůležitější v horách 1—3000' vysokých sázení nejlepší kávy, odkudž její pítí přešlo přes Turecko do Evropy. Z divokých bylin je pro nás důležité ka did lo. Koně arabské (hl. v Nedždu) slynou co první na světě. Velbloud dává Arabovi mléko a maso, srst a svaly (těch se užívá místo nití). O průmyslu není řeči; lid robí sobě sám vše, čeho potřebuje. Obchod je důležitý, ač zcela v rukou Evropanů. Arábie vyváží koně, klovatinu, datle, kávu, přiváží zbraně, obilí, šatstvo. Obyvatelé jsou buď Arabové, kteří jsou kočovníci pastýřští (beduinové), buď Himjarité (národ politický potlačený) rolníci; Arabové stydí se za orbu a pevná sídla, majíce to za známku otroctví. Jest to hlavně velbloud pak ovce a datel, kterými se Arab živí. Celá Arábie je teď moslimská; řeči arabské se užívá veskrze i u jiných národů, neboť arabsky musí každý Moslim k vůli koranu se učiti, sic by se modliti nemohl (koran se nesmí překládati). Vzdělání je vesměs nízké. 5. Hedžas pod nadvládou tureckou. Krajina tato je nejvíce neúrodná. Má města:

Mekka, hlavní město Hedžasu (45.000 ob.), rodiště Mahomedovo a náboženské středisko přivrženců islamu, leží v úzkém úvalu mezi vysokými, holými vrchy, má domy pěkné, kamenné, ulice nedlážděné.

Veliká mešita „Bait ullah“ neb „Kaaba“ zvaná, tato svatyně Mahomedů, stojí u prostřed podlouhlého náměstí, obklíčena jsouc zdi 250 kroků dlouhou

a 200 kroců širokou. Mezi těmito zděmi je asi 600 sloupů (mnoho z bílého mramoru), z nichž vždy čtyry nesou kopuli; takých kopulí je 152. Ve svatyni nalezá se pověstný „černý kámen“, jež prý suesli andělé s nebe. Kaaba nemá oken, podlaha a stěny vyloženy jsou pestrým mramorem. V koutě naproti černému kamenu jest „zem z em“, posvátná studně, jíž připisují Mahomedáni velikou moc. Do Kaaby směřjí jenom Mahomedáni. Sem musí každý moslím jednou aspoň ve svém životě přijíti.

Džidda (20.000 ob.), důležitý přístav.

Medina (20.000 ob.), druhé posvátné mahomedánské město. Veliká mešita „el haram“ (t. j. neporušitelná) stojí na místě domu, v němž zemřel Mahomed, jehož hrob v sobě chová.

Půlostrov Sinai náleží též ke krajině této, má památné vrchy Sinai a Horeb. Mezi těmito je v údolí řecký klášter sv. Kateřiny.

Jemen neb „šťastná Arabie“, má hlavní město Sana (40.000 ob.).

Mokka, na pobřeží, obchod v kávě, kadidlu a klovatině.

Adén (40.000 ob.), silná anglická pevnost, důležitý přístav.

Hadramaut. Makulla.

Oman, hlavní město — Maska. U perského zálivu silné lovení perel.

Nedžed, vnitřní poušť arabská, skoro neznámá. Derajeh, sídlo reformatorské sekty musulmanské Vahabitů

Iran.

Persie, Afghanistan, Beludžistan, Turan.

Persie jest vysočina 3—4000' vysoká, kolkolem horami mohutnými obklopená, mezi nimiž vyniká zvláště pohoří Elbrus. Poušti so jiné zaujímají velikou část Persie. Veliká poušť Solná je uprostřed Persie. Značné kusy země jsou pokryty drobounkým pískem, který při nastalých větrech bývá cestujícím velice nebezpečným. Stromů nenalezáme. Jediný strom, který uziříš, je v zahradách okolo vesnic a na březích řek, kde byly nasázeny pro stavivo. Řek je pramálo; největší je Šat el Arab; četná jezera slaná. Železa, soli, síry, mědi a kamenného oleje má P. hojnost. Persie má velmi málo deště a vzduch jest tak čistý a suchý, že ani mrtvoly v něm neseřtívají ale usychají. Půda kde dosti je vláhy — úrodná. Orba je tu živností nejpřednější; bohaté kraje kaspické plodí množství moruší a pěstují hedbávnictví. Bavny se sklízí dostatek pro potřebu domácí. Jiné plodiny jsou: šafrán, indyeh, tabák. Na vysokém stupni stojí štěpařství. Jablka, hrušky, broskve dostaly se z Persie do Evropy. Melouny zdejší jsou nejkrásnější melouny na světě. — Na poušti žije dosti zvěře dravé, jako: lvi, tygři, šakali, hyeny, divocí kanci, divoké ovce a divoký osel, který předhoní i toho nejrychlejšího koně. Zdejší koně jsou neobyčejně otužilí; v poušti je velbloud, v horách mul.

Obyvatelstvo dělí se na 2 díly, na lid usedlý Tadžiky a kočovníký Ily. Vyznání mahomedánské. Vzdělanost velmi nízká, čehož příčinou jest orientalská jejich netečnost a lhostejnost ku všelikému pokroku.

Nejdůležitější města jsou:

V Persii (30.480 □ m., as 5.000.000 ob.): Teheran (85.000 ob.) nynější, Ispahan (60 000 ob.), bývalé hlavní město.

Tabris (110.000 ob.), obchodní město.
 Hamadan (30.000 ob.), koželužství; obchod čilý.
 Siras (25.000 ob.), vinice rozsáhlé, výborný tabák; na blízkou zříceniny města Persepolis.
 Jezd (40.000 ob.), v oase velké poušti solní.
 Mešed (70.000 ob.), vyhlášené poutnické místo. Isfahan (60.000 ob.).
V Afghanismu:
 Kabul (60.000 ob.), silné trhy na koně.
 Kandahar (50.000 ob.), Herat (45.000 ob.), jedno z nejkrásnějších měst asiatských; zde se zhotovují čalouny po celé Asii hledané
V Beludžistanu:
 Kelat (12.000 ob.), hlavní město.
V Turanu:
 Buchara (150.000 ob.) továrny na látky vlněné, bavlněné, hedbávné; zbraně. Obchodníci ruští mají zde velké sklady. Samarkand (30.000 ob.), bývalé sídlo Timurovo († 1405), nejlepší hedb. papír.
 Chiva, krajina je jako jedna zahrada, obchod s otroky. Taškend (100.000 ob.).

Indie východní.

70.000 □ mil a 180 milionů obyvatelů.

Jméno Indie východní dáváme zemi této, abychem ji rozeznávali od Indie západní v Americe.

Východní Indie dělí se na přední a zadní, též se k ní přičítají ostrovy Indického archipelagu. Přední Indii nazýváme též 1. Hindostan, k níž počítáme též půlostrov: 2. Dekan.

Pravý Hindostan ohraničen jest v severu pohořím na světě největším Himalajem. Tento má zde největší vrcholy: Everest 29.000', Kininžing 28.000', Sihour 27.000', Dhavalagiri 27.000'. Pod Himalajem leží velká, nízká rovina řek Ganges a Indus. Jižně od nich jsou hory Vindhyské, které činí severní hranici znamenité vysočiny Dekanu. Na východním a západním pobřeží táhnou se hory Ghaty západní a východní.

Řeky jsou veletoky: Indus, který tvoří pověstnou krajinu Pendžab, Ganges, Brahmaputra. Jezer není. Podnebí ukazuje nejrozmanitější přechody od tropického suchého západu až do nejvlhčího tepla na severovýchodu a k věčnému sněhu v severu. Větry jsou v jihu stále monsumy, které vějí-li od jihozápadu jsou zvěstem vlhkého počasí. Čas dešťů přináší mnoho nemocí a je cizincům nejnebezpečnější.

Na plodiny má Indie nesmírné bohatství. Z nerostů nachází se hlavně sůl, uhlí, síra, ledek; zlato se ryžuje v Ghatech a v Gangu, stříbro a olovo v Dekanu vůbec. Nevyčerpatelné bohatství má Indie v drahokamech. Diamant v Dekanu, ametisty, karneoly, smaragdy, granáty a bílý mramor v Guzeratu. Lesy, přerozmanité to palmy kryjí horstvo střední. Četné jsou houštiny, nejvíce to bambusů „džungle“ zvané. Obyvatelé jsou zde vedle Indův, Mongolů, Peršanů, Arabů, Číňanů, Evropanů atd., tatáž rozmanitost panuje v řeči.

Brahmaismus ($\frac{3}{4}$ celého obyvatelstva) a buddhismus (na ostrovích) jsou jejich náboženství. Křesťanů více 2 milionů nebude. Výživu dává v Indii hlavně orba, méně průmysl; obchod a hornictví jsou zanedbány. Koně se přivádějí z ciziny. Nejvíce se pěstuje rýže a bavlna. Rýže je hlavní výživa celého obyvatelstva; nastane-li suchý rok, rýže se neudaří a tu nastane strašný hladomor. Indická orba ostatně hnoje nezná, ani postupu osevního; oře se jen na 3 palce a místo mlácení vyšlapuje se obilí od volů. Seno se nedělá a tráva, která se nespase nechá se uschnouti. Kromě rýže pěstuje se ještě pšenice (ta se mlátí holemi) ječmen, proso, tykev atd. Důležitá jest též třtina cukrosná (1 mil. ct.) a sázení čaje ($1\frac{1}{2}$ mil. ct.), obě se vyvážejí; opium, indych a bavlna má pro nás největší důležitost.

Průmysl je znamenitý, ač nepokračuje v bavlnictví; nejvíce bavlny se zdělá ve Viragapatanu, v okolí Madrasském a v mnohých městech Bengalska, šály kašmírské jsou světoznámy. Důležité jest vyrábění zbraní, zboží zlatnického atd., též olejnictví zřídlem jest domácího bohatství. Obchod jest dosti silný, podporován jsou uvnitř průplavy, paroplavbou po Gangu a Indu. Vyvážejí se rýže (300 mil. liber), cukr, káva (4 mil. lib.), čaj, pepř, muškátový ořech, skořice, zázvor, bavlna, indych (5—7 mil. lib.) semena lnu, řepky, máku; kaučuk, gummi arab.; přivážejí se železo, stroje, pivo, víno, bavlněné látky.

Stupeň vzdělanosti jest nestejný. Nejpěknější vlohy jeví Indové, kteří dosti pilně vědy pěstují, hlavně matematiku a astronomii. Nižší školy, v nichž se číst, psát a počítat učí, jsou v každé vesnici; učitel píše do písku, žáci pak na listí palmové železným hrotem. Dívky do škol nechodí; děti Pariů odsouzeny k nevědomosti. Školy od Angličanů založené jsou znamenité.

Osady mají vedle Angličanů též Francouzové a Portugalové. Státy samostatné jsou jen v severu v Himálaje. Všechny jsou rozděleny v presidentství.

Anglické osady:

1. Bengalsko. Kalkuta s předměstími asi 1 milion ob., nejdůležitější obchodní město v Asii. Značný průmysl v bavlně a hedbávi, zlatém a stříbrném zboží; hvězdárna.

Dakka (70.000 ob.), Patna (284.000 ob.) a Muršidabad (147.000 ob.), průmysl v bavlně, opium, indychu

Benares (186.000 ob.), sídlo vědy a umění; slavné poutnické místo Indů, denně přichází 20.000 poutníků do svatyně; po vykonané pobožnosti koupají se v Gangu.

Laknov (300.000 ob.), továrny na bavlnu, hedbávi, kůži a zbraně.

Agra (126.000 ob.), čilý obchod, silné trhy.

Delhi (152.000 ob.), bývalé sídlo velkomogulské (mělo 2 mil. obyv.). Od r. 1857 kleslo velmi.

Lahore (95.000 ob.), Multan (80.000 ob.), továrny na látky hedbávné.

Kašmír, znamenité šály kašmírské.

Bezprostředně pod generalním guvernérem jsou východní části země: Asam, Arakan, Pegu, Tenasserim, ostrov Pinang, Malakka město (55.000 ob.) a Singapore (85 000 ob.), jedno z nejdůležitějších přístavních měst.

2. *Madras*. Východní břeh má jméno Koromandel, západní Malabar. Madras (427 000 ob.), hlavní středisko obchodu na pobřeží Koromandel; průmysl v indychu, araku, cukru, bavlnictví (Madrasské šátky).

Serिंगapatam (13.000 ob.), Koččin.

Kalikut (15.000 ob.), obchodní město.

3. *Bombay*. B o m b a y (816.000 ob.), válečný přístav, značný obchod.
Surate (135 000 ob.), silný obchod. Vývoz bavlny, hedbáví a tabáku.
 4. *Ostrov Ceylon*. Mnoho palmových lesů; země je velmi úrodná, málo však pěstována.
Kolombo (35.000 ob.), hl. město. *Galle*, výborný přístav.
 V *Dekanu* jsou nejdůležitější státy pod svrchovaností Angličanů.
Hyderabad, *Golkonda*, *Napur*, *Punah*, *Satara*, *Panna*.
Francouzské osady. Na pobřeží Koromandel *Karikal*, *Pondichery*,
Tšandernagore.
Portugalské: *Goa*, *Daman*, *Diu*.
Neodvislé státy jsou v severu říše: *Ladak*, *Nipal*, *Botam*.

Zadní Indie

jest pouhá směsice států jednotlivých pod rozličnými vládami. Horopis známe velmi nedostatečně. Řeky: *Irravaddi*, *Saluen* a *Menam*. Poměry přírodní jsou tytéž jako v Indii přední. Průmysl obmezuje se na hedbáví a bavlnu. Obchod je v rukou Číňanů.

Indii zadní rozdělujeme 1. na říši *Birmanskou neodvislou*, hl. m. *Man-dalai* a *Ava*; 2. *Siam*, hl. m. *Bankok* (500.000 ob.), k němuž patří půlostrov *Malakka*; 3. *Samostatné státy* *Perak*, *Salangore*, *Džahore* na *Malakce*; 4. *Stát Anam*, hl. město *Hue* (100.000 ob.), přístav vojenský.
Kešo (80.000 ob.).

Ostrovky Asiatské.

Andamany a *Nikobary*. Obyvatelé žijí zde od rybařství. Angličané odvázejí své trestance na *Andamany*.

Velké Sundy. *Sumatra*. Země je bohatá na zlato a drahokamy. Pokrok v průmyslu je ještě nepatrný. Velká část tohoto ostrova hl. severovýchod je lidozrouty obydlena.

Java, co do důležitosti obchodní první ostrov, neboť nad míru úrodná půda dává nejlepší kávu a cukr. Na pobřeží jsou četné solivary. *Batavia* je hlavní město.

Borneo, největší ostrov, dosud však jenom na pobřeží znám. Obyvatelé jsou ještě divoši. Zlato, drahokamy, pepř a nejlepší kafr.

Celebes, rýhování zlata, káva.

Macasar, je nejdůležitější město.

Malé Sundy, jakož i velká část *Velkých Sund* přináležejí více méně pod vládu *Hollandskou*.

Moluky, jsou vlastně palmy „s ag o nosné“, hřebíčku a muskátových ořechů. *Hollandská vláda* dala, aby sama měla monopol v obchodu s tímto kořením, posekali všady jinde stromy takové; teprve od r. 1824 smějí se stromy tyto zase sázeti, ale pod dohlídkou *holl. vlády*.

Philippiny, jsou ponějvíce pod navládou španělskou. Mnoho tabáku, též bavlna, cukr a indyč.

Solo, ostrovky, mají svého zvláštního sultana. Nejdůležitější ostrov je *Palavan*.

Čínská říše.

220.846 □ mil a 477,500.000 obyvatelů.

Čína jest po Rusku největší říší na světě a předčí Evropu svou rozsáhlostí o 39.000 mil. Pohoří: Kyen Lyn, výběžek hor Himalajských. Thiansan je sněhovitá část Belurdagu. Altaj v severu a Himalaja v jihu tvoří hranice říše. Řeky: Jantsekiang, t. j. modrá řeka, povstává na Kyen Lyně, probíhá ve velikých oklikách Tibet a vlastní Čínu. Hoangho, t. j. žlutá řeka povstává též na Kyen Lyně, teče skrze Mongolsko, pak na jih do Číny. Sikiang. Jezero Tengri v Tybetu.

Průměrně můžeme podnebí Číny nazvati mírným, Mandžurska, Mongolska a Tybetu studeným a drsným.

Plodin přírodních jest velká rozmanitost, ač hornictví, jakožto — dle státních zásad — rolnictví škodlivé je nepatrné; stříbra dobývá se méně zlata. Mnoho železa a cinku. Znameníť země porculanová.

Číňané jsou na zužitkování bylin mnohem bedlivější než Evropané, sbírají je a připravují je k jídlu. Důležitý jest zvláště pro obchod čaj čínský, jehož se ročně 90 mil. liber ročně vyváží (50 mil. lib. do Angl. a 18 mil. lib. do Ameriky). Rýže podává všem třídám lidu výživu hojnou, je tedy hlavním předmětem polního hospodářství, Vzdělání, hnojení a zalévání půdy děje se s velikou pilností, žeň jest zato dvojitá, v červnu a září a vrací semeno 30 až 100krát. I na vodách pokládají se trámy a na ně něco kypré země, do které pak se seje rýže, a tak i kopce i skály se v úrodnou půdu přetvořují. Vzdor tomu nestačí tam někdy úroda, a tisícové obyvatelů hynou tam hladu. Znameníť je též čínská hořčice. Bavlnu pěstují dvojího druhu, bílou, a žlutou; ze žluté hotovuje se nankin. Na chov dobytka se dbá velmi málo, neboť není dostatek pastvin; nejvíce je vepřového dobytka, který se krmí pro maso. Ryb je i v řekách velká hojnost. Mimo Čínany vlastní je zde ještě vícero kmenů a plemen; nejčtenější jsou však Číňané; tito sobě na národnosti své velice zakládají, majíce ji za první na světě; proto také vzdělanost ku předu nepokračuje, neboť poskvrněním by to bylo, kdyby Číňan od jiného národu se něco vypůjčil. Vedle pýchy je necitelnost a nedostatek soucitu. Topí-li se někdo, žádný mu nepomáhá, raněného neb těžce nemocného nechávají bez pomoci zahynouti; vraždy novorozených dětí jsou hojné; tresty tělesné, ano i smrt může Číňan prodati, neboť peníze milují Č. nadevšecko; žebrák až hnusně se zmrzačuje, aby přec soustrast zbuditi mohl a peněz nabyt. Samovražda jest dovolena. Za utrpené bezpráví mstí se celá rodina dlouho. Na učenost se soudí dle břicha, neboť Číňan neuvěří, že by byl někdo vzdělaný a velebený bez velkého břicha. Žena, má-li slouti hezkou, šlechetnou neb výtečnou musí mítí malou nožinku nejvýš 6" délky. Domy nemají žádného vkusu; zde nenalezáme žádných starožitných neb znamenitých staveb. Domy nemají oken, pokojům dostává se světla jen dveřmi. Ulice jsou dlážděné, avšak úzké a proto smrduté. — Mu-

žové i ženy pletou si vlasy vzadu, přední vlasy si ustříhují. Jídlo Číňanů nechutná Evropanu pro množství oleje a česneku; pepř znají jenom co lék.

Průmysl. Číňané jsou obratní v zhotovování věcí, jichž k domácímu pohodlí a panské nádheře potřebí jest; výtečnosti porculánu docilují neunavným připravováním zemin porculánových. Největšího obdivu zasluhují jejich řezby ve slonové kosti. Hedbávnictví vzalo zde svůj původ. V hornictví jest nejdůležitější dobývání mědi. Obchod je velmi značný, do Evropy jde porculán, čaj, hedbáví. Hlavní obchodiště je Kanton. Reč jejich jest jednoslabičná, ohýbání slov nemá, pro každý pojem je zvláštní písmenko. Zeď čínská ze 4. stol. 300 mil dlouhá je po dnešní den zachována a od cestujících obdivována.

Celá říše sestává: 1. z vlastní Číny, 2. z podmaněných, 3. částečně odvislých zemí.

Peking, hlavní město, 1,648.000 ob, silný obchod. Nanking (500.000 obyvatelů), sídlo vědy a umění; znamenité továrny na látky bavlněné (nankin), Sanghi (395.000 ob.), velké obchodní město, přístav. Kanton, (1,236.000 ob.), první obchodní místo, mnoho továren, krásný přístav. K Číně náleží též ostrovy Hainan, Formosa.

Podmaněné země:

Mandžursko, hl. m. Mukden, veliké a obezděné. Hink-king, sídlo a pohřebiště císařů čínských z Mandžurska pošlých.

Mongolsko a Džungarsko, hl. m. Uрга.

Majmačin, středisko obchodu pro karavany, které jedou do Ruska. Poušť Gobi.

Vysoké Tatarsko, pustá vysočina. Jarkand (200.000 ob.), hlavní obchodní město v středu Asie.

Částečně odvislé země.

Tybet, mezi nejvyššími horami světa; stát kněžů. Hlavní město Lhasa, sestává ze samých kostelů, škol a klášterů.

Pálostrov Korea. Sem nesmí mimo Číňany žádný cizinec.

Říše Japonská.

7027 □ mil, 35 milionů obyvatelů.

Říše tato sestává z mnoha ostrovů, mezi nimiž největší jsou Nipon, Kiusiu, Sikok a Jeso. Ostrovy tyto jsou hornaté, avšak málo je známo o směru a povaze horstev. Největší vrchol jest Fusijama, hora sopečná na Niponu, jejíž téměř věčným sněhem pokryta jest. Celé ostrovy zdá se býti útvaru sopečného. Zeměměření bývá tak časté, že lid si jich ani již nevšímá. Země je úrodná a velmi pilně se vzdělává. Řeky jsou četné ale neveliké, větším dílem jen horské bystřiny.

Přímoří ač prorváno jest četnými choboty a zátokami není snadno přístupné nejen pro skaliny a ostrovy ale i pro panující větry a příboje.

Povětrnost podrobena jest velikým a náhlým proměnám, prudké bouřky a vichřice jsou obyčejné, v létě panuje veliké teplo,

často až na 36° a v. V zimě bývá někdy dosti studeno i v krajinách jižních. Plodiny: zlato, stříbro, rtuť, olovo, měď, uhlí a sůl v hojnosti. Nejhojnější kov jest měď. Síry se nalezá v některých místech tolik, že ji lze kopati a odvážeti jako písek. Japonci jsou lid upřímný, ctnostný, pohostinný a veselý, majíce zalíbení v slavnostech a kratochvílích; způsobů a mravů nad míru ušlechtilých. Pravidlům společenského života se ve školách vyučuje. Samovražda jest dovolena a vykonává se rozříznutím sobě břicha přes kříž. Hlavní zaměstnání J. jest rolnictví, které stojí na vysokém stupni tak, že vyjma cesty není píď půdy nevzdělané. Rýže a čaj se nejvíce pěstují. Ve vyřezávání dřeva a kovů znají se výborně. V lakování dřeva nevyrovná se jim žádný národ. Nejhlavnější sídla průmyslu jsou: Miako, Jedo a Osako. Obchod jest velmi čilý.

Nejdůležitější místa:

Jedo 1,554.000 obyv., sídlo mocnáře světského.

Miako (600.000 ob.), vyrábí hedbávné látky všeho druhu; zboží lakované a malované; sídlo duchovního mocnáře.

Osaka (370.000 ob.), přístav, sídlo nejbohačších obchodníků.

Nagasaki (60.000 ob.), obchodní město, kde Evropané kupují zboží své.

Asiatské Rusko.

271.000 □ mil a 5,500.000 obyvatelů.

Části jsou: 1. Sibiř s Amurskem; 2. Kirgiská step; 3. Kavkazská země a 4. Gubernie Turkestan.

Sibiř se dělí na západní a východní: Řeka Jenisej tvoří hranici. Západ a severozápad jest nížina. V severu jsou Tundry (viz Rusko) v jihu jsou mohutné hory, kde řeky Ob, Jenisej, Lena, Indigirka, Kolyma počátek svůj berou. Hory tyto jsou: Pohří Altajské zlatem svým pověstné, Daurské, Jabloné, Aldanské, Stanové. Na stepi je mnoho solných jezer. Amursko jest převahou vysočina. Údolí řeky Amuru (přes 300 mil dlouhé 5—6 mil široké) jest nad míru úrodné, dosud však málo vzdělané, protože skoro neobydlené. Půlostrov Kamčatka jest lesnatá, pustá a blatná vysočina. Mnoho sopek (Avačinská, Tolbačinská, Ključevská.)

Orné půdy je málo. Lid se živí lovením ryb, honbou a dolováním. Zlata, stříbra, mědi, železa, soli, olova, drahokamů nacházíme hojnost v stepi Kirgiské, v horách Altajských a v Uralu. Průmysl obmezuje se pouze na domácí potřeby a to ještě ne u všech národů: Nejschopnější jsou: Tataři, zvláště pak Jakuti, při kterých jest kovářské řemeslo velmi rozšířeno. Jakuti hotoví i na trhy pěkné zboží buď železné, buď dřevěné, neboť oni jsou též výborní tesaři. Burjati znají se též v obdělávání železa. Samojedi jsou rybolovní, jsou dobrými tesaři a truhláři, hotoví na prodej dřevěné mísy, koryta, loďky, saně. Čukči a Kamčadáli, kteří honbou se zaměstnávají, jsou málo průmyslní, zato ale dobří obchodníci. Oni zho-

tovují kožichy a kožený oděv na trhy. Továren v Sibiři není. Pro nízký stupeň, na kterém průmysl v Sibiři stojí, je obchod obmezen tak, že Sibiř suroviny své skoro vesměs vyváží a zato výrobky průmyslové kupuje. Nejdůležitější města obchodní jsou: Irkutsk o, Kjachta a Jakutsko.

Kirgiská step jest neúrodná, mnoho solných jezer Kirgisové jsou kočovníci. Mnoho dobytka.

Kavkazsko (viz Rusko).

Kirgiská step jest neúrodná, mnoho solných jezer. Kirgisové jsou kočovníci. Mnoho dobytka.

Kavkazsko (viz Rusko).

Tobolsk (18.000 ob.), hl. město západní Sibiře a hlavní skladiště kožešin. Barnaul, v okolí veliké doly.

Tomsk, nejbohatší město; obchod s Kirgisy.

Irkutsk, hl. město východní Sibiře.

Kjachta, nejdůležitější obchodní místo v Sibiři (čínské výrobky, čaj a rhabarbara).

Nerčinsk, doly na zlato, stříbro, olovo.

Jakutsk, obchod v kožešinách.

Nikolajevsk, přístav na Amuru, obchod.

Petro-Pavlovsk, hl. město v Kamčatce.

Ostrovny: Sachalin, Aleuty a Kurilly.

Afrika

má asi 550.000 □ mil a asi 200 milionů obyvatelů.

Berbersko čili Mauretanie.

Císařství Marokánské, 12210 □ mil, 2,750.000 obyvatelů Pohoří Atlas dělí se na Atlas vysoký (jehož vrcholy až 13.000' vysoké a větší část roku sněhem pokryty jsou) a na Atlas nízký. Na sever od toho táhne se pobřežné pohoří El Rif. Největší řeka je Maluvia.

Hlavní město Maroko (100.000 ob.), na rozsáhlé vysočině. Ulice jsou úzké, nepravidelné, nedlážděné, blátivé; domy o jednom patře se střechou plochou. Fez (30.000 ob.), továrny na kůže, vlnu, fesy; znamenitý obchod.

Mogador (20.000 ob.), pobřežní město; obchod.

Tanger, Ceuta.

Alžírsko 10.000 □ mil a 3 miliony obyvatelů. Alžír jest kolonie francouzská od r. 1830. Nejdůležitější stránky výroby jsou olejnictví (olej olivový), štěpařství (oranže), lesnictví (cedry, duby). Honba poskytuje pštrosí pera, rybařství koraly. Průmysl dosud nepatrný, znamenitější za to obchod.

Hlavní město Alžír (100.000 obyv.) ve způsobě amfiteatru na svahu položí Atlasu vystavené. Působením vlády francouzské bere na se trvánost evropskou.

Bona, důležitý přístav.

Tunisko asi 2150 □ mil a 1 milion obyvatelů. T. je pod vládou tureckou. Mys Boj je poslední výběžek Atlasu. Země tato je vzdor úplnému zanedbání velmi úrodná.

Tunis, hlavní město (150.000 ob.), na blízkú bývalo staré slavné město Karthago.

Kabes, námořní město.

Tripolsko a Barka s oasou *Fezanskou*, 16.200 □ mil a asi 750.000 obyvatelů, je pod vládou tureckou. Vyjma skalnatou krajinu Barka je skoro celá země velmi úrodná, hlavně ale oasa Fezanská. Chov dobytka a obchod zaměstnávají obyvatelstvo.

Tripolis, hlavní město (80.000 ob.), opevněný přístav, čilý obchod.

Z Mursuku (8.000 ob.), vyjíždí mnoho karavan do vnitřní Afriky; taktéž z Gadamés.

Beugasi, námořní město s přístavem; mnoho zřícenin, staveb římských a řeckých, severovýchodně stávalo staré Cyrene.

Egypt s Nubií, Senaarem a Kordofanem

asi 31.000 □ mil, skoro 7.465.000 obyvatelů.

Zemi tuto spravuje „místokrál“, kterýž uznává sultána Cařihradského za svého vrchního pána.

Egypt, toto sídlo zimní našich stěhovavých ptáků je skoro bez stromů, jenom palmy a sykomory jsou tu i tam roztroušeny. Lesů ani luk není, leda některé kře v arabském pohoří a rákosí v močálech. Řeka Nil, která každoročně údolí své následkem tropických dešťů v jihu zaplavuje (od července do září) a náplavou svou tak hojně pohnojí, je pravým dobrodincem země této činic z ní zemi nad míru úrodnou, kterouž již v starém věku komoru obilní nazývali.

Nížina tato je na východ nahým skalným pohořím arabským, na západ planinou Sahary s některými jenom oasami obklíčena. Pohoří arabské chová v sobě nejkrásnější, stavivo a látky k sochám (alabastr, porfyr, žulu růžovou a j.) a proto i v oboru tomto Egypt slyne.

Podnebí je tropické. V severním a středním Egyptu málo kdy prší (1—2krát do roka v některých krajinách).

Obyvatelé jsou téměř naskrze Arabové, až na 150.000 Koptů, kteří činí zvláštní sektu křesťanskou. Obyvatelé žijí se skoro výhradně orbou, jen něco málo jich přede látky bavlněné a hedbávné v továrnách vládních a cizinci zanášejí se nejvíce obchodem. Kdo není vojín nebo rolník a přece drobet pořádně se šatí, nazývá se tu kupcem. Půda dává hlavně bavlnu, obilí (pšenici, ječmen a rýži) boby, datle, indych, cukr. Úroda je velká i lidé velmi pilní, ale pluhu není v celém Egyptě leda na několika statech velmožů neb cizinců. Chov dobytka jindy tak skvělý je teď zcela zanedbán.

Káhira, hlavní město, je sídlem místokrále (400 000 ob.), na pravém břehu Nilu v písčité krajině. Domy cihlové neúhledné, ulice úzké, klikaté, nedlážděné, náměstí však prostranná a hojná, krásné mešity (asi 300), nejkrásnější je Tulunská

mešita z 9. století; ozdobné hřbitovy, skvostné lázně. Továrny na děla a ručnice; dílna, kde se alabastru okolního k ozdobám upotřebuje. Na otroky jsou tu velké trhy. Po ulicích špatných jezdí se nejvíce na oslech. Na blízkú jsou pyramidy a pověstná stýnx. Zde dříve leželo slavné město Memphis. — Alexandria (200.000 ob.), jeáno z největších měst obchodních na světě; hluchý přístav válečný. Město samo je špinavé a neúhledně stavěno, domy bídné bez oken a průčelí; novější stavby jsou pěkné.

Suez jest přístavní město u Rudého moře; průplav stejného jména spojuje nyní moře Středozemní s mořem Rudým.

Fajum v nejúrodnější krajině Egypta. Roste tu zvláštní druh pšeničky, velmi úrodných, plané olivy, dašle, pak hojnost ržží. Ržžový olej. V okolí množství starozitností.

Siva, oasa v Libické poušti, u starých Ammonium zvaná.

U vesnic na Nilu Luxor a Karnak jsou zříceniny nejstaršího města na světě Theb.

Nubie s Senaarem a Kordofanem.

Země tato je pod správou místokrále egyptského. Nubie je poušť mimo úzké údolí Nilu. Kromě Nilu není nikde stálé vody k pití na povrchu. Podnebí tropické a nejteplejší na světě (říká se, že je zde země oheň a vítr plamen), rosy skoro není, deště — alespoň pravidelného — žádného; proto je i květena čistě poustevní, mimosa a kasie (sennesové listí a káva přicházejí odtud do obchodu). Vlast hýen, krokodílů a hrochů.

Chartum (50.000 ob.), hlavní město; silný obchod s otroky.

Suakim a Masana, pobřežní města na Rudém moři.

Senar (10.000 ob.) u modrého Nilu.

Obaid (12.000 ob.) v Kordofanu; z obou měst se vede obchod do vnitřní Afriky.

Habeš čili Abyssinie

má 7450 □ mil a 3 miliony obyvatelů.

Země je vysočina prahorami prorýtá. Množství lesů. Půda ač zanedbaná je velmi úrodná a dává obyvatelům bavlnu, tabák, obilí, kávu (v krajině Kafa od níž káva jméno své má.)

Města Gondar, Adova, Anko bar.

Poušť Sahara.

Sahara ukazuje se ve velkém co planina; v níž se střídá krajina dlouhých píscin s neobsáhlými hlinitými rovinami, ložisky soli, skalnatými planinami a hlubokými, táhlými údolními. Všude panuje veliké sucho; málo prší, velké horko letní a v zimě dosti chladno

(led se v noci skoro všude tvoří). Není žádné povrchní stálé řeky, podzemních však dosti.

Bylinstvo je chudé. Hlavní strom jsou datlíky, v jihu akacie. Zvířena je řídká. Mnoho velbloudů, žirafy. Výživa obyvatelstva je hlavně chov dobytka, pak zahradnictví v oasách (sázení datlíků). Hlavní pramen bohatství jest obchod. Celé společnosti, karavany zvané, sedí na velbloudech a cestují od jedné oasy ke druhé zde potravu a nápoj na další cestu nabírajíce, aby za sůl a dobytek v Sudanu obilí, zlato, otroky, slonovou košť atd. koupili a toto zase Evropanům v severu za zbraň, prach, šatstvo etc. prodali.

Neblaze takovéto karavaně, jestli ji překvapí vichřice Samum, která tolik drobounkého písku nese, že nebe se zatmí; tu schovávají se lidé i zvířata, aby nemuseli tento horký písek dýchat, věje-li však Samum dlouho — zadusí se třeba celá karavana. Nejdůležitější město obchodní je Timbuktu. Oasy největší jsou: Tust, Ahir a Hogar.

Sudan.

681180 □ mil, 77,300,000 obyvatelů.

Sudan, Nigricie nebo Střední Afrika dělí se na 3 části: a) západní Sudan, b) prostřední Sudan, c) východní Sudan. Obyvatelé jsou mouřenínové neb přistěhovalí Arabové.

Mimo mnohé dědičné despotické říše, jichž všemohoucí panovník „sultán“ se nazývá, jsou jiné menší státy, které jméno dle svého panovníka mají. Stálé boje provázené strašným ukrutenstvím jsou v zemích těchto.

Větší říše jsou: Bambara, Masina, Hausa, Borgu, Bornu, Adamana, Vadai, Dar-Fur.

Města známější: Timbuktu, Sokoto, Kano, Logene, Mao, Vara.

Země na pobřeží východním.

Somal. Obyvatelé jsou Mohamedáni, kteří nejvíce obchod vedou. Zde přezimují karavany v stanech.

Galla Suaheli neb *Savahili.* Obyvatelé arabští a indiští kupci. Země je úrodná. Cancibar a Mombas jsou nejdůležitější místa.

Mozambique a *Sofala* náležejí Portugalům.

Země *Kafra* severovýchodně Kapska. Kafrové, jako vůbec jihovýchodní obyvatelé Afriky jsou dosti pěkné postavy, vlasů černých, kudrnatých, pysky velké a tlusté; vousů nemají. Živí se chovem dobytka a lovem, orbu obstarávají ženy. Náboženství takřka nemají. Obleku skoro ani nenosí.

Kapsko jest osada Britská. 9070 □ mil, 566.000 obyv. Skládá se ze tří s pobřežím skoro rovnoběžných teras. Půda je písčítá, podnebí zdravé a teplé. Řeky v letě vysychají. Obyvatelé jsou skoro sami Evropané. Tuzemci se nazývají Hottentoti, kteří jsou buď ve službě Evropanů, nebo se zahálčivě rádi toulají. Orba je pro sucho slabá. Vinařství jenom na pobřeží a dává pověstné víno. Důležitý jest chov dobytka. Kapsko se rozpadá na 2 díly: západní a východní.

Hlavní město Kapstadt (28.000 ob.), je pěkně vystavěno, má hvězdárnu, se které se dívají hvězdáři na jižní polovici světokoule; přístav důležitý. Konstantia, vinařství.

Republika Oranie 2260 □ mil a 50.000 obyv.

Republika Transval 3620 □ mil a 120.000 obyv., v obou mají Evropané nadvládu.

Guinea dolní jmenuje se pobřeží střední Afriky, asi 400 mil dlouhé.

Vnitřní země neznáme a protož velikost určití nelze. Země Benguela a Angola náležejí Portugalům, Congo a Loango jsou samostatné říše.

Guinea hořejší, vlast pravých Černochoů, dělí se na několik států tuzemských, z nichž nejdůležitější jsou Ašantsko, Dahomejsko a Biafra.

Pobřeží jenom je nám známé, které má jméno dle toho zboží, které na něm Evropané kupují: pepřové, zlaté, slonovinné otrocké. Nejvíce osad mají zde Holanďané, Francouzové a Angličané. Černoši jsou naskrze pohané, modloslužebníci (fetišové) a obětují modlám i lidí. Vedou neb vedli obchod s otroky, jež zajímají a Evropanům za pálenku, zbraň atd. prodávají. Despocie vládne zde nejhornejší na světě.

Senegambie.

V severní části jest pobřeží ploché, písčné, suché; zato ale v jihu velmi úrodné a lesem bujným porostlé, pro mnoho močálů jest podnebí velmi nezdravé. Množství železa; zlato ve velkých zrnech; slonová kost, ebenové dřevo, gumba. Hojnost opic, slonů, tygrů, lvů a pardalů, krokodilů.

Důležitější místa: St. Louis (gumba), Bathurst (vyslov Beđerst).

Ostrovky, viz str. 10.

Ostrov Madagaskar (království), jest největší (10.000 □ mil a 5 milionů obyvatelů). Orba, chov dobytka, lov, rybařství jsou hlavním zaměstnáním obyvatelů Madagesů. Vyváží se velmi mnoho plodin. Hlavní město Tanarivo (30.000 ob.)

P ř e h l e d.

Afrika, která teď po proražení úžiny Suezské ostrovem se stala má ze všech celin nejméně zátok a nejméně ostrovů.

Vnitřek této země jest úplně neznámý, jenom krajiny pobřežní byly více méně proskoumány, ačkoliv ještě mnoho schází, nežli aspoň trochu jasný obrazec o nich si budeme moci utvořiti. Skoumatelům naskytují se vždy takřka nepřekonatelné obtíže, které jim brání dále do země vniknouti, a podařilo-li se kterému dále se dostatí, málokdy se navrátil.

Podnebí africké ukazuje veliké protivy. Na denní jedno z největších na světě teplo následuje citelná noční zima, dlouho trvající ticho a strašné vichřice, veliké sucho, protržení mračen a povodně střídají se nepravidelně. Afrika je po Australii nejsušší celinou; kromě Nilu nemá žádné velké řeky, největší jezero Čadské je málkové bahno, ale uvnitř země je prý mnoho velkých jezer a močálů dosud málo známých.

V severní nížině (Egypt, Nubie) v létě pranic nepršívá. V jihu řeky po 4—10 let ani kapky vody nemívají. Bylinstvo řídí se dle podnebí; datlovníky, palmy v krajinách úrodných severních. Habeš má na vrcholích alpskou floru. Jen přímoří a přívodí jsou lesy pokryta, nížiny jsou trávnaté stepi. V jihu hroznému suchu přiměřené cibulovité a tučné byliny, aloe, mesembryanthemy atd. Zvířena: slon, hroch, nosorožec, būvol, hyena, lev, giraffa, pštros, opice, 40 druhů antilop atd.

V nerostech není Afrika velmi bohatá; — má zlatu v prahorách Sudanu, železo všude, něco mědi a olova (v Alžiru), ale nemá ani stříbra, ani drahokamů; o uhlí se dosud málo co ví. Starým poskytoval Egypt drahocenné stavivo. Nyní je důležitá jen sůl v Sa-haře, Alžiru atd. — Obyvatelstvo je z několika kmenů. Tuzemci jsou hlavně Černochové mezi Senegalem, Nigrem, Abyssinií; kmen jihoafrický. Arabové jsou panujícím národem v severu, až po Senegal a Niger.

Evropané mají jen některé osady vojensky v držení, usazení nejsou nikde. Egyptčané jsou rolníci, ostatní jsou všichni pastýři neb orní půdy tu není. O průmyslu nelze mluvit. Obchod je dosti veliký. V Sudanu vede se karavanami. Evropané kupují v Africe zlato (ze Sudanu), palmový olej (z Guiney), slonovinu, otroky, dříví (do Anglie), pštrosí pera, bavlnu (z Egypta), vlnu, olej olivový (z Berberska) a podávají za to zbraně, pálenku, látky bavlněné, sklo a veliké plody průmyslové. Vzdělanost je jakás taká u Arabů, ač je teď ve velkém úpadku. Ve středu a jihu sídlí pouzí barbarové. Křesťanství se dosud nikde nezakořenilo, na vzdor četným misím, Islam je nejrozšířenější. V horách jsou demokratické obce, v planinách povstaly válkami velké říše s nejstrašnějším despotismem, kde král je pánem všech statků i všech osob, kde jen on rozdává ženy atd. Ve vnitřku Sudanu jsou stále války, úplná zhovadilost, ba i lidožroutství, jim je „nejmilejší věc na světě tabák a nejstrašnější smrt.“

Státy americké.

750.000 □ mil, 71 milionů obyvatelů.

A. Severní Amerika.

Grönsko.

Grönsko po Novém Hollandsku největší ostrov země (as 20.000 □ m.), jest arktickou vysočinou, která jest pro spousty sněhu a ledu u vnitř a na severu nepřístupná. Pobřeží východní vystupuje strmými spoustami ledu a skalisk z moře pokrytého po celý rok ledem. Pobřeží západní jest mnohonásobně protrháno a má mnoho chobotů; jižní část jeho bývá po několik měsíců prosta ledu. Největší z ostrovů ležících poblíž pobřeží jest Disko. Nejjižnější cíp Grönška jest mys Farewell (= Férnel); na s. prostírá se ostrov do nedostíhlé dálky. V druhém podnebí rostou pouze na jihu zakrnělé břízy, olše a vrby, křoviny a lžičnik. Divocí sobové, lední medvědi, lišky, mořští ptáci, zvláště mnoho velryb, tulňů a ryb. Kromě nepatrného množství hovzího dobytka (v osadě Julianašabu) jest zde toliko pes, jehož se používá při saních co dobytka tažného, domácím zvířetem. — Na pobřežích (až k 78° s. š.) bydlí Eskimové (as 20—25.000) živící se lovem tulňů a ryb.

Dánsko má na západním pobřeží několik osad neboli raději misii bratrských s obchodními stanicemi. Takové osady jsou: Godhavn (na Disku), Christianshaab, Goodhaab, Julianašab, Frederikshaab a j.

Britská severní Amerika.

Britská Amerika severní prostírá se severně od Spojených obcí až po moře polové; na z. hraničí s velikým oceánem a někdejší ruskou Amerikou, na v. s. oceánem atlantským. Velikost obnáší as 200.000 □ m. (s 4.400.000 ob.).

Veškeré území skládá se ze dvou větších skupin: A. Kanada a s. Akadii a ostrovy. — B. Země zálivu Hudsonova.

A. Vlastní osady zaujímají as osminu veškerého území.

a) *Kanada* (as 12—15.000 □ m., 2 $\frac{1}{2}$ mil. ob.) zaujímá severní břehy pěti velkých jezer a pod Montrealem obojí břeh řeky sv. Vavřince. Vyvází se: obilí, dříví, maso a kůže, železo, uhlí, sál, sádra a hotové lodě. Horní Kanada má skoro naskrze obyvatelstvo anglické, dolní Kanada jest na polo francouzská a katolická.

V Dolní Kanadě: Quebec (51.000 ob.), překrásná poloha dílem nad řekou, dílem na úbočí mysu Diamondu; pevnost, živý průmysl (lodnice, pily) a silný obchod. Montreal (91.000 ob.), přední obchodní město britské Ameriky (kožešiny), velká zbrojnice, univerzita, mnoho vědeckých ústavů. V Horní Kanadě jest nejznamenitější obchodní město (mouka!) Toronto (45.000 ob. druhdy York).

b) *Nový Brunsvik* (as 1800 □ m., 275.000 ob.). Hl. m. Frederikstown; nejznačnější obchod v St. Johnu (23.000 ob.).

c) *Nové Skotsko* s ostrovem Kap Breton as 980 □ m. a 350.000 obyv. Lov sledí a tresk jest hlavním pramenem výživy. Hl. m. Halifax (30.000 ob.), nejdůležitější válečný přístav v britské Americe; veliké lodnice, paroplavební spojení s Falmouthem a Liverpoolem.

d) *Ostrov prince Edvarda* (100 □ m., 86.000 ob.) v zátocě sv. Vavřince velmi úrodný, značný chov dobytka. Hl. os. Charlottetown.

e) *Ostrovny New-Foundland* (= Nu foundland 19.000 □ m., 138.000 ob.) a

Antikosti, pak malé skupení ostrovů sv. Magdaleny s hl. os. St. John (na New-Foundlandě 21.000 ob.). Hl. pramenem výživy jest hojný lov ryb.

Francouzi mají zde malé ostrovy St. Pierre, Miquelon a Langlade. Anglii přísluší ostrovy *bermudské* n. letní.

B. Země *zálivu Hudsonova*. — Toto území dělí se na tři díly:

a) poloostrov Labrador od zátoky sv. Vavřince až po jižní cíp zálivu Hudsonova; — b) vlastní území zálivu Hudsonova mezi zálivem Hudsonovým a skalným pohořím; — c) území severozápadní (n. britská Kolumbie) na západě skalného pohoří až po velký oceán.

a) Labrador (as 8400 □ m., sotva více než 5000 ob.) Misie bratrské: Nain, Okak, Hoffenthal, Hebron. Kožešiny a ryby.

b) Území zálivu Hudsonova: veliké množství jezer. Druhdy država společenstva zálivu Hudsonova, od 1859 navráceno koruně anglické; International financial society (od r. 1863) kupuje kožešiny od Indiánů (as 360.000 duší).

c) Kolumbia, 10.000 □ m., samostatná osada od té doby, co byla objevena ložiska zlata nad Fraserem a Thompsonem. Hl. osada: tvrz Langley — Ostrov králové Charlotty jest ještě bez osady; jižní o Quadra n. Vancouver s hl. os. Viktorií (6000 ob.). Stikin severně od Kolumbie; rýžovny na zlato; mnoho mědi.

Spojené obce Severoamerické.

(*Unie; United States* [čti Junajted stétc]).

169.883 □ m., 38.422.995 ob. Poměrná lidnatost 226. Černochoťv 3,950.000, Indiánů více než 487.000, ostatní bílé pleti. Podle vyznání as 1/3 mil. katolíků; více než 20 různých sekt křesťanských; židé, velmi málo mohamedánů, pohané. —
H r a n i c e ?

Povrch země. — Dvěma horstvy rozdělena jest Unie na tři hlavní části: a) kraj východní mezi oceánem atlantským a pohořím Alleghany; — b) kraj střední mezi horstvem alleghanským a skalným; veliký úval řek Mississippi a Missouri, dílem pahorkatina, dílem nad míru úrodná, krabatá rovina s řídkými lesy; — c) kraj západní mezi skalným pohořím a velikým oceánem. Směrem od severu k jihu rozeznává se kraj žitný (severní kraj), kraj bavlny (střední kraj), kraj cukrovníku (jižní kraj).

Unie jest nad míru bohatá na tekoucí a splavná vodstva, která se vlévají do oceánu atlantského, zátoky mexické a velkého oceánu. Pobřeží atlantského moře jest v severní části skalnaté a velmi členité, na jihu jest ploché a bývá pokryto bařinami. Na severu jest řeka sv. Vavřince částečně pohraničnou řekou, na jihozápadě Rio grande. Nejdůležitější řeky vlévající se do Atlantiku jsou: Hudson, Delaware a Susquehanna; do mexického zálivu valí nejmohutnější veletok Severní Ameriky, Mississippi, se svými daleko široko rozvětvenými přítoky (Missouri, Arkansas, Red River, Illinois, Ohio, Tennessee a j.), veškerá vodstva středního kraje; — k oblasti Velkého oceánu náleží Fraser, Columbia n. Oregon, Sacramento. (Viz vodopis.) Z pěti velkých jezer kanadských leží jediný Michigan z úplna na území Unie ostatní tvoří severní hranici. Nejvíce jezer nachází se mezi skalným

pohořím a přímořskými Alpami kalifornskými (veliký „vodojem“), mezi nimi veliké jezero slané, j. Utah.

Četné a veliké, přirozené dráhy vodní nabývají zvláštní důležitosti rozsáhlou sítí průplavů. Průplavy mají délku více než 1000 m. a stály více než 90 mil. dollarů.

Podnebí jest průměrně chladnější než v Evropě pod stejnými stupni šířky. Ve Floridě a jižním Texasu podobá se tropickému; nad Oregonem panuje podnebí oceanské; v poříčí mississipském jest mírnější nežli na severovýchodě, na západním pobřeží mírnější nežli na východním, kde se měnívá teplota rychle, kde bývají vydatnější pršky. Nížiny na východním a jižním pobřeží jsou nezdравé, zvláště poblíž ústí mississipského.

Ústava a osady: Dne 17. září 1787 založilo 13 států na sjezdu ve Filadelfii Unii spojených obcí. Nyní jest spolkový okres Columbia, 37 států a 10 území n. teritorií (nemajících doposud 60.000 svobodných obyvatelů, aby mohly býti přijaty do spolku jako státy; spojeno ve stát spolkový (unii). Moc zákonodárná spočívá v rukou kongresu (senátu a domu zástupců); výkonnou má předseda zvolený na 4 leta. Hlavním městem spolkovým jest Washington (čti Uášington). Každý stát má svou zvláštní ústavu. Před nedlouhou dobou lišily se jižní státy od severních hlavně tím, že byli v oněch ještě otroci, kdežto bylo otroctví v těchto již dokonale odstraněno. Následkem vítězství, kterélo dobyli odpůrcové otroctví při volbách v listopadu r. 1860, odstěpilo se vícero států od Unie v lednu r. 1861 a utvořily 19. února 1861 v Montgomery (v Alabamě) „Konfederované státy americké.“ Dne 12. dubna započala válka se „Spojenými obcemi.“ — Předsedou „Spojených obcí“ byl Abraham Lincoln, předsedou „Konfederovaných“ Jefferson Davis. Odstěpenci byli pokořeni v březnu r. 1865; 14. dubna t. r. byl Abraham Lincoln úkladně zavražděn, načež po něm nastoupil posavadní místopředseda Johnson. Nyní jest general Ulysses Grant předsedou „Spojených obcí.“

Spolkový okres Columbia (2 □ m., 75.000 ob.: území tvořící tento okres bylo odstoupeno r. 1790 od Marylandu a Virginie).

Washington (61.000 ob. nad Potomakem), hl. m. unie, sídlo předsedy. Sídlo ústředních úřadů a kongresu; kapitol, budova, v níž zasedá kongres, dům předsedy („bílý dům“); pomník Washingtonův, obelisk výš. 600'; zbrojnice, přístav, lodnice, staniště pro loďstvo.

1. Severní státy.

A. A t l a n t s k é s t á t y.

1. *Maine* (= Mén): Portland (26.000 ob.), opevněný přístav; velmi znamenitý obchod námořní. Hl. m. Augusta.

2. *New-Hampshire* (= Nu Hemšir): Concord, hl. m.; Porthmouth (= Poromec) opevněný přístav; Manchester (20.000 ob.), zboží vlněné a bavlněné.

3. *Vermont*: Montpelier obchod vnitrozemský.

4. *Massachusetts* (= Mesečúsec) nejpokročilejší stát i v duševním i v hmotném ohledu. Boston (= Bostn 178.000 ob.) krásná poloha na pobřeží mořském; četné chrámy a veřejné budovy; proslulé ústavy vyučovací a dobročinné; znamenitý průmysl bavlnický, po New-Yorku nejbohatší a nejpodnikavější místo obchodní; opevněný přístav, loďařství a lov ryb. Benjamin Franklin nar. 17. ledna 1706 † 17. dubna 1790. Počátek revoluce americké 26. prosince 1773. Cambridge (26.000 ob.) nejstarší, nejznamenitější a nejbohatší universita unie. Lowell (Lól 37.000 ob.) velikolepý průmysl bavlnický; nejznamenitější rukodilny.

5. *Rhode-Island* (= Rhód Ajlend) nejmenší stát unie. Providence (Proavidens, 51.000 ob.) mnoho továren; velmi znamenitý obchod námořní.

6. *Connecticut* (= Kanetyket): New-Haven (= Ňu Hevn 39.000 ob.) nejsilněji navštěvovaná universita; velké továrny; obchod námořní. — Východní tyto státy doposud uvedené, nazývají se Novou Anglií.

7. *New-Jersey* (= Ňu Džersi) na levém břehu Delawaru: Newark (= Nuark 37.400 ob.) továrny, obchod námořní. Hl. m. Trenton (= Trentn).

8. *Delaware* (= Delever): Wilmington (= Uilmingtonu 44.000 ob.) obchod, loy ryb. Dover (Dóvr), hl. m.

9. *New-York* (Ňu-Jórk): New-York (1.003.250 ob.) největší pobřežní a obchodní město Ameriky; silně opevněn, pravidelně stavěn, na ostrově v ústí Hudsona. Četné vědecké a dobročinné ústavy; velkolepé továrnictví, světové město obchodní (do 800 lodí nachází se zde povždy v přístavu); doprava zboží mezi Evropou a unií; paroplavba, železnice, peněžny, společnosti pojišťovací a obchodní; vodovody Crotonovy, četné chrámy a jiné velké budovy. Silný nával přistěhovalců (měšitě do 20.000). Založen od Hollandanů 1612; první kongres unie 1785; první předseda unie Washington dosazen 30. dubna 1789; veliký požár 15. prosince 1835. Předměstími New-Yorku jsou takofka: Brooklyn (= Brúklín 274.000 ob.) na ostrově Long Island, (= Long Ajlend), silně opevněný; veliká zbrojnice námořní; pak Williamsburg (50.000 ob.), taktéž na ostr. Long Island. — Albany (= Elběni 62.600 ob.) nad Hudsonem; továrny, veliký obchod. Buffalo (= Befelo 94.500 ob.), u samého j. Erie, hl. skladiště obchodní pro obchod na severozápad.

10. *Pennsylvania* (osada založená kvakerem Williamem Pennem r. 1680), Filadelfie (940.000 ob.), pravidelně stavěné; podle velikosti druhé město unie nad Delawarem. Velkolepý vodovod; četné vědecké a dobročinné ústavy; první továrni a jedno z nejdůležitějších obchodních měst unie; národní banka; železnice (soustava pennsylvanská). Sídlo kongresu od 1787—1800. Pittsburg (60.000 ob. nad Ohiem) velké železářny a hojné doly uhelné; velmi znamenité továrny, obchod.

11. *Ohio* (= Ohejo, mezi j. Erie a Ohiem, nejrůdnější pšeničná půda unie). Cincinnati (= Sinsiněti 193.200 ob. nad Ohiem; r. 1791 ještě pustina, nyní „královna, západu.“ Četné chrámy a učiliště; velmi mnoho továren, velkolepý obchod, znamenité spojení plavební a železničné. V zimě se zde zabývá nesmírně mnoho dobytka vepřového. Cleveland (= Klivlend 44.000 ob.) přístav, z kterého se vyváží výrobky severozápadu.

12. *Indiana* (mezi Michiganem a Ohiem). Indianapolis (30 000 ob.), hl. m.

13. *Illinois* (= Ilinajs): Chicago (= Čikégo 267.500 ob.), železničné spojení s New-Yorkem a s velkým Oceanem. Galena středisko těžení olova; taviště na měď a na olovo (1852 vyveženo 40 mil. lib. olova); hl. m. Springfield.

14. *Wisconsin* (= Uiskansin mezi Mississippim, hořejším j. a Michiganem) Milwaukee (= Milváky, založeno před několika roky, již 55.000 ob.), značné loďařství, plavba a obchod.

15. *Michigan* (= Mičigen, dva velké poloostrovy mezi kanadskými jezery). Detroit (47.000 ob.), důležité obchodní město; Hl. m. Lansing.

16. *Iowa* (= Ajové, mezi Mississippim a Missourim). Hl. m. Iowa city (= Ajové sity).

17. *Minnesota* (severně od předešlého) Hl. m. St. Paul nad sv. antoninskými vodopády řeky Mississippi.

2. Jižní státy.

A. A t l a n t s k é s t á t y.

18. *Maryland* (= Mérylend [tak nazván na počtu králové anglické r. 1634] po obou březích Chesapeaku a na levém břehu Potomaku; $\frac{1}{3}$ obyvatelstva jsou Černochové). Baltimore (214.000 ob.) podle velikosti třetí město unie; více než 100 chrámů, hl. sídlo církve katolické v unii s arcibiskupem; četné vědecké a dobročinné ústavy. Hl. přístav pro státy v úvalu Ohia; největší trh na tabák a mouku. Annapolis námořnická akademie.

- * 19. a 20. *Virginie* (tak nazvána na počtu královny Alžběty). Dělí se na (19.) *Východní* a (20.) *Západní Virginii*; Záp. Virginie (n. Kanawha) byla přijata do unie jako stát 31. prosince 1862. Richmond (= Ryčmond 38.000 ob.) hl. město spolkové odštěpencův; hl. trh na tabák a mouku; hojně těžení kamenného uhlí. U Alexandria zříceniny domu, ve kterém se narodil Washington 11. ún. 1732; pak Mount Vernon, statek Washingtonův, kde † r. 1789.
- * 21. *Severní Karolína*. Wilmington (Wilmington, 12.000 ob.), nejlepší přístav státu. Hl. m. Raleigh [RALI.]
- * 22. *Jižní Karolína*. Charleston (= Čerlston 43.000 ob.), veliký obchod s rejší a bavlnou; znamenitá plavba pobřežní. Hl. m. Columbia.
- * 23. *Georgia* (= Džordžie, tak nazvána po britském králi Jiřím II. 1732). Savannah (Sevené 22.000 ob.) a Milledgeville (= Milečvil) důležité obchod s bavlnou.

B. U z á l i v u m e x i c k é h o .

- * 24. *Florida* (do 1821 náležela Španělům.) Tallahassee (= Telehasi 3000 ob.), trh na bavlnu.
- * 25. *Alabama*. Mobile (Mobil 30.000 ob.) silný obchod, zejména s bavlnou. Žlutá zinnice. Hl. m. Montgomery (= Mauntgamery, 5000 obyvv.)
- * 26. *Mississippi*. Hl. m. Jackson (Džeksn; nejdůležitější město obchodní Natchez (Netčes) nad Mississippim.
- * 27. *Louisiana* (ústí ř. Mississippi; tak nazvána po Ludvíku XIV, původně osada francouzská). New-Orleans (= Nu Orlins, 171.000 ob.) v bařinaté rovině na levém břehu ř. Mississippi; žlutá zinnice v srpnu a září. Četná učiliště; veliké továrny; třetí obchodní město unie (zvláště vývoz bavlny, reže, tabáku, cukr), hl. obchod po ř. Mississippi do vnitrozemí; silný nával přístěhovačů.
- * 28. *Texas* (= Techas, větší než Rakousko, ale toliko 604.000 ob.; odtrhlo se od Mexika r. 1836). Austin (= Ástin) sídlo vlády, Galveston (10.000 ob.) důležité město obchodní.

C. S t á t y v n i t r o z e m s k é .

- * 29. *Kentucky* (= Kenteky). Louisville (= Lujvil 75.000 ob. nad Ohnem). První tovární a obchodní město tohoto státu. Frankfort hl. m.
- * 30. *Tennessee* (= Tenesi). Nashville (= Nešvil 24.000 ob.) hl. město, značný obchod.
- * 31. *Missouri* (ústí ř. Missouri). St. Louis (= Sen Luj 186.000 ob.) u samého ústí; největší město západu; četné továrny, velmi důležité obchod; sprostředkovací obchod mezi Pittsburgem, Cincinnati a New-Orleansem; vícero vědeckých a dobročinných ústavů.
- * 32. *Arkansas*. Little Rock (= Litl-rok, 4000 ob.) hl. m.; znamenitý obchod.
33. *Kansas*. Leavenworth. (= Livenvoro) zal. r. 1854, má již více než 10.000 ob.

D. U v e l i k é h o o c e a n u .

34. *Kalifornie*. Nejdůležitější doly zlaté; odstoupena od Mexika 1848. R. 1857 cenil se výtěžek z dolů na 70 mill. dollarů (po 2 zl. 30 kr.); od r. 1849 až 1859 byla odtud as 400 mill. dollarů zlata do mineoven amerických a evropských dodána. Rtuť do roka as 4200 ct. Obyvatelstva i blahobytu přibývá způsobem překvapujícím. (R. 1847 bylo zde 16.000 ob. bílé pleti, na sklonku 1852 již více než 200.000, nyní více než 1/2 mill., a Číňanů 30—40.000, Mulatů a j.) San Francisco (131.000 ob.) při samém ústí Sacramenta; pestrá směsice národů; důležité obchod. Hl. m. Sacramento (12.000 ob.)
35. *Oregon*. Hl. m., Salem; nejdůležitější přístav Portland; při ústí Oregonu tvrz Astoria.
36. *Nebraska* (státem od r. 1867; 3574 □ m. 28.841 ob.)
37. *Nevada* (státem od r. 1864 5272 □ m. 6857 ob.)

3. Území.

1. *Montana* mezi hořejším Missouriem a skalným pohořím. Z větší části Indiáni.

2. *Utah*. (= Juté nad hořejším Coloradem a kolem velikého j. slaného). Osada Mormonů hl. m. jejich Nový Jerusalem (město u velikého j. slaného, město Mormonů 14.000 ob.). Veškeré obyvatelstvo obnáší 40.200 na 6177 □ m.

3. *Nové Mexiko* s hl. m. Santa Fé (8000 ob.) v hořejší dolině řeky Rio grande del Norte (5700 □ m.).

4. *Arizona* územím od r. 1864 (5358 □ m. s předešlým 93.516 ob.)

5. *Washington*, odděleno od Oregonu od r. 1854, hl. m. Olympia (3292 □ m.)

K unii přísluší také ostrovy Galopagos (želvy, guano, dříví) a dva ostrovy poblíž pobřeží Nicaragua.

6. *Idaho* územím od r. 1862; zlaté doly (s předešlým 11.594 ob.; 4277 □ m.)

7. *Colorado* územím od r. 1860, ryžovny (4915 □ m. 34.300 ob.).

8. *Dakota* územím od r. 1858; obchod s kůžešinami (7177 □ m., 4800 ob.)

9. *Wyoming* územím od r. 1868, původně část území Dakoty; 4139 □ m.

10. *Aljaška* 27.157 □ m. 54.000 ob., druhdy ruská država, severozápadní část pevniny. Z četných osněžených hor jsou nejvyšší sopky: h. krásného počasí (13.800') a h. sv. Eliáše (16.400'). Nové Archangelsko (1200 ob.), na ostrově Sitce (Baranově. Z Alejtův jest nejvíce zalidněna Unalaška, největší ostrov Unimak.

P ř e h l e d.

Rozmanitost v poměrech půdy a teploty v rozsáhlém území unie jest příčinou veliké rozmanitosti v rostlinstvu. Polní hospodářství zaujímá mezi živnostmi první místo. Nejdůležitější plodina jest kukuřice, kterážto spolu s tabákem se pěstuje ve všech státech; kukuřice se sklízí as 600 mil bushelů (= bešlů po 60 lib.), tabáku as 250 mil. lib. Ve středních státech se sklízí ohromné množství obilí, v jihovýchodních rejže; obojí se vyváží. Nejdůležitější plodina jest bavlna, která se pěstuje jižně od 34° s. š. Před výbuchem války sklízelo se do roka as 1200 mil. lib. bavlny v ceně as 90 mil. dol. Cukrovník se pěstuje pouze na jhozápadních nížinách (do 32° s. š.), zvláště v Louisianě; v severních státech vyrábí se mnoho cukru z javorů a kukuřice. Unie vyniká bohatstvím na dříví. Chov dobytka nedosáhl doposud žádoucí výše.

Virginie vyniká krásnými koni, Connecticut, Vermont a New-York skotem, Ohio, Kentucky, Tennessee vepřovým dobyt看em. Hornictví poskytuje hojný výtěžek. Kalifornie vyniká bohatými ložisky zlata; stříbra těží se skrovnější množství; znamenitý jest výtěžek rtuti, olova a mědi. Unie jest nad míru bohatá na železo (Michigan, Wisconsin, Missouri), na uhlí kamenné (na západě Alleghanů) a solí oplývá.

Průmysl pokročil za posledních 25 let nadobyčejně; přední místo zaujímají New-York a Pennsylvanie. Hl. sídlem průmyslu jsou státy severovýchodní. Nejvýše stojí strojuictví.

Nejdůležitější odvětví průmyslu jsou: bavlnictví (hl. sídla: Lowell, Baltimore, Patterson, Philadelphia, Cincinnati a j. 1 milion dělníků, více než 1000 továren, peněžní hodnota výrobku as 115 mil. dol.) Zboží vlněné hotovuje se v 1500 továrnách (cena výrobků více

než 43 mil. dol.) hl. sídla: Lowell, Philadelphia, Boston, New-York, Pittsburg. Koželužství a jirchářství provozuje se v znamenitých rozměrech, cena výrobků as 33 mil. dol.; v New-Yorku světový trh na usně. Velikolepé jsou továrny na zboží kovové všelikého druhu.

Unie jest po Britanii největší mocnost obchodní. Příznivá poloha zeměpisná, členitost pobřeží, mohutné splavné veletoky, řeky a průplavy, železnice (13.645 mil.), veliké loďstvo obchodní (více než 2400 parníků) a podnikavost obyvatelstva přispěly ku zvelebení jeho. Nejdůležitější sídla obchodu jsou (u samého oceánu atlantského): New-York, Boston, Philadelphia, Baltimore, Charleston; (na zálivu mexickém): New-Orleans, Galveston; (u velikého oceánu): San Francisco, Astoria; (pro obchod vnitrozemský): St. Louis, Pittsburg, Cincinnati, Santa Fé. R. 1868 obnášela peněžní hodnota vývozu 454 mil. dol., dovozu 371 mil. dol. Vyvážejí se hlavně: bavlna, obilí a mouka, tabák; dovážejí se: cukr, káva a výrobky průmyslné.

Obyvatelé jsou dílem pleti bílé, dílem barevní (černochové, mulati a j.), dílem Indiáni. Obyvatelé pleti bílé tvoří více než $\frac{3}{4}$ veškerého obyvatelstva a mluví ponejvíce anglicky. Barevní tvoří as sedminu obyvatelstva. Počet Indiánů stěnuje se ustavičně; čítá se jich v unii pouze ještě 400.000. Kočovný život, ustavičné války mezi sebou, nemoci a nestřídme pití kořalky přivádějí je v záhubu konečnou.

Co do vyznání náboženského panuje ještě větší rozmanitost; větší část obyvatelů bílé pleti jest protestantského vyznání; v Louisianě, v Kentucky a Floridě mají katolíci převahu.

Osvětu prvopočáteční šíří státní a národní školy (as 100.000); střední a vyšší školstvo spočívá na dobrovolné činnosti a bývá přenecháno různým jednotám. Z 180 kolejí („colleges“ — vyšší ústavy vědecké) nazývá se 18 universitami („university“). Počet knihoven jest značný, r. 1859 bylo jich 40.890 s $12\frac{2}{3}$ mil. svazků.

B. Střední Amerika.

Mexiko.

35.400 □m. 8,287.000 ob., poměrná lidnatost 233, (bez mála $3\frac{1}{2}$ mil. Indiánů, $1\frac{1}{2}$ mil. ob. bílé pleti, as $2\frac{3}{4}$ mil. smíšenců a 16.000 Černochoů.) — Náboženství katolické má převahu; skoro všeobecně se užívá jazyka španělského. — Hranice?

Povrch země. Mexiko, „Nové Španělsko,“ jest široká planina (6000—9000'), vystupující na severu vklesliny tehuatepecké a sklánějící se plasami k horkým rovinám na pobřeží obojího oceánu. Jižní částí planiny, planinou anahuackou, prostírají se sopečná pásma hor; na planině guanaxuatské objevuje se ráz hornatiny; kordillery dělí se tam na dvě haluze.

Východní pobřeží jest velmi ploché, nedostává se mu dobrých přístavů; také příkré pobřeží západní má jen málo lepších přístavů.

Také řeky nejsou ni četné, ni velké; severní planiny jsou vyprahlé. Nejdůležitější řeky jsou Rio del Norte a Západní Colorado s Gilou.

Podle podnebí rozeznává se: kraj horký na vých. pobřeží s největší teplotou veškeré pevniny americké; kraj mírný na vých. a záp. úbočích a na nízkých planinách, kde jest skoro ustavičně jaro, s nejbujnějším rostlinstvem; — kraj chladný na samé planině s poměrně drsným podnebím.

Politické rozdělení a osady. Podle ústavy z r. 1857 dělí se Mexiko na 24 krajů (departamentos). Císařství od r. 1864—1867. Nyní republika, jejíž předsedou jest B. Juárez.

Mexiko uprostřed planiny anahuacké, s 205.000 ob.; jedno z nejkrásnějších měst Ameriky, s velkolepým chrámem, nádhernými budovami a dvěma velkými vodovody. Universita, továrny, důležitý obchod. La Puebla (85.000 ob.), nejstarší město na planině anahuacké; Tampico a Vera Cruz (37.000 ob.), nejčelnější města obchodní ve velmi nezdravém kraji u samého zálivu; Merida (40.000 ob.) na Yucatanu, poblíž pobřeží severozápadního obchodního námoří (přístav Sizal); nedaleko zříceniny Uxmalu, se sutinami chrámů, paláců, hrodek atd. — Oaxaca (25.000 ob.) nad ř. Rio verde, pěstování kochenilly, továrny a obchod; — Tehuantepec (14.000 ob.), na pobřeží velkého oceánu. — Acapulco (4000 ob.) s nejlepším přístavem mexickým na velkém oceánu; — Guadalupe (90.000 ob.), poblíž jezera Chapala; universita, doly, továrny; — Guanajuato (63.000 ob.), doly stříbrné, průmysl; San Luis Potosí (40.000 ob.) doly stříbrné, obchod. — Zlatoplodná Kalifornie odstoupena unii r. 1848. Poloostrov Kalifornie, jenž zůstal při Mexiku, má písčitou neúrodnou půdu, jest slabě zalidněn (sotva 10.000 ob., nevj. Indiáni) a má toliko nepatrné osady. — Na jižním pobřeží poloostrova Honduras leží britská osada Honduras, znamenitá toliko vývozem dřeva mahagonského a campechského, kochenilly a indiga. Hlavní osada jest Balize.

P ř e h l e d.

V Mexiku daří se jak severním rostlinám, tak i tropickým; nejúrodnější půdu má planina anahuacká; orba nad míru se zanedbává. Vedle evropských druhů obilí a ovoce pěstují se: rejže, cukrovník, bavlník, tabák, kávovník, oliva a réva, jakož i vícero druhů rostlin domácích. Dřeva: Campeche, žluté dřevo, Fernambuk a cedrové dřevo. Ještě více se zanedbává chov dobytka; toliko mexický kuň se cení. Bedlivěji se pěstuje kochenilla. — Vele důležitá jsou doly. Vysočina jest bohatá na vzácné kovy; těží se tam na celé zemi nejvíce stříbra; kromě toho těží se zlato, rtuť, měď, železo; smaragdy, turky a také demanty. Průměrný výtěžek roční obnáší prý as 4000 hriven zlata a s 2 mil. hr. stříbra. Nejvíce dolů jest v Gunaxuaté (zlato a stříbro), v Zacatecas a Catorce.

Průmysl jest ještě více zanedbán než polní hospodářství, některá odvětví nacházejí se doposud v kolébkách; poněkud značné jest pěstování kochenilly a pálení lihových nápojů. Ještě znamenitější jest zlatnictví. V tkadlovství zaujímá přední místo hotovování zboží bavlněného.

Obchod jest nepatrný. Hlavní překážky jsou: nedostatek dobrých přístavů, nezdravé pobřeží, nedostatek silnic a splavných řek, časté převraty politické. — Vyvází se: stříbro, dřevo mahagonské a campechské, vanilla, kochenilla, kakao a tabák.

Středoamerické republiky.

8225 □ m.; 2,665.000 ob.; pom. lidnatost 324.

Mezi převlakou tehuatepeckou a panamskou leží široké planiny, jimiž se prostírají jednotlivá pásma horská; na okraji planin těchto čnějí vysoké sopky. Pobřeží obou oceánů jest členité a tvoří vícero dobrých přístavů. Střední Amerika jest hojně opatřena vodou, četné řeky padají po krátkém toku do obou moří. Největší jezero jest j. Nicaragua (242 □ m.) obstoupené vysokými sopkami. Podnebí jest na planině mírné, na pobřeží sice horké, nikoliv ale nezdravé; skoro všude panuje ustavičné mírné jaro. Za počasu deštivého panují vichřice, bouře a zemětřesení; v suchém počasu (od listop. do května) bývá na pobřeží hojně rosy, planina jest vypráhlou pouští. — Půda jest velmi přízniva hospodářství polnímu. Plodiny jsou tytéž jako v Mexiku. Na planinách provozuje se orba, na úbočích a pobřežích jsou sady. Nejdůležitější plodiny jsou: káva, kakao, tabák, dřeva (zvláště mahagony a kampeche), modřil, kocheniila (zvláště v Guatemale), bavlna, cukr, balsam atd. — Chov dobytka jest dosti značný. — Z kovů těží se zlato, stříbro, olovo, měď (v Hondurasu) a železo (San Salvador); avšak výtěžek jest mnohem skrovnější než v Mexiku. — Průmysl jest nepatrný; důvážejí se výrobky hlavně z Velké Britannie. Nad míru příznivá zeměpisná poloha těchto krajů budí pozornost velkých států, zvláště Severní Ameriky a Anglie.

Obyvatelstvo jest velmi smíšené. Více než $\frac{1}{2}$ mil. bílé pleti, skorem 80.000 Indiánů, sotva 10.000 Černochoů; zbytek smíšené plémě. Ústava těchto pěti států jest napodobena severoamerické. Otroctví jest dokonale zrušeno. Římskokatolická církev má nadvládu.

1. *Guatemala* (1918 □ m. 1,180.000 ob.): Guatemala (60.000 ob.), na úrodné planině; nejznamenitější pěstování červce; značný průmysl a čilý obchod karavanami k obojímu oceánu.

2. *San Salvador* (345 □ m. 600.000 ob.): Dřívější hl. m. San Salvador bylo r. 1854 skoro docela zničeno zemětřesením; poblíž něho vystavěno nové hl. m. Cojutepeque. Pěstování modřilu a tabáku. Nejdůležitější přístav jest La Unión u samého chobotu fouseckého.

3. *Honduras* (2215 □ m. 350.000 ob.): Comayagua (20.000 ob.), nenepatrné hornictví; přístavy v zálivu hondurském Caballo a Truxillo; Olanchó má nejbohatší doly zlaté.

4. *Nicaragua* (2736 □ m. 400.000 ob.): León (25 000 ob.), poblíž velkého oceánu, na dobře vzdělané planině, čilý obchod; Realejo nejlepší přístav velkého oceánu.

Východně od států Nicaraguy a Hondurska leží nezávislé „Království pobřeží mosquitského“ (n. Mosquitia) s 10.000 (dle jiných udání 200.000) pohanských Indiánů. Bez mála veškerá země jest velkým lesem, jímž tekou řeky; půda jest nad míru úrodná, podnebí mírné a zdravé. Nejznamenitější osada Blewfield.

5. *Costa Rica* (1011 □ m. 135.000 ob.): San José (16.000 ob.); Cartago (20.000 ob.); Punta Arenas u samého chobotu nicoyického.

Západní Indie.

Západní Indií neboli Antilly (as 4500 □ m., bezmála 4 mil. obyvatelů) nazývá se veliké souostroví, které se prostírá mezi poloostrovy Floridou a Yucatanem až po samé ústí Orinoca a odděluje mexické a karajbské moře od oceánu atlantského. Souostroví skládá se z tří skupin: z velkých Antillů, z ostrovů bahamských (n. lukajských) a z malých Antillů.

Antilly jsou vesměs hornaté kromě Tabaga a Trinidadu; ostrovy bahamské jsou nízké a ploché. Severovýchodní jsou obklíčeny mohutnými jespy, mezi nimiž se nacházejí úzké, pro plavbu nebezpečné průlivy. Pobřeží jsou ponejvíce strmá a mají bezpečné přístavy. Velké ostrovy jsou úrodné; menším nedostává se často vody. Podnebí jest přeutěšené; veliké parno bývá schlazováno mořskými větry. Zhoubný účinek mívají časté vichřice podzimní doprovázené strašnými lijáky a bouřemi na sklonku deštivého počasí (květen — listopad).

Poměry kulturní. — Západní Indie jest nad míru bohatá na nejrozmanitější domácí a zdomácnělé plodiny; poměrně má nejvíce sadů ze všech zemí. Obchodní plodiny jsou: káva, cukr, tabák, piment a bavlna. V sadech španělských a nizozemských pracují černí otrokové, jichž se čítá více než $\frac{1}{2}$ mil. — Chov dobytka provozuje se v nejznamenitějších rozměrech na ost. Kubě; uvnitř tohoto velkého ostrova pasou se na savanách veliká stáda skotů a koní polodivokých. — Hornictví jest nepatrné; výtěžek kovů skrovný. To-liko soli se těží jak z moře tak i z několika jezer solných. Průmysl jest taktéž nepatrný; veškeré zboží tovární dováží se z Evropy. — Vedle sadů jest obchod hlavním zdrojem výživy. Nabývá stále rozměrů.

Obyvatelstvo jest smíšené. As 850.000 Evropanů a Kreolů, as 2 mill. černochů, 1,300.000 barevných (mulatů) a bez mála 9000 Indianů (na některých malých ostrovech). Bílí a barevní ve španělských a francouzských osadách, jakož i v Haiti, jsou katolíci, v ostatních osadách větším dílem protestanti. Černochové jsou dílem ještě pohané, na Haiti a ve španělských osadách katolíci.

Kromě ostrova Haiti přísluší ostrovy vícero evropských států obchodních.

Haiti (druhdy Hispaniola n. St. Domingo) 1318 □ m., as 708.000 ob., mezi nimi as 30.000 bílé pleti, více než půl mil. černochů, ostatek mulatů. Vnitrozemí jest hornaté. Největší rovina prostírá se na jihozápadě. Vedle vícera malých řek má ostrov také několik jezer slaných. Podnebí jest celkem nezdravé. Nyní jsou dva státy na ostrově tom: *Haiti* (na západě) 480 □ m. 572.000 ob., republika. Hl. osada: Port au Prince (Port óprns 21.000 ob.) v bařinaté, nezdravé krajině se znamenitým obchodem; Kap Haitien (15.000 ob.) zdravé a krásné, obchod námořní. —

San Domingo (na východě) 838 □ m. 136.500 ob., republika. Hl. os. San Domingo (16.000 ob.), nejstarší od Evropanů v Americe založené město, se zbrojnicí, přístavem, rozsáhlým obchodem námořním. Uvnitř země San Jago (14.000 ob.) a Vega (9000 ob.)

1. Španělské osady.

a) Cuba (s příslušenstvím 2158 □ m. 1,369.942 ob., mezi nimi 764.481 bílé pleti, více než 200.000 svobodných barevných a 500.000 černých otroků). Největší, nejúrodnější a nejbohatší z Antillů. Uvnitř jsou hornatá a říčnatá, má na plochých pobřežích četné zátoky a přístavy. Podnebí jest sice horké, přece však mírnější nežli na ostatních Antillech; u vnitř jest zdravé, avšak na plochem pobřeží zuřivá žlutá zimnice.

Nejdůležitější plodiny jsou: cukr, káva a tabák. Roční výtěžek se cení na 300 mil. dol. Výtěžek mědi jest znamenitý; mědi se vyváží as za 4 mil. dol. V novější době učiněny v polním hospodářství a v továrnictví znamenité pokroky. Všecka větší města jsou mezi sebou spojena železnicemi a pravidelnou paroplavbou. Osady: La Havana (200.000 ob.) silně opevněné hl. m., s výtečným přístavem, nádhernými paláci, velkou zbrojnicí, lodnicemi, střediskem obchodu španělsko-amerického; továrny na doutníky a čokoladu, universita, škola plavecká. — Sant Jago (de Cuba 30.000 ob.) druhdy hl. m., přístav bývá zřídka navštěvován. Pro obchod vnitrozemský jest důležité m. Puerto Principe (50.000 ob.); velké továrny na doutníky. Matanzas (27.000 ob.), důležité město obchodní.

b) Puerto Rico (s příslušenstvem 169 □ m. 615.574 ob.), nejmenší z velkých Antillů, hornatý, říční, má překrásné, zdravé podnebí a velmi úrodnou půdu. Hlavní plodiny jsou cukr a tabák, méně káva a bavlny. Chov dobytka (skotu a koní) jest značný, rovněž také hornictví. — Hl. os.: St. Juan de Portorico (30.000 ob.) silně opevněná, s rozsáhlým obchodem námořním. Také 3 „panenské“ ostrovy náleží Španělům.

2. Britské osady.

a) Jamaica (301 □ m. 441.000 ob., pouze as 35.000 bílé pleti; „Kuli“ najímání k práci.) Ostrov jest hornatý; nejvyšší hory „modré h.“ dostupují výše 7000'. Podnebí jest velmi horké, pouze v hornatých krajích mírnější. Nejdůležitější plodiny jsou: káva, cukr, rum a piment. Velké lesy jsou bohaté na dřeva barevná a stavební. Chov dobytka jest značný. Vyváží se cukr, rum, káva, mahagony a piment. — Hl. m. a sídlo guvernéra, San Jago de la Vega n. Spanishtown (6000 ob.), nedaleko pobřeží; nejdůležitější obchodní m. britské Kingston (36.000 ob.), s opevněným přístavem.

b) Ostrovy bahamské z větší části nízké, ploché ostrovy skalné. Rozeznávají se tři skupiny: severní (vlastní bahamské) nejsou obydleny; střední San Salvador n. Guanahani v Port Howe (□ Hau, Kolumbus 12. října 1492); — jižní (ost. Passage), kde jest čelním ostrovem Crooked Island (— Krúkd ajland).

c) Malé Antilly. Nejdůležitější jsou: Santa Lucia, Barbadoes, Tabago, Trinidad a j. — Nejlépe vzdělán a nejvíce zalidněn jest Barbadoes; hl. plodinou jest cukrovník. Bridgetown (= Bričtaun 15.000 ob.), silně opevněn, jest nejznamenitější obchodní město malých Antillů. — Trinidad (60.000 ob.) s hl. m. Puerto de Espana n. Port Spain j. Spanishtown (10.000 ob.) má zřídla sírná a jezero asfaltové.

3. Francouzské osady.

Z malých Antillů náleží k Francii: Guadeloupe (s 3 ostrovy vedlejšími), dvě třetiny ostrova sv. Martina, konečně nejbohatší francouzská osada v Západní Indii Martinique. — Na Guadeloupi jest hl. m. Basse-Terre (10.000 ob.), nejdůležitějším obchodním městem ale jest Pointe à Pitre (= Poent a pitr, 15.000 ob.). — Na Martinique jest Fort de France (7000 ob.) opevněným hl. m., naproti tomu jest Saint Pierre (20.000 ob.) největší město franc. Antillů s velmi značným obchodem. Francie vyváží z těchto osad: cukr, kávu, kakao, rum, tabák, dřeva a dováží tam výrobky průmyslové.

4. Nizozemské osady.

Saint Eustache s hl. m. t. jm. (6000 ob.) s čilým obchodem, svobodným přístavem; — o. Saba a třetina ostrova sv. Martina, — Curacao s opevněným hl. m. Willemstadt (8000 ob.). Plodiny: cukr, tabák, bavlna, káva, kakao, sůl

5. Dánské osady.

„Panenské“ ostrovy: St. Croix (= Sen Kroa) s hl. obchodním m. a přístavem Christiansstadt (6000 ob.), S. Jean a ostr. sv. Tomáše s opevněným hl. městem Charlotte Amalie (12.000 ob.) Tyto ostrovy jsou velmi úrodné; hl. výrobky jsou cukr a rum.

6. Švédskou osadou jest pouze ostrov St. Barthélemy s hl. m. a svobodným přístavem Gustavia (10.000 ob.). Ostrov jest hustě zalidněn, výborně vzdělán, zdravý; nedostává se ale vody k pití. Plodiny: bavlna, cukr, indigo, kakao, tabák a mořská sůl.

C. Jižní Amerika.

Tropický sever jižní Ameriky.

1. Guyana (as 9162 □ m.) Na pobřeží atlantského oceanu náplav s velmi nezdravým podnebí. Země vystupuje ponaňhlu v planinu, kterouž se prostírají lesnatá pásma Sierry Parime. Půda jest velmi úrodná (káva, bavlna, cukr,

kakao, tabák, indigo, pepř a j. v.) Osady Britů, Nizozemců a Francouzů ne-
prostírají se od pobřeží daleko do země; uvnitř bydlí četné kmeny svobodných
Indianů.

a) *Britská Guyana* (4700 □ m., 155.026 ob.) Řeky: Essequibo, De-
merara, Corentyn (pohraničná řeka). Vyváží se: cukr, rum, káva, dřevo. —
Hl. m. s nejznamenitějším obchodem Georgetown (25.000 ob.) u samého ústí
Demerary.

b) *Nizozemská Guiana* (n. Surinam) 2812 □ m., 50.341 ob. — Pohraničné
řeky jsou: Corentyn (naproti britské Guyaně) a Maroni (naproti franc. G.),
mezi oběma jest hl. řeka země Surinam. Vyváží se: káva, cukr, kakao, bavlna,
indigo, tabák, dřevo. Opevněné hlavní město Paramaribo (24.000 ob.)

c) *Francouzská Guyana* (n. Cayenne) 1650 □ m., 30.000 ob. zanedbaná
osada. Plodiny: bavlna, pepř a hřebíčky. Opevněné hlavní město Cayenne
(3000 ob.) na ostrově pokrytém lesy a bažinami. Velmi nezdравé podnebí.

2. *Republika Venezuela* (17.320 □ m., as 1,565.000 ob.) Na z. prostírá se
východní Kordillera novogranadská; na jv. vystupuje hornatina Sierry Parimy, do-
sahující až k pravému břehu Orinoka. Mezi oběma vysočinami prostírá se hojně
svlažená rovina Orinoka, zaujímající dvě třetiny veškerého území. Západní a se-
verní část roviny jsou Llanos Orinoka; lesnatá rovina zaujímá jihovýchodní
část; tyto pralesy souvisí s oněmi nad řekou Amazonek. — Země jest velmi bo-
hatá na plodiny (zejména: bavlna, tabák [varinas], cukr, káva, kakao, obilí, jižní
ovoce a j. v.) V pralesích výtečné dříví k stavění a dříví barevné. Na Llanosech
velká stáda polodivokých koní a skotů. Hornictví provozuje se toliko skrovnou
měrou; průmysl není značný. — Venezuela druhy část „spolkového státu
Kolumbského“ dělí se nyní na 13 provincií. Nejznamenitější osady jsou: Ca-
racas (50.000 ob.) hl. m.; universita, s opevněným přístavem La Guaria
(15.000 ob.); Puerto Caballo (8000 ob.) důležitý obchod; — Ciudad Bolivar
(druhy Angostura 5000 ob.) nejdůležitější město nad Oriukem; Arao s boha-
tými doly mědnými; Varinas (12.000 ob.) výborný tabák. — Maracaibo
(25.000 ob.) nad průplavem spojujícím j. Maracaibo s mořem, s lodnicí a značným
obchodem námořním,

3. *Spojené státy Kolumbské n. Nová Granada* (24.178 □ m. 2,794.473
ob., poměr. řádu 116). Kordillery novogranadské značí se rozštěpením na tři
pásma uzavírající podélné doliny řeky sv. Magdaleny a Kauky. Z pobřežní roviny
na severu vystupuje poustnaté horstvo Sierry de Santa Marta (18.000'). Východní
Kordillera sklání se k rovinám nad Oriukem a Maranonem. Plodiny země jsou
celkem tytéž jako v sousedních státech. Veliké jest bohatství na kovy. V zá-
padních Andech a v dolině Kauky těží se značné množství zlata (do roka as 18.000
hr.), pak platina a stříbro; ve východních jsou bohaté doly smaragdů a mědi.
Vyváží se: tabák, china, klobouky panamské, obilí, dřeva, zlato a j. v.

Od r. 1861 skládají se „Spojené obce Kolumbské“ z 9 států a spolko-
vého okresu Bogoty. Panama náleževši druhy k střední Americe, připojila se
k nim. Nejznamenitější osady jsou:

Bogota (n. Santa Fè de Bogota 50.000 ob.) na planině vysoké 8000', má
drsné, vlhké podnebí, častá zemětřesení; Muza a Somondoco s nejbohatšími
doly smaragdovými země; Antioquia (18.000 ob.), v okolí bohaté doly zlaté; —
Pamplona a Moniquira, bohaté doly mědné; — nad Kaukou u Kalí a Iscu-
ande doly platinové; u Barbacoas znamenité ryžovny na zlato, u Zipaquire
velké doly solné. Nejdůležitější m. obchodní jest Cartagena (28.000 ob.) na
písčitém ostrově, opevněné, velmi nezdравé podnebí. Pobřežní města: La Hache
a Sabarilla.

Panama (8000 ob.) R. 1855 otevřena železnice přes isthmus panamský.
Spojuje město Aspinvall (na korálovém ostrově Manzanillo v moři Karaibském)
s městem Panama (nad zátokou t. jm.) Ostrovy perlové v zátocce panamské
(lovení perel).

Tropický jih jižní Ameriky.

1. *Republika Ecuador* (10,300 □ m., 1,040.000 ob., mezi nimi mnoho Indianů).

Menší západní část země jest pokryta velehorami, větší východní náleží k lesnaté nížině Maranonu. Kordillery ecuadorské a quitské prostírají se země dvěma pásmy obkličujícími doliny a planiny. Proslulým podnebím, ustavičným skoro jarem, bujným rostlinstvem a lidnatostí, zároveň však zemětřesením a sopečnými výbuchy vyniká planina quitská (8500'). Spousta Kordiller dostupuje nejvyšší výšky v Ecuadoru; v západním pásmu čuěji: Yliniza, (15.300'), Pichincha (14.950') a Chimborazo (20.150'), — v pásmě východním: Cotopaxi (17.700'), Antisana (17.960') a Cayambe (18.420'). Maranon tvoří valnou částí rozhraní mezi Ecuadorem a Peruanskem, a přijímá ve východní nížině ecuadorské četné řeky, mezi nimi nejznámější Napo a Putumajo. — Plodiny přírodní jsou tytéž jako v Nové Granadě. Na planině quitské provozují se rozsáhlou měrou orba a chov dobytka; zároveň pěstuje se červec; výtečná plodina lesní jest china. V říši nerostů těží se zlato, stříbro, rtuť, síra, smaragdy a j. Průmysl, zejména ve zboží tkadlecovském, se zvelebuje, taktéž i obchod. Vývoz: mezkové a skot, sušené maso hovězí, máslo a sýr, vosk, obilí, sůl, china, kakao, tabák, bavlna a j. Země jest rozdělena na tři kraje (departamentos); znamenité osady jsou: Quito (76.000 ob.) na úpatí Pichinchy, 9000' zvýší, s ustavičným jarem (teplota mezi $+11\frac{1}{2}$ a $+13^{\circ}$ R.); nádherné město; palác republiky, dřívější kolej jezovitů a klášter františkánský. Četné navštěvovaná universita, Guayaquil (22.000 ob.); Riobamba poblíž Chimbora, doly sírné; u Loxy (10.000 ob.) veliké lesy čínchonikové s nejlepší chinou; — Cuenca (25.000 ob.), bavlna, klobouky panamské a zadbávané ovoce.

2. *Republika Peru* (23.993 □ m., podle úřední zprávy 30.319 □ m., 2,500.000 ob., mezi nimi skoro 1 m. Indianů, pom. lidu 104). Kordillery peruanské s vrcholy více než 20.000' vysokými obkličují několik planin, mezi nimiž jest největší planina j. Titikaky. Peruanské Andy skládají se ze dvou oddělení: menší jižní část obkličuje vrchoviště řeky Ucayali; severní skládá se z tří rovnoběžných pásem, z nichž obě západní obkličují dolinu Maranonu, východní však obmezuje rovnoběžnou dolinu Huallagy. Toliko skrovná část země náleží k nížině Maranonu. — Peru jest nad míru bohaté na vzácné kovy. Druhy se tam nejvíce těžilo zlata, a výtěžek stříbra byl toliko v Mexiku větší; nejvydatnější byly stříbrné doly potoské a zlaté doly v La Pazu. Kromě toho těží se platina, rtuť, měď a cín, ledek v neobyčejném množství; konečně uhlí a sůl. Nyní těží se do roka toliko as 1000 hř. zlata a 220.000 hř. stříbra. Vedle obilí pěstují se bavlník, kávovník, cukrovník, modřil, léčivé byliny, dříví barevné. Ze zvířat chovají se lama a lanice pro jemnou vlnu na planinách ve velkých stádech. Ohromné spousty guana na pobřežních ostrovech. Obchod nachází se skoro docela v rukvu Angličanů. Důležitější města jsou:

Lima (110.000 ob.), $1\frac{1}{2}$ m. vzdálené od pobřeží a spojené železnicí s nejdůležitějším přístavem Callao (10.000 ob.) Hl. m. Lima má nad míru bohaté chráný, nejstarší universitu americkou, četné vědecké ústavy. Důležitý průmysl (vlna, bavlna, zboží zlaté a stříbrné, usně, sklo); rozsáhlý obchod. Báňská města jsou: Huana Velica, zlaté, stříbrné a nejbohatší rtuťové země; — Pasco, Lauricocha a Tarma, doly stříbrné (v posledním z nich těží se měsíčně za $\frac{1}{2}$ mil. dol. stříbra). — Arequiba (40.000 ob.), značný průmysl a obchod.

3. *Republika Bolivia* (as 30.000 □ m., 1,987.000 ob.). — V horském uzlu potoském rozcházejí se Andy dvěma pásmy, z nichž východní s vysokými vrcholy Illimani, Nevada de Sorata a j. obmezuje planinu bolivskou. Vysočina sklání se na východě k rovinám Maranonu a Ria de la Plata; na pobřeží oceánu prostírají se vyprahlá poušť Atacama Četné řeky vtékají dílem do Maranonu, dílem do La Platy; nejdůležitější přítok onoho jest Madeira, tohoto Pulcomajo. — Plodiny zemské jsou tytéž jako v Peruansku. Nejdůležitější jest hornictví, zvláště stříbrné doly v Potosi a Chuquisaca, ložiska zlata v Curabayi; také se těží značné množství mědi, cínu, železa, ledku, síry atd. Průmysl není značný; obchod roste. Bolivia má jediný přístav Cobiji a vyváží zboží své z peruanských při-

stavů. Obchod nachází se větším dílem v rukou Angličanů, Američanů a Francouzů. Důležitější města jsou:

Chuquisaca (24.000 ob.), na planině, hl. m.; nejznamenitější průmysl v La Paz (76.300 ob.) na planině j. Titikaky; — nejdůležitější báňské město Potosi (22.800 ob., více než 12.000' nad hladinou mořskou); — Cochabamba (40.000 ob.)

Císařství brasilské.

151.973 □ m., 11,780.000 ob. (více než 5 mil. volných [mezi nimi 1·3 mil. bílé pleti], 2½ mil. černých otroků, ½ mil. divokých Indianů). Převahou katolíci. Pom. hln. 1400. — Hranice?

Asi třetina veškerého povrchu Brazílie jest vysočina, více než 2/3 jsou rovinaté. Vysočina, mezi pobřežní rovinou a nížinami nad Maranonem a La Platon, skládá se z planin, z nichž vystupují pásma rovnoběžná s pobřežím, mezi nimiž jsou nejdůležitější pobřežní pásmo (Serra do Mar), střední pásmo (Serra do Villa Rica) a pásmo tvořící rozhraní vodstev (Serra dos Vertentes). Tato pásma jsou od sebe oddělena širokými dolinami podélnými a opět spojena mnohonásobně příčnými pásmy. Mezi brasilskou vysočinou a horstvem Sierra Parime prostírá se ohromný úval Maranonu, jehožto vedlejšími úvaly jsou nížiny Orinoka a La Platy. Úzká rovina pobřežní jest mnohonásobně prorvána a má vícero dobrých přístavů. — Mezi řekami zaujímá první místo Maranon (viz str. 31); přijímá více než 100 splavných řek, mezi nimiž jsou nejznamenitější (v pravo): Ucayali, Purus, Madeira, Tapajoz, Xingu, Tocantin; — (v levo): Japure (n. Caqueta), Rio Negro (s Cassiquiarem). — Do atlantského oceánu vtékají kromě něho: Paranahyba a San Francisco. — Parana s přítoky Paraguayem a Uruguayem, má taktéž zřídla svá v brasilské vysočině. — Mezi četnými jezery jsou největší Patos a Mirim.

Podnebí jest zdravé a lahodné. Rozeznává se dvojí počasí: vlhké s velikým vedrem, strašlivými bouřemi a silným deštěm od listopadu do března; suché, chladnější od dubna do října (Rio de Janeiro má průměrnou teplotu + 18° R.).

Brazilie jest rozdělena na 20 provincií: 16 jich leží na pobřeží, 4 u vnitrozemí. Nejdůležitější osady jsou:

A. V provinciích pobřežních.

Rio de Janeiro (500.000 ob.), hl. a sídelní m. císařství, s překrásným přístavem; opevněno několika tvrzemi. První obchodní a průmyslové město Brazílie. — Universita, hvězdárna, botanická zahrada, četné školy odborné, peněžna, brusírny na diamanty, klenotnictví, cukrovary, továrny na bavlnu a plachty, velké várný na tuk velrybí. Středíště obchodu jihoamerického, jenž se nachází větším dílem v rukou kupců anglických, německých a francouzských. Paroplavba. — Boa Vista letohrad císařský. Bahia (n. San Salvador 150.000 ob.) nad překrásnou zátokou Všech Svatých; druhé obchodní město říše; velká lodnice; cukr, bavlna, tabák; vícero vědeckých a dobročinných ústavů. — Pernambuco (80.000 ob.), třetí přístavní a obchodní město Brazílie; obchodní spojení s Východní Indií, Evropou a Afrikou; mnoho angl. a holand. obchodníků. Vývoz brasilského dřeva. — Pará (nad ústím Pary); Paranahyba přístavy se značným vývozem. V Porto

Seguro přistál Cabral, jenž objevil pobřeží Brasilier. 1500. San Paulo (30.000 ob.) v úrodné zdravé krajině; znamenitý průmysl.

B. U vnitrozemí.

Onro Petro (druhdy Villarica 15.000 ob.) ložisko diamantů a zlata. Villa Boa (n. Goyaz) bohaté rýžovny. Cuyaba (10.000 ob.) proslulé doly.

P ř e h l e d.

Brasílie jedna z největších říší, vyniká hojností a rozmanitostí plodin přírodních, jako málokterá země. Přece však jsou toliko 3% povrchu skutečně vzdělávanou půdou. Sem náleží především kraje pobřežní, u vnitř země toliko kraje vynikající hornictvím. Nejvíce se pěstují: kávovník, cukrovník, bavlník, tabák, kakaovník a rejže, Výborně se daří palmy, banany, koření a léčivé rostliny.

Bujné pastviny podporují chov dobytka. Přední místo zaujímá drahokamy a kovy (nejbohatší na diamanty země.) Nepatrný průmysl i obchod usnadňují uvnitř země četné splavné řeky (paroplavba na Maranonu, Rio Negru a Tocantinu); nedostatek silnic. Doposud pět dílem započatých, dílem dohotovených železnic. Nejvíce zboží vyváží se do Unie, Anglie a Hamburka (zvláště káva). Nejvíce zboží se dováží z Anglie a osad jejích (zboží bavlněné). — O duševní vzdělání lidu pečuje se příliš málo; národních škol jest poměrně málo i jsou slabě navštěvovány (r. 1856 jeden žák na 100 ob., — 1460 škol s 82 500 žákův). Přece však jeví se i v tomto ohledu v nejnovější době ustavičný pokrok.

Mimotropický jih jižní Ameriky.

1. *Republika Chile* (= Čile; 6237 □ m., 2,084.945 ob.; poměrná lidnatost 334; toliko 150.00 ob. bílé pleti, ¼ mil. černochů, ostatní smíšenci a Indiáni).

Chile jest kraj pobřežní široký 20—40 m. prostírající se podél velkého oceánu. Východní hranici tvoří hřeben jednopásemných jižních Andů, bohatý na osněžené vrcholy (Aconcaqua více 21.000', nejvyšší vrchol Ameriky), sopky a kovy. S Andů hrnou se četné řeky pobřežní do oceánu. Severně od řeky Coquimbo jest poušť Atacama; jižní část jest malebně krásná, dobře vzdělaná, jedna z nejkrásnějších zemí. „Jihoaamerická Itálie“ plodí jižní ovoce, olivy, víno, ovoce, tabák, konopě a len výborné jakosti a v hojné míře. — Chová se velmi mnoho dobytka, zvláště skotu a koní. Z kovů se nejvíce těží měď, pak také zlato (as 4500 hř.) a stříbro (as 200.000 hř.), železo, olovo, kamenné uhlí atd. Průmysl jest posavad nepatrný; čelnější výrobky jeho jsou: hrubé sukno vlněné, zboží měděné a hliněné. Námořní obchod jest poměrně značný; střediskem jeho jest Valparaiso. Vyváží se: mouka, obilí, měď, stříbro, vlna, kůže, dříví, loj. Železnice ze Santjaga.

Chile jest nejspřaždanější stát mezi republikami jihoamerickými; obyvatelstvo jest pohostinné, prostých mravů, hospodářů pilně. Jen na nejzazším jihu (Araucania) bydlí nezávislí Indiáni provozující orbu a chov dobytka.

Nejznamenitější osady jsou: Santjago (115.300 ob.), v úrodné, vinoplné rovině, přívětivé, pravidelně stavěné město, s universitou a dobrými školami. Severně od něho leží nejznamenitější doly mědné v Quillote a doly zlaté v Pectorce; — Valparaiso (70.400 ob.), rychle zkvétající obchodní město, jeden z nejznamenitějších přístavů velkého oceánu, opevněn; důležité staniště pro lodě plovoucí kolem mysu Hornova; Valdivia (3.100 ob.) výborný opevněný přístav.

Ostrov Chiloe jest úrodný, avšak slabě zalidněn. Ostrovy Juana Fernandez a jsou úrodné a mají překrásné podnebí.

2. *Argentina* (n. „spojené obce Ria de la Plata;“ — 25.530 □ m 1,801.000 ob., poměrná lidn. 75*)

Na západní hranici prostírá se pásmo Andů chilských Na úpatí hornatiny prostírají se nesmírné, travnaté nivy (bez stromů) pampas Ria de la Plata. Na západě přecházejí pampy v planinu slaných bařin se slanými jezery. Nad řekami jest půda velmi úrodná, bývá však často zaplavena. — Hl. řeka jest Parana (zvaný u samého ústí Rio de la Plata) rozvodňující se v červnu a prosinci. V pravu příjímá pohraničnou řeku Paraguay (u Concepciona) a v levo pohraničnou řeku Uruguay (poblíž ústí). Kromě něho vlévají se do Atlantiku Colorado a pohraničná řeka Negro. Četné řeky vlévají se u vnitrozemí do slaných jezer. — Orba se ještě velmi zanedbává; znamenitější jest chov dobytka, zvláště na pampách, kde se pasou ohromná stáda skotu a koní polodivokých, tvořící hlavní bohatství země. Hornictví jest nepatrné, totéž platí o průmyslu. Naproti tomu zvelebuje se obchod; středistěm obchodu námořního jest město Buenos-Ayres. Vyvážejí se: Kůže, rohy, vlna, loj nasolené maso a j. v.

Konfederace skládá se z čtrnácti států. Znamenitější osady jsou:

Parana (15 000 ob.), hl. m. konfederace; nejznamenitější město obchodní jest Guleguaychu (10 000 ob., množství kupač evropských). Cordova (25.000 ob.), obchod v látkách vlněných a v sukňě; Salta (11.300 ob.), dobytčí trh, Catamarca sady bavlníkové, Mendoza (11.000 ob.), výborné víno. Severně odtud leží bohaté stříbrné doly uspalatské. Buenos-Ayres (180.000 ob.), na pravém břehu La Platy, který jest zde 8 m. široký. Znamenitý obchod; obchodní skladiště pro veškeré vnitro jižní Ameriky (vyjma Brasílii); vývoz nesmírného množství koží, rohů a loje. Obchodní spojeny s Anglií, Unií a západními státy evropskými.

3. *Republika Uruguay* (jinak Banda oriental, také Montevideo 3375 □ m., 350.000 ob.)

Z Brasílie prostírají se horstva do země, mezi nimiž se prostírá široká rovina Rio Negra; na západě a na jihu jest úrodná rovina s výbornými pastvinami. Četné řeky zavlažují zemi, nejdůležitější jsou však pohraničné řeky, na z Uruguay (s Rio Negrem), na j. La Plata

Nejznamenitější osady jsou: Montevideo (85.000 ob.) na vysokém břehu La Platy; prostranný přístav se skrovnou hloubí. Obchod nachází se skoro výhradně v rukou francouzských. U samého ústí La Platy leží opevněný přístav Maldonado (5000 ob.), také m. Colonia del Sacramento má dobrý přístav.

4. *Republika Paraguay* (16.577 □ m., 1,337 000 ob., as 10% bílé pleti, ostatně mnoho Indiánů, kteří jsou dílem ještě pohané. Na v. jest hranicí řeka Parana, na z. řeka Paraguay; obě se spojují na jižní hranici. Východní částí prostírají se větve brasílské hornatiny; západní jest rovinou, částečně bařinatou, býváť zaplavována Paraguayem. Obyvatelstvo provozuje orbu; také pěstuje se bavlník, cukrovník a tabák; rozsáhlé jsou sady čaje paraguayského (maté). Stáda skotu a koní. Skrovný průmysl

Hl. m. Assuncion (25.000 ob.) nad Paraguayem, skladiště veškerého obchodu. V okolí Villariy (9000 ob.), nejvíce čaje paraguayského.

5. *Patagonie*; — *jihoamerická souostroví a jižní země polární.*

1. Na jihu Chile a Argentiny prostírá se až k jižnímu konci pevniny Pa-

*) Kromě toho náleží k území Argentiny okres Gran Chaco (6667 □ m. a as 100.000 volných Indiánů) a jižní poušť až k Rio Negru s 8967 □ m.

tagonie obsahující 16—18.000 □ m. Dělí se na dvě části. Na z. prostírají se patagonské Kordillery, pokryté na úpatí hustými lesy. Půda jest vlhká, podnebí mírné; skoro ustavičně panují deště a mlhy a často objevují se strašlivé vichřice. Poblíž pobřeží nacházejí se četná souostroví. — Na východě sklánějí se Andy k nížině bohaté na jezera, bařiny a stepi bez stromů. Na s. jsou rozsáhlé pastviny s velkými stády koní a skotu. Obyvatelé jsou divochové, pohanští Indiáni, Patagonové dělíci se na vícero kmenů. Živí se lovem, někteří také chovem dobytka. Obyčejně mají 5½—6' z výši, jsou obratní jezdcí a lovcí. Nad úžinou Magelhaensovou a na jižních ostrovech bydlí Pešerehové.

2. Jižně od úžiny Magelhaensovy leží souostroví ohňové. Největší ostrov jest země ohňová; jižně od této o. státův; jižním koncem nejjižnějšího ostrova Hoornova jest mys Hoornův. Obyvatelstvo (2000 Pešerehů) živí se lovem ryb. Východně od úžiny Magelhaensovy leží britské souostroví Falklandovo. Dva velké ostrovy nazývají se Západní a Východní Falkland. — Souostroví Aurory, Jižní Georgie, Země Sandwichova, Jižní Orkady, Jižní o. Shetlandské nemají rostlinstva.

3. Jižní točna zdá se býti obkličena pevninou neboli množstvím větších a menších ostrovů; objevené kraje nazýváme antarktickou pevninou n. jižní zemí polární.

Australie.

160.000 □ m.; 4 mil. obyvatelů.

Pevnina australská a kolonie britské.

A. *Pevnina.* Vodorovná členitost pevniny jest na severu a jihu poměrně skrovná; avšak na jihovýchodě jest nad míru bohatá a četné zátoky a přístavy staly se střediskem plavby na jižní polokouli a kolonisace. Více než ¾ pevniny jsou ještě docela neznámy a území od Evropanů navštěvované není ještě důkladně proskoumáno; nelze tudíž o kolmém rozčlenění mnoho určitého sdělití. Celkem má, jak se podobá, převahu rovina; z pobřežních krajů vystupují osamělá pásma horská, která však nevynikají ani rozmanitostí ani velikolepostí. — Pevnina má málo vodstev ustavičně tekoucích; jílovitá půda její vssává do sebe vláhu velmi rychle. Všecky nám povědomé řeky Australie mají skoro stejný ráz (viz str. 31.). Co do podnebí rozeznáváme tři větší kraje: severní, docela tropickou Australii (od 11—25° j. š.); — střední subtropickou v jižní polovici pevniny; — jižní mírnou (ku které náleží Tasmanie a Nový Zeland). V tropické Australii stanovuje monsuny povětrnost; v subtropické střídá se suché a deštivé počasí; často panuje velké trvalé sucho, při něm horký, žhavý vítr; ani stébla trávy není spatřiti, ovce a skot pocházejí houfně; — v jižní Australii jest podnebí mírné a pokládá se za zdravé, ačkoli se teplota nad míru rychle mění.

Rostlinstvo jest velmi bohaté. Pralesť vlastních zde není; stromy objevují se ve skupeních. Ve východní a jižní Australii daří se evropské druhy ovoce, zeleniny a obilí. Vinařství provozuje se

v některých krajinách s úspěchem. Počalo se také pěstovati tabák, bavlník a cukrovník; nedostává se však sil pracovních.

Nový Holland jest co do zvířeny „zemí odporu“ Ptactvo vyznamenává se nádherou barev; velmi četné jest ptactvo vodní.

Velkých čtvernožců a vlastních dravců v Australii není.

Domorodci náležejí k černočům australským (negritos), směsu to z malajského a etiopského plemene. Nacházejíce se na nízkém stupni vzdělání hynou ustavičně. Reč jejich různí se podle kmenů. — Nával přistěhovaleců z Evropy a Ameriky, jmenovitě Angličanů, Němců, Francouzů a Číňanů, jest velmi silný.

Velká Británie osobuje sobě nadvládu nad veškerou pevninou australskou; soudní zřízení a správa nápodobeny jsou podle vzoru anglického.

B. Osady Britské.

1. *Nový jižní Wales* (342.000 ob.) Předním zdrojem výživy jest orba a chov dobytka, zvláště chov ovcí.

Sydney (= Sidni 70.000 ob.) na malém poloostrově mezi Port Jacksonem a zálivem Botany; nejznamenitější obchodní město australské, středisko paroplavby a lovu velryb na jihu, se značným průmyslem, universitou, hvězdárnou, botanicou zahradou. Železnice vede odtud do Paramatty, Liverpoolu, Campbelltownu a Goulbournu. Telegraf ze Sydney do Melbourne a odtud do Adelaidy a Tasmanie. — Paramatta (12.000 ob.). — Bathurst (= Bedzert 6000 ob.) středisko nejznamenitějších ložisek zlata; — Newcastle a Maitland (= Méténd), spojena železnicí, ložiska uhlí; Ophir ložiska zlata.

2. *Queensland* (= Kujnsland) nad zálivem moretonským, 26.300 □ m. a 50.000 ob. Hl. m. Brisbane (6000 ob.)

3. *Victoria*, dříve „šťastná Austrálie“. Ob. více než 1/2 mil. Ložiska zlata. (R. 1851—1857 vyveženo z Victorie 17,832,334 uncí zlata.) Znamenitý jest také vývoz vlny.

Melbourne (= Melbern 125.000 ob.) v úrodné krajině, důležité město obchodní; vývoz vlny, zlata a vína; poštovní a telegrafní spojení se Sydney a Adelaidou, podmořský telegraf do Launcestonu na Tasmanii; železnice ku zlatým dolům sandhurstskému, paroplavba; Williamstown (= Uiljemstaun 5000 ob.) přístav; — Greelong (as 30.000 ob.) sklady vlny. Na východě: „Země sádrová“ s hl. m. Albertonem.

4. *Jižní Austrálie* (více než 14 800 □ m., více 127.000 ob.) Doly mědné a olovné.

Osady: Adelaide (35.000 ob.) poblíž ústí řeky Torrensa; Port Henry.

5. *Západní Austrálie* (2100 □ m. 16.000 ob.) Ponejvíce písčité roviny, nedostatek dobrých přístavů a velkých řek. Dobré pastviny. Hl. osada: Perth (3000 ob.) nad řekou labutí; přístav Fremantle. Osady na ostrovech: Melville a Bathurst, jakož i osada Victoria byly opět opuštěny.

6. *Tasmanie*, britský ostrov oddělený od pevniny průlivem. Drsné hornatiny střídají se s úrodnými, dobře svlaženými planinami. R. 1858 počítalo se již více než 84.000 ob. a domorodců zde nebylo. Značnější osady: Hobarton (20.000 ob.); Launceston (8000 ob.)

7. *Nový Zeland* = dva ostrovy náležející Angličanům a oddělené průlivem Cookovým; v jihu jich leží ostrov Stewartův (= Stjnerdův). Veškeré obyvatelstvo obnáší as 200.000. Severní ostrov jest dílem nízkou planinou, dílem horstvem podélným; více než 60 sopek, z nichž jedna toliko jest činná. Hl. m. Auckland (10.000 ob.) Jižní ostrov má úrodné doliny a travnaté roviny až po hornatinu uvnitř ostrova. Novozélandský len. Osady: Nelson (9000 ob.) Canterbury (7000 ob.) na východním pobřeží.

Australské ostrovy.

A. Vnitřní pásma ostrovů.

1. *Francouzská gubernie Nová Kaledonie* s ostrovem téhož jména a přístavem Balade (Porte de France); souostroví Loyalty (= lajerty).
2. *Nové Hebridy* — hornaté a lesnaté ostrovy; vnitř sopky a horká zřídla. Největší ostrov Espiritu Santo (ostrov svatodělný).
3. *Souostroví svatokřížské* — sopečné; největší ostrovy: Nitendi a Santa Cruz.
4. *Ostrovy Salomounovy* — sopečné.
5. *Nová Britanie* ostrovy hornaté a lesnaté; sopky. Papuas.
6. *Admiraltní ostrovy*. Ostrovy jsou nám skoro neznámý. Papuas.
7. *Archipel Louisiade*. Sem nepříbyla ještě žádná loď evropská, aby proskoumala ostrovy tyto, protož jsou nám zcela neznámý. Papuas.
8. *Nová Guinea*. Jen jednotlivá místa jsou zde známa, tato jsou lesem pokryta a obydlena nejkrásnějším ptactvem světa. Papuas.
9. Ostrovy *Palaos* a 10. *Marianské* (náležejí Španělům) jsou málo obydleny.
11. *Karlovny ostrovy* (400 ostrovů) jsou obydleny plemenem Malajským, kterému vládne více králů; obyvatelé vedou obchod a jsou odvážliví námořníci.
12. *Archipel Marshallův a Gilbertův*. Ostrovy tyto jsou jen málo známy, málokdy zabloudí tam loď evropská.
13. *Archipel Samoa*. Největší ostrov je Savai, nejvíce obydlený Upolu. Obyvatelé jsou vesměs křesťané.
14. *Archipel Tonga* neb *Družby*. Ostrovy jsou rozděleny na tři skupeniny, obyvatelstvo je dosti pokročilé ve vzdělanosti, nejvíce se zanášejí orbou a rybářstvím.
15. *Archipel Fidži*. Obyvatelstvo přijímá víru křesťanskou a stává se takto vždy vzdělanějším, žijí se orbou; totéž na ostrovech 16. *Cookových*.
17. *Archipel Tahiti* či *Tovaryšstva*. Všechny ostrovy jsou hornaté. Podnebí příjemné a zdravé. Obyvatelstvo je pokročilé ve vzdělanosti. Největší ostrovy jsou: Tahiti, Maitea a Eimeo.
18. *Archipel „Nizkých Ostrovů“*. Obyvatelstvo nutně se žije lovením ryb.
19. *Archipel Mendozy* je pod nadvládou Francouzů. Ostrovy jsou hornaté, ve vnitř jsou některá velmi úrodná údolí. Obyvatelé jsou lidožrouti, jenom část jich přijala náboženství křesťanské. 20. *Archipel Sandwichův* (čti Sendvič) má 70.000 obyvatelů Malajských, křesťanských a vzdělaných. Jest to jediná spočítaná država v Austrálii. Více škol dle evropského způsobu zařízených, které velmi čteně od starých i mladých navštíveny jsou. I noviny se vydávají v řeči tuzemské. Hlavní město Honolulu (12.000 ob.)
21. *Ostrovy Salaz a Gomez* jsou nejvzdálenější na východ. Na prvním jsou obyvatelé, na druhém, kde nic není než vysoká holá skaliska, jsou jenom veliká hejna ptáků.

OBSAH.

	Str.		Str.
Úvod	1	III. Politický zeměpis.	
I. Zeměpis matematický.		A. Národové.	
§. 1. Podoba země	2	§. 36. Povšechný přehled obyvatelstva pozemského	38
§. 2. Jak se země vyobrazuje	2	§. 37. Obyvatelstvo země podle rozdílu tělesných	38
§. 3. Obzor. Nadhlavník. Podnožník	2	§. 38. Obyvatelstvo země podle rozdílu duševních	39
§. 4. Strany světové	3	B. Státy.	40
§. 5. Osa a točny	3	§. 39. Povšechný přehled států evropských	41
§. 6. Rovník	3	1. Říše rakousko-uherská	41
§. 7. Rovnoběžníky	3	2. Německo	42
§. 8. Poledníky	4	3. Švýcarsko	43
§. 9. Co jest zeměpisná šířka a zeměpisná délka	4	4. Itálie	43
§. 10. Hvězdy	4	5. Poloostrov pyrenejský	44
§. 11. Slunce	4	6. Císařství francouzské	44
§. 12. Měsíc	5	7. Království Belgie	44
§. 13. Jak se točí země	5	8. Království nizozemské	44
§. 14. Den. Noc	6	9. Království velkobritanské	44
§. 15. Ekliptika	6	10. Království dánské	45
§. 16. Počasy roční	6	11. Království švédské i norské	45
§. 17. Obratníky. Kruhy polární	6	12. Císařství ruské	45
§. 18. Pás světa	7	13. Království řecké	45
II. Zeměpis fysioký.		14. Císařství osmanské	45
A. Přirozená povaha povrchu zemského.		§. 40. Státy a země asijské	46
§. 19. Suchá země a moře. Jejich poměry a styky	7	§. 41. Státy a země africké	47
§. 20. Podoba pevniny	8	§. 42. Státy a země americké	48
§. 21. Podoba a členitost moře světového	11	§. 43. Státy a země v Australii	50
§. 22. Povaha a pohyby moře	12	Státy evropské.	
§. 23. Vyvýšeniny a prohlubně pevnozemské	14	Mocnářství rakousko-uherské	50
§. 24. Základní pojmy horopisu	15	§. 44. Částprvní. Přehled všeobecný	50
§. 25. Vnitřní povaha země	16	Cechy	57
§. 26. Základní pojmy vodopisu	17	Morava	71
§. 27. Horo- a vodopisný přehled Evropy	18	Slezsko	76
§. 28. Horo- a vodopisný přehled Asie	24	Země alpské.	
§. 29. Horo- a vodopisný přehled Afriky	27	Knížecí hrabství tyrolské s Vorarlberskem	78
§. 30. Horo- a vodopisný přehled Ameriky	29	Vévodství korutanské	81
§. 31. Horo- a vodopisný přehled Australie	31	Vévodství solnohradské	82
B. Podnebí a plodiny země.		Vévodství štyrské	84
§. 32. Poměry teploty	33	Arcivévodství rakouské pod Enží	86
§. 33. Větry	34	Arcivévodství rakouské nad Enží	89
§. 34. Úkazy povětrné	35	Vévodství krajinské	91
§. 35. Plodiny země	36	Přímokří	93
		Země karpatské.	
		Království uherské	95

	Str.		Str.
Velkovévodství sedmihradské	101	Říše japonská	177
Halič	104	Asiatké Rusko	178
Bukovina	107		
Chorvátsko a Slavonsko	108	Afrika.	
Hranice vojenská	110	Berbersko č. Mauretanie	179
Dalmatsko	112	Egypt s Nubií, Senaarem a Kordo- fanem	180
Německo	114	Habeš čili Abyssinie	181
Spolek severoněmecký	115	Poušť Sahara	181
Státy jihoněmecké	123	Sudan	182
Švýcarsko	127	Země na pobřeží východním	182
Italie	129	Kapsko	183
Království španělské	135	Senegambie	183
Království portugalské	138	Ostrový	183
Císařství francouzské	139		
Belgie	144	Státy americké.	
Nizozemí	146	Grönsko	185
Království velkobritanské	148	Britská severní Amerika	185
Dánsko	154	Spojené obce Severoamerické	186
Švédsko a Norsko	155	Mexiko	191
Rusko	157	Středoamerické republiky	193
Království řecké s ostrovy ionskými	163	Západní Indie	193
Říše osmanská	166	Tropický sever jižní Ameriky	195
		Tropický jih jižní Ameriky	197
Asie.		Císařství brasilské	198
Asiatké Turecko	169	Mimotropický jih jižní Ameriky	199
Arabie	171		
Iran	172	Australie.	
Indie východní	173	Pevnina australská a kolonie britské	201
Zadní Indie	175	Australské ostrovy	208
Ostrový asiatské	175		
Čínská říše	176		

